

BYGD OCH NATUR

Nr 1 Årg. 47 1966

Bygd och Natur

tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén

Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 15:— pr år

Bygd och Natur utges av

Samfundet för Hembygdsvård

Riksförbund för bygdekultur
och landskapsvård

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

Tel. 119424, 119444, 119455

Postgiro 8136 — Bankgiro 56-4618

Ordf.: Riksdagsman Ragnar Lassinantti

V. ordf.: 1:e hemslöjdskons. Eva Ljungkvist

Sekr.: Redaktör Nils Nihlén

Styrelsens verkställande ledamot:

Fil. dr John Nihlén

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor
Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planering i samband med väg- och
vattenbyggen samt nybebyggelse
Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar
Råd och upplysningar vid uppläggning
av hembygdsstudier

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Vår tid formar landskapet

1966 är ett viktigt år för Samfundet. Inte bara därför att femtio år har gått sedan vi kom till utan främst för att vi då — på sätt som vi förut aldrig haft tillfälle till — får framlägga vårt program och visa resultat av vårt arbete inom hembygdsvården och framför allt den praktiska landskapsvården.

Det behövs. Parollerna från 1916 är mer aktuella än någonsin: att slå vakt om den skönhet som av ålder präglat det svenska landskapet; att aktivt påverka den miljö som nu skapas; att gestalta och ge form åt landskapet.

För natur- och hembygdsvård finns idag ingen mer aktuell uppgift än denna. Förflackning och likriktning präglar ofta vår tids bebyggelse, det gamla landskapet bryts ned, äldre miljöer smulas sönder. Det är viktigt — men det räcker inte — att "forma bilden av en svunnen tid", att freda, fridlysa och katalogisera.

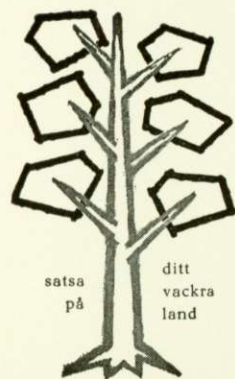
Vår huvudsakliga uppgift är nu som för femtio år sedan att arbeta i nuet inspirerade såväl av traditionens anda som av vår egen tids positiva krafter.

Det är ingen lätt uppgift i ett land där svalget blivit så stort mellan antiksvärmeri och nutidsgestaltning. Men med den uppgiften har Samfundet brottats i ett halvt sekel. Vår önskan är inte att bli hyllade på 50-årsdagen utan att temat för vår stora utställning "Vår tid formar landskapet" skall visa vägen och komma under debatt.

J. N

Glöm ej

HEMBYGDSINSAMLINGEN 3 x 3

3 x 3 = 3 kronor årligen under tre år
1965—1967

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

POSTGIRO 90 06 89

Omslagsbilden: Samfundets beskyddare utdelar förtjänstplaketten till ingenjör Anders Diös.

Hembygdsvård i storstadens skugga

Vad innebär det egentligen att leva i storstadens skugga? Givetvis för det med sig många fördelar. Man lever nära storstadens många möjligheter beträffande arbets-, nöjes- och kulturliv. Buss- och tågförbindelser gör det möjligt att på kort tid komma in till dessa attraktioner och att sedan få vända storstadens bullrande gator ryggen och komma hem till något betydligt lugnare och luftigare, något som varken är stad eller land men som förenar stadens bekvämligheter med landets behag.

Men med denna geografiska planering följer tyvärr också en del nackdelar, som framför allt gör sig gällande på natur- och kulturvårdsplanet.

I en kommun, där 60 % av den arbetande befolkningen har sitt arbete förlagt till Stockholm och där befolkningssiffran genom en intensivt bedriven höghusbebyggelse fördubblats på 15 år, ligger det nära till hands att betrakta hemorten som en sovstad utan eget liv och utan något förflutet.

De tankar om hembygdsvård i storstadens skugga, vilka härmed framläggs, bygger på erfarenheter från mångårigt arbete i Huddinge kommun, som är Stockholms närmaste granne i söder och alltså hör till Stor-Stockholms område.

Närheten till storstaden har väl alltid mer eller mindre satt sin prägel på Huddinge. Befolkningsrörligheten har alltid varit stor och därmed har också följt att gamla seder och bruk uppluckrats. Ytterst få självägande bönder har funnits här, och de stora godsena, som kunde föra traditionerna vidare, har för länge sedan styckats upp i villatomter.

Jordmånen för hembygdsvård är sålunda inte den bästa i en sådan kommun. Tvärtom är det ett tungt arbete, som kräver ihärdighet och ett aldrig sinande intresse. Man får arbeta på lång sikt. Det är av stor betydelse att hembygdsföreningens medlemsantal blir så stort som möjligt. Men förutsättningen för att lyckas i arbetet är dock att rätt per-

Det förnämsta och vackrast belägna av Huddinge många gravfält har hembygdsföreningen slagit vakt om.

soner väljs in i styrelsen. Människor som vill engagera sig, som vill offra något av sin fritid och som har blicken öppen för de problem det rör sig om. Man får inte falla undan utan göra sin stämma hörd, visa att man är en sakkunskap att räkna med. Här gäller i sanning att tränga sig fram. Dock utan aggressivitet, ty då stjälper man mer än man hjälper. Man får arbeta efter principen om droppen, som urholkar stenen icke med kraft utan genom att ofta falla.

Vad kan då hembygdsföreningen göra? Jo, dels upplysa allmänheten genom föredrag, utställningar och skrifter samt genom lokalpressen ge spridning åt hembygdsvårdande idéer, dels försöka påverka de kommunala myndigheterna genom upplysning och positiva förslag. Det som försvårar arbetet i sistnämnda avseende är dock att man så sällan i förväg får veta vad som är i görningen. Ofta vet man ingenting, förrän det redan gått så långt med en planering att ingenting kan uträttas. Alltför stora ekonomiska värden står på spel för att myndigheterna ska vilja ändra den redan gjorda projekteringen. Här några exempel.

I Huddinge fanns en gammal gård vid namn Stuvsta gård. Mangårdsbyggnaden tillkom på 1850-talet, men platsen har varit bebyggd sedan

Hembygdsföreningen kunde rädda den vackra byggnaden från 1860-talet trots att den ansågs ligga för nära vägen.

forntiden. För en del år sedan såldes gården till kommunen. Hembygdsföreningen hörde sig för om möjligheten att få använda gården till hembygdsgård men fick beskedet, att den skulle bli ungdomsgård. Vi kontaktade ungdomsstyrelsen, som gärna ville etablera samarbete. Ärendet drog ut på tiden, och under sommaren tog en del nöjeslystna ungdomar hand om gården, slog sönder alla fönster, rev ner verandan och slet ut all fast inredning på gårdsplanen. Dessutom kom vuxna människor nattetid och hämtade lastbilslaster med jord och plantor ur trädgården. Och på hösten påbörjades höghusbebyggelse 20 meter från byggnaden. Det var inte mycket att göra sedan. Den gamla gården är nu ett minne blott.

Kring kyrkan från 1200-talet har under tidernas lopp byggts en del hus. På 1860-talet byggde en pensionerad klockare en rödmålad stuga åt sig som bostad på ålderdomen. Den kom senare att bl.a. fungera som småskola, slöjdskola och telefonstation. På 1880-talet byggdes en ny klockaregård med skola på nedre botten. Och 1914 byggdes ytterligare en skola på området. Här fanns alltså exponenter för skilda byggnadsepoker, som dock smälte väl samman med miljön. Hade det inte varit

en fin och god idé att låta denna gamla bebyggelse bestå som en kärna, från vilken sedan den moderna bebyggelsen utbreddes sig? Hur har det blivit? Ett nytt församlingshem har byggts alldeles intill klockargården. Det nya husets byggnadsstil passar så föga in i den gamla miljön, att det blivit en nödvändighet att nu riva klockargården, trots att det försäkrades, att den skulle få stå kvar. Inte annat än vi förstår är det den nya bebyggelsen som på känsliga platser bör rätta sig efter den gamla och inte tvärtom. I detta fall kunde vi inte göra annat än begära hos kyrkofullmäktige, att den gamla byggnaden dokumenteras, innan den rivs.

Och den gamla byggnaden från 1860-talet skulle ha gått samma öde till mötes, om inte hembygdsföreningen med näbbar och klor kämpat för dess existens. Bl.a. ansågs den ligga i vägen för trafiken. Vägen gör nämligen en svag kurva här. Hastighetsbegränsning råder inom det tätbebyggda området. Hur bär sig bilisterna åt i städerna, där det står hus i varje gathörn? Med hjälp från Samfundet för Hembygdsvård och landsantikvarierna har huset räddats. Kommunen, som äger det, har anslagit medel till dess upprustning, och hembygdsföreningen har flyttat dit sina samlingar. På nedre botten utgörs det ena rummet av skolmuseum, det andra fungerar som hembygdsföreningens sammanträdesrum och visar dessutom Huddinges utveckling genom tiderna. På övre botten har vi klockarens bostad. Där finns också en vävstol placerad, så att intresserade medlemmar kan få komma dit och väva. Vi vill med detta museum visa, hur människor levde och bodde i gången tid fram till 1900-talets början. Att inte precis alla föremål är från Huddinge tycker vi inte gör så mycket. Dels är bruksföremålen sig tämligen lika över hela landet, dels är det typiskt just för vår kommun med sin utpräglade befolkningsrörlighet att saker hamnat här från när och fjärran. Hos oss liksom på de flesta andra håll finns dubletter av många föremål. Vi har kommit överens med bibliotekarierna att få ställa ut dessa dubletter i bibliotekslokalerna och får på så sätt möjlighet att mera påtagligt göra reklam för vårt museum. Föremålen är så många, att man kan växla om med nya tid efter annan.

Huddinge är en stor kommun. För att fästa uppmärksamheten på hembygdsföreningens verksamhet har vi utsett tio representanter, s.k. byfogdar, i olika delar av kommunen. De har fått en mässingsskylt på sin grind med upplysning om, att de är ombud för hembygdsföreningen. De har också fått anslag att sätta upp på områdets anslagstavla med upplysning om ombudets namn och adress. Vidare har de försetts med instruktion om sina uppgifter, vilka består i att bevaka områdets natur- och kulturvärden samt försälja litteratur om Huddinge.

Det vimlar formligen av gamla gravfält i Huddinge. Det skulle vara omöjligt att ha alla kvar. Men den förnämsta och vackrast belägna har

hembygdsföreningen slagit vakt om. Även här gäller det att upplysa folk om fornminnenas existens. Huddinges fornminnen är visserligen inte — med ett undantag — av sådan storleksordning, att riksantikvarieämbetet velat kosta på skyltar, men såväl ämbetet som vägförvaltningen har gett hembygdsföreningen tillstånd att på egen bekostnad sätta upp skyltar, dels vid vägen, dels vid själva fornminnet. Och sedan gäller det för oss att vaka över både fornminnen och skyltar.

I en skogsbacke intill en gammal väg ligger en trefaldighetskälla. Hembygdsföreningen rensade upp källan och satte den i stånd en höst. På våren var hela backen skövlad, ty fastighetsägarna vid backens fot hade fått skogsägarens tillstånd att hugga ned de träd, som hindrade solen att titta in i deras trädgårdar. Det var tydligen de flesta träden. Trädgårdarna låg där så prydliga och välskötta, men backen låg kal och risig och skräpig. Föreningen hade här gjort det misstaget att inte först ta reda på vem som var skogsägaren och upplysa honom om källans existens och dess natur- och kulturhistoriska värde. Som det nu var fick vi engagera en skolklass att rensa området, varefter föreningen planterade björkar omkring källan och satte upp en skylt med upplysning om källan och en vädjan att inte skräpa ner i och omkring densamma.

Det gäller sålunda att så mycket som möjligt upplysa människor om de värden som finns. Och det gäller att skapa så många kontakter som möjligt. Med styrelser och nämnder, föreningar och organisationer av alla slag. Men inte minst genom att prata och åter prata med enskilda, som kommer i ens väg. Ty flygande fågel får som bekant ofta något, men sittande fågel får inget.

När stadsplanekontoret bad om hembygdsföreningens hjälp för att i samband med en rundfärd inventera gamla byggnader i akt och mening att bevara de värdefullaste som oaser i den nya bebyggelsen, då kände vi det som en stor framgång i våra strävanden.

Tillsammans med korporationsidrottsförbundet har hembygdsföreningen arrangerat en fornminnesjakt, som kommer att upprepas i andra delar av vår vidsträckta kommun.

Föreningens ordförande är flitigt anlitad som föredragshållare och guide på utflykter runt socknen. Han bad en gång kommunalfullmäktiges ordförande att närvara vid ett föredrag om Huddinge. Resultatet blev, att han inbjöds att upprepa föredraget, när hela kommunalfullmäktige var samlad till kaffedrickning efter ett sammanträde. Visst vill vi upplysa och påverka alla kategorier, men det är dock de kommunala vi framför allt vill åt, ty det är ju de, som sitter inne med makten och möjligheterna.

Det finns ännu inte någon kulturnämnd i Huddinge, men en parlamentariskt tillsatt studiegrupp har utarbetat riktlinjerna för en sådan nämnds

Byggnaden, som nu rymmer hembygdsföreningens samlingar, skolmuseum och sammanträdesrum, har restaurerats efter förslag av arkitekt C. O. Orback, Samfundet för Hembygdsvård.

verksamhet, och där har hembygdsföreningen tillförsäkrats en plats. Vi väntar oss mycket av den blivande kulturnämnden, men ändå vet vi, att inte ens med en sådan är det hundra procentigt säkert att sakkunskapen får göra sig gällande. Exempel finns på att den helt enkelt nonchalerats av andra nämnder. Hembygdsföreningarna i och omkring Stockholm har i sin gemensamma sammanslutning Stockholmstraktens Hembygds-krets gång på gång ventilerat denna fråga utan att ännu ha kommit till någon lösning. Kanske kan man via skolan få fram ett släkte, som har en känsligare inställning till kultur och natur än det nu rådande.

Enligt den nya läroplanen för grundskolan öppnas oanade möjligheter. Förr ansågs ämnet hembygds-kunskap vara avklarat i och med klass 3. Nu är det uttryckligen stadgat, att den egna hembygdens historia skall studeras i anslutning till de områden, som behandlas i varje klass. Men då gäller det verkligen att lärarna har tillgång till lämpligt arbetsmaterial. Annars kommer de fina intentionerna att alldeles förfuskas. Huddinge hembygdsförening utgav för en del år sedan en bok, benämnd "Huddinge, en socken i storstadens skugga" (146 sidor), som skulle stå både

allmänheten och skolan till tjänst. Dessutom har särskilda s.k. arbetsböcker utarbetats med hänvisningar till boken för att hjälpa lärarna och stimulera eleverna till upptäcktsfärd i tid och rum. Kan man sätta in de historiska händelserna och personerna på hemmaplan blir det hela genast mera påtagligt. De flesta elever är roade av att veta något om sin egen hemtrakt. Deras iver att själva berätta om vad de hört och sett är stor och inspirerande. Att göra små modeller av områden, som är dömda att försvinna, roar dem ofantligt. Och blir till stor nytta för eftervärlden. Museibesök roar också barn, åtminstone på låg- och mellanstadiet. Det gäller bara att inte visa för mycket på en gång. Trots närheten till Stockholm och dess stora museer anser vi det värdefullt att också ha ett eget museum på orten. Det är inte förknippat med någon större kostnad att komma dit, och besöken kan därför upprepas, så att de olika åldersstadierna blir väl tillgodosedda. Som ovan nämnts har ett av rummen i vårt museum gjorts till en gammal skolsal. Där har vi tänkt oss, att hälften av den besökande klassen kan sitta och rita av föremål, medan den andra hälften bese övriga samlingar. Vidare förses samtliga med frågelappar för att effektivisera besöket och göra det mera spännande. Förklarande text till föremålens användning, placerad i ett hörn av varje rum, gör det möjligt för högstadiets elever att på egen hand komma dit och studera. Om man sedan gör färden in till storstadens museer, är intresset för jämförelser väckt, och besöket ger ökat utbyte.

Även om skolan sålunda är ganska väl tillgodosedd vad beträffar lämpligt material, så kommer man ändå ingen vart, om inte skolledningen instruerar lärarna om detta. Lärarna är numera inte några särskilt stationära varelser. Varje läsår kommer nya, som måste instrueras. En mycket viktig detalj härvidlag utgör en rundfärd till kommunens sevärdheter. Ställer sig skolledningen avvisande till en sådan, vilket märkvärdigt nog händer på sina håll, kan hembygdsföreningen rycka in och erbjuda sina tjänster. Det är här som i de flesta andra situationer det personliga initiativet allt hänger på.

Skydd och vård av naturen och människans ansvar för densamma är kursmoment, som enligt läroplanen varje år skall tas upp till behandling. Det kan då vara lämpligt att börja med den egna skolgården och lära eleverna att vara aktsamma om det som växer och att hålla gården ren från skräp. I samband med exkursioner kan så synen vidgas och barnen tagas till hjälp för att snygga upp i skogsbackar och på gravfält. En orienteringstävling med sikte på naturvett kan också stimulera.

Även beträffande undervisningen i naturvård är det nödvändigt med hjälpmedel för lärarna. I läroböckerna kommer vanligen naturvärden som en liten uppfordrande avslutning på årets kurs i naturkunskap, men det räcker inte. Ämnet är så pass nytt ännu att lärarna inte hunnit med

Kvicksilvret och djurvärlden

För en tid sedan har Statens veterinärmedicinska anstalt (SVA) offentliggjort sin beramade rapport över förekomsten av kvicksilverbeförgiftningar hos svenska djur. Det är en innehållsrik rapport, och dagspressens braskande rubriker om "chockrapport" var faktiskt inte särskilt överdrivna. Tydligt är, att kvicksilverkontamination drabbat snart sagt allt liv på land och i vatten, även om olika arter på grund av sitt levnads sätt farit illa i olika hög grad.

SVA:s undersökningar har omfattat tre avsnitt, nämligen fallvilt (djur påträffade döda), normalvilt (djur som levde vid insamlingstillfället) samt experiment. Stora mängder fallvilt har insänts från allmänheten, men det har inte varit möjligt att analysera samtliga exemplar. Från början

i utvecklingen. De behöver upplysas och vägledas. Lärarutbildningsanstalterna har här ett mycket stort ansvar. Det är så mycket som står på papperet men som aldrig kommer till utförande ute på fältet av brist på nödiga informationer.

Den angelägnaste uppgiften blir sålunda att uppfostra ett släkte med förståelse och känsla för naturen och kulturen. Ett släkte som umgås ömsint med naturen, så att den verkligen kan bli till glädje och rekreation för alla. Ett släkte som har blicken öppen för sambandet med det som varit. Även om kommungränserna upphör och områdena vidgas, så behöver för den skull inte känslan för det värdefulla och vackra hos det gamla försvinna. Huvudsaken är att veta, att här, där vi nu bor, har människor bott sedan långliga tider. Hur bodde de? Hur levde de? Vad har de lämnat kvar åt eftervärlden? Det ligger oändligt mycket i Södermanlands Hembygdsförbunds devis:

Känner du hembygden älskar du den!

Älskar du hembygden vårdar du den!

gjordes ett relativt slumpvis urval, men sedan man börjat ana tendenserna, riktades urvalet mot arter, som föreföll särskilt hårt drabbade. Undersökningarna av normalvilt har speciellt inriktats på vissa fåglar samt smågnagare. För experimentella undersökningar av kvicksilvrets effekt har fasaner, rapphöns, tamhöns, kajor och skator använts. — I det följande lämnas ett kortfattat referat av några huvudresultat av undersökningen.

Redan innan ett djur dör, kan man ofta ställa en preliminär diagnos på sjukdomsorsaken. Sålunda uppvisar kvicksilverbeförgiftade fåglar en tendens till att falla i sömn och har svårt att röra sig; ofta blir rörelserna ryckiga och osäkra, fåglarna faller omkull, darrar eller intar krampaktiga ställningar. Sjukliga förändringar har vid obduktion iakttagits i tarmkanalen och nervsystemet; djuren har dessutom ofta varit starkt avmagrade.

Kvicksilverbeförgiftningarna har emellertid inte blott den effekten, att djuret efter längre eller kortare tid avlider, utan också den, att fortplantningsförmågan nedsättes. Vid försök har SVA bl.a. funnit, att procenten kläckta fasanägg sjönk från 74 till 55 %, då fasanerna i 9 dagar hade utfodrats med betat utsäde. Hos ägg värpta omedelbart efter 9-dagarsperioden låg kläckningsprocenten vid noll.

Analyserna av normalvilt, d.v.s. djur som vid insamlingstillfället ännu inte uppvisade synbara tecken på förgiftning, ger en uppfattning om hur utbredd förgiftningen är i djurpopulationen. Även om materialet många gånger är relativt litet, ges knappast tillfälle till tvivelsmål om att hos många svenska fågelarter en mycket stor del, kanske majoriteten, av alla exemplar bär på doser, som kan förväntas nedsätta allmäntillståndet och vid endast ringa höjning framkalla direkta förgiftningssymptom. Hos fasaner, duvor och kråkfåglar förefaller det ytterst sannolikt att övernormala kvicksilverhalter förekommer hos över hälften av individerna. Även hos andra fröätande fåglar, t.ex. gulspårven, en art som minskat kraftigt på senare år och som misstänkts vara svårt drabbad av kvicksilverdöden, har man funnit höga giftmängder. Det är välbekant, att en lång rad fröätande fåglar gått tillbaka kraftigt under senare tid.

Om möjligt ännu mer oroväckande för att inte säga katastrofala uppgifter kan SVA lämna för rovfåglarnas del. Hos dessa anrikas giftet kraftigt i olika kroppsdelar, eftersom de under sin relativt långa levnad hinner samla på sig förhållandevis mycket gift. Hos skjutna exemplar av ormrör och duvhök (alltså normalvilt) påträffades höga kvicksilverhalter i 95 % av exemplaren.

Föga överraskande är det, att kungsörnen visat sig ha mycket lägre kvicksilverhalt än havsörnen. Under den del av sitt liv, som kungsörnen tillbringar i fjälltrakterna eller skogslandet, löper den tydligen föga risk

Ugglorna och inte minst kattugglan får på grund av sin smågnagardiet i sig en hel del gifter, något som förorsakat minskning av dessa nyttiga fåglar på åtskilliga håll. — Foto I. Holmsten.

att bli kvicksilverkontaminerad. Havsörnen ligger däremot extremt illa till. Så höga halter har konstaterats i havsörnsägg, att det inte råder något tvivel om, att havsörnens avtagande häckningsframgång helt kan tillskrivas kvicksilverbeförgiftning. Även hos falkarterna har SVA funnit höga gifthalter. Hökarna uppvisar högre halter än vråkarna.

Ugglorna uppvisar genomgående höga kvicksilverhalter. Sålunda säger SVA, att berguven nedgång med stor sannolikhet kan tillskrivas kvicksilverbeförgiftning.

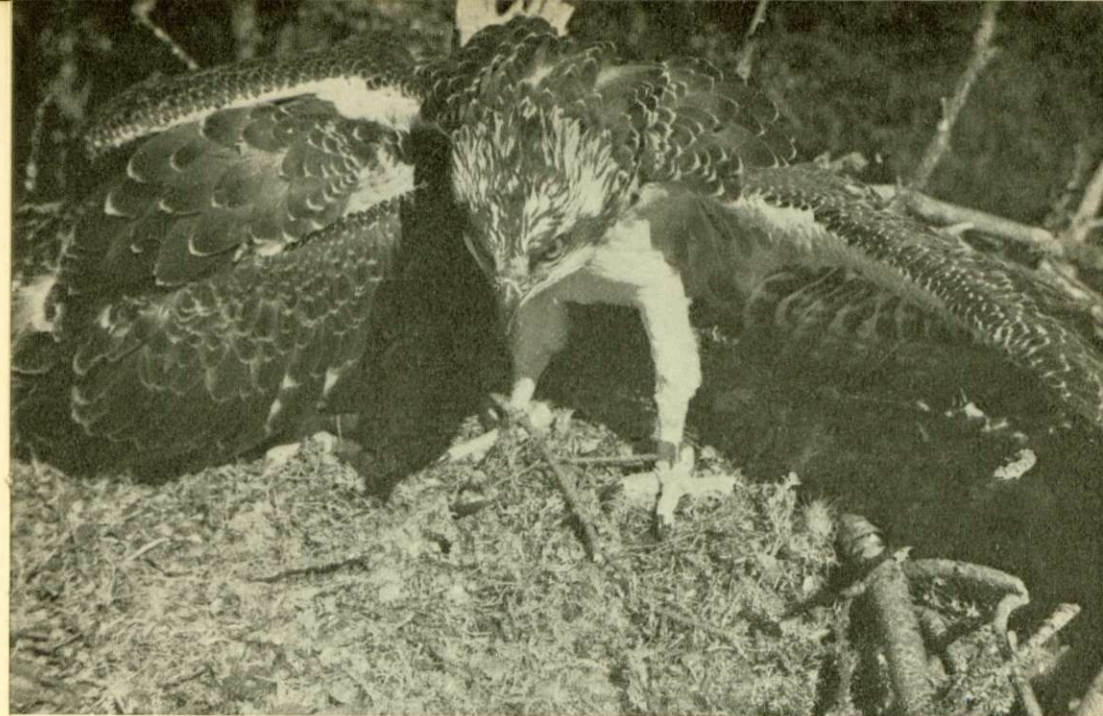
SVA tar också upp frågan om varifrån fåglarna får i sig allt kvicksilvret. Detta ämne distribueras i vårt land inte endast i form av betat utsäde. SVA når emellertid den slutsatsen, att det kvicksilver, som upp-
tas av fåglarna och andra djur, till allra största delen härrör från just det betade utsädet. Man har funnit vid försök, att utsädet innehåller

tillräckligt mycket kvicksilver för att vid konsumtion snabbt leda till försöksdjurens död eller till att deras fortplantningsförmåga reduceras. Vidare är det slående, att just arter, som bevisligen till särskilt stor del livnär sig på frön, drabbats hårdast (höns- och kråkfåglar, finkar, smågnagare). Att duvhök, pilgrimsfalk och berguv hör till de allra mest utsatta arterna, stämmer väl överens med att de i icke ringa mån livnär sig av höns- och kråkfåglar. Havsörnen visar stor benägenhet att livnära sig av sjuka, skadade eller döda djur, varför denna art på sin meny tenderar att få just de kvicksilverhaltigaste exemplaren bland bytesdjuren. Räven är ett exempel på ett rovdäggdjur, som genom sitt näringsfång får i sig betydande giftmängder.

Om kvicksilvret i större utsträckning kom i form av utsläpp från fabriker eller som atmosfäriskt utfall o.d., skulle man förvänta sig särskilt många förgiftningsfall hos djur, som aväter stora ytor, t.ex. vilda och tama gräsätare. Visserligen är materialet ännu litet, men allt talar för att dessa djur (t.ex. rådjur och harar) inte i nämnvärd mån drabbats av kvicksilverförgiftning.

Ytterligare upplysningar angående kvicksilversituationen i vårt land lämnades vid en i press och TV uppmärksammas informationskonferens i Stockholm den 8 sept. 1965. Bland de data, som därvid framkom, skall här lämnas ett litet axplock. Sålunda finner man en anrikning i kedjan fisk—fiskätare precis som i t.ex. fröätare—hök. Sötvattensfisk är på många håll avsevärt kontaminerad, och fiskgjusen har också befunnits höra till de rovfåglar, som blir "uppladdade" med kvicksilver. Vissa nya fakta talar för att anledningen till havsörnens trängda läge kanske snarare är fiskdieten än konsumtionen av kadaver. En mycket talande jämförelse hade gjorts mellan hundraåriga uppstoppade rovfåglar och årsfärskas. Härvid använde man fjädrar. Intressant nog fann man mer än 10-faldigt förhöjda kvicksilverhalter i färskas rovfågelfjädrar jämfört med museiexemplar från 1860-talet. Denna undersökningsmetodik öppnar oändliga möjligheter. I museernas serier av skinnlagda fåglar, t.ex. rovfåglar, kan man således kanske spåra precis när ökningen i kvicksilverhalt satte in och hur fort den går.

Totalintrycket av det nu framlagda materialet blir, att situationen för den vilda faunan är ännu allvarligare, än man på basis av diverse rykten kunde tro före rapporten. Arter högre upp i näringskedjorna, såsom t.ex. rovfåglarna, är särskilt hotade. Både terrestra och limniska miljöer är svårartat kontaminerade. Hos en lång rad arter sker f.n. en otvetydig och ibland kusligt snabb nedgång i populationernas storlek, beroende kanske framför allt på den nedsatta fertiliteten men också på kvicksilverförgiftningens direkta dödsbringande effekter. Vi måste utan tvivel räkna med att arter som t.ex. pilgrimsfalk, fiskgjuse, havsörn, torn-

Fiskgjusens fortplantningsförmåga har lokalt gått ner kraftigt, såväl hos oss som t.ex. i USA, vilket står i samband med kvicksilverförgiftning genom fisk. Foto Björn Bauer.

falk, duvhök, berguv och kattuggla skall minska påtagligt; för pilgrimsfalkens och havsörnens del förefaller det mycket möjligt, att de helt skall försvinna från vårt land som häckfåglar inom ett eller ett par decennier, om inte riskerna för fortsatt kvicksilverupptagande omedelbart elimineras.

SVA:s grundliga undersökningar och detaljerade rapport jämte den starka opinion som bildats i alla kretsar ledde tillsammans till att giftnämnden beslutat förbjuda fenylkvicksilverhaltiga betningsmedel men i gengäld registrerat ett par alkylalkoxikvicksilverpreparat. Härom är att säga, att detta troligen innebär en förbättring. Mycket talar för att dessa nya preparat är mindre livshotande än de tidigare använda. Emellertid förefaller det som om ingen egentligen vet, vilka följder kvicksilverpreparaten överhuvudtaget har på litet längre sikt. Allt talar för att kvicksilver liksom åtskilliga andra tunga metaller höjer mutationsfrekvensen, något som medför ökade frekvens av aborterade eller missbildade foster hos människor och djur. Ur biologisk synpunkt hade den enda försvarliga åtgärden varit att totalt förbjuda all användning av kvicksilverhaltiga betningsmedel tills dessas effekt på levande material klarlagts.

Rusarebo-området

En småländsk landskapsklenod,
där naturskydd och hembygdsvård samarbeta

När mitt föräldrahem år 1894 för en tid framåt blev förlagt till Värnamo, förde mitt botaniska intresse mig mycket snart till de för sin stora blomrikedom kända ängarna öster om sjön Hindsens sydligare del.

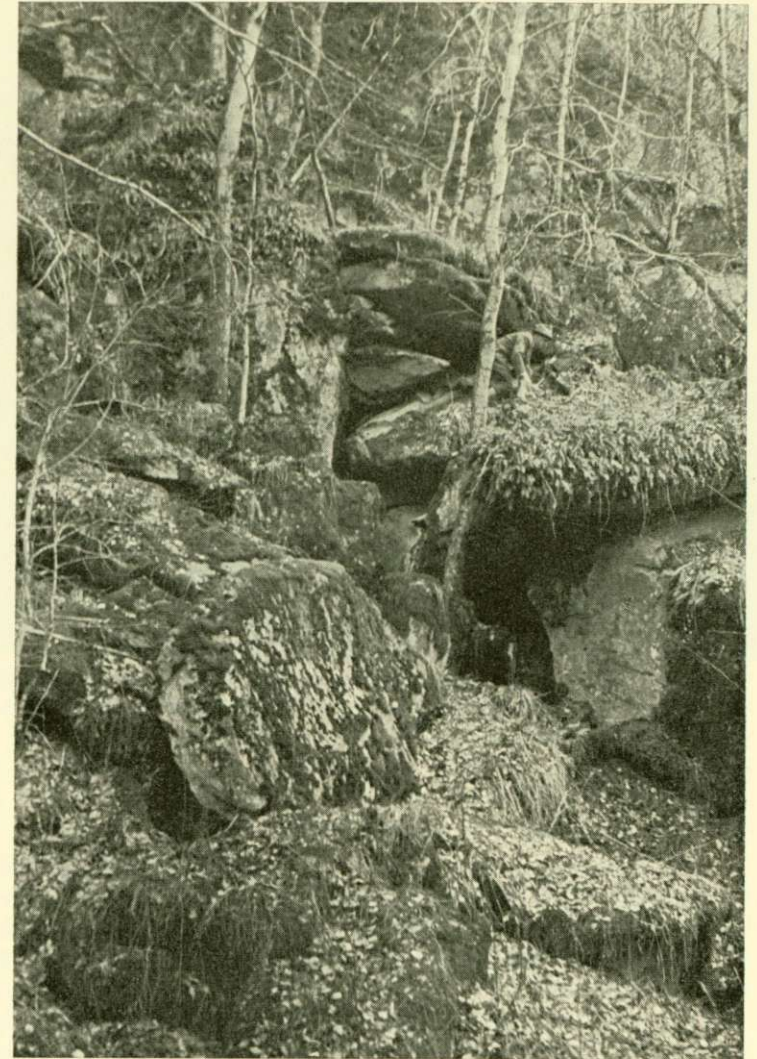
Området ligger i Voxtorps socken 1 mil öster om Värnamo. Efter en gammal för länge sedan försvunnen utgård till godset Hindsekind bär det namnet Rusarebo. Området återfinnes i nordvästra hörnet av generalstabens kartblad nr 20 Växiö.

På en odaterad, från slutet av 1600- eller början av 1700-talet stammande "General-Geographisk Charta" betecknas trakten utmed sjön Hindsens östsida som "booke mooras skogh". Vid mitten av 1800-talet beskrivs området av *Allvin* såsom till stor del bokskogsmark, varför gården (nämligen Hinsekind) "således härstädes har goda ängar och betesmarker". *Nu* vet vi att Rusarebo-ängarnas ovanliga frodighet och artrikedom beror av en i detta avseende mer än vanligt gynnsam jordmån, i områdets berggrund ingår nämligen en rad smärre grönstens (hyperit) massiv.

I förbigående kan nämnas, att Trolleklippa nära Edhs gård är den sydligaste utposten av dessa massiv. Strödda sådana finns f.ö. också flerstädes i västra Småland, välkända av äldre tiders botanister som lokaler för en del för orten mindre vanliga växtarter.

Att så mycket av den ålderdomliga landskapskaraktären med lövskog och öppna ängsgläntor här kunnat hålla sig kvar till sen nutid, beror på att de topografiska förhållandena, bl.a. den öppna sjön åt västsidan, varit ägnade att fördröja den självsådd av gran, som annars i regel invaderat och omvandlat bygdens forna hagar och ängar.

I stort sett kan området sägas bestå av flera långsmala, med sjöstranden parallella terrasser, skilda av brant stupande sluttningar med block-

Brant sluttande blockterräng vid Rusarebo-områdets östra gräns. Här hade ett grävlingsspar sitt gryt. (Observera personen bakom björkstammen t. h. å bilden!). — Foto förf. d. 8 maj 1960.

Ängsglänta på Rusarebo-området med artrik örtvegetation av bl. a. Sankte-Persnycklar (*Orchis mascula*) och ymnigt blommande gullvivor.
Foto förf. d. 23 maj 1961.

rösen och smärre klippbranter. En av uppsatsens bilder ger en föreställning om, hur "vild" denna terräng somligstades ter sig. Även före den "ädelskogsfrämjande" utgallring av gran och björk, som ägt rum de senaste åren, var området lövskogsinslag förhållandevis rikt. Särskilt på vissa ställen i branterna och i områdets södra del fanns mycken bok kvar. När jag sommaren 1907 undersökte Östbo och Västbo häradens bokskogar,*) fann jag den ojämförligen rikaste markfloran just i ett litet hult av äldre bokar i Rusarebo-området. Bland för orten mindre vanliga arter funnos så t.ex. här trolldruva (*Actæa spicata*), tandört (*Dentaria bulbifera*), laktuk (*Lactuca muralis*) och slokgräs (*Melica nutans*), alla mindre allmänna i denna del av landskapet.

*) Resultaten härav framlagda i uppsatsen "Bokskogen i Östbo och Västbo härad av Småland", Sv. Skogsvårdsfören. Tidskrift, 1909–1910.

Den största artrikedomen och en vårens och försommarens blomsterprakt, som måste hänföra en var, finns på de ängsartade terrasserna. Snart sagt alla de ädla och s.k. "bärande" träd, som hörde de gamla lövängarna till, finnas här enstaka eller i smärre grupper: alm, ask, lind, lönn, oxel, rönn, hassel och hagtorn. Av buskar olvon, nypon och även — på en skuggig, undangömd plats — den för denna trakt sällsynta skogstryn (*Lonicera xylosteum*). Områdets grövsta och praktfullaste träd är en fristående, 26 m. hög alm med över 5½ meters stamvidd vid brösthöjd. Högre upp är den delad i flera stammar, möjligen till följd av hamling, då trädet för ett par tre hundra år sedan ännu var ungt. Flera av områdets askar ha genom dylik behandling fått bukettformade kronor.

Ängsgläntornas markflora är artrik och yppig med bl.a. ymnigt blommande gullviva, ängsbollar, ängsvial (*Lathyrus pratensis*), skogsnäva (*Geranium silvaticum*) och gullpudra (*Chrysosplenium alternifolium*). Förutom de i trakten allmänna orkidéerna, Jungfru Marie hand (*Orchis maculata*) och nattviol (*Platanthera bifolia*) finnas sådana arter som *Gymnadenia albida* och *Orchis mascula* — den senare på ett ställe i avsevärd mängd. Andra rariteter äro vårgökärt (*Orobis vernus*) och den parasitiska, helt lilafärgade vätterosen (*Lathraea Squamaria*).

Rusarebo-områdets rika växtvärld betingar en motsvarande rikedom på insekter och av dessa beroende insektätande fåglar. Vårtiden har fågelsången här en mångstämmighet och intensitet, vartill man numera sällan kan finna motsvarighet i bygden. Särskilt brukar man höra grön-sångarens vackra sång. En vår iakttog jag i området en ungkull stjärtmesar, som tydligen nyss lämnat boet och ännu höllo ihop. Stjärtmesen är sällsynt i denna trakt. Till häckterräng tycks den alltid välja vacer lövskogsmark.

Namnet Rusarebo torde syfta på det gammalsvenska namnet på häst: ross och russ. Mycket ålderdomligt är också namnet på en liten grund vik av sjön Hindsen vid områdets västsida, Kattisa. Under formen "Katsa" förekommer det också i somliga norrlandsälvar såsom namn på en kanske ända från förhistorisk tid stammande anordning för fiskfångst, bestående av en rundel eller spetsgård av i botten nedsatta stavar med ett insläpp, som gör det lätt för större fiskar att komma in men svårt att hitta ut igen. Kattisan eller Katsan är alltså en slags primitiv föregångare till våra nutida "håmmor" eller "mjärdar".

I en artikel i Värnamo Nyheter den 27 september 1947 och senare i en uppsats i Värnamo Folkhögskolas Elevförbunds årsbok, "Från Finnveden" 1950, gav jag en kort beskrivning av Rusarebo-området och framhöll vikten av att det bleve bevarat åt framtiden. I sistnämnda publikation skrev jag sålunda bl.a. följande:

En alm på en av de öppna slättergläntorna är Rusarebo-områdets grövsta träd med en stamvidd av över 5 meter. — Foto förf. d. 23 maj 1961.

”Bokskogen och lövängen äro numera i Värnamotrakten blivna så pass beskurna och sällsynta, att det i hög grad ligger i hembygdsvårdens och naturskyddets intresse att något eller några provstycken av dessa landskapsformer snarast möjligt bliva avsatta och för framtiden bevarade.

Båda dessa önskemål kunde i viss mån förverkligas, därest Rusarebo-området kom i Värnamo eller Voxtorps kommuns ägo och för framtiden bleve skött med sikte på bokskogens bevarande och vissa ängsparti-ers hävdande på det sätt som var utmärkande för gamla tiders lövängsbruk. - - - Uppenbart är att ett bevarande av Rusarebo såsom bokskogs- och lövängsreservat icke finge passivt åse en beståndsutveckling mot gran- och björkskog utan tvärtom måste gå hand i hand med sådana ingripanden, som man förr måste vidtaga för lövängarnas och den ädlare lövskogens vidmakthållande.

- - - För de livaktiga och snabbt tillväxande samhällena Värnamo och Bor är tillvaron av det lättillgängliga och natursköna Rusarebo-området en tillgång att taga vara på med hänsyn till framtida behov av

Bokdunge å Rusarebo-området med ovanligt artrik markvegetation. I förgrunden en flock rikligt blommande tandört (*Dentaria bulbifera*). Foto förf. d. 23 maj 1961.

s.k. fritidsområden. Samtidigt borde ortens hembygdsföreningar ha stort intresse av att bevara de ålderdomliga, för vår bygds forna jordkultur karaktäristiska landskapsformer, som här ännu dröja kvar. Overhuvudtaget ligger det nära till hands att tänka sig, att de åtgärder, som framdeles skulle behöva vidtagas för att t.ex. vidmakthålla vissa ängsfläckar enligt gammal ritual med röjningar, slåtter och betesgång, skulle dirigeras av hembygdsföreningen. Kanske vore det möjligt att man därvid kunde räkna med frivilliga arbetsinsatser av därtill villig ungdom, samlad till en efterföljande friluftsfest. En dylik anordning har visat sig möjlig och ändamålsenlig för vidmakthållandet av vissa små lövängsområden på Gotland.”

Jag nämnde också, att Voxtorps kommun sökte förvärva de 11 hektar av Rusarebo-området, som voro mest outhärliga för tillskapandet av det åsyftade naturreservatet, men att detta inköp ännu icke kunnat ske.

Med stor tillfredsställelse kan emellertid nu konstateras, att de önskemål, jag framförde för 15 år sedan, efter hand blivit i alla avseenden

förverkligade. Mest tack vare den dåvarande eldsjelen i Voxtorps Hembygdsförening, framlidne pastor Knut Johansson, samt goda, intresserade krafter i Värnamoortens sektion av Sv. Naturskyddsföreningen. En redan på 1940-talet vid sjön Hindsens strand byggd stuga med tillhörande tomt om c:a 1000 kvm är sedan länge i Voxtorps Hembygdsförenings ägo. Ett kringliggande, 11,06 hektar stort område, omfattande bl.a. Rusarebos vackraste ängspartier, köptes 1958 av Svenska Naturskyddsföreningen. Den 29 maj 1959 var hit samlad en förnämlig expertgrupp av för naturskydd och hembygdsvård intresserade personer, däribland nu framlidne f. byråchefen i domänstyrelsen F. Aminoff och dr Carl Fries. Under den förres ledning och med biträde av skogsvårdskonsulent Arvid Göransson gjordes på hela området en grundlig utgallring i syfte att återge landskapet dess ursprungliga drag, i främsta rummet genom avlägsnande av i senare tid invandrad gran och björk. Även formerna för en efterföljande ängshävd dryftades. År 1960 utfärdades av länsstyrelsen i Jönköpings län de nu gällande formella fridlysningsbestämmelserna för området.

Nämnas må, till sist, att numera varje sommar intresserade medlemmar av Voxtorps och Värnamo hembygdsföreningar samlas till "slåttagille" i Rusarebo för att under Arvid Göranssons ledning behandla områdets ängar enligt gammal sed. För att ge de sällsynta vår- och försommarblommande örterna tid att fröa sig, utföres slåttern relativt sent, först i augusti.

Rusarebo-reservatet vill åt framtiden bevara ett vackert provstycke av gammaltida småländsk ängsmark i en tilltalande inramning av sjöstrand och kuperad, bokbevuxen mark. Man hoppas att det också skall förbli en fristad för det insekt- och fågelliv som *förr* mötte oss överallt i traktens ängar och hagar men inte *nu*. På de "välskötta" — givetvis med olika slags lantbrukskemikalier behandlade — odlingsmarkerna i Bors storkommun, bl.a. de åkerfält som omger författarens bostad i Tännö kyrkby, ha sålunda gulspurv och rapphöna helt försvunnit; år 1965 såg jag inte ett enda exemplar av vårens och sommarens fjärilar, inte heller en gräshoppa, knappast ens en humla.

Också de blommor, som pollineras med tillhjälp av besökande insekter, ha så gott som helt försvunnit.

Att vi i den sydsvenska kulturbygden i tid försäkra oss om ett och annat reservat av Rusarebo-områdets karaktär synes mig vara av betydelse icke blott av känslomässiga skäl, utan *också* som värdefulla forskningsplatser och som reträttplatser för en alltmera utarmad fauna och flora.

Damstredet — et stykke fredet Kristianiaidyll

Vi vandrer ned bakken en fin forsommerdag, hører fuglene synge på Vår Frelzers gravlund, titter inn i haven der Henrik Wergeland en gang skrev "Jan van Huysums Blomsterstykke" og mintes at dikteren et par års tid bodde her i gaten i slutten av 1830 årene. Nu er haven full av lekende, overallskledd barn som spadde i sandkassen og sprang glade omkring. Dette absolutt livlige, levende innslag i den ellers så stille gate, gjorde godt. Det er ikke ellers mange man møter heroppe, et par hastende, pipe-røkende unge menn med bøker under armen på vei fra lesesalen på Deichmann til hyblen under takmønet i Maridalsveien, en øllkjører som med største vanskelighet manaurer sitt ubehendige fordon mellem husveg-gene efter å ha ballansert flere bakker pils til lørdagens fest i vevstuen, og så tilslutt skuespilleren Stig Egde-Nissen.

Inne i hans 1700 talls bygning Damstredet nr. 14 var det både hyggelig og komfortabelt. Huset som er i tre etager var stilfullt møbelert fra kjeller til loft. Det fantes faktisk ikke en ting, en gjennstand som hoppet ut av rammen. Møbler, spegel, tepper, drapperier, alt var utsøkt — det virket nesten musealt.

Ute er alt luftig og lyse, lyse grønt. Vi titter inn på de små velholdte gårdsrum, inn i antikvitetshandlen nede i bakken og skråer over gaten til arkitektkontorene. Her har fire unge arkitekter innredet et lite bindingsverkshus. Også dette og den tilstøtende vevstue eies og er satt i stand av Egde-Nissen. Her er veggene slått ut, bare takbjelker og støttepeler står igjen. Rummene er store og lyse — et i hver etage — slik at de er hensiktsmessige for sitt gjøremål og allikevel har kunnet beholde den opprindelige struktur. Herlige rum å arbeide i for en ung arkitekt, der proposjoner og linjer kan gi inspirasjon og hvile. Moderne, farveglade tekstiler lyster fra gardiner og stolseter, og utsikten over Oslo — fjorden, fjellene i den blå bakgrunn, var storslagen. Oslo er jo og har fått være

*En liten gutt i full fart nedover Damstredet. —
Foto Staffan Nihlén.*

en by på åsrygger og bergknatter. De lave hus og den uendelige utspreddhet gjør at den virker som en kolosal småby. Kvartal etter kvartal, særlig i nordøst består av lave trebygninger, det er jo nesten bare den lille del som kalles centrum som kan oppvise hus på mere enn fem etager, når man unntar punkthusene i de nye drabantbyer, naturligvis. Men ellers er Oslo, selv nu på sekstitallet en charmfyll, rotet, ikke særlig vakker småby som i grunden er ganske befriende upretentiøs. Det finnes naturligvis masser av planer om å sanere gamle strøk og kvartal. Endel er allerede nivellert av gravemaskiner, som f. eks. Enerhaugen i Gamlebyen, også dette et lite idyll på en bergknatt. Dessverre ble dette strøk ansett for falleferdig og tomtene for verdifulle. Vannposten som for få år siden var i funksjon er borte og husene med den, noen finner vi igjen på Folkemuseet. Det er skutt opp nye boligblokker overalt så de gamle som engang har bodd der ville nok gå vilse idag. Damstredet som vel var i nesten like bedrøvelig skikk, ble altså reddet takket være privat

initiativ. Og nu håper man på litt kommunal hjelp for de resterende hus, sier Egde-Nissen.

Vevstuen der Sigrun Berg kanskje Norges mest kjente veverske holder til, lukter herlig av nyspunnet ull. Kraftige hjemmevevde plagg, - jakker, kjoler, skjerf og slips henger dekorativt fra takbjelker og stokker. To vevstoler er oppspendte og på gulvet står store kurver med garn. Det finnes vel nesten ingenting som gir et så varmt og vennlig inntrykk som en vevstue. Man skulle ha lyst til å være der hele dagen blandt alle de vakre ting, de rene trevegger, også her den samme fine restaurering. Et koselig arbeidsmiljø for en utøvende kunsthåndverker.

En takkrans prydet et av de nederste husene i gaten. Det er det siste "barnet" som er kommet under fornyet tak. Nu gjenstår bare et par hus på motsatt side, der det bor folk på samme måte som før, uten moderniteter. Det er altså her man ber kommunen støtte til slik at gaten om et par år blir helt ferdig i sin nye mundur. For ikke bare interiørene er moderniserte og intakte, fasadene er malte i gammeldagse rosa og blå farver bare murbygningene har sin mørke patina slik deseniers røk og sot har farvet dem. Vi går gaten opp igjen ennu engang, beskuer byen og fjorden og tar tilslutt en titt på det gamle trehus på den åpne plassen der gaten munner ut og tenker igjen på Henrik Wergeland og Amalie Sofie Bakkevig, den "kloke kvinde av folket" som engang for mere enn 130 år siden ble fru Wergeland og delte hans korte, produktive liv under dette tak. Og kanskje satt hun henført lyttende til de vidunderlige blomsterstykker i haven tvers over gaten en stille sommerkveld mens datidens støy fra en ramlende kjerre som satte fart ned Fredensborgveien brøt stillheten — sikkert det eneste som kunne forstyrre den absolutt landlige idyll denne lille krok av Kristiania dengang representerte.

En gammal släktgård

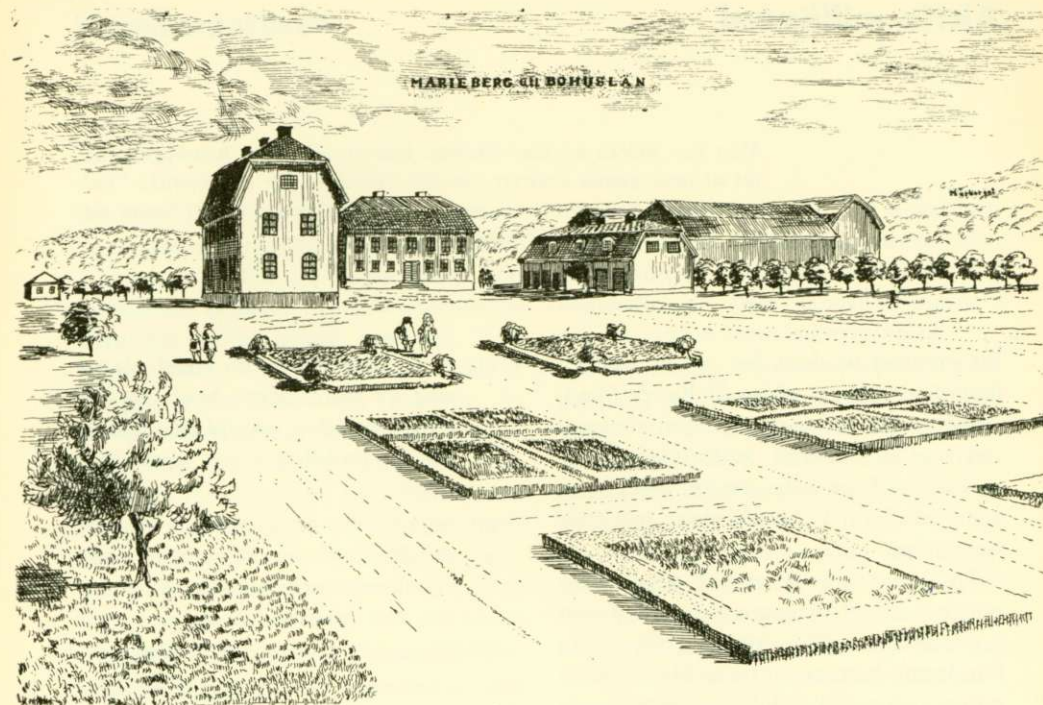
En intressant rekonstruktion har gjorts av det sagoomspunna och traditionsrika Mariebergs säteri norr om Kungälv. Sedan en brand i början av seklet finns endast en flygelbyggnad kvar och något bildmaterial, som utvisar huvudbyggnaden och den övriga äldre bebyggelsen har icke kunnat uppsåras. Genom hos major Sture Wennerholm, Stockholm, i släktarkiv förvarade dokument har dock på hans uppdrag konstnär Lennart Glemme, Stockholm, kunnat utföra ett kopparstick, som så nära som möjligt ger en bild av säteriet i äldre tider.

Frälsesäteriet Marieberg, i äldre tider benämnt Marburg eller Marberg efter det invärdigande Marberget, uppträdde först i historien, då krigsbussen från Karl X Gustafs och Karl XI:s tider, generalmajoren Sven Rank — landshövding först i Hallands så i Malmöhus och del av Kristianstads län — på 1660-talet tilldelades Marieberg. I början av 1700-talet förvärvades säteriet av en av Karl XII:s mest berömda "drabanter", generallöjtnanten, friherre Axel Roos av Hjelsäter, landshövding i Göteborgs och Bohus län och förebild till Esais Tegnér's dikt "Axel".

En mångomtalad tid i säteriets historia, som alltid eggat folkfantasin och varom tidningarna gång efter annan gärna upplåter sina spalter för att berätta, är den under Gustaf III:s dagar då Marieberg innehades av titulärmajoren vid adelsfanan Johan Henrik Rosenschütz. Efter ett slösaktigt liv i huvudstaden, där han snart gjorde sig omöjlig, förlade han sitt leverne till Marieberg. Vidare berättas det om hur han för penningar utverkade rättighet att

kläda sin betjäning i konungsligt livré. Han färdades i förgylld vagn, dragen av sex hästar och körd av zigenare. Vid bordet uppassades han av negrer, klädda i turkisk dräkt. Här på Marieberg, vars rum var prydda med förgyllningar och sidentapeter, underhöll han ett helt harem. Den som skriver dessa rader kunde ännu för kort tid sedan i ett av rummen i den kvarstående flygelbyggnaden beundra en utsökt, mönstrad kinesisk sidenvävnad, som pryder vägarna i rummet. Egendomen lämnades av Rosenschütz vind för våg och godsets underlydande sysselsattes med militära övningar.

Efter Rosenschütz förvärvades säteriet 1809 av handlanden i Göteborg, Peter Wennerholm (1768—1840), som jämte sin hustru Catharina Maria, född Bratt (1774—1858), ägde och bebodde Marieberg så länge de levde. För senare tiders medlemmar av släkten Wennerholm har Marieberg fått ett alldeles särskilt skimmer över sig i det att den gamla gården i sig förknippar så mycket av gamla släkttraditioner och

minnen. Vad man därför känt stor saknad över har varit att det inte stått att uppsåra någon bild av Marieberg hur det såg ut i äldre tider med alla säteribyggnaderna. Tack vare en lycklig förning av intresse för hembygd och hembygdsvård samt genealogi samt genom en lika lycklig tillfällighet av tillgängliga släktdokument har det dock varit möjligt att begagna sig av dessa för att göra en rekonstruktion av det gamla säteriet. — Med stöd av en år 1785 upprättad lantmäterikarta samt en i ett av Peter Wennerholm undertecknat brandförsäkringsbrev av den 12 oktober 1812 lämnad detaljbeskrivning har konstnär Lennart Glemme, lärare vid konstakademien i Stockholm, haft uppdraget att i

form av ett kopparstick utföra en rekonstruktion av Marieberg så som det bör ha sett ut under Peter Wennerholms tid, d. v. s. ungefär vid sekelskiftet 1700—1800. Glemme har med sitt kopparstick givit en något romantiserad bild av det gamla säteriet, varvid han med framhävandet av byggnaderna och den monumentala 1700-talsträdgården fått fram en verkligt tidstypisk säteribild. Från den 1 januari 1965 tillhör Marieberg Kungälv stad, förut hörde gården till Ytterby kommun. Med anledning härav har Kungälv's museum fått ett kopparstick, som nu hänger i museets "storstuga". Dessutom har Nordiska Museet och Göteborgs Historiska Museum fått var sitt.

Aktiv miljövard

Man kan märka en klar tendens just nu att vidga hembygdsarbetet ut över gamla gränser, att låta intresset för det enstaka "kulturminnet" vidgas till en mer allsidig miljövard. Och denna natur- och miljövard vill man göra AKTIV.

Ett exempel på detta har vi i en nyligen bildad förening i södra Halland: Söndrums naturvårdsförening. Initiativtagaren var den varmt kulturintresserade regissören Sven Kristensson, känd bl. a. som medlem i Samfundets informationsgrupp.

Föreningen, som verkat något över ett år, har sitt program fastställt redan i stadgarna: "Föreningen vill inom Söndrums kommun arbeta för en aktiv natur- och miljövard för att öka förståelsen för landskapets skönhets- och stämningsvärden. Den vill också arbeta för att skapa trivsel grundad på samhörighet med bygdens traditioner och historia och med dem som är bosatta där.

Föreningen vill nå detta syfte bl. a. genom

- att samarbeta med kommunala organ och inom verksamhetsområdet arbetande föreningar och stimulera dem till initiativ, som gagnar kommunen och dess utveckling,
- att arbeta och stimulera intresset för aktiv naturvard,
- att medverka vid vård och bevarandet av kulturminnen,
- att söka bevara värdefulla traditioner, insikter och färdigheter,

att aktivt arbeta för en sund planering av kommunens bostads- och fritidsområden, varvid hänsyn tas till traditioner och landskapsmiljö,

att organisera studiecirklar, kurser, utflykter och annat som kan öka kunskapen om bygden, dess natur och historia."

Ordförande i föreningen är Kristensson, sekreterare den mångintresserade läkarfrun Birgitta Stengard, och med bland de ledande märker man landstingsdirektören i länet Gillis Albinsson och länsbibliotekarien Nils Roth.

Man samlas till regelbundna sammankomster, då man alltid har en god stamtrupp från bygden att lita till. Så skedde den 8 dec. 1965, då man visade den märkliga landskapsfilmen "Drömmar och syner vid havet", som skapats av Kristensson och hans fotograf Jan Troell. Det är en hembygdspredikan som man inte så lätt glömmar. — Vid samma tillfälle berättade fil. dr. John Nihlén om "Strövtåg i svenska bilder", ett föredrag med talrika färgbilder, beläysande olika problem och uppgifter för hembygds- och landskapsvard.

Hemkomståret

Svenska Turisttrafikförbundet arrangerar under 13 månader, med början den 1 december 1965 en delvis ideell och humanitär kampanj för svenskamerikanare och kallar denna kampanj "The Homecoming Year". Hemkomståret är tillägnat alla män och kvinnor av svensk härstamning, som nu är bosatta utomlands i allmänhet och våra emigranter i Nordamerika i synnerhet. Under detta speciella år inbjuds de, deras barn och barnbarn att besöka Sverige, för att med egna ögon se de framsteg som har gjorts i Sverige för att sedan återvända hem igen som goodwillambassadörer.

Prins Bertil har undertecknat en s. k. Homecoming Year-Proklamation och därmed har aktionen förvandlats till en nationell angelägenhet. Det är meningen att våra svensk-amerikanska vänner skall känna att hela Sverige välkomnar dem.

En speciell välkomstgrupp har bildats, som med hjälp av lokala grupper i olika kommuner skall kontakta kyrkan, ideella föreningar, idrottsföreningar och andra som kan tänkas vara intresserade av att skicka inbjudningar till gästerna. En intensiv verksamhet råder i utvandrardistrikt som Småland, Öland och Värmland, men även i övriga delar av Sverige har man konstaterat en stor entusiasm för aktionen.

Kampanjen bygger visserligen på den personliga kontakten, men som ett min-

ne av Sverige-besöket är det också meningen, att de svensk-amerikaner som så önskar, skall få motta ett speciellt hedersdiplom från landshövdingen i det län som de har anknytning till.

I Stockholm blir det en speciell emigrantdag på Skansen den 31 juli och senare under sommaren en särskild Roslagsdag i Evert Taubes tecken. Samfundet för Hembygdsvard har till sitt 50-årsjubileum på Skansen under pingsten 1966 anordnat med en rad evenemang och det är vår förhoppning, att alla medlemmar som får besök av sina emigrantssläktingar under maj-juni tar tillfället i akt att bjuda med dem till Skansen. Där får de då tillfälle att studera svensk kultur, hemslöjd, gamla seder och bruk från en tidsperiod, när deras förfäder utvandrade.

Släktforskning spelar en betydande roll i detta sammanhang. Det kan förutsättas, att många svensk-amerikaner vill ha hjälp med att söka reda på okända släktingar i Sverige, och Svenska Turisttrafikförbundet kommer att vara dem behjälpliga genom att förmedla kontakt med välrekommenderade genealoger i landet.

Man hoppas att resultatet av "The Homecoming Year" kommer att märkas under kommande år och under tiden har aktionen haft det goda med sig, att svensken i gemen har blivit mer turist-sinnad. Redan därmed skulle mycket vara vunnet.

De svenska träden

I svensk naturvård intar Lorentz Bolin en särställning. Den kunnige biologen, den avhållne pedagogen har mer och mer ägnat sin tid åt upplysning för en allt vidare krets genom folkbildning, muntlig förkunelse och framför allt författarskap. Hans skrifter, alltid med egna bilder, ger kunskap, buren av konstnärlig syn och ett högst personligt temperament. Naturen är för honom inte i första hand en kunskapskälla, det är "den ringes rikedom", en sluss in mot djupare estetiska, konstnärliga värden.

Det är ganska typiskt för den intellektuella kylan i vårt land, att denne store forskare och förmedlare nästan är helt förbisedd av den ledande "kritiken" för att inte tala om Radio-TV, där man inom det stora monopolet skapat ett inre monopol av småskuren snackesalighet kring det traditionella naturskyddet; där finns givetvis intet rum för denne generöse förkunnare, som lärt generationer av ungdomar att se på naturen med nya friska ögon.

Fult och vackert, strövtåg i naturen, bilder från kulturlandskapet, bondens landskap, fågelkunskap och fågelsång, blommorna och människan — allt är

taget från titlar på några av Bolins skrifter; de speglar på sitt sätt hans syn och något av hans livsåskådning.

Hans nya bok "De svenska träden" (Uniskol. Lund) är en av hans vackraste, en av de finast komponerade. I ingen av hans böcker har som här saklig information förenats med konstnärlig skildring. Texten ger i knapp form botaniska data, bilderna med text den estetiska, ofta konstnärliga synen. Fotografierna (ca 100 i färg) är författarens egna. Som fotokonst representerar de ofta högsta nivå, tagna med kärleksfull inlevelse, förnämliga i färg och komposition; som vägledande och upplysande illustrationer oöverträffade.

Vad man skulle önska för en ny upplaga är illustrationer även till kapitlet "Handledning för namnbestämning av några avlövide träd" och — om utrymmet tillåter i detta lilla behändiga handformat — några ytterligare kulturhistoriska data om t. ex. asken, hasseln, pilen.

För alla dem, som fått sin natursyn väckt av Bolin är boken en välkommen, en efterlängtat gåva.

J. N.

Samfundet för Hembygdsvård

avhåller sin RIKSSTÄMMA torsdagen den 26 maj 1966 kl. 19.00 på Byggnadsföreningen, Norrlandsgatan 11, Stockholm.

FÖRTROENDERÅDET (ombud för hembygdsförbund och distrikt) sammanträder samma dag kl. 18.00 på Byggnadsföreningen.

Program

FÖR SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS
50-ÅRSJUBILEUM 1966

Samtidigt håller Nordisk Samverkan för Bygd och Natur (NSBN) sin 4:de konferens för hembygds-, landskaps- och naturvård.

Torsdagen den 26 maj

Kl. 15.00

Särskild visning för press och inbjudna av Samfundets jubileumsutställning "Vår tid formar landskapet" — från 50 års arbete med landskapsvård och byggnadskultur. Lokal: Göteborgs Bank och Svensk Byggtjänsts lokaler, Sveav. 14.

Kl. 19.00

Samfundet för Hembygdsvårds Riksstämman — sammanträde på Byggnadsföreningen, Norrlandsgatan 11.

Fredagen den 27 maj

Kl. 09.30

Inledande konferensförhandlingar för NSBN på Byggnadsföreningen. Parallellt förhandlar Nordisk Hjemstavnsförbund (NH) i samma lokaler.

Kl. 11.00

Utställningen "Vår tid formar landskapet" öppnas av överdirektör Sören Lane, Statens Naturvårdsnämnd.

Kl. 15.00

Stockholms stads mottagning i Stadshuset — anförande av stadsfullmäktiges ordförande, direktör Carl-Albert Andersson.

Kl. 18.00

Jubileumshögtid i Svenska Akademiens högtidssal på Börsen, Stortorget, i närvaro av H. M. Konungen, som utdelar Samfundets hedersdiplom och förtjänstplaketter. Hälsningsanförande av Samfundets ordförande, riksdagsman Ragnar Lassinantti. "Glimtar från de 50 åren" av fil. dr John Nihlén.

Kl. 20.00

Middag på rest. Högloftet, Skansen.

Lördagen den 28 maj

Kl. 09.00

Utfärd till Drottningholm. Samling vid Nyman & Schultz Resebureau, Klarabergsgatan 35.

Drottningholmsteatern visas av intendent Gustaf Hilleström. Orientering om slottet och parken.

Kl. 12.00

Lunch på Drottningholms Vårdshus. Parallellt sammanträder NSBN och NH på Byggnadsföreningen. Lunch för konferensdeltagarna på Sol-liden, Skansen, kl. 12.30.

Kl. 14.00

Samling på Sollidenterrassen, där Skansendagarna inleds med tal av Skansens styresman, professor Gösta Berg. Statsminister Tage Erlander och landshövding Gunnar Helén medverkar som talare. Programledare: redaktör Lars Mad-sén. Musik av spelmän från Hälsingland, dräktparad, sång av operasångerskan Busk-Margit Jonsson. Presentation av verksamheten i de olika gårdarna. Planer föreligger att i samarbete med Svenska Fåravelsföreningen lägga ut ett demonstrationsförsök för att visa olika metoder av landskapsvård, där bl. a. fåren medverkar.

Kl. 16.00

Fortsatta konferensförhandlingar för NSBN och NH på Nordiska museet.

Kl. 18.30

Middag på rest. Högloftet, Skansen.

Kl. 20.00

Dunungen av Selma Lagerlöf uppföres av en amatörgrupp från Ransäters Hembygdsförening. Föreställning även söndag kl. 20.00.

Söndagen den 29 maj

Kl. 10.00

NSBN och NH sammanträder på Nordiska museet.

Kl. 11.00

Högmässa i Seglora kyrka.

Gårdarna öppnas för allmänheten med demonstrationer av hantverk, hemslöjd, hushåll m. m.

Kl. 12.00

Lunch individuellt.

Kl. 13.00

Folkfest på Sollidenterrassen. Statsrådet Eric Holmqvist och författarinnan Sara Lidman inbjudna som talare. Programledare: redaktör Lars Madsén. Spelmän, dräktparad, folkdans m. m.

Kl. 14.30

Bondbröllop i Seglora kyrka med bröllopskortege som avslutas på Solliden. Vigsselförrättare: Komminister Rune-Pär Olofsson.

Kl. 16.00

Utfärd till Biskops Arnö (utgår fr. Skansen), där Föreningen Norden bjuder de nordiska gästerna på middag. NSBN avslutning.

Måndagen den 30 maj

Kl. 11.00

Högmässa i Seglora kyrka.

Kl. 13.00

Folkfest på Sollidenterrassen. Dräktparad, musik m. m.

Kl. 14.30

Samfundets jubileum avslutas.

* * *

Nordisk Hjemstavnsforbund (NH) är en sammanslutning av landskapsgillen i Göteborg, Helsingfors, Köpenhamn, Oslo och Stockholm.

* * *

Detta program är uppgjort även med tanke på alla gästande svensk-amerikaner, som under *Homecoming Year* besöker sitt hemland.

* * *

KOSTNADER

Fredagen den 27 maj

Bussresa kr 4:—

Middag kr 35:—

Lördagen den 28 maj

Bussresa kr 10:—

Lunch kr 20:—

Middag kr 35:—

Söndagen den 29 maj

Bussresa kr 16:—

RUMSBESTÄLLNINGAR

mottages av Nyman & Schultz Resebureau, dit bifogade beställningskort skall sändas.

MÖTESBYRÅ

Den 26 maj

Kl. 13.00—16.00 Samfundet för Hembygdsvård, Mäster Samuelsgatan 3.

Kl. 17.00—19.00 Byggnadsföreningen, Norrlandsgatan 11.

Den 27 maj

Kl. 9.00—14.00 Samfundet för Hembygdsvård, Mäster Samuelsgatan 3.

Program

FÖR NORDISK SAMVERKAN FÖR BYGD OCH NATUR (NSBN)

4:de nordiska konferensen för hembygds-, landskaps- och naturvård.

Fredagen den 27 maj

Kl. 09.30

Konferensen öppnas av Samfundets ordförande, riksdagsman Ragnar Lassinanti. Anförande av NSBN:s ordförande, fil. dr John Nihlén.

Konferensen konstitueras. Rapporter från de nordiska länderna: Hur har resolutionen från 1963 förverkligats?

Lokal: Byggnadsföreningen, Norrlandsgatan 11.

Kl. 12.00

Lunch (individuellt).

Kl. 13.00

"Vår tid formar landskapet" — Samfundets jubileumsutställning visas.

Lokal: Göteborgs Bank, Sveavägen 14.

Kl. 15.00

Stockholms stads mottagning på Stads-
huset. Gästerna hälsas av stadsfullmäktiges ordförande, direktör Carl-Albert Anderson.

Abonnerad buss från Sveavägen 14 till Stadshuset.

Kl. 18.00

Samfundets jubileum öppnas i Svenska Akademiens högtidssal på Börsen i närvaro av H. M. Konungen. Deltagare från Sverige och övriga Norden hälsas välkomna. Särskilt underhållningsprogram. Lokal: Börsen, Stortorget.

Kl. 20.00

Samfundets middag för de nordiska grannlänternas representanter. Lokal: Restaurang Högloftet, Skansen.

Lördagen den 28 maj

Kl. 09.00

Byråchefen i Statens naturvårdsnämnd C. W. Rhedin: "Den svenska natur-

vårdslagens bestämmelser till skydd för landskapsbilden (§§ 18—22)."

Fil. dr John Nihlén: "Landskapsvård — städning eller formgivning?" — ett debattinlägg.

Landskapsarkitekt Carl Olov Orback: "Landskapsgestaltung och miljöplanering."

Diskussion.

Lokal: Nordiska museet, föreläsningssalen.

Kl. 12.00

Avfärd till Skansen (spårvagn linje 7).

Kl. 12.30

Lunch på Restaurang Solliden, Skansen.

Kl. 14.00

Skansendagarna öppnas. Särskilt festprogram. Presentation av verksamheten i gårdarna.

I samarbete med Svenska Fåravelsföreningen demonstreras fårbeten och annan markvård inom Skansenområdet.

Kl. 16.00

Naturvårdsintendenten i Malmöhus län Rune Frisén: "Naturvårdsinventering i samarbete med allm. regionplanering." Korta inlägg från de övriga länderna. Lokal: Nordiska museet, förel.-salen.

Kl. 18.00

Middag på Rest. Högloftet, Skansen.

Kl. 20.00

Friluftsteater på Sollidenscenen: Selma Lagerlöfs "Dunungen" uppföres av amatörer från Ransäters hembygdsförening.

Söndagen den 29 maj

Kl. 10.00

Lektor C.-G. Holdar, Visby: "Kultur och natur i miljövärden".

Nordisk Samverkan för Bygd och Natur

(NSBN) kan fira 10-årsjubileum samtidigt som Samfundet fyller 50.

Det var på den nordiska kursen för bygde- och landskapsvård i Uddevalla 1955 som initiativet togs. I den då antagna resolutionen hette det bl. a. "Emedan den tekniska utvecklingen bl. a. genom vattenreglering, vägdragnings-, byggelse-, industrialisering samt lant- och skogsbrukets rationalisering i ständigt växande omfattning åstadkommer genomgripande förändringar i landskapet, måste alla för dessa frågor intresserade parter i Nordens länder samverka till ur hembygdsvårdens, landskapsvårdens och naturskyddets synpunkter lämpliga lösningar."

Det var i Åbo 1956 på "Nordisk konferens för hembygds- och landskapsvård samt naturskydd" som kontaktorganet blev verklighet med uppgift att skapa samråd, kontakt och även praktiskt samarbete i hithörande frågor mellan de nordiska länderna. Man beslöt då också att kontaktmöten skulle hållas varje år och större konferenser vart tredje år. Sådana konferenser, rikt givande i olika avseenden, har nu hållits i alla fyra länderna.

Turen har alltså kommit till Sverige igen och konferensen hålles inom ramen för Samfundets 50-årsjubileum.

Programmet för konferensen återfinnes här intill.

Diskussion.

Lokal: Nordiska museet, förel.-salen.

Kl. 12.00

Lunch (individuellt).

Kl. 14.30

Skansenfesten fortsätter med bondbörlöp i Seglora kyrka.

Kl. 16.00

Utfärd med buss till Biskops Arnö i Uppland. Föreningen Nordens folkhögskola. Demonstration av det hävdade kulturlandskapet på ön.

Kl. 19.00

Middag på inbjudan av Föreningen Norden.

Kl. 20.30

Konferensförhandlingarna fortsätter. Riksdagsman Ragnar Lassinantti: "Några aktuella problem i Nordkalotten."

Överläggning: Gemensam utgåva av lagar och förordningar.

Resolution. Avslutning.

Kl. 22.30

Återfärd med buss till Stockholm.

Reservation för ändringar i programmen.

FÖR VÅRDEN AV SVENSK
BYGD OCH NATUR

SOM EN HYLLNING

TILL

HAR

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS

HEMBYGDSFOND

FÅTT MOTTAGA EN GÅVA
FRÅN

FÖR VÅRDEN AV SVENSK
BYGD OCH NATUR

TILL HUGFÄSTANDET AV MINNET

AV

HAR TILL

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS

HEMBYGDSFOND

ÖVERLÄMNATS EN GÅVA
FRÅN

Vid lyckönskan och kondoleans

glöm ej Hembygdsfonden — För aktiv vård av svensk bygd och natur — med ett bidrag. Insätt beloppet på postgiro 9006 89, Samfundet för Hembygdsvård, Stockholm, med angivande av givare och mottagare eller ring till Samfundet (tel. 11 94 24, 11 94 44) och insätt senare beloppet på postgiro 9006 89.

NATUR OCH MILJÖ

BYRÅ FÖR LANDSKAPSVÅRD

**konsultering och förslag
till landskaps- och miljövård vid**

*grus- och stentäkt
industrier vägar
parkering rastplatser*

*fritidsområden
parker
idrottsplatser
institutioner
kommunala byggnader
skolor
kyrkogårdar
bostadsbebyggelse*

kraftverk sjöreglering

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C — Telefon 08-119455

BYGD och NATUR

Tidskrift för hembygdsvård

Utgiven av Samfundet för Hembygdsvård

Utgör 47:e årg. av Tidskrift för hembygdsvård. Nr 2 1966

Redaktör och ansvarig utgivare:

Fil. dr John Nihlén

Redaktionssekreterare:

Nils Nihlén

Prenumerationspris:

Kr. 15:— per år

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Tradition — skönhet — ändamål

Glimtar från de 50 åren

Paroller bleknar lätt, program blir föråldrade, men det är förbluffande hur friskt och aktuellt Samfundets första manifest verkar ännu 1966. Här är verkligen ett nutidsprogram, så brinnande aktuellt att det hade kunnat skrivas idag.

De män och kvinnor, som lade grunden till Samfundet, var 50 år före sin tid. Deras syn på bondelandet Sverige, den framstormande tekniken, förfulningen av landskapet och bebyggelsen har i vår tid helt slagit igenom.

Det gäller också metoderna: att inte bara *upplysa* utan också *ingripa*. Redan från början blev Samfundet sammankopplat med praktiskt konsulterande och rådgivande verksamhet så som den har varit genom alla 50 åren både när det gäller bebyggelse och landskap. Själva ordet *hembygdsvård*, som väl främst lanserades av Karl-Erik Forsslund, fick genom Samfundet en ny, mer positiv innebörd. *Landskapsvård* och *byggnadskultur* var också ord, som fick bärkraft genom Samfundet. Redan i begynnelsen talades det om skydd för *landskapsbilden*.

Det är självklart att sekelskiftets traditionsbärare aldrig kunde komma ifrån Artur Hazelius, som på 90-talet skapade Skansen. Hembygdsvärden som räddningsaktion av traditionsvärden fick hos honom sin konkreta utformning och hans paroller med fosterländsk anknytning hade sin klangbotten i tidens nationella romantik. Det var, skrev en gång Erik Wettergren, samma nationalromantiska träd från vilket utgick inte bara Skansen utan också Handarbetets vänner, Heidenstams dikt, Konstnärsförbundets tavlor, Westmans och Östbergs hus. Och det var många som såg ett friskhetstecken däri att det gick så lite av antikvarisk romantik och sentimentalitet i själva starten.

Under samma epok framträdde en rad författare och konstnärer, som gjorde hembygdsvårdens tankar till hela folkets egendom. Dit hörde An-

ders Zorn och Gustaf Ankarcrona, Erik Axel Karlfeldt och Karl-Erik Forsslund — inte underligt att rörelsen till en början fick så starkt fotfäste just i Dalarna.

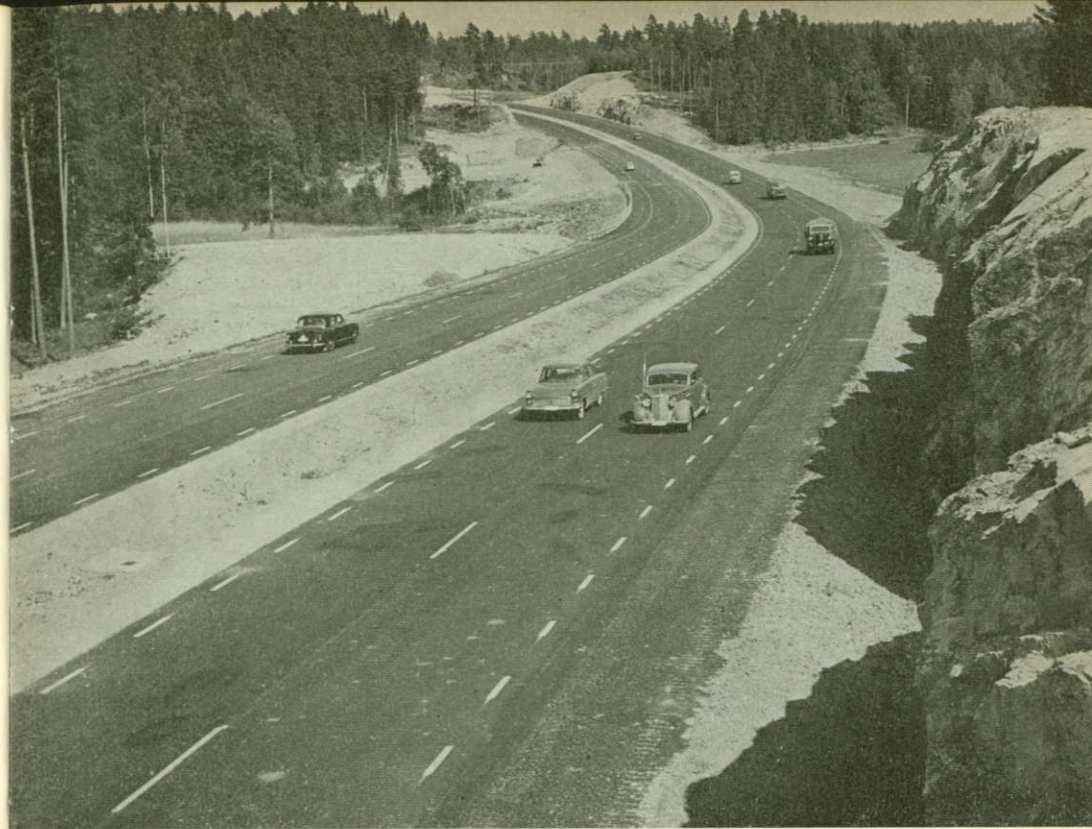
Man hade vid denna tid en bestämd känsla av att det borde skapas ett sammanhållande organ för att ge styrka åt en växande folkrörelse och att denna måste ledas in på sunda banor och positiva uppgifter. Traditionsvårdarna började på allvar gripa sig an med nutidsproblemen.

Några av de synpunkter, som ventilerades i denna diskussion, kommer tydligt fram i ett föredrag, som hölls av professor J. G. Andersson i Svenska Turistföreningens årsskrift 1914 (föredraget publicerat i Turistföreningens årsskrift 1914 under titeln "Turistföreningen och hembygdsvården"). Här skymtar ett uppfriskande program, som i hög grad stimulerade det nya samfundet och som i viktiga stycken ännu gäller:

"Nu är det hög tid, att vi få till stånd en organiserad folkrörelse för vårdande och utvecklande af den enkla skönhet, som af ålder präglad de svenska bygderna. Denna hembygdsvård bör tydligtvis samarbeta med å ena sidan naturskydds-rörelsen, å den andra fornminnesvården, och det blir för densamma en viktig uppgift att värna den mångfald av kulturminnen, särskilt från senare tider, som ej äro genom lag fredade. Men i motsats till natur- och fornminnesskyddet, som är uteslutande konserverande, har hembygdsvården en mycket vidare, nydanande uppgift. Det är af största betydelse att vi klargöra, först för oss själfva och sedan för alla dem, hvilkas intresse vi vilja vinna, att det måste blifva ett arbete ej för det förflutna utan för framtiden."

Dessa rader innehåller några av de synpunkter, som blev bärande i den samlade hembygdsrörelsen. Professor Andersson gör till sist i detta sitt programtal några allmänna reflexioner, som man gott kan läsa ännu i dag. Han säger, "att alla borde vara överens om önskvärdheten av en sundare riktning inom byggnadsverksamheten, ett återvaknande intresse för park- och trädgårdsarkitekturen och en ökad hänsyn för landskapsbildens bevarande". "Dock äro", säger han, "många av den uppfattningen att hela denna nydaningsprocess egentligen inte angår den stora allmänheten utan endast berör byggarna själva, arkitekterna, jordägarna och industrimännen". Professor Andersson är av annan uppfattning och han går med starkt temperament till rätta både med den materiella och andliga industrialismen för att till sist hävda, att "alla äro vi medansvariga".

Han omtalar också att organiserandet av den svenska hembygdsvården nu (1914) är i full gång och uttrycker som en personlig önskan "att den mångskiftande rörelsen ej kommer uteslutande i arkitekternas händer". Hans väckande tal slutar med maningen: "*Känn ditt land och vårda dess skönhet!*"

En av Samfundets äldsta landskapsvårdande uppgifter gäller vägarna och deras inpassning i landskap och bygd. — Väg E4 Salem—Södertälje.

Våren 1915 hade diskussionen kommit så långt, att man kunde kalla till överläggning. Det skedde på initiativ av Svenska arkitektföreningen (Svenska teknologföreningens avdelning för husbyggnadskonst), som inbjöd till ett diskussionsmöte i Stockholm. Resultatet blev, att man tillsatte en kommitté med uppdrag att utarbeta stadgar och organisationsplan för det blivande samfundet. Ordförande i denna kommitté blev lektor Karl Starbäck.

Samfundet konstituerades sedermera vid ett möte i Stockholm den 31 oktober 1916. Den första styrelsen bestod av lektor K. Starbäck, ordförande, professor L. I. Wahlman, vice ordförande, folkhögskolelärare F. Hazelius, dåvarande sekreteraren i Svenska Turistföreningen H. Kjellman, bankdirektör C. Lignell, fröken A. Lindhagen, hovstallmästare G. Tamm, fil. dr G. Upmark, dåvarande intendent vid Nationalmuseum E.

Wettergren och direktör L. Yngström. Till sekreterare utsågs arkitekt J. Åkerlund och till skattmästare handelsrådet S. Bergius.

Så hade alltså Samfundet för Hembygdsvård bildats och dess första ännu gällande program finner man i de ursprungliga stadgarnas första paragraf, där det bl.a. heter att Samfundet skall verka "dels för att ny-anläggningar och omdaningar utföras med hänsyn till såväl landskapet och bygden som närmast omgivande natur och förutvarande anläggningar; dels för att natur- och kulturminnen av värde bevaras och i allmänhet för ökande av kunskapen *om* och kärleken *till* hembygden".

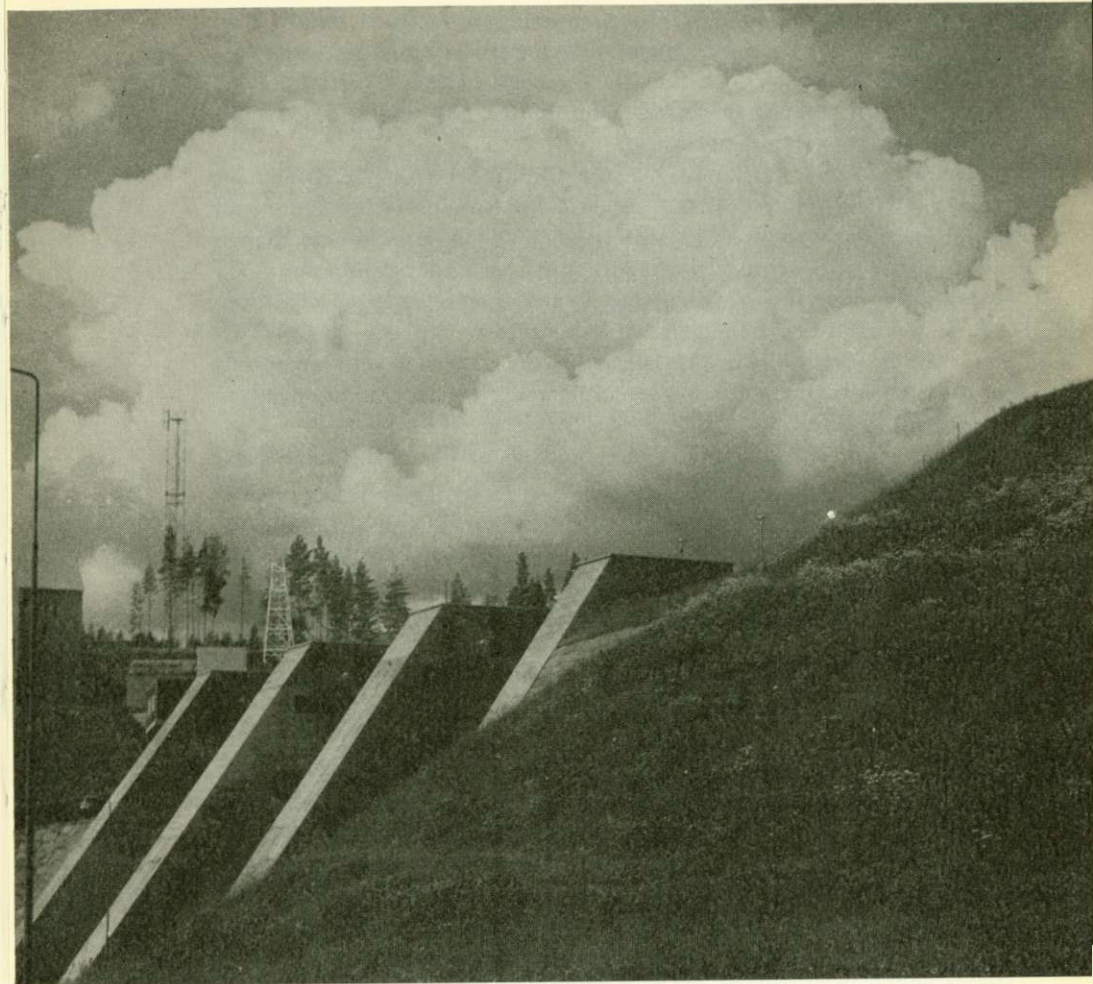
Den dominerande gestalten de första åren var Karl Starbäck. När han tog sig an Samfundet fullföljde han ett initiativ som han tog redan vid 1904 års riksdag, då han motionerade om skyddsåtgärder för vårt lands natur. Vid sin sida hade han två män, den ene John Åkerlund, Samfundets förste sekreterare och ivrig kämpe för en ny och bättre byggnadskultur på traditionens grund; den andre Fritjof Hazelius, som snart blev sekreterare och Samfundets egentlige ledare ända fram till 1935. Det var han som lade grunden till Samfundets mångåriga verksamhet för utbildning av byggmästare (en särskild skola på Hvilans folkhögskola och ambulerande kurser).

Samfundet strävade redan från början efter att få så många organisationer som möjligt korporativt anslutna; den individuella anslutningen spelar ännu idag en mindre roll.

Arbetet kom bra i gång redan från början. Under hösten och våren 1916–17 hade man ordnat den första lärarkursen i hembygdskunskap, som sedan under årens lopp fått så många efterföljare. Bland föreläsarna märkte man bl.a. Torsten Fogelqvist. Ämnena skulle kunna brukas vid en kurs ännu i dag: Bilder från vår gamla bygdekultur, Kyrkan och kyrkogården, Skönhetspunkter vad Stockholm angår, Stockholmnas hembygdskänsla, Hembygdsvården och byggandet av nya hem, Bilder från gamla Stockholm, Arkitektur och trädgårdar, Folkminnen, Staden och naturen, Naturskydd, Hembygdsvården i undervisningen, Industrin och hembygdsvården samt Fornminnesvård.

Vidare hade Samfundet börjat med föreläsningsförmedling till olika hembygdsföreningar, en betydelsefull uppgift när de många hembygdsföreningarna började anordna sina fester och kurser. Man hade även börjat med byggnadskurser, där den drivande kraften var Fritjof Hazelius, och startat en byggnadsbyrå, vars föreståndare var John Åkerlund. Den ingripande verksamheten hade också fått ge sig i kast med viktiga uppgifter, bl.a. frågorna om bebyggandet av Näset i Södertälje, anordnandet av folkparken i Gävle, stadsplanefrågor i Strängnäs m.m.

I Jämtland togs också från Samfundets sida ett betydelsefullt initiativ: man anslog 15 000 kronor, som fördelade på 5 år skulle bidra till av-

En av de stora uppgifterna för Samfundet alltsedan 40-talet har varit landskapsvård i samband med kraftverksbyggen. – Lasele kraftstation.

lönandet av en särskild arkitekt, "som under denna tid med råd och dåd skulle i Samfundets anda bispringa byggherrarna och genom föredrag i orterna sprida kännedom och intresse för hembygdsvård". Valet föll på arkitekt Ivar Stål, som under dessa år utförde ett gott upplysningsarbete. Han blev Sveriges förste länsarkitekt.

En annan sida av verksamheten, som framträder tydligt redan under de första åren, är naturvården, vilket ju också var förklarligt genom att Starbäck var en av naturvårdens pionjärer och då ju också de många anslutna hembygdsföreningarna hade naturvården på sitt program.

Redan tidigt efter första världskriget är det emellertid en speciell uppgift inom naturvården, nämligen landskapsvården och där speciellt vägar. När de första bilvägarna börjar byggas, stod det klart att vi här hade att göra med ingrepp i bygden, som nog måste bevakas även av hembygdsvårdens folk.

Samfundet för Hembygdsvård var organisatoriskt färdigbildat först 1931. Inom den ram, som då drogs upp, arbetar man ännu. Det rör sig här om två besläktade men ändå klart skilda uppgifter: dels att utgöra en gemensam plattform för den fria hembygdsrörelsen, dels att fullgöra funktionen som praktisk och teoretisk rådgivare samt att handha den omfattande upplysningsverksamheten. 1935 anställdes en sekreterare och verkställande ledamot på heltid (John Nihlén). Genom denna heltidstjänst och genom ökade anslag fick Samfundet möjlighet att på ett mera effektivt sätt fullfölja sitt program.

Hembygdsrörelsen har ännu aldrig kommit fram till en fast riksorganisation av för andra folkrörelser vanlig art. Därtill har vår rörelse varit för mångskiftande, särpräglad och splittrad, vilket också tydligt framgår av karaktären hos de många olikartade läns- och landskapsförbunden. Samfundet har därför valt att vara ett sammanhållande organ, inspirerande och rådgivande, alltid med en praktisk konsulterande verksamhet. Jubileumsåret 1966 är ca 500 föreningar korporativt anslutna, representerande ett medlemsantal av över 50 000.

Under slutet av 1930-talet började Samfundet en intensiv upplysande verksamhet, i samarbete främst med de fria bildningsorganisationerna och olika lärargrupper. Syftet var och är fortfarande att sprida en allmän upplysning om hembygdsvårdens idéer och att väcka lärarnas intresse för en riktig hembygds-kunskap och samhällskunskap. En omfattande kursverksamhet startade vid denna tid och den pågår ännu i dag. En uppräknig av de vanligaste kurserna säger en del om denna verksamhetsgren under de femtio åren:

centrala kurser för utbildning och fortbildning av studieledare och funktionärer inom hembygdsföreningarna,

centrala kurser i samarbete med andra organisationer och institutioner till vilka Samfundet för Hembygdsvård som regel tillhandahåller föreläsare,

regionala och lokala kurser i samarbete med hembygdsorganisationer, studieförbund, länsbildningsförbund, folkhögskolor, kommuner och andra liknande organisationer och institutioner,

föreläsningsmedverkan vid centrala, regionala och lokala kurser, helt anordnade av andra organisationer och institutioner vid vilka behandlas frågor inom Samfundet för Hembygdsvårds verksamhetsområde,

regelbunden föreläsningsmedverkan vid vissa institutioner, såsom Stockholms Högskola, Stockholms Tekniska Institut, Chalmers, Experimentalfältet,

vidare råd och upplysningar till organisationer och institutioner — främst studieorganisationer, länsbildningsförbund och hembygdsorganisationer — rörande kursplanering och -organisation, förslag till kursprogram, anvisning på föreläsare, upprättande av kostnadsförslag, upplysningar angående finansiering av kurser,

i samråd med studieförbund och breviskolor propaganda för studiecirkelverksamhet för ämnen som kan hänföras till Samfundet för Hembygdsvårds verksamhet.

Upplysningsverksamheten inom naturvården har under nära 30 år stått under ledning av lektor Lorentz Bolin, som här nedlagt ett banbrytande och för hela landet betydelsefullt arbete. Hans skrifter, föreläsningar, kurser och allmänna rådgivning har utgjort en viktig del av Samfundets verksamhet. Hans insats, som varit en av hörnstenarna för hela den moderna naturvården, kan inte nog uppskattas.

Ett viktigt led i Samfundets verksamhet har varit Markaryds folkhögskola, som Samfundet startade tillsammans med de lokala kommunerna 1950. Under några år var Samfundet huvudman för skolan och en livlig kursverksamhet utövades där under somrarna. Nu har huvudmannaskapet övergått till Sveriges Pappersbruksförbund, men Samfundets program är ännu gällande i skolans undervisning. Enligt riktlinjerna för skolan har sålunda undervisningen i hembygds-kunskap en särskild plats på skolans schema, och möjligheter har öppnats för eleverna i Pappersbruksförbundets yrkesskola att genom studiecirkelar i folkhögskolans regi intressera sig för ämnet "Hembygds-kunskap och landskapsvård".

Samfundets mångåriga kursverksamhet har gällt både byggmästare, studieledare och vägbyggare. — Studieledarekurs på Markaryds folkhögskola.

När det gäller naturvården har Samfundet som nämnts allt från begynnelsen spelat en aktiv roll särskilt inom det område som markeras av landskapsvården. Framförallt beträffande vägarna och deras inpassning i landskapet kom Samfundet tidigt att spela en stor roll. 1938 inrättades på Samfundet en särskild vägavdelning, som redan påföljande år fick statligt bidrag för att anställa en särskild vägvårdskonsulent.

Den vägvårdskommitté som bildades inom Samfundet hade ledamöter från såväl Riksantikvarieämbetet och Vetenskapsakademien som Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen, Svenska Naturskyddsföreningen och Föreningen för Dendrologi och Parkvård. Det var den första plattformen i Sverige för praktisk landskapsvård och den växte snart ut till ett organ för olika uppgifter som gällde landskapsvård och gestaltning, i första hand grustäkt, kraftverksbyggen och sjöregleringar. Inom avdelningen för byggnadsrådgivning började man också tidigt syssla med fritidsfrågorna. Det skedde genom en särskild skrift Stadsbefolkningens rekreativsmöjligheter

ter och genom propaganda för fritidsbyar, ett initiativ som åskådliggjordes på Samfundets jubileumsutställning 1941.

40-talet innebar en hastig utbyggnad av särskilt de norrländska vattendragen. Följden blev en av de väldigaste exploateringar av naturtillgångar som ägt rum i Sverige. Redan 1939 stod det klart att det här var fråga om en nydaning av landskapet av oanade mått. En av de aktiva krafterna i Samfundet för Hembygdsvård (Anna Lindhagen) såg problemet klart. På en sammankomst den 7 augusti 1939 lade hon inom Samfundet fram det första egentliga principprogrammet för ett naturförsvar i samband med kraftverksbyggena, innebärande en allsidig inventering som skulle föra fram till en förteckning på sådant som man skulle tillåta bygga och sådant som till varje pris skulle skyddas. Det skulle ta över tjugo år innan detta förnuftiga program kunde förverkligas i 1961 års stora principöverenskommelse mellan naturvårdarna och vattenkraftsintressenterna.

Det visade sig snart att Samfundets vägbyrå med sina relativt små resurser ej kunde bemästra de stora problem som hängde samman med vattenkraftsexploateringen. Därför utvidgades denna byrå med regeringens sanktion till en allmän landskapsbyrå i samarbete med en rad organisationer och myndigheter och med vattenfrågorna som den viktigaste uppgiften. Det var väldiga frågor som här tornade upp sig under den rastlösa byggnadsperiod, när kraftverk och regleringsdammar konstruerades eller planlades från Helgeån i Skåne till Stora och Lilla Luleälv i Norrbotten. Föregångare här var professor Sigurd Curman, som visserligen ville bromsa takten i utvecklingen och skapa fler skyddsobjekt men som samtidigt insåg att man omöjligen kunde i någon väsentlig grad hindra den ekonomiska utveckling som kraftverksbyggena hängde samman med. Han visade här den rätta vägen, som också Samfundet tidigt anslöt sig till, att genom konstruktiv landskapsvård och rådgivning begränsa byggenas skadeverkningar och söka bidra till ett nytt landskap.

På 1950-talet skedde en markerad omsvängning, när det gällde landskapsvården i samband med kraftverksbyggen. Vattendomstolarna började i allt större utsträckning ställa villkor för tillstånd och dessa villkor inneslöt ofta betydande landskapsvårdande åtgärder. Kungl. Kammarkollegiet, som företräder det allmänna intresse i mål av denna art, visade en större aktivitet för landskapsvårdens krav och dessa blev så småningom accepterade som en väsentlig del av utbyggnaden. Samtidigt väcktes genom en livlig propaganda den allmänna opinionen och en rad organisationer inom hembygdsvård, naturvård, reseliv och fritidsverksamhet samlades till ett gemensamt motstånd mot alltför långtgående exploateringar av våra sjöar och vattendrag.

Ett viktigt årtal var 1951, då Samfundet för Hembygdsvård skrev till regeringen med begäran om en utredning för att få vissa vattenfall, vattendrag och sjöar bevarade i samband med kraftverksbyggena. 1952 inrättade Samfundet den nyss nämnda avdelningen för vattenfrågor, en slags parallell till den vägbyrå som tidigare skildrats. Samma år bildades på Samfundets initiativ en särskild samarbetskommitté under ordförandeskap av landshövding Hilding Kjellman och med representanter för nyssnämnda organisationer samt dessutom Svenska Naturskyddsföreningen, Skidfrämjandet, Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté, Fiskeristyrelsen, RLF m.fl. Denna kommitté igångsatte den första inventeringen av sådana vattenobjekt som borde skyddas och denna inventering överlämnades till regeringen 1953. Året därpå ombildades kommittén till den s.k. Naturvårdsdelegationen med landshövding Bo Hammar skjöld som ordförande och hovrättsrådet P.-E. Furst som sekreterare (båda förordnade av Kungl. Maj:t).

I denna delegation handlades en rad viktiga frågor som gällde kraftverksutbyggnaden och landskapet och talrika överläggningar skedde i detta forum mellan de två stora parterna naturvården och vattenkraften. Dessa överläggningar resulterade 1961 i den viktiga överenskommelsen, den s.k. "freden i Sarek", som innebar att kraftintressena förband sig att icke utbygga en rad vattendrag och sjöar, medan naturvården "frisläppte" en rad andra. Det ur landskapsvårdens synpunkt kanske mest betydelsefulla var det samarbete som nu på allvar inleddes och som främst gick ut på en positiv landskapsvård i de områden där byggverksamheten satte igång. Man kan säga att 1961 för den svenska landskapsvården är ett av de viktigaste årtalen och att därmed landskapsvården blev allmänt erkänd.

Ett annat viktigt årtal är 1964, då den nya naturvårdslagen antogs: den trädde i kraft den 1 januari 1965. Redan namnet antyder som sagt förskjutningen från renodlat naturskydd till positiv naturvård. Den nya lagen vilade på en ovanligt stimulerande utredning, som fick namnet Naturen och Samhället (1962), där utredaren generaldirektör Börje Lundgren och hans medhjälpare gav en god analys av hela problemet och framlade förslag såväl till en statlig naturvårdsmyndighet som en ny lag. Här klarlades för första gången i officiellt sammanhang de anspråk samhället och medborgarna kunde ställa på naturvården idag och i framtiden. Den nya organisationen Statens naturvårdsnämnd, det starka ekonomiska stödet från staten och den nya lagen har definitivt givit naturvården behövliga resurser och lyft upp hela verksamheten på ett högre plan.

Lagen innehåller några för *landskapsvården* och *vården om landskapsbilden* viktiga bestämmelser. Samfundets mångåriga arbete på den-

na post har fått officiell sanktion. Åren mellan naturskyddslagen av 1952 och naturvårdslagen av 1964 hade Samfundet för Hembygdsvård tack vare sina insatser inom landskapsvården fungerat som officiell remissinstans och sakkunnigt organ i landskapsvårdande frågor (enligt Kungl. Maj:t tillämpningsföreskrift till naturskyddslagen).

Ett viktigt initiativ vid mitten av 1950-talet var bildandet av en fäbodkommitté med forstmästare Ulf Ribers som primus motor. Dess arbete har betytt en renässans för fäbodarna både som minnesmärke och fritidsmål. De årligen förekommande fäbodresorna liksom den vackra publikationen Fäbodar, redigerad av Hans Lidman, representerar viktiga led i detta arbete.

När det gäller Samfundets mångåriga upplysningsverksamhet inte minst bland ungdomen och i en rad organisatoriska frågor har bestående insatser gjorts av Holger Nilsson, ungdomskonsulent, kursledare, föreläsare och Nils Nihlén, redaktionssekreterare, organisatör, arkivvårdare — båda i Samfundets tjänst i omkring 30 år.

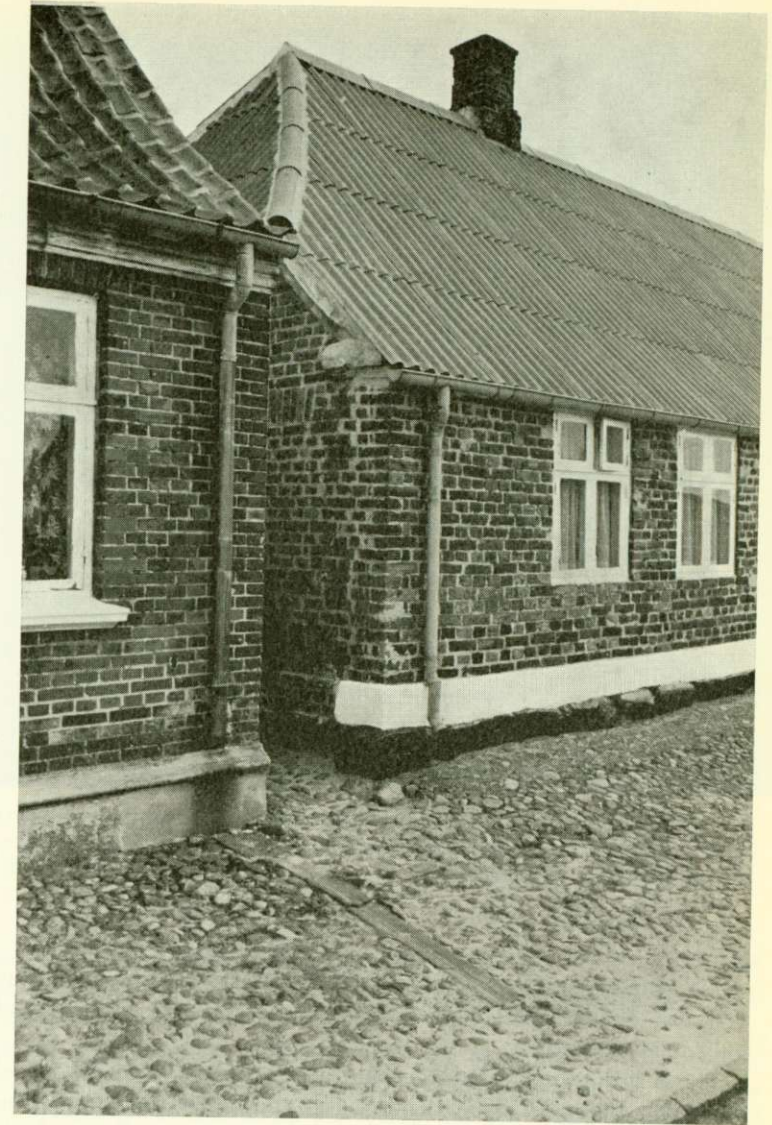
Efter den nya naturvårdslagens ikraftträdande har Samfundet liksom Svenska Naturskyddsföreningen fått sin huvudsakliga uppgift inom upplysningsverksamheten. Arbetet med landskapsvården har emellertid inte upphört. Även på detta område behövs fortfarande en omfattande upplysningsverksamhet. De rent praktiska projekterande uppgifterna har emellertid avlastats på en nybildad organisation, Föreningen Natur och Miljö, som intimt samarbetar med Samfundet. Det är samma procedur som skedde 1930 när Samfundets växande rådgivning i fråga om byggnader och byggnadsmaterial överfördes på ett särskilt bolag, Svensk Byggtjänst, som ännu består och där Samfundet är en av många delägare.

Det är alltså ingen överdrift när man påstår att Samfundet varit troget sitt första program. Den upplysande verksamheten pågår oförminskat och vi hoppas under jubileumsåret att på olika sätt få ge prov på hur vi verkar i nuet. Det gäller också landskapsvården, nydaningen, den aktuella miljövården, där vi inom Samfundet känner det som vi bara stod inför begynnelsen till en väldig omfattande aktivitet.

Byggnadskultur – i går, i dag, i morgon?

År 1944 utgav den danske konsthistorikern Christian Elling en bok kallad *Det klassiske København* med undertiteln "En byæstetisk Studie". Den handlade om den danska guldålderns huvudstad, men avsikten var inte i första hand att ge en historisk skildring. Vad Elling ville var att i text och bild, med förbigående av de stora och allmänt kända monumenten, visa och analysera typiska drag i periodens stadsbild och demonstrera den konstnärliga helhetens styrka i det klassiska Köpenhamn. Med hjälp av sina kunskaper och sin litterära stilkonst och av ett högklassigt bildmaterial lyckades han åter göra värdena i detta stadsbyggande aktuella.

Vi vet att klassicismens stadsbyggnadsidéer härskade ännu under 1830-talet men att de inte blev bestående. "Inom kort försvagades arkitekternas förmåga att föra artikulerat tal och taktfullt samtal på gator och torg", säger Elling. Spåren av den byggnadskultur, som hunnit utbildas, hade dock gått djupt i det danska byggeriet. Att de satt sin prägel på det hårt centraldirigerade Köpenhamn är väl inte så underligt; resultatet för de små provinsstädernas del säger dock egentligen mer om andans livskraft. Det danska stadsbyggandet skiljer sig från det svenska i att den efter centrala påbud genomförda rutnätsplaneringen är mycket ovanlig. Husraderna fick behålla sin självvuxna form längs de gamla landsvägarna. Stadsbilderna hålles ihop av den fasta byggnadstraditionen. Formspråket är behärskat och enhetligt utan att ändå verka stereotyp. Fasadernas jämna fönsterritm har under inverkan av klassicistiska ideal ärvts från korsvirkesbyggandet till tegelarkitekturen, taklutningarna varierar föga, och även materialtyperna håller sig inom en begränsad skala. Det är inte den klassicistiska paradarkitekturen man övertagit men väl de grundläggande konventionerna, uppfattningen att det finns en arkitektonisk anständighet, som bör vara normgivande för byggnaders uppträdande och umgänge med varandra. Inom denna ram är indivi-

Byggnadskulturen vilar på begränsningens styrka. Inte ens det sentida plåttaket lyckas riktigt spränga den gamla helheten av rött tegel, putsade listverk, vitmålade snickerier och fint nyanserad kullersten. Detta är fiskarstaden Ringkøbing på Jyllands västkust. — Foto Björn Linn.

Varje hus framträder som en individ med eget ansikte, men de talar ett gemensamt språk – lågmäلت, hänsynsfullt och innehållsrikt. Den danska "sagostaden" Ærøsköbing. – Foto Björn Linn.

Till de finaste representanterna för 1800-talets svenska småstadskultur hör husen på södra sidan av Stora Torget i Eksjö, alla uppförda efter 1856 års brand. Foto Björn Linn.

duella variationer både tillåtna och lämpliga. Denna uppfattning har gett den danska småstaden dess mänskligt levande karaktär och dess stillsamma värme.

Tidvis har svensk arkitektur visat liknande drag. Under 1700-talet och det tidiga 1800-talet hade vi mindre anledning än annars att känna oss underlägsna danskarna. Givetvis ser den svenska traditionen delvis anorlunda ut; den har trähuset och det sammanbindande planket som viktiga ingredienser. Den svenska fattigdomen gav byggnadskulturen ett blygsammare format, men den existerade likväl. Intressanta är ofta de förebilder som kan anas. Bakom rödfärgningen låg nog en och annan tanke på tegelarkitektur; när sedan de ljusa oljemålade fasaderna trädde

in, fanns förebilderna hos putsarkitekturen, i sin tur en förenklad bild av den klassiska marmorn. Symbolik och kultursammanhang har alltid gått djupt i byggandet.

I början av 1900-talet väcktes känslan för stadsbildernas helhet åter till liv. Man reagerade mot det sena 1800-talets individualism, som ofta lett till splittring, och ställde nu större krav på den enskilda byggnadens underordnande under totaliteten. Det skapades ett antal samhällsmiljöer, som än i dag anses stå mycket högt inte blott arkitektoniskt utan även i fråga om sådana irrationella kvaliteter som trivsel: Albert Lilienbergs och Carl Westmans Landala egna hem i Göteborg, Osvald Almqvists Bergslagsbyn i Domnarvet, Stockholms stads trädgårdsstad i Enskede och kvarteren kring Tegnérsgatan i Kalmar, för att nämna endast några

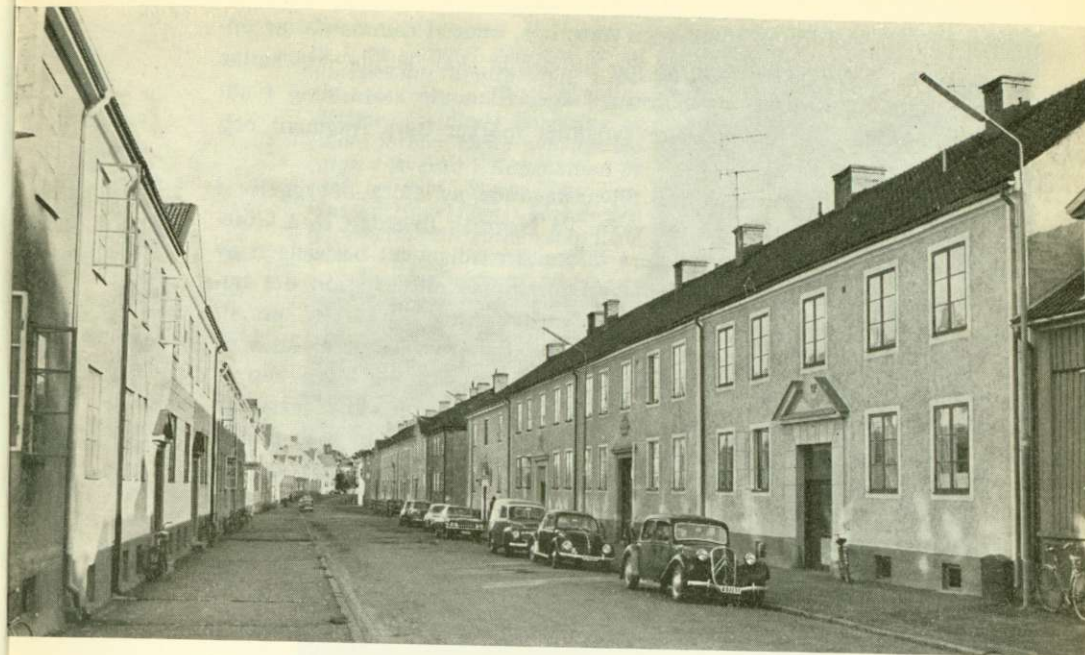
exempel. Hur stränga idealen var visas av att Lärkstaden i Stockholm, vilket vi nu tycker är ett väl sammanhållet område, kritiserades som nybyggt i fackpressen på grund av sin bristande enhetlighet.

De normer, som sålunda ånyo vuxit fram för ett "anständigt" byggande, hann under 1920-talet bli relativt fasta. De kan givetvis i enskilda fall ha verkat hämmande på skapandet och ledde även ibland, genom att dras ut alltför långt, till hård formalism. Av större betydelse är dock det stöd de utgjorde för de svagare förmågorna. Arkitekturens kvalitet blev jämnare. Till priset av ett antal bensinstationer och biografer bakom grekiska kolonner fick man en ofta nära nog automatiskt verkande samordning av stadsdelar, där de individuella husen ritades av olika arkitekter. De vedertagna rättesnören kunde visserligen inte åstadkomma någon stor arkitektur, där förutsättningarna inte fanns, men de räddade många gånger de ansvariga från fallgropar. Om sålunda en del toppar hejdades i sin växt, så torde ändå antalet sänkor, som helt eller delvis fylldes upp, ha varit större.

Så kom trettiotalsfunktionalismen och vände sig mot allt man betraktade som yttre formtvång. Funktionens korrekta tillfredsställande skulle vara det enda accepterade. Vad man inte insåg var dels att människogrupperns beteende gradvis ändras och funktionsbilder därmed förskjutes, dels att man trots avskaffandet av proportionerings- och detaljregler fortfarande höll sig med en snävt begränsad estetik som den enda godtagna — skillnaden var blott att man nu inte längre var medveten om detta faktum. Analysen av den egna situationen gick således inte tillräckligt djupt. Man byggde hus, som åldrades snabbare därför att de var snävt utformade kring tidsbundna funktioner. Man ställde upp en ny estetik, som i stället för det positiva stödet främst innebar ett negativt avvisande av allt som inte passade in under det puritanska idealet.

Att det ändå skapades så förhållandevis stor mängd god arkitektur under trettiotalet kan åtminstone delvis förklaras med den grundliga skolning de flesta av de aktiva arkitekterna hunnit få under tidigare period. Det blev dock snart uppenbart att avståndet mellan de högsta och lägsta nivåerna växte. Byggnadskulturen höll på att upplösas. Utvecklingen har snabbt fortskridit sedan dess. I dag visar byggeriet en rik provkarta på detaljutformningar, proportioneringar, form- och materialsammanställningar, som en någorlunda kunnig tjugotalsarkitekt förmodligen skulle betrakta som tämligen elementära missgrepp. Arkitekten av i dag känner sig nog i allmänhet inte stå på någon särskilt fast grundval, när det gäller att avgöra arkitektoniska spörsmål.

Lekmännens kritik mot nya byggnader och stadsdelar är mycket ofta berättigad. Arkitekterna är osäkra och har svårt att träffa entydiga avgöranden och ge dem en bindande motivering. Deras språk är för dif-

För bostadsmiljön är en väl avvägd helhet av vida större värde än aldrig så monumentala enskilda hus. Lägg märke till vad den fina skalan i 1920-talets fönsterdetaljer betyder för husens lätta och lugna verkan. Tegnérgatan i Kalmar. — Foto Björn Linn

fust för att kunna ge någon hjälp åt lekmän och politiker, som i stället faller tillbaka på trettiotalets enkla tekniska och antiestetiska slagord. Den gemensamma plattform, på vilken man skulle kunna mötas för diskussion, kan aldrig byggas upp. Arkitektens otillräckliga behärskning av situationen återverkar därmed på hans möjligheter att få förverkliga bättre lösningar. Osäkerheten och oförmågan att kunna hävda en klar linje leder nu i stället till stor känslighet inför nya signaler och snabba skiftningar i uppfattning — drag, som man i den amerikanske sociologen David Riesmans mycket läsvärda bok *Den ensamma massan* finner framställda som utmärkande för den moderna "gruppstyrda" människan, till skillnad från föregående generationers typiska "inifrånstyrda" människa med sina fastare principer.

Samhällen tar tid att bygga. Skiftningar i byggnadssätt, som gör stora utslag åt olika håll, kan allvarligt försvåra sammanställandet av olika perioders arbeten. De största farorna hotar den äldre bebyggelsen — inte de fåtaliga stora, erkända monumenten, utan den anonyma massan,

helheterna, allt det för tillkomsttiden naturliga, som vi sammanfattar under benämningen byggnadskultur. För att denna skall kunna uppskattas av en senare tid fordras att denna tid äger liknande stora drag i sitt sätt att uppfatta. Det utvecklade synsättet märker bara fragment och delar.

Ett faktum är att intresset för tillvaratagande av äldre bebyggelse i större sammanhang håller på att växa. På Nordisk Byggdag IX i Göteborg i september 1965 uttalade flera talare sin tro på att betydelsen av begreppet "sanering" skulle komma att förskjutas alltmer från det nuvarande "rivning och nybyggnad" till "restaurering". Insikten om att den otillräckliga byggnadsmminneslagen av 1960 snarast måste ersättas av ett nytt instrument är också i tilltagande. Den nuvarande lagen kan ju endast användas för att bevara enskilda byggnader, på vilka dessutom ställes höga krav i fråga om historiskt värde och egenart, men är obrukbar för att rädda äldre miljöer, där de individuella byggnaderna var för sig inte är anmärkningsvärda men där helheten betyder allt.

Förståelsen för äldre byggnadskultur kan således bedömas vara i stigande på åtskilliga håll, även om den allmänna opinionen fortfarande är otillräckligt upplyst. Detta är givetvis mycket betydelsefullt. Kan det i samband härmed anses vara möjligt att åstadkomma en ny byggnadskultur?

Distansen mellan gammalt och nytt byggnadssätt har ju blivit större än någonsin tidigare. Kravet på rationell drift i stort format driver fram mekanisering och elementbyggeri. Standardisering av detaljer, rum och lägenhetstyper måste genomföras. Risken är att detta kan få monotona upprepningar och sterilitet som följd. Bilden innehåller emellertid också en positiv möjlighet. Standardisering av byggnaders inre utformning, framför allt i tekniska detaljer, kan innebära att arbetskapacitet frigöres för att syssla med den yttre miljön, med förhållanden mellan hus och med samhällens arkitektoniska gestaltning. Om standardiseringen genomföres på ett klokt sätt, kan den stöda formspråket och göra umgänget mellan olika byggnader lättare.

En fullständigt tillämpad, ohämmad frihet skulle göra all mänsklig samlevnad omöjlig. Vissa konventioner är nödvändiga för att man överhuvudtaget skall kunna förstå varandra och för att olikheter skall kunna bli inte bara obegripliga, utan berikande och stimulerande. Samhällsstrukturen med tätorterna som kondensationskärnor drar in allt större antal människor i den ofrånkomliga samvaron. Därmed kräves också fler normer.

Motsvarande fordringar bör kunna ställas beträffande byggnaders samvaro. De normer och konventioner, som får tillgripas, måste emellertid accepteras som hjälpmedel i stället för att betraktas som tvångströjor.

När en nybyggnad skall passas in i en gammal gatubild är ett hänsynsfullt uppträdande i detaljskala och material betydligt viktigare än direkt kopiering av gamla former. Detta nybygge vid gatan i Åbenrå i Köpenhamn är ritat av prof. Steen Eiler Rasmussen. Huset längst bort är den reformerta prästgården från 1730-talet. — Foto Björn Linn.

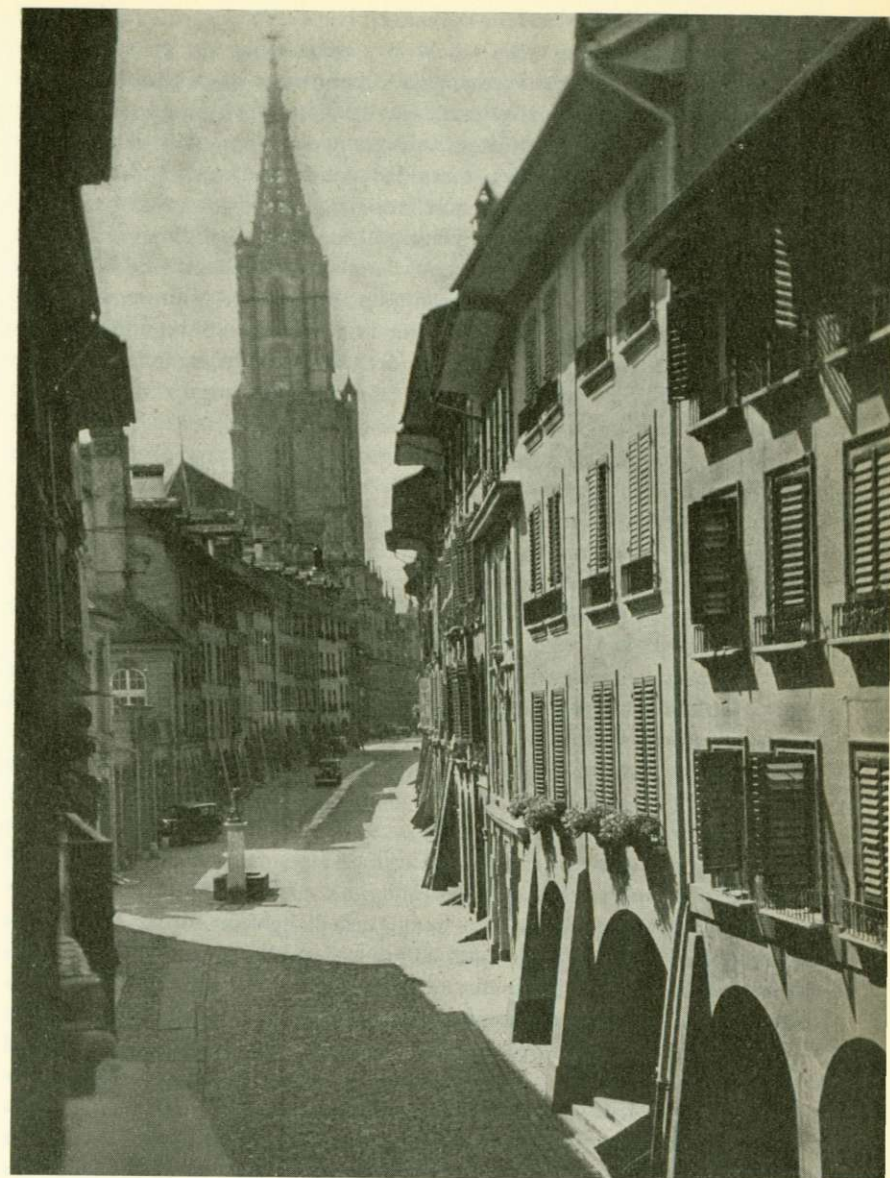
Först då vi insett att helheten betyder mer än strödda och disparata enskilda stjärnprestationer, kan vi börja skönja begynnelsen av en ny byggnadskultur. Ingenting garanterar att vi kommer att få uppleva en sådan. Det kommer att fordras oavslätliga ansträngningar: av teknikern för att skapa lämpliga verktyg, av arkitekten för att kunna använda dessa verktyg på ett medvetet sätt och förklara vad han gör och vad han syftar till, av lekmannen-konsumenten för att klargöra för sig kvalitetskriterierna och inte nöja sig med mindre än det bästa, av politikern för att kanalisera lekmannens önskemål och formulera riktiga program. Endast på detta sätt kan den kontinuerliga linje i byggandet åstadkommas, som vi vill benämna byggnadskultur.

Svensk kulturminnesvård i internationell belysning

När utgivaren av denna jubileumsskrift har anmodat mig att bidra med en uppsats, har han väl tänkt sig att åtminstone något av intresse skulle kunna inhämtas av en sjuttioåring, för vilken värden om landskap, bebyggelse och miljö alltid har framstått som en av den enskildes och samhällets viktigaste omsorger, och vilken haft tillfälle att såväl i Sverige som i utlandet studera hur denna uppgift handhaves. Emellertid får läsaren ha tålamod med att det som nu bjudes blir skäligen disparat — iakttagelser, kritik och önskemål om vartannat — och därtill väsentligen subjektivt. Var och en må själv bedöma i vilken mån det subjektiva skall tillmätas objektiv betydelse.

Låt mig börja med något om personliga upplevelser och funderingar. Jag har haft förmånen att såväl under min första barndom — tillbringad i Polen — som sedan här i Sverige växa upp i en yttre miljö av stor landskaplig skönhet, och bland människor för vilka — de må ha varit "herrar" eller "tjänare" — denna omgivning med tillhörande kulturpräglad bebyggelse har uppfattats som ett av livets väsentliga värden. Det är kanske naturligt att en sådan bakgrund föder instinktiva reaktioner mot allt som skadar eller hotar den så högt skattade egna miljön, och längre fram stimulerar intresse för hembygdsvård över huvud taget.

Det första starka intrycket av vad ett stort och mäktigt västeuropeiskt land kan ha att bjuda den kulturellt intresserade fick jag, när jag för drygt 50 år sedan var student i Cambridge, där jag fylldes av förundran över den för en svensk nästan ofattbara rikedom på väl bevarade och i det levande livet alltså integrerade byggnader från skilda epoker, men jag förstod ju att allt detta hade uppstått och hållits vid liv i ett samhälle, som i alla avseenden hade förfogat och alltså förfogade över ofantligt mycket större resurser än Sverige. På motsvarande sätt har jag bedömt den rika skatten av imponerande byggnadsminnen i Frankrike

I Bern har man uppfört nya byggnader, som är fullständigt anpassade efter den ursprungliga miljön. — Foto Schweiziska Turistbyrån.

och andra gamla kulturländer. Först när jag många år senare kom att under en längre tid tjänstgöra i Schweiz, började jag att på allvar spekulera över frågan, varför Sverige skulle behöva te sig så torftigt i den internationella jämförelsen, särskilt såvitt gällde bebyggelsen i städer och vad man idag kallar tätorter. Schweiz tyckte jag, skall väl inte anses vara så mycket rikare och mera betydande än Sverige, driften mot en allt högre teknisk utveckling och industrialisering är minst lika stark — och har för övrigt börjat göra sig gällande åtskilligt tidigare — men ändå har man i Schweiz både velat och kunnat bevara icke blott enstaka byggnader från gångna århundraden utan stora sammanhängande miljöer, ja hela städer, på ett sätt som hos oss har ytterligt få motsvarigheter, och ej ens dessa riktigt jämförliga. Vid närmare eftertanke får man emellertid även härvidlag räkna med den historiska bakgrunden: Sverige och Schweiz må väl idag te sig som ekonomiskt i stort sett jämbördiga samhällen, men under de tider då städerna grundades var det i Schweiz ett borgerskap med helt andra resurser än det svenska som skapade bebyggelsen, och det har också varit helt andra både känslomässiga och ekonomiska förutsättningar att under tidernas lopp underhålla de präktiga stenhusen än de anspråkslösa trähus, eller i bästa fall korsvirkesbyggnader, som dominerade den genomsnittliga traditionella svenska staden — och som ofta gingo förlorade under eldsvådor.

Jämförelsen mellan en schweizisk by på landsbygden och ett svenskt stationssamhälle kan sannerligen också ge anledning till föga uppmuntlande reflexioner, men där får man återigen tänka på olikheten i historisk utveckling. Byarna som verkliga byar började hos oss att försvinna redan för 150 år sedan, och om det idag stundom klankas på Macleans stora verk, enskiftet, är det å andra sidan ändå uppenbart att om det svenska lantbruket hade så som mångenstädes i det övriga Europa stagnerat i gamla former, det väl idag knappast skulle ha kunnat värja sig mot total undergång. Sedan kan man ju visst beklaga att de efter byarnas upplösning uppväxande nya tätorterna — ofta just stationssamhällen — skulle komma att i så stor utsträckning skapas av människor utan kontakt med landskapens gamla byggnadskultur; det var väl i och för sig knappast så att säga naturnödvändigt att dessa nya samhällen skulle komma att präglas av en så monstruös brist på stil och värdighet. En i förhållande till de enskilda byggnadernas ganska oansenliga storlek alldeles oproportionerlig skadeverkan på landskapsbilden har under en långt senare period — i själva verket är den icke helt slut ännu — åstadkommit av en byggnadstyp, som för några tiotal år sedan plötsligt uppstod, ur intet skulle man nästan vilja säga, och som sedan med förfärande hast spred sig över hela landet, från Smyge till Karesuando. Jag menar den där "jordgubbskartongen", ett klumpigt, nästan kubformigt

bostadshus, som passar kanske sämst i ett flackt landskap, särskilt det skånska, men som sannerligen ej är en prydnad i någon del av vårt land. Saken är karakteristisk, på gott och ont: under den första intensiva kampanjen för en bättre bostadsstandard var denna modell en nära till hands liggande lösning för tillgodoseende av vissa socialt betingade krav i fråga om luftkub, ljus m.m., men, som särskilt tidigare tyvärr var vanligt här i landet, kom lösningen att utarbetas av i och för sig skickliga tekniker, men som saknade vare sig utbildning eller intresse för den estetiska effekten av deras arbete. På senare år — och det är nu i stället symptom på en lycklig omställning — har man funnit andra lösningar till de sociala problemen, inom byggnadskroppar av annan utformning, växlande utformning, bättre individuell anpassning till det lokala landskapet. Det finns många samhällen där bebyggelsen från det senare 1800-talet och årtiondena efter sekelskiftet är en styggelse för ögat, men där sedan, när omgivande mark undan för undan tagits i anspråk, de nya husgrupperna förete en tilltalande anblick, ofta i anslutning till offentliga byggnader såsom skolor, pensionärshem m.m. av den verkligt smakfulla typ, som sedan 50-talet har kommit att dominera, med långa, låga längor, i gediget material. Det livliga intresse för trädgårdskultur, som följt med den ökade fritiden, är också en faktor av stor betydelse.

Vilket allt icke hindrar att allttjämt verkliga skräckbyggnader dyka upp i våra tätorter, ofta i skrytsam strävan att visa sig kunna åstadkomma lika höga höghus som grannkommunen — hus som placerade exempelvis i utkanten av ett rent landsbygdssamhälle vittna om bedrövlig okultur och inge den annalkande olust redan på långt avstånd.

Åtskilligt skulle kunna sägas om verkan i landskapet av jordbrukets moderna driftsanläggningar, som kanske ej alltid är den lyckligaste. Mycket skulle måhända på somliga håll kunna vinnas med mera smak och omtanke särskilt vid val av färgsättning och material, icke minst i fråga om takbeläggning. På det stora hela taget får man emellertid icke glömma att tekniken på detta område här i landet gått fram hastigare än i de flesta andra länder i Europa, och att detta också är förutsättningen för att vårt jordbruk skall kunna hävda sig i en internationell konkurrens, som nog av många skäl för oss är hårdare än för de flesta andra. Något liknande gäller den för landskapsbilden icke sällan smärtsamma återverkan av nödvändigheten att för de allt större maskinerna öppna allt större sammanhängande fält. Den hårda kampen för en stor egendoms ekonomi har lärt i varje fall mig att tåla åtskilligt i den vägen och att söka tröst i nya skönhetsvärden, i de stora vidderna med sina efter årstiden växlande färger. Särskilt som de dock ofta ligga mot en bakgrund av skogbevuxna kullar, och en eller annan bäck, allé och annat allttjämt tillåtes liva landskapet.

I byn Sils Maria i Engadindalen i Schweiz har man låtit nya byggnader smälta in i den gamla omgivningen. — Foto Schweiziska Turistbyrå.

Vad här hittills har nämnts om svenska förhållanden och utvecklingslinjer i fråga om danandet av den yttre miljön berör endast sådant som jag personligen bäst känner. Jag är skygg för att ge mig in på någon närmare diskussion om städernas växt och planering, ehuru icke minst trafikens allt hårdare tyranni kunde locka till domedagsprofetior. Jag vill i stället peka på en annan faktor, som jag tyvärr tror vara särskilt karakteristisk för förhållandena i städer och andra tätorter i vårt land och som i mycket hög grad försvårar "räddandet" av traditionsrika bygg-

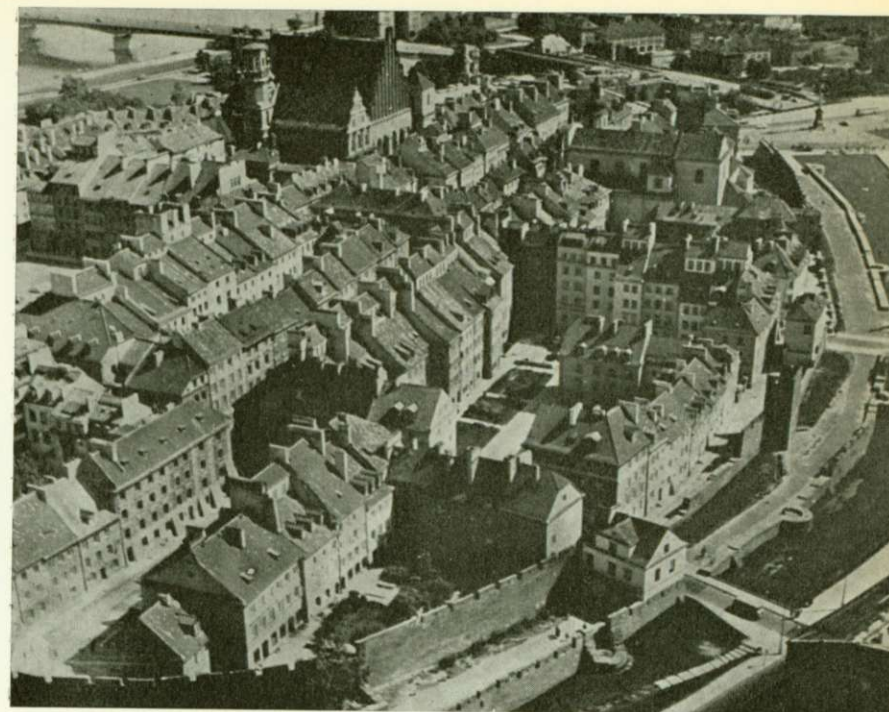
nader och miljöer. Varför i själva verket skall det ideligen just heta, att den eller den byggnaden måste "räddas"? Jo, därför att när, som det oftast blir, en liten grupp för stadens kultur och traditioner intresserade människor får reda på att huset är "hotat" (något som nästan undantagslöst har förberetts i skamsen hemlighet), så befinnes det att "den gamla kåken" redan är så förfallen, att det skulle kosta så och så många hundratusen, eller miljoner, eller vad det må vara, att bara hjälpligt sätta den i stånd, och för det priset kan man få något helt nytt, "modernt", kanske rent av "pampigt" — det skäligen brackiga honnörsordet. Vem bär då skulden till detta jämmerliga förfall? — det efterforskas sällan men om någon fördjupar sig i frågan, konstateras förbluffande ofta att huset sedan årtal varit i "det allmännas" ägo, men att de ansvariga struntat i att underhålla det. Vanligen har för underhållet disponibelt anslag saknats eller varit otillräckligt eller tagits i anspråk för något mera "matnyttigt", men allra oftast har man dessutom medvetet låtit huset förfalla med tanke att så småningom ställa eventuella "kulturfantaster" inför fait accompli och bygga nytt.

Under den polska regeringens auspicier utgives en mångspråkig tidskrift — kort och gott "Polen" heter den på svenska — med uppgift att i utlandet sprida kännedom om landets tekniska, sociala och kulturella förhållanden. Nästan varje nummer innehåller illustrerade artiklar om kulturminnesmärken, som stå under statens vård, enstaka hus och hela kvarter i städerna, från adelspalats till helt anspråkslösa byggnader, kyrkor, herrgårdar o.s.v. — somliga som endast behövt restaurering, andra som återuppbyggs ur ruiner. Det är uppenbart att polackerna ställa denna vård av historiska minnen högt upp i det främsta rummet bland samhällets kulturella uppgifter, ja bland dess uppgifter över huvud taget. Ett av tidskriftens senaste nummer ägnas bl.a. åt bildandet i Warszawa av en internationell sammanslutning för skydd av historiska minnesmärken. I den framstormande industrialismens epok, så citeras en italiensk delegat, "måste konserveringen av historiskt värdefulla byggnader förstås i vidsträckt, aktiv mening, som kultur, som konst, som en ekonomisk styrka, som en oersättlig faktor för mänskligheten och för det moderna samhället". En artikel om den polska statliga organisationen på området — häpnadsväckande väl utrustad i jämförelse med våra förhållanden i anseende såväl till resurser som befogenheter — står under den i Polen säkerligen rättvisa titeln "Samhället — en utmärkt mecenat".

Låt oss nu i denna skarpa relief, mot bakgrunden av förhållandena i ett land, som väl allmänt erkännes ha lidit mera av kriget än något annat, skärskåda motsvarande i vårt eget land, som mötte freden med goda finanser och lysande ekonomiska utsikter för framtiden, och där inga andra ruiner mötte ögat än sådana som orsakats av mänsklig

vanvård. "Samhället — en utmärkt mecenat", skulle vi våga påstå det? I sanning nej. För allt i världen, nog blir väl även här något gjort, nog restaureras och underhålls här en del, man kostar exempelvis stora summor på Gamla Stan i Stockholm, på regalskeppet Wasa (för övrigt en utmärkt investering) och åtskilligt annat, men inte tål det, vare sig absolut eller relativt, jämförelse med motsvarande samhälleliga uppoffringar i andra stater, som ha anspråk på att kallas "kulturländer". Det är kanske orimligt att i en svensk diskussion komma dragande med just Polen — att en så utplundrad nation till den graden inriktar sig på att återställa och bevara sina kulturskatter, ter sig väl för den vanlige svensken så barockt, att det närmast avfärdas med en axelryckning. Men ta då de mindre romantiska tyskarna: även de ha ansett sig böra utan tvekan och dröjsmål satsa av sitt återvändande välstånd på att återställa sina byggnadsminnen. Ryssarna för övrigt också. Och nu vårt rika land? Hur går det med ett sådant nationalmonument som Kalmar slott, vilket gnäll om pengar är det inte varenda gång ett problem av detta slag dyker upp, i vilket ekonomiskt trångmål måste icke vårt riksantikvarieämbete alltid dra sig fram? Tack vare vem existerar ännu Visby ringmur, denna unika klenod, var det "samhället" som tog itu med det problemet? Nej det var en enskild donator. Tack vare vilka finnes här trots allt så många vackra gamla byggnader på landet — jo, tack vare fideikommissarier och andra enskilda jordägare, och dessas uppgift lär knappast underlättas av "samhället". Jag har själv del i ansvaret för ett byggnadsminnesmärke av högsta klass, som för några tiotal år sedan kom ur enskild hand och omhändertogs av en förening, och när jag ser tillbaka på de svårigheter som det har varit att få åtminstone något bidrag från staten för underhåll av detta enda slott, motser jag med mycket ringa optimism den tid då fideikommissupplösningen börjar få sin effekt och man skall försöka få staten att erkänna sitt ansvar för en lång rad kulturminnen av samma kategori, vilka hittills ha kunnat underhållas tack vare en bakgrund av enskildas jordinnehav och känsla för kultur. Riksantikvarieämbetet disponerar icke tillnärmelsevis de medel, som erfordras för riktigt underhåll av ens det mycket begränsade antal hus, som hittills förklarats som byggnadsminnen i lagens mening, och hela denna lagstiftning blir ett slag i luften så länge den icke vilar på en grund av tillräckliga anslag.

I Ystad och ett par andra städer, som under den mest kritiska perioden på 1800-talet ha kommit att ligga något vid sidan av den hektiska utvecklingen, har onekligen samhället lagt i dagen vad jag här med ett sammanfattande uttryck nämner "kultur". Många sådana städer finns emellertid ej i vårt land, och "samhället" har där varit städerna själva, ingalunda bland de rikaste.

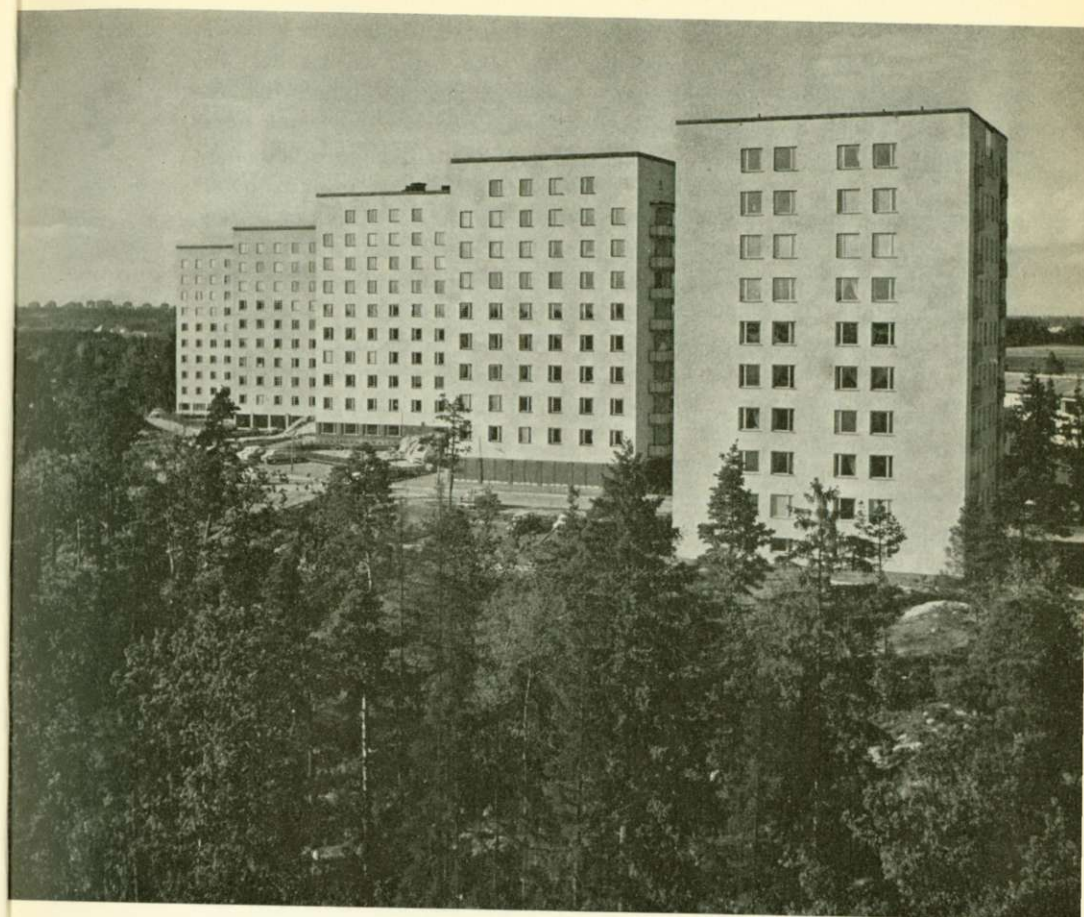

I Warszawa har de under kriget bombade gamla kvarteren återuppvägts ur ruinerna.

Alltnog skall jag nu angripa vad jag har kommit att se som det väsentliga av vad jag borde säga när man har satt pennan i min till en början ganska motsträviga hand. Till något av själva essensen av ett livs erfarenheter och funderingar på ett område som för mig har stått som ett av de centrala. Jag har i det föregående ställt ordet "kultur" i en sorts relief, inte "kulturminnesvård", "kulturminnesmärke" o.s.v. som isolerade begrepp utan just "kultur" som en syntes av en viss allmän inställning, bildning, tradition. Min mening har varit att peka på något, som för mig ter sig som en av de främsta orsakerna till den svenska kulturminnesvårdens svaga ställning, de ständiga hoten mot byggnadsminnen och värdefulla miljöer i stad och på landet, svårigheten att få samhället att offra tillnärmelsevis adekvata medel o.s.v. Nämligen just detta att själva begreppet "kultur" i Sverige allmänt uppfattas på ett egendomligt börnerat sätt, på ett sätt som saknar motsvarighet i

andra kulturländer. Har läsaren någon gång tänkt på sammansättningen av det material som våra tidningars "kultursidor" syssla med? — sällan annat än litteratur, teater, konst. Jo, och så naturligtvis film och "pop" i alla dess manifestationer. "Kulturkvarten" och liknande i TV och radio likadant. Häromsistens var det en framstående kulturskribent från landsorten som försökte sig på att kritisera detta och själv drog in en naturvårdsfråga i "kulturfönstret". Han blev genast åthutad av "kultur"-specialisten i en av de stora huvudstadstidningarna. "Kulturfönstret" skulle vara "ett debattforum som . . . valt ett särskilt fönster, konstens, att beskåda kulturen ur", så motiverades den kuriösa invändningen. Vilken "kultur" är det som skall på detta sätt "beskådas"? Har varje presentation av en bok, en teaterpjäs eller film, även de mest likgiltiga och efemära, större anspråk på att hänföras till "kultur" än exempelvis just en central naturvårdsfråga, av betydelse kanske i seklers perspektiv?

Nej, det är just det, besynnerligt nog tycks det vara en helt dominerande uppfattning här i landet, även bland bildat folk, att "kultur" är en begränsad grupp av var för sig avgränsade aktiviteter, mest på det cerebrala planet om jag så får uttrycka mig, var och en med sin stab av tungomålstalande specialister. Frågan om själva den mänskliga miljöns utformning kommer icke med i "kultur"-begreppet, den anses vara en angelägenhet för huvudsakligen tekniska experter, och i dessas utbildning, tanke- och känslövärld intaga hänsynen till de estetiska värdena, för att icke tala om de historiska, till trevnads- och traditionsvärden, ofta en underordnad plats, om någon alls. I varje fall helt underordnad den som tillmätas kraven på ständigt ökad och mera rationell produktion av materiella nyttigheter — praktiskt taget vilka som helst förresten — och behovet av snabb mekanisk förflyttning — likaså för vilket ändamål det vara månne. "Den tekniske experten", har någon skrivit, "är ofta en man som vet allt om sitt jobb utom dess egentliga ändamål och dess plats i de större sammanhangen". Följden blir att de för samhällets utbyggnad verksamma specialisterna, även sådana som man vill betrakta som "bildat", "kultiverat" folk, kunna helt aningslöst frambringa och sedan — icke sällan av prestigeskäl — envist driva ur landskaps- och kulturminnesvårdens synpunkt destruktiva projekt, och då sedan inom de för avgörandet ansvariga instanserna likaledes de materiella intressena tillmätas den ojämförligt större vikten, blir det till slut alltför ofta den renodlade tekniken som dikterar. De bestämmande skulle känna sig förolämpade om man frångående dem sinne för kultur — de förstå bara helt enkelt ej att vad de rasera är just kultur, minst lika mycket som den senaste omtolkningen av Brecht, den senaste filmen av Ingmar Bergman eller Moderna Muséets senaste förvärv.

Över hela vårt land har spritt sig en byggnadstyp, som sällan passar in i landskapsbilden. — Foto W. Pöppel.

En annan aspekt av detta fenomen är att den ena formen av "kultur" så ofta uppträder som motståndare till den andra. Alldeles besynnerligt ofta — man förstår stundom knappt hur det har gått till — ha kraven på uppförande av en teater, ett konserthus, ett bibliotek lett till planer som förutsätta rivande av någon kulturhistoriskt värdefull byggnad, förstörande av en traditionell miljö. Så är det inte i andra "kulturländer". Den genomsnittligt "bildade" människan, han må vara tekniker, kommunalpolitiker, industriman, för att icke tala om den genom-

snittlige "intellektuelle" av typen teater- eller musikentusiast, den genomsnittliga människan över huvud taget, står icke där i en glasbur av den egna specialiteten, aningslös inför andra värden. De kulturvårdande instanserna ställas icke där oförmodat inför ur natten uppdykande horribla förslag, eftersom även specialisten under sitt dagliga arbete har åtminstone en vag aning om att det kan finnas något utanför hans gebit som han måste respektera. Här i Sverige är det stundom — jag vill på intet sätt generalisera, men det är ofta nog — som om den tekniske experten när han har sin plan färdig, blir totalt överraskad, smärtsamt överraskad, över att någon kan ha något att invända. Under diskussion om en sjöreglering har jag själv hört en kommunalpolitiker uttala sin förvåning över att någon kunde finna en cementserad strandkant mindre tilltalande än det föreliggande naturlandskapet med sina ekbevuxna strandängar.

Jag skall icke ge mig i lag med att försöka värdesätta betydelsen för det svenska folkets kulturella utveckling av de esoteriska meningsutbyten inom föreningar för ömsesidig beundran på de stora huvudstadstidningarnas bästa sidor, som här gå under beteckningen "kulturdebatt" — och som även gentemot utlandet ha framställts som *den* svenska kulturdebatten. Det som jag vänder mig mot är bara att svenska folket bibringas uppfattningen — som det tydligen gör — att denna s.k. kulturdebatt rör sig över hela fältet av allt väsentligt som kulturen har att bjuda, och att det evinnerliga malandet om konservatism och radikalism i kulturfrågor rör sakens själva kärna. En "kulturdebatt" som endast befattar sig med analys av vissa isolerade andliga företeelser mot en bakgrund av värdenormer, som höra politiken till, förtjänar icke namnet. Kultur i verklig mening innefattar strävan mot en syntes av alla de olika mänskliga aktiviteter och ideal, som syfta mot skönhet och värdighet å ena sidan, intellektuell rikedom å den andra. Utan meningsbrytningar blir det visserligen icke någon debatt, och radikalismen som allmän princip har visst sin mening i den debatten också, men all kultur vilar på gemensam grund och i ett "kulturland" kan radikalismen aldrig inrikta sig på att av tidigare generationers verk rasera sådant, som representerar det bästa av kulturen i deras tidevarv.

För att avslutningsvis anslå en något mera optimistisk ton vill jag gärna framhålla, att om å ena sidan byggnadsminnesvården icke lär få mycket stöd av den härför stiftade nya lagen så länge tillräckliga medel ej anslås, så har dock å andra sidan vården av natur och landskap kommit att på ett helt annat sätt än tidigare bli föremål för samhällets omsorg. På detta område har insikten att en skyddslagstiftning kräver betydande anslag börjat tränga igenom, och utvecklingen inger förhoppningar. Det är väl knappast så att naturmiljön i högre grad än

byggnadsmiljön fått sin rätta plats i medvetandet som en central *kultur*-angelägenhet, men i stället har en aspekt av saken uppmärksamats, som samhället alltmera ställer i förgrunden, nämligen människans behov av rekreation och meningsfylld sysselsättning under fritiden. Ett behov som rent av någon gång tillmättes prioritet framför åtminstone mindre betydande tekniskt-ekonomiska intressen.

Som en särskilt lovande faktor i utvecklingen ser jag det samarbete, som genom tillkomsten av länens naturvårdsråd har etablerats mellan vetenskapsmän, kommunalmän m.fl. å ena sidan, länsstyrelsernas tjänstemän å den andra. Framför allt det förhållandet att i enlighet med rådets instruktioner varje oroande projekt kommer under diskussion på ett tidigt stadium, varvid de intressen som rådets olika ledamöter företräda konfronteras under ostörda meningsutbyten mellan människor med i huvudsak gemensamma ideal och med förståelse för varandras synpunkter. I stället för att, som alltid har varit den svenska naturvårdens olycka, experternas planer först kommit till en hjälplös allmänhets kännedom då redan nedlagda kostnader, allsköns tidsnöd och, beklagligtvis, prestigehänsyn skapat orimliga hinder mot varje modifikation.

Hot mot kulturlandskapet

"Tänk att ni hembygdsvårdare inte kan förstå, att ni skall hålla er till ert knätofseri och låta bli att lägga er i annat, att försöka förhindra utvecklingens gång!" De orden känns väl igen av var och en, som något ägnat sig åt aktiv hembygdsvård, men är de riktiga? Skall vi bara ägna oss åt att föra folkdanstraditionen vidare, åt att här och där måhända bevara någon gammal sockenstuga? Skall vi stillatigande se på hur hela bakgrunden till vår kultur förstörs i vår jakt efter materiella värden, hur naturen utnyttjas på ett sätt, som ger oss nu levande största möjliga välfärd men hänsynslöst lämnar våra efterkommande åt sitt öde? Skall vi utan protester låta våra fäderneärvda byggnader moderniseras så, att intet av det gamla återstår, endast några själlösa boningsanordningar och ej längre hem? Nej, sannerligen, hembygdsrörelsen har hela vårt samhälle till gagn och sig själv till ovansklig heder sett till, att upplysning spritts om dessa ting i modererande syfte. Det förefaller, som om vi nu har största delen av vandaliseringens mörka natt bakom oss. Visserligen är allt inte bra ännu, men Samfundet för Hembygdsvård kan likväl med tillfredsställelse se tillbaka på vad som uträttats. Man vågar knappast tänka på hur det sett ut i vårt land, om hembygdsrörelsen icke funnits.

Hembygdsvården kan aldrig avslutas. Nya hot mot vårt kulturlandskap kommer alltid att uppstå. Vår mänskliga kultur är precis som naturen dynamisk, och det landskap, som vi lärt oss tycka om såsom varande något typiskt svenskt, är en produkt av natur och kultur. Det har sagts tusen gånger förr och förtjänar att sägas en ettusenförsta: ändrar vi på kulturfaktorn, alltså de åtgärder, som i kulturlandskapet hållit naturen i schack, då får vi ögonblickligen se, hur naturen på ett eller annat sätt tar tillbaks, vad människan berövat den. Vi vet precis hur dagens landskap uppstått, och hur våra gamla byggnader kommit till är inte heller

Nog har man anledning vara den småbrukare tacksam, som inte ersatt denna enmark med granskog. — Jordö, Blekinge.

någon konst att se. Rent tekniskt är därför varken kulturminnes- eller landskapsvård något större problem.

Men ingen vill i dag bo som våra förfäder, ingen vill nöja sig med en så låg avkastning från marken som de. Där har vi problemet: att till den moderna bebyggelsen kunna överföra den traditionella byggnadsstilens vackraste linjer, att förena kraven på god avkastning med land-

skapsbildens bevarande. Många gånger kommer där ekonomin in i leken, och då blir det genast besvärligare, men måste detta innebära, att frågorna är olösliga, att allt gammalt måste raderas? Ingalunda!

När fideikommissen härom året debatterades i riksdagen, hade den grundläggande utredningen på en halv sida talat om att de måste avskaffas, men sedan på några hundra sidor diskuterat, hur man skulle kunna mildra alla de olägenheter av ekonomisk, kulturell och naturvårdande art som skulle följa av ett upphävande av fideikommissinstitutionen, dock utan att lyckas prestera ett enda användbart förslag. Att fideikommissens avskaffande ändå beslöts bara för en fix idé skull torde vara bekant, men varför skulle nu fideikommissinstitutionen vara en garanti för en god natur- och kulturvård? Vem som äger eller utnyttjar marken spelar väl ingen roll; det är ju vederbörandes sinnelag, det kommer an på. Den invändningen är utan tvekan riktig. Någon garanti innebär inte fideikommisssegenskapen som sådan, men den har gjort det lättare att hålla jorden samman i stora enheter, och det är just detta, som är det väsentliga. Ett reservat här och där har inte spelat så stor roll i den allmänna konkursen. En mindre markägare har emellertid helt enkelt inte råd att handla på det sättet. Han måste se till att få största möjliga avkastning, även om vi tacksamt måste konstatera, att det bland småbrukarna finns eldsjälar, som hellre lever på svältgränsen än de exploaterar en grusås eller ersätter en löväng med granskog.

Den hembygdsvårdande verksamhet, som varje markägare, stor såväl som liten, vill bedriva, är ett besvärligare problem än vad söndagsvandaren tänker sig. Denna uppsats avser att beröra problemet eller rättare sagt mångfalden av problem, sådana som de uppenbarar sig för den större jordbrukaren under framhållande av att synpunkterna helt hänför sig till Johannishus fideikommiss i Blekinge. Till arten är väl bekymren ungefär desamma i hela vårt land, men till graden kan de variera åtskilligt, beroende på klimat, jordmån och mycket annat.

Man kan börja med att påstå, att bevarandet av vad gammalt och fornt är inte alltid behöver innebära uppoffringar. Även i det rationella jordbruket kan — för att nu börja med landskapsvårdens problembarn nr 1 — hagmarkerna försvara sin plats. De behöver alltså inte alltid kalhuggas till kulturbete eller skogsodlas med gran, men det går inte att generellt hävda, att det skall vara si eller så. För att kunna göra den rätta avvägningen mellan hagmarksskötsel eller skog måste man känna till markens avkastningsförmåga. Gör man inte det, handlar man ju fullständigt i blindo, och övertron på skogen som någon sorts outsinlig guldgruva har varit och är fortfarande en tragedi för landskapsvården.

Ett konkret exempel! En beteshage, ingalunda på den bästa marken men sedan många år noggrant kontrollerad ifråga om avkastningen, har

under den sista tioårsperioden årligen avkastat i genomsnitt 1236 foderenheter pr hektar. Däri ingår det svåra torkåret 1964, och det kan ju vara intressant att erfara, att hagens avkastning då nedgick med blott 5 %, betesvallarnas på åkerjord däremot med 12 %. Hagen är av den typ, som skogsvårdsmyndigheter kallar förvildad, men det bereder knappast den sakkunnige någon svårighet att räkna ut, att här inte den högsta skogsavkastning skulle kunna konkurrera med betet, och ändå är detta långt ifrån tillfredsställande att bjuda högproducerande mjölkkor på. För andra nötkreatur och för får är det dock gott nog.

Får ja! Det görs med rätta mycken propaganda för dessa medhjälpare i landskapsvården, men vill vi bevara hagens örtrikedom, gäller det att inte utnyttja markens produktionsförmåga till sista tacka. Man lär sig ganska snart hur många får pr ha, marken bär, och man lär sig också, att fåren vill kunna ströva över rätt stora områden för att skaffa sig den omväxling i födan, som synes vara ett villkor för deras trivsel. De små kala eller möjligen med en, hagtorn och törne bevuxna holmarna i skärgården lämnar ett utmärkt färbete, allra bäst, om man har möjlighet att under betesgången flytta djuren mellan några olika holmar, och några bekymmer för bevarandet av den ötypen finns därför inte. Värre är det på de större öarna, såväl de helt enb eklädda som de parkliknande lövskogsöarna, som hittills fått sin natur vidmakthållen av kvigor och ungstutar. Djurtransporterna dit har nu blivit så dyra, att de helt hindrar öarnas vidare utnyttjande som bete för nötkreatur, och på några få år har också förändringarna märkts. Björnbär och slån breder ut sig och enbuskarna växer ihop till ett enda risigt snår. Nu är det för sent att släppa dit får, och utvecklingen får väl ha sin gång; ungsbogen får växa upp, och när man en gång i framtiden fått ett ordentligt överbestånd, kan fåren släppas dit och återställa parknaturen. Lärdomen härav är, att om nötkreaturen av en eller annan anledning ej kan utnyttja betet, fåren i tid måste släppas ut på den mark, man vill hålla öppen.

Har man inga husdjur alls, finns bara en möjlighet att hålla hagen öppen, röjning för hand, men då är vi inne på rena parkvården och har helt släppt ekonomin ur sikte. Det är inte realistiskt att tro på hagarnas bevarande i längden, om vi inte kan inordna dem i jordbruksdriften på ett lönsamt sätt. Det räcker emellertid inte med detta. Även om man med klara siffror kan påvisa, att en hages avkastning efter skogsodling blir avsevärt försämrad, kan man på grund av brist på arbetskraft eller tid för dess röjning m.m. bli tvungen att överföra den till skog. Det är tråkigt att behöva konstatera detta faktum, men så är det dessvärre. Kan vi inte hävda hagen som öppen betesmark, får den inte råka i vanhävd utan måste skogsodlas. Inte ens på Johannishus, där landskapsvården alltid ägnats stor omsorg, kan mer än några få hagar bevaras.

Kulturbeten på åkerjord har övertagit hagarnas roll. Om också foderenheterna blir dyrare, blir avkastningen pr hektar så mycket högre, men det är en avkastning, som mycket snart skulle sjunka, om inte jorden tillfördes stora mängder handelsgödsel. Nu kan man för all del öka även hagmarkernas avkastning med över 1000 fe/ha genom samma gödsling, men då ändrar markfloran helt karaktär, och det blir bara på avstånd, som man kan känna igen den gamla hagen. Den ökade gödslingen är tyvärr inte utan skadliga biverkningar. Alla ämnen stannar nämligen inte kvar i jorden och tas inte heller upp av växtligheten utan kommer med regnvattnet ut i bäckar och åar, där de får samma effekt som en förorening, dock utan den akuta syrebrist, som brukar följa av t.ex. pressaftutsläpp från jordbrukets siloanläggningar.

Åarna växer igen med försämrade avrinningsförhållanden till följd, och i skärgårdens innersta vikar har skett massförökning av en grönalga, *Enteromorpha*, på grund av abnormt hög fosfathalt i vattnet. Uppgrundningen går oerhört snabbt, och det torde inte dröja många decennier, förrän landskapsbilden helt förändrats, vikarnas öppna vatten försvunnit och ersatts av bladvass. Försök kommer nu att göras att genom tillförsel av ammoniumsulfat "lägga fast" fosfor och på så vis hejda algvegetationen, men huruvida man härav kan vänta sig något i praktiken omsättbart resultat torde vara ovisst. Därtill är strömförhållandena alltför besvärliga, men kan man få boven i dramat avslöjad med bindande bevisning, är ju mycket vunnet. I insjöar borde det inte vara omöjligt att minska övergödslingens biverkningar, även om det där inte är *Enteromorpha* utan andra växter, som ställer till ohägn.

Detta slags sekundära skadeverkningar av det intensiva jordbruket hade man knappast kunnat förutse. Med berätt mod har man däremot gett sig på att lägga igen nästan alla öppna diken, trots att man vetat, att detta skulle komma att gå ut över fröodlarnas humlor, men inför sådana avvägningsfrågor ställs jordbrukaren ofta. För att kunna utnyttja de stora arbetsbesparande redskapen, ett existensvillkor för åtminstone den större jordbrukaren, tvingas man att vidtaga åtgärder, som kan vara ofördelaktiga för någon viss gren av verksamheten. Här har vi ungefär samma problem som när man av brist på arbetskraft måste plantera igen en bra hage till skog. Även på Johannishus har mekaniseringen gått hårt fram med diken, men för att i någon mån göra bot för sina synder har man försökt att bättra på gärdesbackarna genom att plantera en och rosor. Vid de få kvarvarande diken lämnas i största möjliga ut-

Boken är hotad men en statlig utredning sysslar nu med bokskogens framtid. — Foto Hans Hammarskiöld.

sträckning buskar och enstaka träd kvar för att bryta enformigheten och för att lämna skydd åt det vilda.

Skogsbygdens avfolkning är ett ont, som drabbat hela vårt land med förmörkande av landskapsbilden som följd, men på senaste tiden har som bekant utvecklingen på sätt och vis vänt om. Nu letar tätortsbefolkningen med ljus och lykta efter ett lugnt torp inne i skogen, visserligen bara som fritidsbostad, men ändå! Denna explosionsartade ökning av efterfrågan på fritidshus har uppslukat alla de torp, som annars hade fått gå samma väg som så många tidigare, att förfalla. Nu hålls byggnaderna i gott skick, särskilt om man som hyresgäster kan få några avkomlingar till tidigare innehavare, och våra fritidstorpåre håller i eget intresse området allra närmast stugan fritt från skog. Att hålla alla f.d. åkrar öppna vore slöseri med mark, men närmast omkring den gamla bebyggelsen bör det gå an. Ingen vill väl ha den mörka granskogen ända in på knutarna, inte heller fritidstorpåarna. Där man av någon orsak måste skogsodla även det närmaste området, bör man kunna välja lärk. Den har visserligen inte svenskt ursprung men har väl funnits i vårt land så länge, att den får anses ha förvärvat medborgarrätt, och just i fall som dessa försvarar den väl sin plats.

Lärken kan ju nästan sägas vara ett mellanting mellan barr- och lövträd, när den om hösten faller sina barr, men någon riktig ersättare för lövträden blir den aldrig. Hagarna har tidigare berörts såsom ett besvärligt problem för landskapsvården. Det barnet har fått ett lika vanartigt syskon på sista tiden, lövskogen, främst då bokskogen. Det går för närvarande inte att sälja något bokvirke alls, och det är svårt att kritisera den bonde, som till slut tröttnar på sin bokskog, som står där och bara är vacker, och planterar gran i stället. Även om boken vid fastighetstaxering inte åsätts något skogsvärde, betyder detta inte, att skogen för markägaren är värdelös. Som all lövskog är den särskilt dyrbar i ungdomen genom den individuella vård, den fordrar; alla dessa nedlagda kostnader finns kvar men har blivit ett dödt kapital. En statlig utredning sysslar nu med bokskogens framtid. Det är glädjande, att man på högsta ort insett den fara för utarmning av landskapsbilden, som bokens beträngda läge innebär, och utredningsmännens arbete följs av alla landskapsvårdare med största intresse.

Vi vet ju ingenting om framtiden, om kanske då boken plötsligt blir vårt mest efterfrågade trädslag, men det är en dyrbar lagerhållning för skogsägaren i avvaktan på det ovissa. Här möter oss åter den mindre markägarens bekymmer: han har inte råd att hålla sig med ett oräntabelt bokhult utan måste för att hålla sig själv flytande ersätta det med granskog, om vilken han med säkerhet (?) vet, att den om ett 20-tal år

Vikarnas öppna vatten försvinner och ersätts av bladvass. — Foto Håsonbild.

börjar lämna någon avkastning. Den större markägaren däremot kan låta några bokbestånd vara en tid och koncentrerar sig på något annat.

Det är för övrigt inte bara boken, som är i farozonen. Eken är inte heller på modet just nu, inte den svenska eken. Nu skall det enligt våra arkitekter vara polsk ek. Den är visserligen inte kvalitativt bättre än bra svensk ek, men det utländska låter ju mycket bättre. På sina håll försöker man att förbättra ekskogens ekonomi genom att hålla gran som

underväxt. För all del, visst kan man bevara eken som art, men för landskapsvårdaren är en sådan beståndsform av intet intresse. Granen dödar den typiska ekskogsfloran, och denna, som till stor del kan sägas vara av reliktkaraktär, kan inte senare, när granen avverkats, återta marken. Granförna och ekförna är varandra olika som natt och dag, och det blir aldrig den minsta gryning i ett sådant blandbestånd. Det kan vara nödvändigt med hänsyn till ekonomin, det erkännes, men vi skall inte försöka slå blå dunster i ögonen på oss själva genom att kalla sådant skogsbruk för natur- eller landskapsvårdande.

Som en röd tråd genom beteshagarna och åkrarna, genom barr- och lövskogen och genom skärgårdsvikens grönalger går jäktet efter högre standard, efter högre inkomster, efter högre avkastning. Kan vi verkligen år efter år hålla på med att klättra uppåt? Är inte snart toppen nådd, den topp, som bestäms av markens produktionsförmåga på *lång* sikt? Från alla håll varnas för jordförstöring, för vatten- och luftföroreningar, för förgiftning genom biocider och andra kemikalier, men människan slår i sin kortsynta snikenhet dövärat till och arbetar oförtrutet på sin egen undergång. Hembygdsrörelsen har inte på sitt arbetsprogram tagit upp arbetet på mänsklighetens fortbestånd, men är det inte just vad vi arbetar för? Att öppna våra medmänniskors ögon för det oskattbara arv, vi fått från våra fäder, att bibringa dem insikt om nödvändigheten av att det arvet förs vidare. Kan vi arbeta för något bättre? Måtte vi, när Samfundet för Hembygdsvård fyller 100 år, ha nått det målet.

Oförytterliga värden

Naturvärden vid en skiljeväg – ett inlägg i moraldebatten

Ett exempel på händelsernas förmåga att arbeta i ironier är att begreppet oförytterliga värden skapades just i de år då svenskarna mer allmänt lärde sig den inställningen att allt kan köpas och att allt skall hållas till salu. Första gången uttrycket förekommer på tryck är år 1799 i ett förslag till lärobok i naturrätt av en herre vid namn Boëthius.

När, var och hur den stora industrialiseringsprocessen började, det försöker man inpränta i oss redan i skolan. Vi får lära oss att det är denna förvandling från Bonde-Sverige till Industri-Sverige som skapat vårt välbefinnande. Industrialiseringen, som i vårt land började när 1800-talet var ungt, medförde bl.a. en övergång från jordbrukssamhällets naturhushållning till industrisamhällets penninghushållning. Jordbruket kunde vara självförsörjande inte bara på livsmedel utan också ifråga om kläder, bohag och annat – så länge man var nöjd med det man vävde och sydde själv eller snickrade eller smidde själv. Industrins folk där emot hänvisades till att på något sätt utifrån skaffa alla förnödenheter, och skaffa betydde nästan alltid köpa. Övergången till penninghushållning inneslöt ju snart nog även landsbygden och jordbruket och var så fullständig, att pengarna inom kort blev den enda valuta som räknades. Penningen blev alltings mått.

Pengar som surrogat

Detta kunde omöjligen ha skett utan motstånd. Man har berättat för mig om en man i min uppländska hemsocken som protesterade inte bara mot skiftet, vilket han fann i högsta grad orättfärdigt, olagligt och vrångt, utan också mot de andra familjemedlemmarnas oskick att komma hem från stadsbesöken med köpta varor. För sin del vägrade han att klä sig i annat än det som var vävt och sytt hemmavid. Skorna lät han en skomakarkunnig släkting tillverka av skinn, taget från gårdens djur och be-

rett hemma på gården. Men den mannen var ett undantag, ett extremt fall av trohet mot det gamla, och han slutade på sinnessjukhus.

I släktpapper har jag från februari 1825 funnit en arvskifteshandling, där det talas om att en av arvingarna "som surugat" för arvejord skulle erhålla 50 riksdaler riksgälds. Den inställning som detta ordval vittnar om torde redan vid den tiden ha varit ovanlig, men den har desto längre anor. Det finns en gammal formulering om att jord icke må köpas och säljas utan odlas och ärvas. Långt tillbaka i tiden var det straffbart att driva handel med jord.

Om 1799, då uttrycket oförytterliga värden lanserades, får markera tidsgränsen bakåt, kan processen ha ansetts slutgiltigt fullbordad 1963, som är året för riksdagsbeslutet om att avskaffa fideikommissen. I och med detta beslut var den sista av de gamla värderingarna av vårt förhållande till jorden och andra naturens gåvor utmönstrad. Fideikommiss är ett latinskt ord för förtroendeuppdrag, och lagen om förbud mot försäljning av fideikommiss grundade sig på omsorgen om ett arv som inte fick växlas i kontanter, ty därigenom skulle det desto lättare kunna förskingras. Fideikommissen blev med tiden som institution alltför otympliga och ansågs även svåra mot demokratins krav. Inte desto mindre är det fler än fideikommissarier som sörjer deras försvinnande, ty fideikommissen var den institution som klarast fastställde odlarens vördnad för de naturgivna tillgångarna. Denna vördnad är en produkt av självhushållningens långa epok. Det rör sig om en ekonomi som har sin yttersta motivering i själva livsprocessens hushållningsdynamik.

Oscar Wilde, som levde i en tid som lät honom uppleva hur naturhushållningen med dess värderingar avlöstes av penninghushållning, komprimerade utvecklingen i en känd aforism. En cyniker, skrev han, är en som vet priset på allting men inte värdet på någonting. Med den definitionen är vi väl alla oförbätterliga cyniker.

Ekonomisk kannibalism

Det finns ett ordspråk som säger att inte ens guldmynt duger att äta. Det ordspråket passar precis in på den aktuella socialvårdssituationen i vårt land. Vår välfärdsnation har ju känt sitt ansvar och ordnat så att ingen såsom sjuk eller eljest avsidestagen skall behöva lida nöd av brist på kontanter. Ändå råder som bekant en rent katastrofal brist på resurser för sjuk- och åldringsvård, på så sätt att myndigheterna saknar lokaler och arbetskraft för de vårdbehövande. Vad batar pensionspengarna, när ingen finns som tar hand om och ser till den orkeslöse? Vem blir mätt av guldmynt?

Penninghushållningen har på det området alltid visat sig otillräcklig. Man kan rentav ställa frågan om inte industrialismens kapitala misstag

består i den självklarhet varmed den förutsatt att alla resurser i form av liv och naturtillgångar kan översättas i pekuniära termer — liksom omvänt att allt går att få för pengar. Att ställa frågan är inte att påstå något, men visst är det önskvärt att någon med tillräckliga historiska och sociologiska insikter undersökte huruvida inte trillingfenomenet industrialisering-urbanisering-penninghushållning är ett system med en inneboende ofullkomlighet. Det skulle i så fall förklara varför så många människor mitt i välfärden drabbas av ofärd.

I och med att penningen blivit alltings mått har lönsamheten alltmer avslöjat sig som en tyrannisk gud, som kommit oss att glömma att det finns valutor som inte får växlas i kontanter, dvs som bokstavligen är oförytterliga (osäljbara) värden. Att penningen blivit redskap för en värdeförnekelse som satt igång förstörelse av oersättliga värden, innebär inte att den från början var umbärlig. Penninghushållningen var när den infördes lika nödvändig som industrialisering och urbanisering. Felet är att den aldrig blivit ifrågasatt. Hela debatten om naturvärden och miljöpolitiken är i grund och botten ingenting annat än exempel på att vi ingen annan valuta vetat än penningen.

I en magnifik festskrift till Carl Kempe på 80-årsdagen 1964 bidrog förre generaldirektören för Domänstyrelsen Erik W. Höjer med en grandios tillbakablick på det svenska landskapets öden. Höjer är en man med utomordentlig auktoritet, och det är allvarligt när *han* gör medgivandet att 1800-talets skiftesreformer — i sitt sammanhang som sagt alldeles oundgängliga — på längre sikt innebar "en försvagning av den svenska landsbygdens styrka och trivsel".

Höjer definierar sitt minimikrav ifråga om hänsyn till landskapet så att vi bör "nyttja naturen för vårt eget bästa, så långt det kan ske utan att beröva framtiden möjligheter att lösa sitt problem på andra sätt". Detta är ett minimikrav som vår ekonomi och vår naturvård som bekant inte växt upp till. Se här ett par exempel!

Industrin — som mer direkt än jordbruket höjer välståndet och nationalbruttoinkomsten — behöver vattenkraft. Då har det inte visat sig svårt att få alla ansvariga instanser med på att till försvinnande döma levande vattendrag och stora odlingsområden. Penningvinsten härav är oförneklig. Att priset som måste betalas blir orimligt högt, bekymrar oss mindre, men det bekymrar de drabbade, t.ex. de lantbrukare som drivs från sitt yrke och sitt hem och in i en helt annan tillvaro. Den kontanta ersättning de fått framstår som otillräcklig, så fort det visat sig att den, som varit bonde i 50–60 år och vars förfäder inte heller haft något annat sätt att vinna levebrödet, inte i en hast kan byta yrke och hemort. Det finns något som heter ort och har med rot att göra men som planerarna saknar personlig erfarenhet av och därför inte räknar med. Al-

bert Viksten gav för några år sedan ut en samtidigt djupt misströstande och polemiskt slagkraftig bok om detta: "Tankar vid en dödsdömd sjö".

Hur industrin fördärvar våra vattendrag, behöver inte närmare beskrivas. Men vem av oss är här utan skuld?

En moralisk instans

Inte av penningbegär men av komfortbehov njuter vi alla vattentoaletens välsignelser, förglömmandes dess dubbla fördärv. Dels smutsar den ned vattendragen, dels utarmar den åkerjordens fruktbarhet. Från utdassen kom en präktig dynga, härligt befordrande åkerväxten. Att undvara den är en form av rovdrift — detta nämnt som en trivial detalj av det väldiga cirkulationsförlopp vari hela naturen (inklusive människan) ingår.

En härmed närbesläktad försyndelse är det kreaturslösa jordbruket. Husdjuren vållar det tyngsta arbetet på en lantgård, de håller människorna bundna vid gården i och med att de är levande varelser som kräver mänsklig tillsyn. Sådant blir dyrt i en tid då arbetskraften är den kostsammaste av produktionsfaktorer. Åkerns grödor gör inte anspråk på samma tillsyn. Är det då så orimligt att allt flera jordbrukare säljer de krävande korna? Att korna behövdes i det stora hela också för gödselns skull är det inte så lätt att ta med i kalkylerna.

Ett mer aktuellt fall av naturförstörelse är biociderna. Sammanhanget är ju det att jordbruket av omtanke om sin lönsamhet (som är en förutsättning för att konsumenterna skall få livsmedlen så billigt som möjligt) slagit in på en ensidig men alltså effektiv växtföljd. Den ledde till en rubbning av balansen i naturen, vilket uppenbarades därpå att de olika sädeslagen visade sig allt känsligare för skadeinsekter. Den faran mötte man med utsädesbetningen, som i sin tur innebar en annan rubbning av balansen. Betet var ett gift, som fåglar fick i sig via de sädeskorn de pickade upp på marken. Enligt samma procedur har också hönsäggen ansetts bli en fara för folkhälsan.

En detalj i detta förlopp bör noteras. Jordbrukets mekanisering, som i sin tur är ett led i strävan till effektivare jordbruk, har sin andel i biocidernas skuld till moder naturen, på så sätt att sådden går alltför fort med såningsmaskin efter traktor, så fort att jorden inte hinner falla tillbaka och mylla ner sädeskornen, vilket alltid skedde med sådd i hästtakt. Sålunda kommer de betesförgiftade sädeskornen att bli liggande på marken, lätt tillgängliga för fåglarna.

I jämförelse med fågeldöden i utsädesbetningens spår framstår den skadeverkan som följer av plantering av skog på odlad åkermark som nästan subtil. Ämnet behandlas i ett i svensk landsbygdsskildring centralt litterärt verk, Ivar Lo-Johanssons roman "Traktorn". Den handlar

om storjordbruk i Sörmland under andra världskriget. Av ekonomiska skäl beslutar godsägaren — av den moderna typ för vilken penningen är det översta av alla värden — att plantera skog på Fagerkulla äng. Godsinspektorn, som är fäst vid denna äng, har bondens djupt rotade respekt för förfädernas odlarmödor. Han kan inte gå med på att frukten av deras gärning skall omintetgöras, så som måste ske när åker eller äng får återgå till skog. Att nyodla var ju att förvandla skog till åker. När dragkampen om Fagerkulla äng har avgjorts till förmån för *den ekonomiska människan*, hon som tänker och känner enbart i penningvärden, faller inspektorn denna vemodigt insiktsfulla replik:

Man borde tillfråga en moralisk instans och alla de döda,
om man har rätt att lägga jord igen, jord som har brutits
under människors svett och kostat så oerhörd möda.

Lo-Johansson är ju inte den förste i svensk diktning som sökt uttrycka bondens känslor i sådana situationer. Samma fenomen, att lägga jord igen, ingav under första världskriget Karlfeldt helig vrede:

Men den som hejdar växtens fart
och lägger jord igen
begår en synd av grövre art
än den som dräper män.

De flesta av dessa exempel har visat jordbrukarnas egen syndabörda. Den är tung nog men lätt i jämförelse med industrins. Från industrins område skall tas upp en stridsfråga som ställer konflikten i grell belysning.

För några år sedan stod striden hård om den kontinuerliga driften. Kontinuerlig drift innebär att maskinerna får arbeta inte bara dygnet runt utan också veckan runt. Motivet härtill är att maskinerna är dyra saker, som kräver kolossala investeringar, och det vore ekonomiskt lönsamt att låta dem stå oräntabla en hel natt eller en hel veckohelg. Någon respekt för gammal ordning har ju inte den som dyrkar penningen. Men det har visat sig att denna gamla ordning var mycket välbetänkt — människan kan inte ostraffat bryta vår från kristendomen övertagna vektor. Skiftarbetet har visat sig vara skadligt för familjelivet. När husfadern på söndagarna måste fullgöra sitt skift i fabriken, splittras familjen, vilket i längden får ödesdigra sociala verkningar. Detta är ett ovanligt entydigt exempel på hur penningvärden satts över alla andra värden. Det finns ekonomer som på tal om sådana ingrepp tagit till uttrycket ekonomisk kannibalism.

I skuld till morgondagen

I skönlitteraturen har framför andra Folke Fridell — en märkesman som förnyare av svensk arbetarskildring vid 1900-talets mitt — engagerat sig för denna problematik.

Vi uppför oss — för att summera — ansvarslöst, ovärdigt, som om vi (just vi, som för en försvinnande kort tid får leva på jorden) vore de hemmansägare som framför alla andra tidsåldrars människor skulle ha rätt att leva upp naturkapitalet. Vi är ju på sin höjd förvaltare, men som sådana är vi otrogna, som gått alltför långt i att förskingra och förtära arvet. Det är vanhedrande — har det svenska odlingslandskapets främste skildrare, fil. dr Carl Fries, skrivit en gång — att vi skall efterlämna ett fattigare land än vi tog emot. Vi borde alla oroas av samvetets röst i denna fråga, som ofta återkommer i Fries' debattinlägg och översikter, senast i en rapport från ett besök i Värmland (DN 7 nov. 1965): "I vår tekniska allmakt har vi nästan glömt att det finns ingrepp i naturens ordning som skär över gränsen till det ovärdiga."

Det skandalösa är att vi låter det fortgå på det viset så länge vi som njuter framstegets frukter inte själva är betalningsskyldiga. Vad vi gör är att sätta morgondagens människor i skuld för att vi själva skall kunna leva på riktigt stor fot.

På en väsentlig punkt är denna skildring av vår tids penningförgudning och förakt för vitala värden dessbättre missvisande. När den ultimativa frågan Pengar eller livet obarmhärtigt ställs på sin spets, nämligen i livräddningssituationer, så får det kvitta vad det kostar: livet måste räddas. När en olycka händer, till sjöss, till lands eller nere på jorden, skyr myndigheterna i Västerlandet inga kostnader för att rädda dem som är i livsfara. När det verkligen gäller att rädda livet på nödställda människor, erinras vi alla om livets oersättlighet och då är de allra flesta redo att göra verkligt kännbara offer för att rädda medmänniskor till livet.

Det måste också understrykas att girigheten inte kan ses som en produkt av industrialiseringen. Den är lika gammal som mänskligheten. Redan i Gamla Testamentet talas det om Mammon och om dansen kring gyllene kalven, för att nu ta ett enda exempel. Poängen ligger kanske i att penninghushållningens epok kan bete sig girigt *utan* att detta betraktas som ett lyte.

Naturen slår igen var en vanlig rubrik under debatten om biociderna 1964–1965. Vi underrättades på ett handgripligt och oförtydligt sätt om att naturen har makt att hämnas på dem som genom förmätna och förvetna ingrepp i egennyttans tjänst rubbar det väldiga naturförloppets balans. Vad som står på spel är inte miljon- eller miljardvärden utan nå-

got omätligt och oersättligt, nämligen själva grundförutsättningen för att kommande generationer skall få leva i ett land som inte för vår egen nytta skall utplundrats eller bragts ur funktion.

Tecken tyder på att 1965 markerade en vändpunkt. Biocidkatastrofen kom allt flera människor att undra hur det egentligen förhåller sig med de här fågelmorden. Professorer vid Lantbrukshögskolan tog i fjol bladet från munnen om den rovdrift som också i vårt land utmärker umgänget med jordbruket. De referat som lantbrukspressen gav av de agronomie professorernas varningsrop var på intet vis bagatelliserande (Lantmannen nr 19 1965, referat av professor Sven L. Janssons föredrag vid Lantbrukshögskolan).

Det bästa i livet får vi gratis

Det har därjämte framträtt kulturfilosofer som med krångligare ord visat sig samtycka — eller snarare samkänna — med den inledningsvis apostroferade 1800-talsbonden för vilken kontanter var *surrogat* (i det fallet surrogat för jord). En av dem som i vårt land var tidigast ute var författaren E. R. Gummerus. Utgångspunkten för hans resonemang i en samling aforismer han gav ut våren 1965 är att "the best things in life are free", dvs

allt gott är en gåva, som vi får till skänks; det kan aldrig förvärfvas genom några mödor och bemödanden, det har således intet pris — eller ett pris så högt att det inte kan betalas.

Just i fjol uppträdde tecken i skyn på att några experter hade tänkt färdigt över detta stora problem, och det kan hända att 1965 för eftervärlden framstår som ett märkesår, det år då specialisterna fick korn på att det här är något som måste rättas till. Så som opinionen formas i vårt land, betyder det mer vad en professor säger än vad en författare säger. De två som talade ur skägget just 1965 var båda professorer, en svensk och en amerikan. Först kom den amerikanske professorn J. K. Galbraith. Han var medarbetare till Kennedy och är hos oss mest känd genom sin bok om "Överflödets samhälle". I den engelska kulturtidskriften *Encounters* januarinummer 1965 publicerade han en studie med rubriken *Ekonomi contra livsvärden*. I det samhälle där penningen är värdet över alla värden går effektivitet alltid före frihet, ekonomi alltid före kultur, standard alltid före trivsel. Det är tid att vända på den ordningen och låta de ekonomiska ståndpunkterna stå tillbaka för andra och mera vitala värderingar, hävdade Galbraith i sin sensationella artikel. Ett argument för att inte låta de ekonomiska hänsynen betyda allt fann Galbraith däri att någon kapitulation för ekonomin inte längre är

nödvändig. Den har varit nödvändig, den har gjort sin plikt och kan avträda från arenan, ty vi kan den förutan mycket väl skaffa oss all den sociala planering vi behöver.

Den svenske opinanten i ämnet var ekonomiprofessorn Erik Dahmén. Han tog inte lika stort på ämnet som sin amerikanske kollega, men gick i stället mer rakt på sak, angav utvägar. Han visade först att våra ingrepp i det naturliga förloppet ofta har s.k. *utåtriktade skadeverkningar* som inte omedelbart kommer till synes och för vilka de som gjort ingreppet inte blir omedelbart betalningsskyldiga. Inte omedelbart — på längre sikt drabbas vi alla, även om vi för egen del inte haft minsta båtnad av ingreppen. Sådana skadeverkningar är allom uppenbara t.ex. i form av vatten- och luftföroreningar, nedskräpning av naturen och bullerstörningar, vilket allt visar att exploateringen inte bedrivs med tillbörlig hänsyn och tillbörligt ansvar. Vi uppoffrar i framstegets namn rent vatten, orörd natur, fågelsång, frisk luft, lugn och ro. Allt detta sätter vi värde på, men prof. Dahmén har äntligen låtit oss få veta priset på dessa förmåner. (Jämför Wildes i början citerade tänkespråk om cynikern!) Dahmén talade om *miljöovänliga ingrepp*. Ett sådant är bilarnas avgaser. Avgaserna gör storstäderna i det allra närmaste obeboeliga för den ohälsosamma luftens skull. Men bilindustrin vägrar att utrusta sina bilar med en apparatur som skulle förintag giftgaserna ty sådana aggregat skulle kosta 200 kr per bil. Livsvärdet hälsan offras alltså för 200 kr! Nästa steg i Dahmén's resonemang är att han framhåller som ofrånkomligt att dessa utåtriktade skadeverkningar räknas in i företagskalkylerna. Företagarna, av vad stånd de vara må, bör sålunda ta ansvar för de skador de ställer till med.

Exemplet med bilarnas avgasaggregat visar att en sådan omvändelse i betraktelsesätten svårligen kan åstadkommas utan samhällets uttryckliga föreskrift, dvs lagstiftning. Och lagstiftningen kan förmodligen inte genomdrivas utan att hela det resonemang som här i största förkortning skisserats tas upp. Det gäller ju bokstavligen livsfrågor: vår hälsa, vår så vitt möjligt giftfria föda, vår tillgång till oförstörd natur. Det är svårt att tro att de närmaste årens offentliga debatt kan komma förbi den här problematiken. När Samfundet fyller 100 år, bör verkningarna av det nya tänkandet om vårt ansvar för naturen kunna överblickas.

Mitt hembygdsarv

Mitt alltid så varma intresse för hembygden väcktes på allvar, när jag som 15-åring en sommardag 1906 deltog i ett stort ungdomsmöte på Sandängarna i Mora och där huvudtalaren, en löjtnant Liljendal, hyllade fosterlandet och även betonade vikten av fostran till nykterhet. Med hänvisning till den pågående stora emigrationen från Sverige i allmänhet och Dalarna i synnerhet manade han oss ungdomar att slå vakt om vårt land och ej lämna det. Talet gjorde ett mycket starkt intryck på mig och från den dagen var jag personligen övertygad om två saker: jag skulle inte emigrera och jag skulle gå in för helnykterhet. Över huvud taget öppnades vid denna tid ögonen på många svenskar för hembygdens värde på ett helt annat sätt än tidigare.

Som 16-åring var jag elev i första årskursen 1907–08 vid Mora folkhögskola, som makarna Anders och Emma Zorn varit med om att grunda. Anders Zorn undervisade själv i frihandsteckning en gång i veckan och det skedde naturligtvis på ett särpräglad sätt. Han talade om hembygden och dess traditioner, som han ville lära oss att bättre uppskatta. I första hand önskade han, att vi skulle förkovra vår smak och utveckla hantverket — det gällde både manliga och kvinnliga utövare. Zorn menade, att frihandsteckningen var nödvändig för formgivningen men inte så mycket för utbildningen av konstnärer. Gamla seder och bruk skulle anpassas för det moderna livet och göra vår vardagstillvaro mera positiv för den sanna arbetsglädjen. Zorn betonade med kraft, att vi inte får någonting gratis här i världen utan måste lägga ner intensivt arbete och stor inlevelse i det vi sysslar med.

Denna folkhögskolekurs i Mora kom att bli av stor betydelse för min fortsatta utbildning och inriktning av mitt liv. Den hängivenhet och inlevelse, som makarna Zorn visade för folkhögskolan, gjorde naturligtvis ett mycket starkt intryck på oss elever. Vi fick även sammanträffa

med makarna Zorns stora vänkrets i samkväm, där lekar och uppläsningar i regel stod på programmet. Bland dessa gäster kan nämnas namn som Albert Engström, makarna Nathan Söderblom, Carl Larsson, Erik Axel Karlfeldt och prins Eugén, m.fl.

Efter kursens slut på våren 1908 hörde jag till de få elever, som fortsatte med en trädgårdskurs. En folkskollärare Nordin i Mora visade sig vara en utmärkt lärare för denna kurs på Skeriol, den plats där folkhögskolan låg. Där fick vi hjälpa till med att anlägga den nya trädgården. Vi lärde oss också att odla köksväxter och hur dessa sedan kunde tillagas. Zorns halvsyster Mejt Skeri var f.ö. lärarinna i matlagning. Vi fortsatte kursen ett par veckor fram på hösten och såg då de första resultaten av våra odlarmödor.

Då jag i maj kom hem från första delen av trädgårdskursen var jag helt uppfylld av den entusiasm, som förmedlats av folkskollärare Nordin, och gav mig genast i kast med att planera och odla en trädgård i Indor. Min granne Lok Anders skrattade till en början åt mig och tyckte, att det var onödigt att lägga ned så mycket arbete på en trädgård. Jag kunde ju inte veta, om jag skulle stanna så länge på platsen att jag fick någon glädje av den. Men för mig var glädjen över att få arbeta med trädgården och dess planering belöning nog.

Hemma i Indor fick jag i övrigt ägna mig åt de sysslor, som hör till ett jordbruk, och det innebar även skogsavverkning på vintern. Jag prövade också avmätning i skogen och hade då en hjälpsam äldre kamrat i Jannes Elin från Färnäs, som hade varit folkdansare och deltagit i en turné i USA. Anders Zorn hade bekostat resan och även svarat för andra utgifter i samband med den.

Från 1906 och fram till 1910–11 hade jag inga bekymmer för framtiden. Jag hade ju mitt barndomshem att återvända till, när arbetstillfällena tröt. Men så kunde det inte fortsätta. Jag sysslade med en del affärer och blev agent för olika varor, bl.a. bärplockningsmaskiner som jag sålde sommaren 1910, och även Moraknivar. Jag ägnade mig åt många sådana småsysslor — även livförsäkringar — men något levebröd för framtiden kunde de ju inte tänkas ge. Därför var det mycket glädjande, när jag 1911 kom in på Tekniska elementarskolan i Borås.

Jag var då 20 år och ville bli byggmästare. Tänkte gå byggnadslinjen i tre år och sedan skaffa mig praktik för att kunna starta egen rörelse. För att finansiera studierna blev jag privatlärare för många elever och när rektorn efter avslutningen på denna treårsperiod för första gången ordnade s.k. inträdeskurser till skolan fick jag vara med och leda dem. Det innebar ett glädjande stort förtroende. Jag blev lärare på kvällarna och fick många uppdrag vid sidan av den ritkontorspraktik, som jag började 1914 och fortsatte fram till 1918. Denna framgångsrika verksam-

Anders Diös mottar av Konungen Samfundet för Hembygdsvårds förtjänstplakett "för rik gärning i hembygdsvårdens tjänst".

het inspirerade mig att söka en ordinarie plats som lärare i Sala — dock med tanke på att så småningom öppna eget.

Av makarna Zorn hade jag fått hjälp med stipendier men ville så länge som möjligt klara mig på egen hand, vilket också lyckades. Jag hade fått in blanco-fullmakt av fru Emma Zorn att disponera de medel jag behövde och hon frågade inte ens efter kvitto. Jag försökte träffa henne sedan jag börjat få egna inkomster för att återbetala skulden, men det dröjde ända till 1935, innan denna kontakt blev möjlig. Anders Zorn hade gått bort redan 1920.

Genom förmedling av professor Gerda Boëthius fick jag alltså möta fru Zorn. Meningen var att vi i första hand skulle diskutera hennes planer på ett Zornmuseum i Mora med professor Ragnar Östberg som arkitekt. Men när jag mötte fru Zorn ville jag genast återgälda den gamla skuld, som jag haft ända sedan 1914 och som legat och tärt på mitt samvete. Jag hade faktiskt inte tagit ut mer än 500 kronor — 100 kronor i fem omgångar — och jag hade noga reda på dessa checkar.

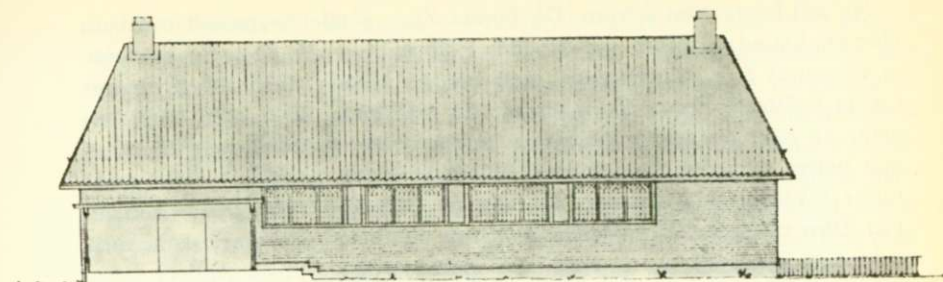
Fru Zorn skrattade emellertid och sade, att hon minsann inte hade några anteckningar om denna skuld och heller aldrig hade räknat med att få tillbaka några pengar. Det brukade hon aldrig få. Jag ville dock lämna tillbaka 1.000 kronor, alltså den dubbla summan, eftersom jag räknat ut att med låg ränta borde min skuld ha stigit till detta belopp. När fru Zorn tog emot pengarna förklarade hon, att de skulle överlämnas till folkbildningsändamål, vilket även skedde. Samtidigt kom vi överens om att jag skulle bygga Zornmuseet

Av andra minnen i hembygdens tecken vill jag gärna nämna en resa till Stockholmsutställningen 1909 som medlem av hembygdsören i Mora. Tillsammans med körer från Siljansbygden sjöng vi på utställningen med Hugo Alfvén som dirigent. Det torde ha varit första gången som Alfvén ledde kören och kanske var det embryot till Siljanskören, som Alfvén hann fira 50-årsjubileum med, innan han avled.

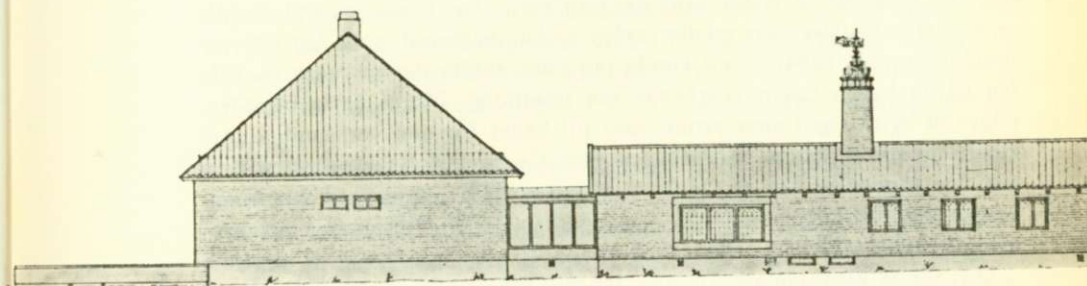
Sedan kan nämnas, att jag från Samfundet för Hembygdsvård fått mottaga dess minnesmedalj "För rik gärning i hembygdsvårdens tjänst". Vidare har jag mottagit Nordiska Museets guldmedalj "För hembygdsvårdande gärning".

Något som jag i detta sammanhang inte vill undgå att nämna var min bekantskap med arkitekten John Åkerlund och då till en början i form av premieboken "Gamla svenska allmogehem", som jag fick under min tid på Tekniska elementarläroverket i Borås. Hans pionjärbete för hembygdsvården i vårt land har varit av stor betydelse för utbildning av byggnadsfolk i olika grader.

För att ytterligare understryka min positiva inställning till hembygden och hembygdsvården vill jag göra ett utdrag ur mitt anförande vid

FASAD MOT VÄSTER

FASAD MOT NORR

Anders Diös' skapelse Bonäs bygdegård.

Kungl. Gustav Adolfs Akademiens besök den 11 september 1965 i den av mig färdigställda Bonäs Bygdegård:

—Det är för min hustru och mig och våra barn en stor dag att få hälsa Gustav Adolfs Akademiens ledamöter välkomna hit tillsammans med Zornstyrelsen. Det är och kommer att förbli en minnesrik högtid, som till fullo uppväger alla de omsorger och betänkligheter vi haft, innan vi nu kommit så långt att vi kan sitta samlade i denna hembygdegård.

Jag vill börja från början. Då Emma Zorn skulle bygga sitt museum blev jag kallad till Mora — jag bodde i Uppsala — och då sammanträdde vi i hennes hem tillsammans med hennes trogna rådgivare professor Gerda Boëthius. Emma Zorn yttrade då med både allvar och skämt ungefär så här: Skulle jag få bygga hennes museum borde jag förankra mig bättre i bygden än jag gjort. 1910 upplöstes nämligen vårt hem i Indor i Våmhus socken och det här var alltså ett möte 25 år senare. Fru Zorn menade, att än levde de gamla timmerbyggmästare, som man anlitat på Zorngården och även på Gammelgården. Det var Anders Saros från Nusen och Erik Holin från Färnäs.

Jag fångades genast av tanken att försöka förverkliga några av de önskningar, som Emma Zorn lagt fram, och vi byggde då vår timmergård 1937—38 och har nu bott där både sommar och vinter allt eftersom det passat med våra utflykter från Uppsala. Min maka Lisa har helt gått in för denna bosättning och märkligt är hur inväxt hon blivit på platsen trots att hon är infödd göteborgska.

Jag drömde om att få göra något mera, när jag väl fått vår gård färdig och sneglade åt söder över gärdsgården. Jag tänkte och planerade — inte minst under den relativt svåra sjukdomsperiod, som jag fick genomleva under 1964 — och kunde jag bara skaffa denna mark så ville jag gärna bygga något bestående för framtiden. Något åt hembygden, något åt byn, något som skulle vara till heder för den verksamhet som kunde utvecklas genom bygdegården. Hos Gustav Adolfs Akademien fann jag stor förståelse och jag tänkte, att en stiftelse borde vara den lämpligaste organisationsformen för bygdegårdens drift. Ville denna akademi vara huvudintressent i stiftelsen borgade det för bygdegårdens framtid.

Min förste medhjälpare Torsten Jancke, firmans vice verkställande direktör under många år, har varit klok att vid alla våra bokslut avsätta medel till en Anders Diös' donationsfond och mina övriga medhjälpare har även de varit förstående till tanken att få denna dröm förverkligad på min ålders höst. Den förståndige skulle kanske hellre ha lagt av en halv miljon till obligationer, men jag hoppas innerligt, att avkastningen från denna bygdegård skall värderas högre än i pengar — i synnerhet när den nu kommit i så goda händer.

Markförhållandena vid Bonäs Bygdegård blev klara i slutet av 1964. Den största jordägaren var ett sterbhus på ett 40-tal personer från Östnor, som så småningom gick med på att göra en byteshandel med mig. De fick skog i stället. Förtjänsten av att det hela lyckades så snabbt vill jag i första hand ge firmans platschef i Mora, ingenjör Gösta Englund, för vilken enbart tomtfrågan krävde mycket tid och arbete. Arkitekt Björn Hedvall påbörjade ritningarna, och när även byggnadsnämnden i Mora var positiv kunde vi börja bygga trots att byggnadslovet dröjde.

När vi skulle till att bygga — i början av mars då Vasaloppet gick — var det många som menade, att jag borde ha ett klart program för hur bygdegården skulle nyttjas i fortsättningen. Min maka Lisa undrade också, men undan för undan gick hon över på min linje. Tillsammans med arkitekten gjorde hon betydelsefulla ändringar i planerna. Först flyttade hon hela anläggningen så många meter, att det blev rätta avståndet mellan vår gård och stiftelsens. Sedan ändrade hon och arkitekt Hedvall husets exteriör genom att ta bort gavlarna. Jag var kanske inte helt med på noterna till en början, men jag fick böja mig för majoriteten

Bland många medarbetare för Bonäs Bygdegård vill jag även nämna konstnären Jerk Werkmäster. Vad han gör blir bestående. Han gjorde en takalmanacka i det gamla huset för 20 år sedan och den växer för varje år och blir mer och mer intressant.

Vi har nu reserverat 12.000 kvm mark för stiftelsens räkning och vi får alltså ett stort gårdstun även här. Så när gräsmattan fått växa till och blivit hårdare kan vi leka och ha våra samkväm utomhus, om vädret så tillåter.

I en flygelbyggnad finns ett biblioteksrum samt en liten lägenhet på gaveln. Det är en forskarlägenhet, som i första hand Gustav Adolfs Akademien har dispositionsrätten till liksom även till en timmerstuga på gården, så länge den inte behöver tas i anspråk som vaktmästarbostad.

Vid Gustav Adolfs Akademiens besök i Bonäs Bygdegård yttrade dess preses, professor Dag Strömbäck, bl.a. följande:

— Jag ber att få framföra Akademiens tack till Anders Diös för denna spännande skildring, som han givit av denna gårds tillkomst, dess utdaning, men jag tackar honom än mer för vad han just givit med denna gård, som han ställt till vårt förfogande.

Det har varit utomordentligt gripande att höra hur denna idé växt fram hos Anders Diös och hur han trots många svårigheter ändå lyckades skapa denna bygdegård — en gåva inte bara till denna bygd utan också en gåva till just den forskning, som Akademien företräder.

Avslutningsvis skulle jag vilja citera vad som precis rann mig i minnet, när jag hörde om dessa tankar och dess mödor, Havamals ord: "Bäst leva djärva, givmilda män."

Tack!

Stadsbons protester

Stadsbon har först och främst rätt att protestera mot bostadsbristen. Hustratusentals människor står i bostadskö och kan inte förvänta någon bostad inom rimlig framtid. Bostadsmarknaden har stelnat i stället för att ha en elastisk rörlighet. Barnfamiljer bor åtskilda, vuxna barn kan inte få egen bostad, en svart eller grå marknad har gjort bostadsmarknaden för många till en plånbokens marknad. Detta leder till en odemokratisk "fördelning" av livschanserna i staden som har häpnadsväckande omfattning. Det leder också till trångboddhet med socialmedicinska konsekvenser av farlig räckvidd.

Jag måste också protestera mot höghuset som familjebostad. Åtskilliga utredningar har visat att barn i höghus leker ute kortare tid per dag än barn i låga hus i enfamiljsbostäder och att barn i de senare typerna är psykiskt och fysiskt friskare än barn i höga hus. I höghusområden är tonåringarna under sina fritidssysselsättningar praktiskt taget totalt hemlösa. Det finns inga hobbylokaler, föreningsgårdar, spelplaner etc. Jag protesterar också mot sovstaden. Förorten i nuvarande eller äldre utkantsområden saknar förutsättningar för ett fullt liv; sovstaden är en halvhhet, ingen helhet. Där finns bostäder — och åtminstone efter några år — även butiker, skolor och en del andra kollektiva komplement, men arbetsplatser saknas. Den arbetsföra befolkningen överger sovstaden under dagen. Husmödrarna och de små barnen är avstängda från den stimulans stadslivet kunde skänkt dem. Jag protesterar likaledes mot bostadsbeståndets standardisering och stadsplanens monotoni i många förorter och mindre samhällen. Då en hustyp ritats färdig på ett ritbord läggs detta hus ut i flera upplagor efter varandra. Befolkningen saknar valmöjligheter i fråga om hus- och lägenhetstyper och den estetiska stimulans bebyggelsen skulle kunna erbjuda ersätts av monotoni.

Jag protesterar mot den skeva fördelningen mellan flerfamiljshus och enfamiljshus i produktionen. Enfamiljshusbeståndet motsvarar på inga vägar efterfrågan.

Jag protesterar mot felaktigt planerade och placerade lekplatser. Det finns sedan många år normer för hur en lekplats skall vara beskaffad, men dessa normer följs lika litet som de uppfordrande exempel som trots allt finns i några av våra städer. Lekplatser som har asfalt under gungorna, och lekredskap som uppmuntrar den passiva leken men inte barnens egen skaparkraft och fantasi är av ondo. Bostadsproducenterna måste avsätta mer pengar för skötsel och till lekledarinnor. En samverkan måste ske mellan olika bostadsproducenter, ett samarbete över gränserna. Andra protester som jag vill föra fram är att skolorna är för stora — Schweiz har bevisat riktigheten av att bygga små skolor och mot skolgårdar i form av asfaltsöknar utan ett enda träd eller buske, mot flatheten mot bilen som äter sig in överallt i staden där den bullrar, förstör luften och kör bort gående, och mot den brutala stadsförnyelsen, som går fram utan hänsyn till äldre bebyggelse och mot bristen på tillmötesgående av allmänhetens önskan att informeras om planeringens intentioner och den totala omöjligheten för allmänheten att påverka planeringen. Protesterna gäller också strukturförändringarna i stadsmitten, som leder till att praktiskt taget endast stora varuhus ges utrymme medan de små specialbutikerna försvinner. Detta må vara ekonomiskt försvarbart, men vi måste i Sverige snart lära oss att räkna i annat än pengar och kvantiteter. Kvaliteten i ett stadscentrum är inte mätbar med hjälp av försäljningssiffror. Stadsbon betraktas oftast som enbart ett blivande kundunderlag för de kommande butikerna.

Protesterna gäller också nedsmutsningen av luft och vatten samt bullret.

Ytterligare några protester är nödvändiga. Den första gäller markvärdestegringen, som sist och slutligen måste tas ut i form av hyror för bostäder, butiker, kontor och andra lokaler. Den som till sist får betala är stadsbon.

Slutligen den diskriminering som finns av tre minoriteter av stadsbefolkningen, nämligen åldringarna, de handikappade och barnen. Som någon nyligen sade "Här i Sverige har vi särskilda områden i städerna för barnen, längre söderut får barnen vara överallt".

Mot dessa protester kommer naturligtvis många att invända. Visst, men städerna lever ju ändå ett sunt liv, deras befolkning ökar, fler varor produceras, konsumtionen ökar och de flesta är glada och nöjda.

Ja, är det så helt rätt det? Man kan säga så här: det är synd att de läkare, psykologer och andra som har socialmedicinen som sitt verksamhetsfält ännu inte helt och fullt slagit en brygga mellan å ena sidan fak-

torer i vår andliga och materiella miljö och å andra sidan vår kroppsliga och andliga hälsa. Vi har å ena sidan trångboddhet med nötningar mellan barn och vuxna i samma familj därför att bostaden inte ger utrymme åt familjemedlemmarna att få vara ifred från varandra och syssla med det de vill. Vi har långa resor mellan bostad och arbetsplats, vi har farliga, otillräckliga eller inga alls lekplatser i de grönområden som omger våra bostäder och som inte uppfyller tiondelen av de villkor Guds fria natur äger, vi har buller, smuts och brist på frisk luft, vi har dagen inrutad i ett tidsschema från det vi föds, vi hindras att komma hem när vi vill därför att bussen är fullsatt eller det står en eller tusen bilar i vägen för oss. Vi har en brist på andlig stimulans i standardiserade bostadsområden, i sovstäderna. Vi har å andra sidan en mängd sjukdomssymptom, stress, lungcancer, dåligt humör, trötthet, som gör att vi inte orkar ägna oss åt barn och familj då vi kommer hem från bussresan, vi har så bråttom att vi inte äter ordentligt. Dessa fenomen hör hemma i staden.

Visst lever staden, visst växer den, visst tjänas mer pengar nu än någonsin, men skulle det inte gå att bygga städer där vi inte har obekväma bussresor som under en halvtimme är lika tröttande som kontorsarbetet under en timme, alltså dubbelt så påfrestande. Hur mycket av aggressiviteten i västerländskt samhällsliv, hur mycket av detta att vi snäser av vår nästa, beror på fel i miljön?

Att allting inte står rätt till i våra städer tror jag bevisas av att stadsplanerna ständigt söker efter något nytt. Att en plan för ett bostadsområde som byggdes färdigt 1950 inte i *alla* avseenden kan duga år 1965 är visserligen självklart. Man visste inte 1950 att det skulle komma så många bilar, köpkraften har blivit en annan, butikernas krav på utrymme större. Därför kan 1950 års plan inte kopieras och byggas 1965. Men å andra sidan: det skulle ha räckt med en modifiering, kanske några kompletteringar. Men arkitekterna går inte tillväga på det viset. Det som man 1950 trodde på, det har man vänt ryggen nästan totalt år 1965. Jag skall nämna två exempel. 1947–52 uppfördes i Örebro — en stad som gjort sig känd för fin planering — ett område kallat Rosta. Det består av s. k. stjärnhus, d. v. s. från ett gemensamt trapphus skjuter tre våningslängor ut som strålarna från en stjärna. Genom att snillrikt kombinera dessa enheter skapade arkitekterna långa band av stjärnhusen och banden böjdes så att de omfattar två stora, fria grönområden där bl. a. skolor och butiker är belägna. Omedelbart intill stjärnhusen bildas gårdar som blir fredade lekområden för barnen men samtidigt är steget inte långt till de större friområdena med sin fina landskapsarkitektur. Bostadshuset sluter sig med andra ord om det lilla, nästan privata uterummet och om det gemensamma. De strukturerande krafterna, de form-

givande principerna, har varit den ostörda leken, närhet till naturen, det privata och det gemensamma, vården av grannskapet. Om vi så går till ett ännu inte påbörjat område i samma stad, Vivalla, finner vi ett område som i mitten upptas av s. k. centrumanläggningar, alltså byggnader för butiker, enligt varuhusprincipen huvudsakligen, post, banker, tvätt, skolor, bibliotek och allt annat som hör till. Till detta för endast *en* trafikled för tillförsel av varor. Runt centrum ligger tvåvåningars bostadshus i många och parallella rader. Parkeringsplatserna ligger runt området och utanför med tillfartsleder som säckgator till husen för taxi, invalidfordon etc. Promenadvägar för från bostäder till centrum. Formgivande principer i detta område har varit parkeringsnormerna, trafikdifferentiering, vilket lätt kan uppnås också i Rosta, det område jag nyss nämnde, lägre flerfamiljshus än tidigare eller bara två våningar, vissa rester av det trädgårdsstadsideal, som Rosta representerade, samt slutligen ett bilfritt centrum i bostadsområdets mitt. Men, frågar man sig nu, dessa ideal eller formgivande principer har kunnat få fritt spelrum med även en liten modifiering av Rosta-området. Varför har man i stället här sökt sig till något helt nytt. Man tror uppenbarligen inte på det gamla, man vill göra bättre ifrån sig, vilket ju är bra, men det ligger också — enligt min mening — något av originalitetsjakt bakom det.

Men det viktigaste av allt är frågan: ger summan av de formgivande principerna en god stad eller stadsdel? Nej! Området uppfyller en mängd ställda krav — och med hedern i behåll tveklöst — vilket även lägenhetsplanerna gör. Ändå är det en ofullständighet detta bostadsområde. Och nyckeln ligger i just ordet "bostadsområde". Vi skall inte bygga bostadsområden, vi skall bygga hela städer, städer som är helheter. Så länge uppgiften är felaktigt formulerad kan inte lösningarna bli rätt. Så länge den helhet vi försöker konstruera, staden alltså, har ett felaktigt program kan inte heller delarna den byggs upp av bli riktiga. Enligt den s. k. zonerings, d. v. s. markuppdelningens principer, bygger vi — här ytterst förenklat framställt — städer som myllrar av liv på dagen i mitten och bostadsområden runt omkring som är halvdöda på dagen. På kvällen är det precis tvärtom, och dessutom har resan hem tröttnat ut resenären så att han inte orkar ägna sig åt vare sig familj, barn eller den kultur sovstädernas energiska kulturknutar söker blåsa liv i. Vi kan inte i siffror säga hur stor en stad bör vara. Men man kan påstå att så snart en stad måste bygga sovstäder är detta ett tecken på att den är för stor eller också felaktigt formad.

Vilket program skall vi då bygga efter? Och vilken sorts städer? Vilken form? Vi skall bygga städer som är hela städer, där allt finns inom nära räckhåll, där vi själva kan bo mitt ibland allt det som händer i en stad.

Det är ytterst sällan man hör ett program formuleras av arkitekter eller politiker; det beror på, tror jag, osäkerhet — vi har strängt taget ännu inte formulerat ett stadsbyggnadsprogram för vår tid. Därav osäkerheten vad beträffar även formen; man kan ju inte ge form åt ett ting utan att veta vad det skall bli av det. Förutom mycket allmänna formuleringar som att staden skall underlätta stadslivet, inte hindra det, händer det emellertid då och då att ett delprogram formuleras, t. ex. att staden skall ge alla lika chanser, att det demokratiska samhällets skick skall underlättas, att vi skall värna om familjen och andra primära grupper i staden. Men felet med många av dessa programförklaringar är att man byggt en för trång ram. Vi skall visst bygga för familjen, alltså med rymliga bostäder, med riktiga lekplatser utanför dörren, mer närhet till lekskolan och skolan, med butiker inom räckhåll för husmodern, med hobbylokaler för ungdomen inom räckhåll också de. Ställer man in siktet bara på familjens dagliga liv och dess dagliga behov eller studerar hur familjen lever under bara en dag och vilken sorts miljö det livet kräver, så finner man att inte ens dessa miljökrav är tillfredsställda, vilket torde framgå av mina protester. Men dessutom är stadslivet hela tiden så att säga en motsats till sig själv. Alla vill visst inte bo i en slags fredade, idylliska bostadskvarter med ens de finaste lekplatser. Många kommer till staden just därför att den erbjuder anonymitet, det oväntade, överraskande, icke-stabila. Man kunde allmänt formulera detta så att staden skall vara en diskret ram för ett otroligt rikt och — skenbart — motsägelsefullt liv. Längre än till dessa allmänt formulerade fraser kan inte heller jag komma, men jag har åtminstone *det* konkreta förslaget att framföra, att det är om detta man borde konferera och kongressa, inte om staden skall vara koncentrerad eller utspridd, husen låga eller höga.

Men för att ytterst flyktigt beröra formen så är det troligt att vi måste låta staden pröva många former, den utspridda, den poly- eller mångcentrerade staden, den runda staden, bandstaden, regionstaden och allt vad de heter. Men framför allt måste vi lära oss att i diskussioner såväl som i det praktiska livet skilja mellan innehåll och form. Det gör man inte här i landet då man förkastar den finske stadsbyggaren Heikki von Hertzens idéer till satellitstäder runt Helsingfors. Tanken är i enkelhet den att de c:a 700.000 nya invånare som söker sig ner till Nyland vid Finska Viken inte skall tillåtas slå sig ner oplanerat i Helsingfors eller rättare sagt utanför staden i en okontrollerad och okontrollerbar urbanistisk smet längs hela stranden mil efter mil. I stället vill Heikki von Hertzen grunda sju nya städer. En av dem är för övrigt redan byggd, nämligen Hagalund, Tapiola. Dess form är trädgårdsstadens motiverad av von Hertzens villkor att stadsbon skall ha frisk luft.

Husen står alltså glest och är huvudsakligen låga i en orörd natur. Detta stadsideal anser många i vårt land förlegad och följaktligen förkastar man inte bara det utan också hela den så kallade satellitstadstanken. Man kastar ut barnet med badvattnet. Satellitstäder kan ju — det säger sig självt — byggas i en annan form, mer koncentrerad om vi så vill. Det viktiga i von Hertzens tankegångar har man alltså inte sett, nämligen decentraliseringen.

Det ständiga nyprövandet inom stadsbyggnadskonsten, de många modévågorna gör att stadsbyggarna snart biter sig själva i svansen, snart gått cirkeln runt till den gamla kompakta 1800-talsstaden. Nytt, nyare, nyast. Se hit, här kommer den allra färskaste planen ur stadsfabrikens modellsnickeri! Den blir aldrig mer än en modell, aldrig en i detaljer modifierad serieprodukt.

Inget kan tydligare illustrera ovissheten, den splittrade situationen, de många motsägande stadsbyggnadstendenserna än en tävling om stadsplan för Märsta som hölls för några år sedan. Där fanns de två ytterligheterna alla familjer i ett hus och var familj i sitt hus. Men så fanns heller inget program för tävlingen. Resultatet ansågs så nedslående att man hädanefter kommit av sig nästan helt och hållet i frågan om stora stadsplanetävlingar.

Vem skall då formulera programmet? Svaret kan bli bara ett: politikererna — gärna i samarbete med arkitekterna. Politikernas svala intresse för stadsbyggnadsfrågor, deras bristande engagemang och stundom också okunnighet måste ersättas av ett större intresse och mer aktivt deltagande i formgivandet av miljön runt omkring oss.

Med Gud i hågen och Båstad på hjärnan

Minnesintryck och målsättningar kring Ludvig Nobels kulturgärning

Jämmt tjugo år har (1966) förflutit sedan "hembygdsfantasten", samhälls- omdanaren och kulturbevararen Ludvig Nobel borttrycktes från sitt mångskiftande livsverk i Bjärebygden — och i åtskilliga andra miljöer och sammanhang där hans entusiasm, offervilja, framtidsblick och rika kun- nande gjorde hans insats till en konstruktiv — ehuru ofta osynlig och kanske alltmer glömd — länk främst ifråga om skånsk byggnadskultur och landskapsvård men ä ven i fråga om banbrytande initiativ med bestående resultat inom allmän kultur- och historievård (vården av historiska miljöer och traditioner).

I centralt sammanhang och i direkt anknytning till Samfundet för Hem- bygdsvårds femtioåriga jubileum finns först och främst anledning att ihågkomma att just Ludvig Nobel — i nära vänskap och samarbete med bl.a. pionjärerna Fritjof Hazelius och Karl Starbäck — tillhörde detta Samfunds mest intresserade och mest hängivna första medarbetarekrets. — Samfundets instiftande för femtio år sedan sammanfaller dessutom jubileumsmässigt och historiskt med tillblivelsen av Ludvig Nobels och Karl Güettlers främsta byggnadskapelse: Skånegården! —

I allmänt kulturvårdande sammanhang må erinras om: Ludvig Nobels brinnande historiska och historievårdande intresse som tog sig uttryck i räddningsaktioner sådana som:

inköp och iståndsättandet av den med Gustaf Vasas minne i Dalarna personligt och historiskt förknippade "Olnispagården" med dess över- lämnande — sedermera — till Dalarnas Hembygdsförbund,

vidare: min fars mångåriga aktiva anslutning till den av eldsjelen Anna Lindhagen och andra kulturkämpar på sin tid startade aktionen för be- varande av kulturhistoriskt omistliga miljöer och historiskt värdefulla byggnader inom Stockholms äldsta delar,

jämsides härmed och under en lång tidsföljd från början av 20-talet: deltagandet — under främst Prins Eugéns och Andreas Lindbloms in- spirerande ledning — i den även av Verner von Heidenstam, Eric von Ro- sen m.fl. kraftigt stödda aktionen för de delvis glömda, delvis outfor- skade Birgitta-minnenas tillvaratagande och restaurering i Va- d- stena, medförande ett alltmer fruktbarande team work inom ramen för den för ändamålet (Birgittatraditionens bevarande) speciellt instiftade Birgitta-stiftelsen, vars styrelse min far länge tillhörde, bl.a. som dess skattmästare.

Slutligen må som exempel på andra kulturvårdande initiativ v ä l ihåg- kommas: Ludvig Nobels exempellösa intresse, initiativ samt avgörande organisatoriska och finansiella insats för utgrävandet och rekonstruk- tionen av den för hela vårt land, ja för Norden, unika bronsåldersgraven vid Lugnaro i Halland, med inbyggd skeppsättning och gravurna från tiden omkring 1.800 år före Kr. födelse.

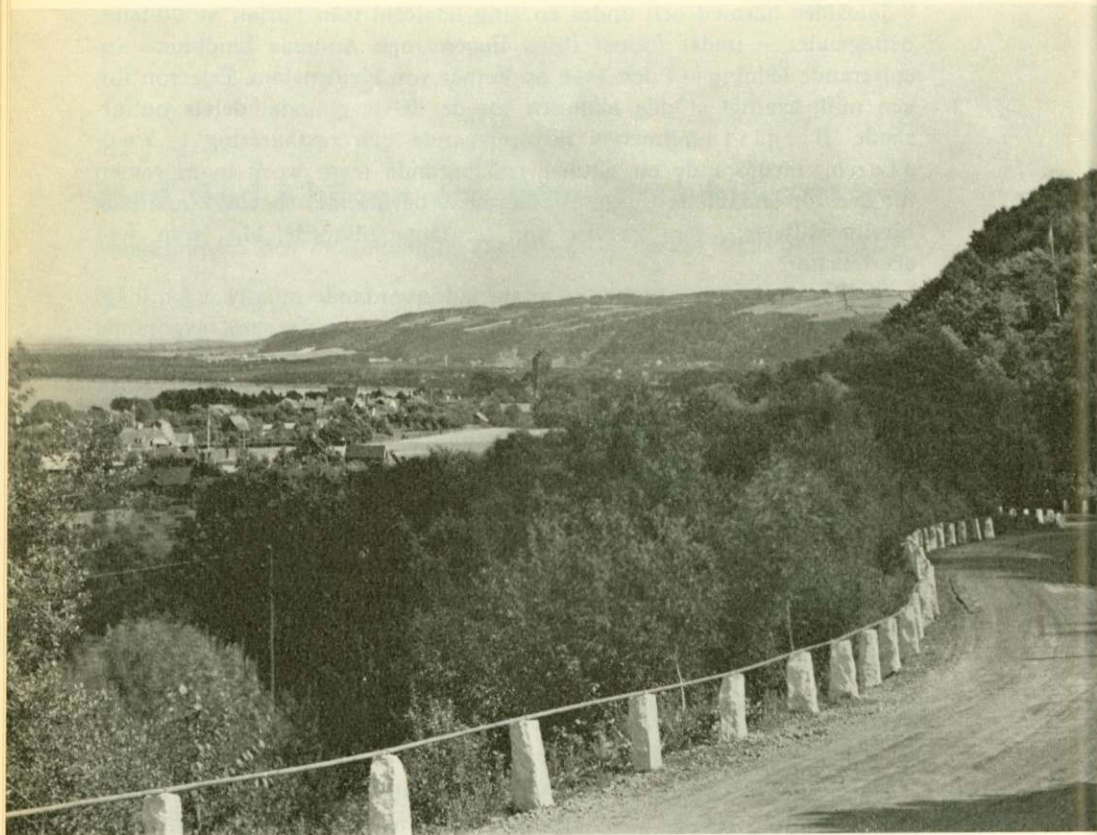
Till Båstad och Bjärebygden kom Ludvig Nobel, ungefär samtidigt med sin ungdomsvän Rudolf Abelin, på hösten 1905, min far i tillfälligt bad- orts- och rekreationssökande syfte, för sin familj, men genast fångad och förtrollad av traktens enastående naturskönhet, och med ett nästan ome- delbart fattat beslut, sedermera omsatt i rask handling, att först genom omfattande markuppköp, sedan genom planmässiga väg-, vattenförsörj- nings- och avloppsanläggningar (ja med vissa planer även på total själv- försörjning: t.ex. ett vindelektricitetsverk, ett belysningsnät medelst "lux- lampor" m.m.) skapa grunden för ett genom sommaruthyrning finansie- rat och uppbyggt villasamhälle,

dock, inte ett villasamhälle vilket som helst, med dåtida genomsnitts- låga sanitära standard och all slags gyttor av höga torn och färgprä- lande snickarglädje — varav han redan sett nog av exempel under tidi- gare in- och utländska resor — utan en vackert trädgårdsinhägnad och harmoniskt utformad bebyggelse som v ä l anslöt sig till den omgivande lantliga idyllen och till den storslagna landskapsinramningen:

den omgivande mäktiga Hallandsåsen, den orörda och oförstörda sik- ten mot havet och de på avstånd mot horisonten sig avtecknande trolska klippformationerna vid "Hovs Hallar".

Vi skriver nu anno 1906, och vi frågar: vilka voro dessa två män, Ru- dolf Abelin och Ludvig Nobel, som efter mycket sökande och mycken (läsvärd!) brevväxling slutligen hade funnit de områden de var på sitt håll sökte, med Båstad och Bjärelandskapet som inspirerande grogrund . . . och föreningslänk?

Och vad ville de, var för sig, Nobel som samhällsplanerare (till utbildning tekniker och civilingenjör men till läggningen estet) och Abe- lin, som trädgårdsanläggare och trädgårdskonstnär på sitt Norrviken?

Ludvig Nobel strävade efter att vägar och bebyggelse väl anslöt sig till den storslagna landskapsinramningen.

Och: vad åsyftade de, Nobel och Abelin, som gemensamt mål?

En sak står klar: Trots olikartad yrkesinriktning och olika syn på affärsmässiga bedömningar och principer arbetade de målmedvetet sida vid sida och hand i hand, båda besjälade av samma allt uppslukande känsla, för att inte säga passion: en brinnande kärlek till naturen, bygden, landskapet, Konsten; och därmed till enkelheten och harmonien . . . i den stora tidlösa livssymfonien!

Och båda med samma mål för ögonen: att lära människorna att älska och vårda denna natur, detta landskap, denna stillhet och harmoni, samt att göra hela denna värld, hela denna miljö tillgänglig och

njutbar för många: inte bara, som i början, för några få vallfärdande naturentusiaster eller ett litet privilegierat antal välsituerade sommarboende . . . utan beboeligt och njutbart för människor och resenärer av alla kategorier, kort sagt för en bred — alltmer ökande — turistström, in- och utländsk.

De Nobelska strävandena att uppbygga en "villastad" och genom sommaruthyrning till familjevis återkommande stamgäster självfinansiera denna byggnadsverksamhet tillvann sig i början både framgång och uppmärksamhet, och det "Nobelska villaområdet" som i första etappen omfattade endast 6—8 villor, utökades snart med åtskilliga fler, och under hand kom därtill ett växande antal stugor och gårdar i gammal stil och av gammalt ursprung, vilka min far ohjälpligt förälskat sig i och inköpt för att bevara och på nytt göra beboeliga.

Men ökad byggnation kostar pengar och medför rätt snart underhållsproblem och ökande krav på inredning och komfort, de först byggda villorna bortsålades under hand, och så en dag mognade hos byggherren — min fader — en länge närd önskan och dröm: att övergå från "träåldern till tegelåldern" och att i sten, d.v.s. i handslaget tegel av Slottsmöllans naturligt skiftande mörkröda färgton uppföra ett bostadshotell, av tidlös och mest underhållsfria byggnadsart.

Under inspiration rent stilmässigt av den gamla kringbyggda skånska gården, närmast de gamla gårdsidyllerna vid Agardhsgatan i Båstad, men i övrigt utformad i en absolut unik, underbar och särpräglad samt tidlös arkitektur, av delvis ren klosterkaraktär — innergården med pelargångar och valv och i mitten en gräsplan med däri försänkt vattenspegel — framskapades så det mästerverk som fick namnet *Skånegården*. Byggnaden skulle helt sammansmälta med landskapsomgivningen, skulle "ligga kärt intill marken och behörigen underordnad i höjd den närliggande åldriga kyrkan" enligt byggherrens bestämda direktiv. Invändigt: inga tapeter, endast kalkmålade murytor, inga oavskärmade ljuskällor, inga braskande skyltar eller vräkiga skrytmöbler, endast speciellt för varje rum komponerade möbler och inredningsdetaljer, i valven konstsmide, i valvgångarna enkla antika lyktor och fönster med blyinfattade glas,

och utvändigt: inga balkonger, endast förnämligt lugna mur- och taktytor, väggytorna omärkligt inramande de harmoniskt inpassade fönsterpartierna. Och: vem skulle väl inrama med murgröna och omgärda med rosor om inte: Abelin!

Ludvig Nobels speciellt utvalde arkitekt — och sedermera permanente medarbetare och vän genom livet — Karl Güettler blev anförtrödd uppgiften . . . och löste den. Och när det hela var klart skrev min far (i Skånska Föreningens för Byggnadskultur årspublikation år 1923): "Arkitekten har förstått att ypperligt utforma varje moment in i minsta

detalj!" Och med verklig glädje konstaterar han: "Byggnaden är som vuxen ur marken, och kringklängd med grönt sammansmälter den fullständigt med Båstad's mjukt förtonande linjer och färger!"

Men Ludvig Nobel ville mer än skapa ETT föredöme gällande en vacker byggnadsstil plus en hög hotell- och byggnadskultur: han ville med Skånegården som utgångspunkt och läroexempel fortsätta att – etapp efter etapp – omvandla och utveckla hela Båstad till en "hembygds-älskande miljö". Liksom dalfolket bör hålla sina omålade timmerhuggna stugor och härbren högt i helgd – manar min far – så bör också skåningen bevara sin stilart och sin egenart ifråga om byggnadsutformningen. Att övertala och övertyga i sådan riktning ingick snart nog i Ludvig Nobels vardagsprogram och stående mission: han vädjade, han manade, han ringde, han skrev, och mötte han skepsis eller motstånd, när exempelvis ett gammalt hus skulle rivas, en väg breddas, en husgavel målas om, då kunde ingen känna sig säker:

rätt som det var dök den gode Ludvig Nobel högst oväntat upp: och fick inte "fader Ludvig" sin idé "såld" och sin vilja igenom, så blev det ofta tal om köp och överlåtelse, såvida inte motparten var totalt omedgörlig och avslog varje förhandling.

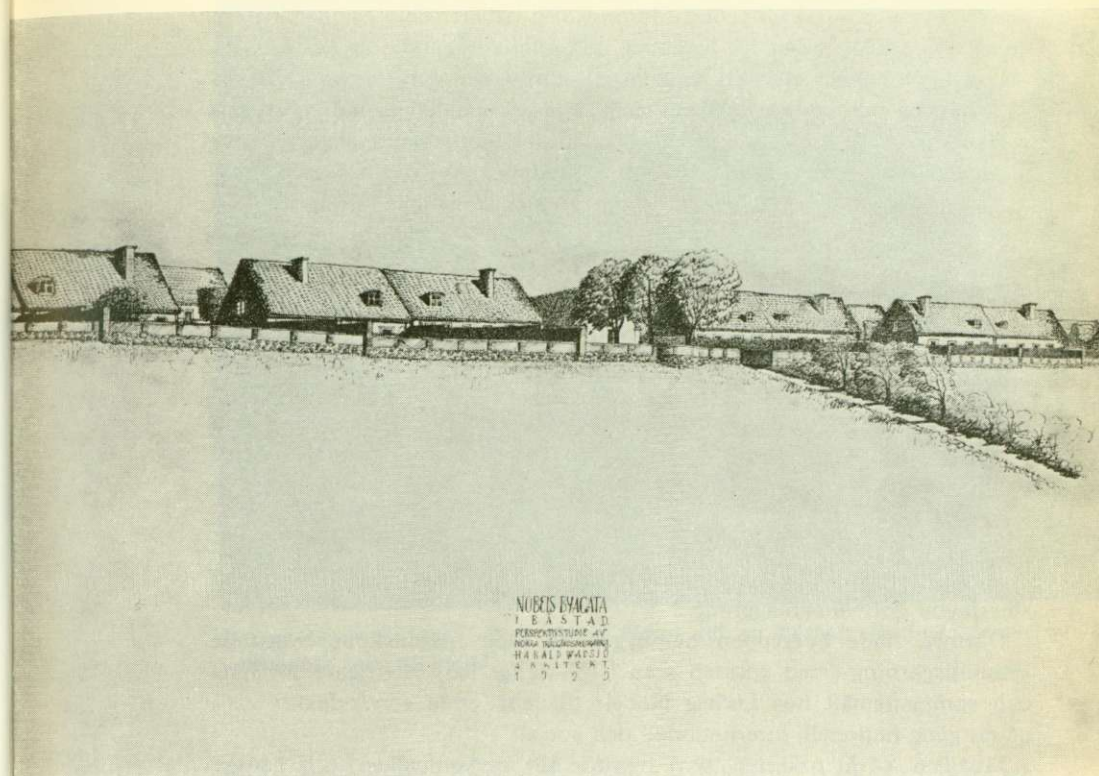
Som en av de vackraste frukterna han någonsin skördat betecknade Ludvig Nobel det faktum att genom Skånegårdens och efterföljande byggnadsverks sätt att utformas – efter Güettlers ritningar – yrkesskickligheten inom Båstad blivit höjd samt att ett gemensamt intresse att skapa en vacker stil "sammanfört ledare och arbetare, samtliga Båstadsbor, på ett sätt som bäst av allt kan främja hembygdsvården på en ort". Nobels hembygdsvård var specifik.

Det var en hembygdsvård som i sig förenade *alla* former av natur- och landskapsvård (inte minst träd-vård, väg-vård och utsikts-vård) plus alla tänkbara former av andlig och fysisk människovård, vårdnad och omvårdnad om de gamlas trivsel, de ungas fostran och rätta inriktning. All annan hembygdsvård var för Ludvig Nobel en tom fras och en innehållslös och "död" religion!

Det hem var inget hem och den bygd ingen levande eller verklig bygd där inte livsvärdena och omtanken om de levande fick allt stöd, framom byggnader, kulturminnen, muséer, eller vid sidan av dem!

Djurskyddet – likaså – intog en speciell hjärteplats i det Ludvig Nobelska programmet: den av utrotning hotade ejdern fridlystes utmed hela Bjärekusten. Lika litet fick det levande landskapet, de fria öppna sikterna – som den hänförande utsikten från den "Italienska vägen" ut över Båstad och Båstadsbukten – förstöras eller skymmas:

Sakkunnig trädgallring genom Länsstyrelsens försorg utbads – och kom! Och har blivit till en årlig omsyn och fast tradition!

Nobels bygata i Båstad.

Som ingen annan före honom insåg Ludvig Nobel att de gamla kurortsformerna med enbart stillasittande respektive långliggande i mer eller mindre konstlat "medicinska" bad hade spelat ut sin roll som hälsosom faktorer för i stort sett normalt rörliga nutidsmänniskor:

Spännande och stärkande sport – samt idrott och gymnastik – i fri, hälsosam Båstadsluft och i vacker, attraktiv miljö, vore vida effektivare hälsomedel! (Som legendarisk "Båstadkung" och innehavare och ombestyrare av det allra mesta inom de allra flesta områdena av den tidens Båstad ägde Nobel den totala majoriteten inom såväl badhotellet som badbolaget, med äganderätt till såväl varm- som kallbadhusen, anställde lekledare och sjukgymnast, badläkare med assisterande sköterska, varför det i hög grad tillkom min fader att bestämma målsättningarna och den alter-

nativa satsningen: på utökade badformer och enbart vila eller: på skapande av nya anläggningar för lockande och publikdragande SPORT.)

Ludvig Nobel var själv en entusiastisk idrottsman och förblev så: sportig, spänstig och spurtig in i det sista. I ungdomstiden tävlade han som roddare, seglare och fäktare. Till över medelåldern var dagliga ridturer på ägandes häst det stående morgonprogrammet. Vid något över de sextio gick han på en enda gång och för resten av livet in för: golf, som han passionerat spelade året runt. Och så, vid trotsålderns högsta stadium, så där omkring de sjuttio till sjuttiofem och trotsande och utmanande alla (främst "osportsliga" läkare och deras råd) debuterade han till allas förfäran som: *dels* långfärdsåkande skidåkare, i Dalafjällen, *dels* som lyckosam bilförare och körkortserövrare!

Inte undra på att han också ville se ett sportigt och spänstigt Båstad och inte undra på att den samverkan och satsning av ekonomisk art som tack vare min far genomfördes för att få sådana anläggningar till Båstad också resulterade i bestående skapelser av stora mått (Så intensivt som HAN utformade allt):

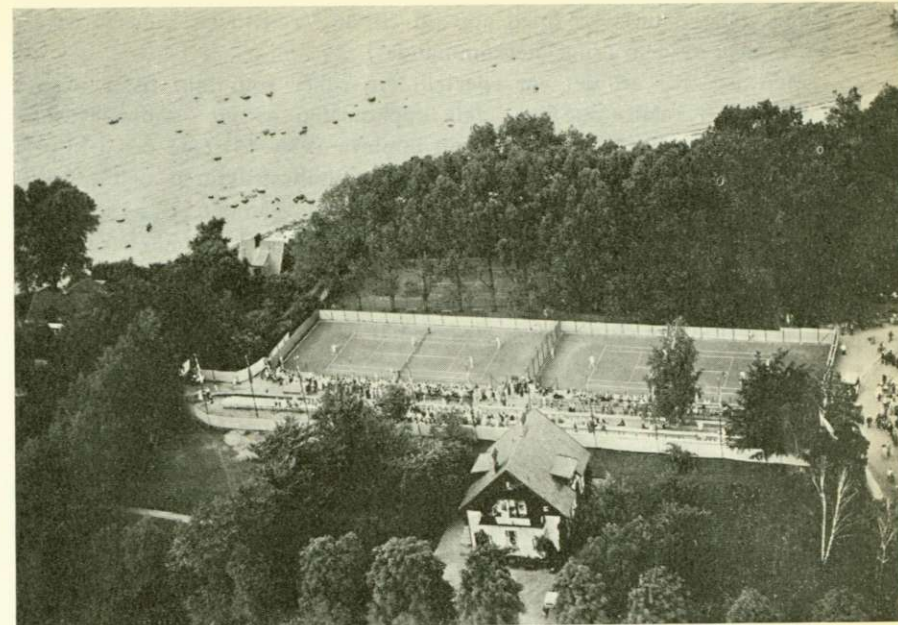
Resultatet — som gjort Båstad till vad det är internationellt — blev: Båstads (numera över hela världen kända) tennisstadion, och Båstads storslagna golfbaneanläggning.

Därmed hade begreppen hembygdsvård och människouppbyggande samhällsgärning (med sporten som ETT viktigt led) ytterligare förenats och sammansmält hos Ludvig Nobel: till en enda servicefaktor . . . på en gång nationell, internationell och social!

Musiken, såväl orkester- som framför allt kyrkomusiken, och kanske speciellt den enkla folkliga körsången, ingick liksom all annan konst, som ett intensivt understött och uppbyggande kontaktled i den hembygdens vård och tjänst som min far ville lancera på sitt och Bjärebysgdens hembygdsprogram, vid sidan om hemslöjd och folkdans.

År 1920 startades — inom kyrkomusikens fält — på Ludvig Nobels och konstnären-orgelkompositören Albert Runbäcks initiativ regelbundet återkommande "completorier" eller orgelvespror i Båstads Mariakyrka, där dämpad belysning från enbart levande ljus blev till karaktäristiska stämningsinslag, liksom särskilt musiken från den av min far och Runbäck på sin tid räddade sjuttonhundratalsorgeln.

Det faller av sig självt att den hotell- och restaurangdrivande samt i hög grad turistiskt verksamma "affärsidkaren" Ludvig Nobel (ett speciellt kapitel som helt faller utanför en uppsats som denna!) måste ha planlagt och upporganiserat den rent affärsmässiga verksamheten i Båstad på ett för honom själv så pass lätthanterligt och översiktligt samt långsiktigt sätt, med hjälp av betrodda fackmän och medarbetare, att företagskontrollen och säsongräntabiliteten som var betydligt enklare då

Den sportintresserade Ludvig Nobel bidrog till att Båstads berömda tennisanläggning kom till stånd.

än nu (men som aldrig det oaktat resulterade i vare sig utdelningar eller vinster) aldrig hindrade den flerortsboende "Båstadkungen" från en kulturfrämjande och samhällsomskapande gärning . . . av närmast gigantiska mått . . . som i vår tids ögon förefaller nästan otrolig och som nu för tiden hade sysselsatt dussintals med experter och utredningsmän . . . och departement!

Att en enda man fick så mycket tid över för allt bottnade inte bara i den självklara och halvt familjära totalbestämmanderätten från min fars sida över hur hans bolagsskapelser bäst skulle drivas utan lika mycket i att han ständigt förfogade över en liten permanent "hjärn-trust" av non-stop arbetande förtroendefunktionärer med vilka en morgontidig kort rådgivning ofta var allt som behövdes för att bolagsskötseln skulle löpa vidare.

Och framtidslinjerna, sådana Ludvig Nobel såg dem (ännu vid trettio- talets slut) föreföll hoppgivande och solklara:

Säsonglängden ökade, snarare än minskade, gästfrekvensen var jämn, och Båstad, med Skånegården som centrum, var på väg att bli en engelsk-

svensk långtidsturistort (med upp till 70–80 % brittiska Skånegårdsgäster, många av dem årligt återkommande!)

Men jag tror att det var speciellt två saker som min fader uteslöt som nästan totalt omöjliga: *dels* uppkomsten av ett "andra" världskrig (som han likväl sedan kom att uppleva 1939–45) med den i krigets spår följande totala omkastningen av samhällsstrukturen och lagstiftningen, *dels* det otänkbara att han — den sege kämpen av kärnvirke — inte skulle bli minst hundra år, och på så sätt åldersdistansera sin gamle vän "Rulle" Abelin!!

BJÄRE HÄRADS HEMBYGDSFORENING: Att min far sökte och fann vänners stöd för sina många strävanden ifråga om hembygdkultur var naturligt, och det organisatoriska uttrycket för all denna intensiva verksamhet och för de fornminnes- och hembygdsvårdande idéerna hade den 31 januari 1929 resulterat i bildandet av en häradshembygdsförening. Eftersom en senare planerad Nobelsk Båstadsstiftelse aldrig närmare slutbildades och aldrig kom till stånd kan man med fog säga att just vår hembygdsförening kommit att — på ett högst glädjande sätt — taga i arv och föra vidare många vägledande grundtankar på det hembygdsvårdande och Bjäreinriktade planet som låg grundläggaren Ludvig Nobel så synnerligen varmt om hjärtat.

Ju mer man gör återblickar på min fars sällsynt levande personlighet och på hans många belysande brev — desto livligare hade man önskat att mycket han yttrat av stort — alltså högaktuellt — livligare värde hade kunnat bandas och bevaras. Och framför allt hade man — för Båstads del som samhälle — livligt önskat att Ludvig Nobel, hans framåtblickande omtanke och oegennyttia, bättre "vardagsförståtts" och förståtts riktiga av en större krets "ansvariga" Båstadsbor!

Hur bittert måste det inte många gånger ha känts när bevisligen bärkraftiga och fullkomligt realistiska förslag och projekt till Båstads framtid bästa ratades eller underkändes (oftast av en krets icke sakkunniga eller ens objektiva bedömare), men: MED GUD I HÅGEN OCH BÅSTAD PÅ HJÄRNAN fortsatte min far sin väg rakt fram!

För egen del var varje form av konkurrensavundsjuka honom vederstygglig och främmande: och få icke-Rotaryanslutna i detta land torde ha känt, resonerat och handlat SÅ hundraprocentigt "rotaryanskt" som den enkle rättframme, praktiske idealisten Ludvig Nobel, som aldrig burit en Rotaryknapp men som dock handlade efter grundsatsen: "SERVICE ABOVE SELF"! Typiskt och inte otänkbart vore det om det var han som — anonymt — gav upphov till en i tidernas begynnelse bildad förening (vid Båstads förmodade 75-årsjubileum som Badort 1909) med det i sanning löftesrika namnet "Båstads väl" under mottot "Oss ALLA väl och INGEN illa"!

Verklighetens värden

Förliden pingst reste jag med min son, som är geolog, och en av hans vänner till Öland. De är båda entusiastiska fågelkännare. Jag kom snart underfund om att vid denna tid av året samlas just fågelkännare av olika slag på Öland och jag fick verkligen uppleva vad detta innebär. På första tältplatsen, en ängsremsa i lä av en buskridå vid Kalmarsund, tänkte jag vandra makligt ut mot strandlinjen, men Jörgen visslade sakta, vinkade mig tillbaka. Han sa: Du kan störa dem. — Vilka? — Han pekade på en grupp pojkar som stod längre bort och med kikare iakttog strandens vadare.

Andra grupper av unga män och pojkar kom efterhand. De flesta främlingar för Uno och Jörgen. Men alltid blev det en nick till hälsning och så: — Har du sett någonting? En sorts lösen. Alldeles självklart att alla var ute i samma ärende: fågelstudium. Så kom där några som Jörgen kände från förra året: de där kan mycket mer än vi, sa han.

Vi for med bilen nästa dag neråt Södra Udden. På vägen hände en hel del. Fåglar överallt. Men så plötsligt: en lärkfalk. Den stryker över åkerfälten, snart ser vi makan också. Kikarna kommer fram. Vi följer på småvägar. Femtio meter bakom oss på stora vägen hade en annan bil stannat. Ingen stiger ur men vi skymtar kikarna. Den bilen har samma ärende som vi. Ser detsamma.

Så hela vägen. Det för mig frapperande är detta: alla som är ute på vägen betar sig på samma sätt. Vi ser dem på långt håll i landskapet.

Nere vid fyren är en självklar samlingspunkt. — Hej, har du sett någonting? kommer ideligen. En dansk ung man insisterar på detaljer, det gäller en vitringad - - - (jag har glömt vad), som häckar, en ytterligt stor sällsynthet. — Ja, om du far den där vägen (pekas ut), far tvärs igenom den första byn så är det andra tvärgatan till vänster i den nästa, i några

Tallens grenar ger ofta ett fascinerande vittnesbörd om fiberstruktur som förmår i "utsträckt arm" bemästra barrmassors tyngd, även när de är våta eller djupt snötyngda eller när stormen pressar i sidled. Men det gäller dock inte bara detta. Vedfibrer och barkfibrer svarar för transporten av vätska och näringsämnen från mark och rötter — och för fördelning av "energi" i motsatt riktning. Grenens form ger oss uttryck för detta.

buskar inne i en trädgård, alldeles vid väghörnet. Men förresten, fråga killen som har bensinmacken alldeles före byn, han vet precis.

Det slog mig hur alla dessa fågelvänner uppträdde i marken. Tyst, försiktigt rörde de sig. De kunde konsten att glida fram, utan att göra buller; utan att knäcka en torr gren på marken ens.

Tänk om alla människor umgicks så i och med naturen. Ja, det var en tankeställare. Här finns ju mönstret för hur vi skulle vilja att folk betedde sig ute i skog och mark.

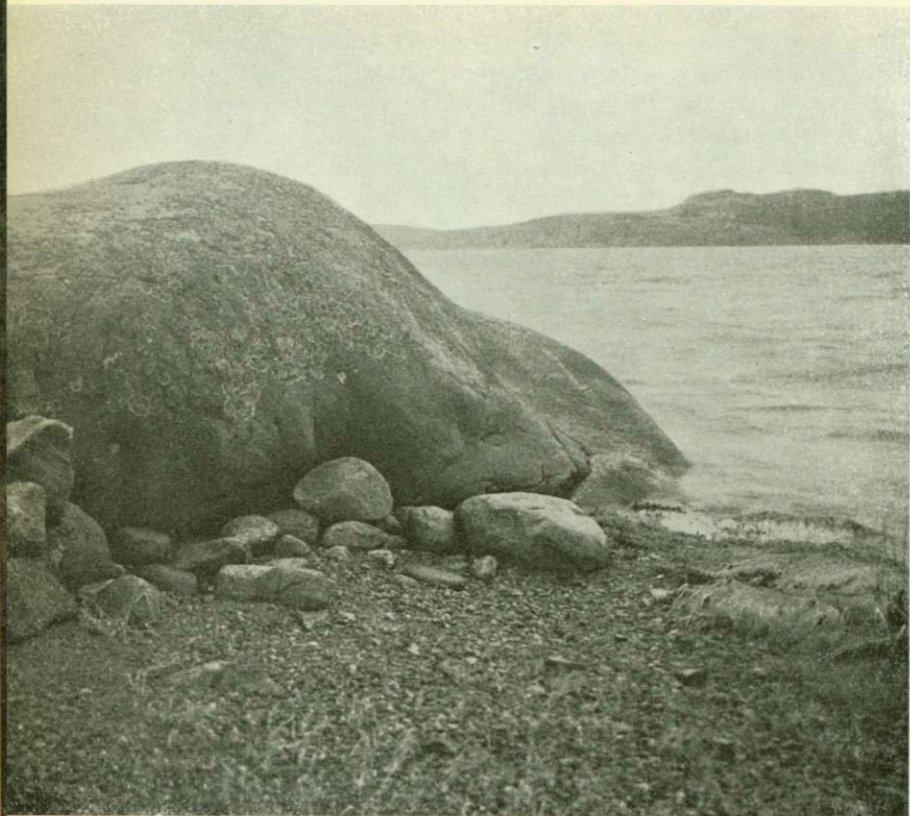
Det är knappast fråga om ett egentligt vetenskapligt intresse — ja, vetenskapen tillhandahåller materialet och ett visst studium att utgå ifrån. Men för de flesta var det i alla fall inte målet att göra nya vetenskapliga rön. Nej, det gäller annat. Det gäller kanske allra främst ett okuvligt begär att vara ute i naturen under alldeles särskilda betingelser. En direktkontakt med en viss art av *verklighet*. Och det är förvisso fråga om en slags folkrörelse, om någonting som är alldeles spontant.

Är det inte innerst inne detta att massmedia numera blivit vår kanske allra förnämsta kontaktväg till verklighet och att denna källa i all sin förträfflighet dock inte är verklighet? Att vi måste ha en helt annan omedelbarhet för att känna oss tillfreds. Och att den uppdrivna sensationen i vissa arter av massmedia känns överklig. Alltså någonting av detsamma som Harry Martinson analyserat: hur skall ungdomen, som mättats med hypersensationer i veckopress, aftontidningar och bio, radio, kunna uppleva verklighet i levande livet? Måste det inte för en del ungdom bli ragarealternativet som ger möjligheten att trumfa över? Trumfa över den *artificiella* sensationen. Ty hur många är kapabla genomskåda det kommersiella syftet i sensationsmakeriet, finurligt maskerat bakom indignationens mask. Genomskåda på sådant sätt att rötskadan kan göras ofarlig.

Är då inte bakgrunden för fågel-entusiasmens folkrörelse en annan sida av ledan vid det kommersialiserade intresse-liv vi för? Kan vi ha rätt att uppfatta fågelintresset såsom spontan reaktion, på en bestämd punkt, mot någonting som är snedvridet i vårt samhälle? Och kunde vi då också ha rätt att dra slutsatser, som kunde vara oss till vägledning ifråga om fritidslivets svårbemästrade många problem. Fritidslivet i naturen. Kunde vi våga tro på förefintligheten av intresse-möjligheter djupt nere i folksjälen, möjligheter att ta fasta på nu när *hela* folket, alla olika skikt däri, får riklig tillgång till fritidsliv i naturen?

Kanske finns dock i sådana "folkrörelser" som fågel-entusiasmen synts oss vara många andra källflöden att ta med i bilden när vi försöker tolka och planera.

Är det t. ex. inte så att vi i vår storplanering, planhushållning, i våra vittsyftande prognoser och i vårt studium av vanor och tendenser har en benägenhet att låta oss se blott i stort och i överskådliga siffror?

Gräbergets motstånd mot landisens råa och fräcka riva-klösa-nöta har resulterat i denna modellering, vars nyansrika mångfaldighet har många förutsättningar. Både i gråstensbergets egen variabla struktur och i isens "klor" — i den kilometertjocka landisens undersida inbakade stenar och block. Havets svall har mjukat upp vad isen format. Lavar växer i ytan. De ger sitt långsamt verkande bidrag till ytans behandling.

Allt detta kretsar ju kring stycken av vad vi kan kalla vår *verklighet*. Utredningar och betänkanden tycks hela tiden förutsätta någonting som självklart, nämligen vad "verklighet" egentligen är för ett *människosinne*. Men detta någonting blir egentligen aldrig föremål för direktstudium. Vi rör oss runtomkring i allt vidare kretsar och med allt större effektivitet i överblickande och i sammanhang.

Sandmassor som är tippade vid en havsstrand. I bildens borte del "äter" vattnet ur de tjocka formationerna — det blir ras på ras med bruten obeständig kontur. I förgrunden svallar vattnet upp en "plage". Där sker en kvalificerad sortering av sanden. Längst in ligger flytbart material, sorterat vid starkare svall. Just nu pågår en mjukt långdragen modellering — resultatet av ett kraftspel mellan vattnets rörelser och sandens motstånd. En annan lagbundenhet än den som kommer till uttryck i furans grenbyggnad.

Vore det inte också här alldeles naturligt om spontana reaktioner korrigerade oss, vårt samhälle? Och vore det inte naturligt att vi också i sådana förhållanden toge fågel-intressesets utslag såsom symptom, det finns en okuvlig längtan efter stark och hel kontakt med verklighet, verklighet av skilda slag.

Vi borde då passa noga på de möjligheter som det oerhört starkt ansvarande fritidslivet i naturen kunde ge oss. Det gäller inte bara att leda sportstuge-bebyggelsen in i rimliga banor, inte heller bara att reglera och skydda naturområdenas vård. Utan att — kanske i allra främsta rummet — försöka nå fram till en skolning av våra människosinnen. En skolning, som tar modell i "fågel-rörelsen". Låt oss försöka komma fram till inte endast naturvetenskapligt grundat skydd av naturområden, inte endast vidmakthållandet av välvärdade fornminnesplatser utan till ett sätt att se naturen, vegetationen, terrängen, markförhållandena, som ger människosinnet en värdeskala, en omedelbarhetens värdeskala — just så som fågelvännernas ledare förmått göra det på ett relativt begränsat område.

Alls inte gäller det då någon romantisk naturuppfattning, utan en högst alldaglig och realistisk sådan. Varför växer ett träd just så, varför annorlunda än grannen? Hur är grenklykan beskaffad i sin fibervävnad när den förmår bära "på utsträckt arm" dessa väldiga bladvolymer. Hur kan en reslig fura med sin rotbyggnad balansera denna stam och krona även mitt i en storm? Varför har strandlinjen sin bågform, vilka krafter är verksamma när den utbildas. Varför växer hagen igen till slyskog?

Målet för en sådan folkundervisning skulle också vara dubbelt: ge människosinnena intresse, ge dem "verklighet" och begär att detta intresse skall bära en bra bit av naturvården på fritidsområdena. Dessa fritidsområden som ju dessutom är så stora att vi med dem *kan* påverka landskapsbilden i stort — mitt i den oerhörda förändring av densamma som vi dagligdags bevittnar.

Ortnamnsvård

De stora ingrepp, som görs i landskapet, bl.a. när man bygger ut vår vattenkraft, ger mycket arbete åt naturvårdarna. Ortnamnsvårdarna blir inte heller de alldeles lottlösa. Nyligen föreslogs *Megavattnet* som namn på en dämningssjö i Norrland. Förleden hade otvivelaktigt hämtats från de elektriska enheterna för energi och effekt, *megavolt* och *megawatt*. Teknikerna ansåg namnet särskilt lämpligt, eftersom sjön hade anknytning till ett kraftverk. Ortnamnsvårdarna ansåg det vitsiga bastardnamnet särskilt olämpligt i denna svenska bygd, speciellt som förleden i namnet lätt kan anknytas till ordet *mege*, som i flera svenska dialekter har en helt annan och mera drastisk betydelse än det grekiska *mege* 'stor' i *megawatt*. Vitsiga namnförslag som *Vintergatan* i närheten av ett observatorium eller det göteborgska *Emil Oförvägen* måste anses klart olämpliga. Floran av nya namn får inte bli alltför vildvuxen och de gamla namnen kräver också de sin vård.

I Tidskrift för hembygdsvård 1934 ingår en uppsats med titeln Ortnamnsvård. Författaren, vår framstående ortnamnsforskare Jöran Sahlgren, påpekar där bl.a., att "de tusenåriga nordiska ortnamn, som varken hunner, slaver eller katoliker kunnat utplåna . . . ha . . . bytts ut såsom ej tillräckligt fina för vare sig adel, präster, borgare eller bönder. I stället har man såsom benämningar på gamla eller nya ställen infört ett myller av utländskt eller från utlandet påverkat namnstoff." Han anför exempel som *Sans Souci*, *Stamford Hill* och *Trouville*, *Betlehem*, *Petersburg*, *Peru* och *Filadelfia*. "De ge intryck av att Sverige varit en lekball för erövrare från alla världens länder."

Herrgårdsgarna har i stor utsträckning gått i spetsen vid namnvandaliseringen: det sörmländska *Krågesta* i Toresund har ändrats till *Ulriksberg*, *Skulesta* i Björkvik till *Marieberg*, *Pinntorp* redan på 1600-talet till *Eriksberg* och det uppländska *Lårsta* till *Bjälkesta*. I herrgårdsnam-

nens spår följde namnen på lägenheter och villor: *Fridhem, Karlslund, Karlsberg, Rosenhill*, för att endast nämna några exempel ur den uppsjö vi har av sådana mer eller mindre banala namn.

Sahlgrens uppsats ger massor av exempel och goda råd till dem som vill ändra gamla namn eller skapa namn på tidigare inte namngivna orter. Några av de viktigaste råden är följande:

Man bör inte utan tvingande nödvändighet ändra ett gammalt ortnamn och i det fall namnet är anstötligt eller opraktiskt ändra så litet som möjligt. Alltför långa och alltför korta namn är opraktiska. Man bör inte uppkalla en plats efter andra orter, framför allt ej efter utländska. Undvik poetiska namn och namn, som är vanliga, namn som *Fridhem, Berg, Berga, Dalen, Hagalund, Gustavsberg* osv. Efterbilda inte gamla hävdvunna namntyper, t.ex. *-tuna* och *sta(d)*. Har platsen, där man bygger, redan förut ett namn, så bibehåll det, såvida det inte redan är alltför vanligt. Låt namnet på bebyggelsen berätta så mycket som möjligt om den omgivande naturen.

Sahlgren uppehöll sig till större delen vid namndop. Jag skall närmast behandla en annan sida av ortnamnsvården, stavningen.

Stavningen är ju inte, även om en del anser det, en rent estetisk fråga. Det går inte att med framgång diskutera om en bokstav är ful, ett namn under en viss stavning fult, under en annan vackert. Men man kan ibland, även i allvarliga remissutlåtanden få erfara, att bokstaven *e* skattas högt, medan *ä* karakteriseras som "denna gruvligt fula bokstav". Så var det t.ex. när *Esplunda* i Uppland ändrades till *Äsplunda*. Här är det naturligtvis vanans makt. Jordägarna och den stora domaren allmänheten har ofta mycket bestämda åsikter om hur ett namn skall stavas både här i landet och i utlandet. I Danmark t.ex. har man karakteriserat Stednavneudvalget, den danska motsvarigheten till vår ortnamnskommission, som "Udvalget som laver de gale Navne", gör de tokiga namnen. Det är ganska lätt att förstå, att den namnform, den stavning, som man är van vid sen gammalt, kommer att betraktas som den enda riktiga. Mången gammal infödd gävlebo kunde knappast tänka sig något så horribelt som att hemstadens namn *Gefle* skulle få den, som man tyckte, barbariska formen *Gävle*. Både ifråga om *Esplunda* och *Gefle* gällde det en anpassning till gällande stavningsprinciper. Det finns säkert alltför ofta en och annan som tycker, att det vore bra, att man fortfarande stavade *Esplunda* och *Gefle*. Varför håller språkmännen så styvt på att det skall vara *ä* i dessa namn? Svaret är, att några normer för stavningen måste vi ha för att inte hamna i kaos. Vi har därför bestämmelsen att vid stavningen av namn i alla officiella handlingar, jordebok, jordregister, ävensom i skrifter, som jämlikt Kungl. Maj:ts beslut eller genom statens förvaltningsmyndigheters försorg utkommer av trycket,

skall, "där ej för särskilda fall annorlunda är eller varder av Kungl. Maj:ts föreskrivet, följas grunderna i åttonde upplagan av den utav svenska akademien utgivna ordlistan". Det är den kungl. kungörelsen av den 7 oktober 1927, som jag citerar.

Eftersom *Esplunda* innehåller det till trädnamnet *asp* bildade *äspe* 'aspdunge', så bör det stavas *Äsplunda*, jfr ordlistans stavning av ordet *äsping* 'huggormshona', så kallad för att den är aspfärgad. *Gävle* hänger samman med ordet *gavel* och innehåller också det ett ur *a* uppkommet *ä*. Detta *ä*-ljud stavas enligt ordlistans principer med *ä*. I fallet *Gefle* gällde stavningsändringen även *v*-ljudet. Naturligtvis bör namnet stavas med *v*. Man stavar ju inte, för att endast nämna ett par exempel, "tefla", "grefling" för *tävla*, *grävling*.

I fallen *Gävle* och *Äsplunda* krävde ordlistans principer stavning med *ä* i stället för *e*. Ibland kan det vara alldeles tvärt om. På 1930-talet begärde man att få ändra det smäländska *Gämla*, som det då stavades, till *Gemla*. Ortnamnskommissionen tillstyrkte utan tvekan denna begäran. Namnet skrevs nämligen 1423 *Gimblæ*. Det *ä*- (eller *e*-)ljud, som har uppkommit ur äldre kort *i*, stavas enligt ordlistans principer med *e*, jfr brödnamnet *semla*.

Samma svårigheter, som vi har med *e* och *ä*, har vi i viss mån med *o* och *å*. Vi vet ju alla, att ordlistan stavar *kol* 'träkol' men *kål*, växtnamnet. Skillnaden i stavning beror på ordens härledning. *Kol* heter i fornsvensk tid *kul* eller *kol* med kort vokal, i dialekterna ofta bevarad som ett mellanljud mellan *å* och *ö*. Växtnamnet återgår på ett fornsvenskt *kal* med långt *a*, som under tidernas lopp utvecklats till *å* på samma sätt som ordet *kraka* blivit *kråka*. Det återges i dialekterna med ett rent *å*-ljud. När det gäller språkets vanliga ord, t.ex. *kol* och *kål*, får vi i skolan lära oss, hur de skall stavas. Så småningom tycker vi, att det är alldeles självklart, men när det gäller ortnamnen är vi inte alla gånger lika lyckligt lottade. Där förekommer det t.o.m. att vi får falsk kunskap till livs. Om det mycket bekanta skogsnamnet *Hålaveden* mellan Östergötland och Småland fick jag en gång i skolan lära mig att det hette *Holaveden* med slutet *o*, som i *bo*, *sko*. Jag antar att många svenskar fortfarande stavar namnet *Holaveden* och uttalar det efter skriften. Uttalet och stavningen beror på okunnighet om namnets härledning och om det genuina uttalet i dialekten. Vi känner det mest genom skriften. Namnet är ett fornsvenskt *Holavidher* "den djupa skogen", där förleden är en form av adjektivet *håll* 'ihållig, djup'. Man talar i äldre svenska om den "håle skog" och i "hola skogen" i betydelsen den djupa skogen. *Vidher* är samma ord som vårt *ved* men med den betydelse 'skog', som vi också har i bl.a. namnet *Tiveden* mellan Närke och Västergötland. Gammalstavningen *Holaveden* har gjort, att uttalet blivit felaktigt, och

så har också stavningen konserverats. Ännu år 1949 i Svensk Uppslagsboks 2:a upplaga har vi den felaktiga formen *Holaveden*.

Det bekanta namnet *Horsfjärden* stavas ofta *Hårfsjärden* med *å*, trots att den stavningen inte följer ordlistans principer. Förleden sammanhänger med det gamla ordet *hors* 'häst', som vi har i massor av ortnamn. Orsaken till oviljan att stava namnet med *o* beror väl till stor del på att åtminstone skriftbilden (och kanske okunnigas därigenom föranledda felaktiga uttal) ger mindre önskvärda associationer till ordet *hor* 'äktenskapsbrott'. I sådana fall brukar man se genom fingrarna och inte motsätta sig, att namnet (namnen) av eufemistiska skäl stavas annorlunda, i detta fall med *å*. Ett annat exempel på det nyss sagda är *Kräkånger* i Löfvånger i Västerbotten. Från början har namnet betecknat en trång havsvik — jfr norrländska namn som Löfvånger, Selånger, Ångermanland — och sedan har namnet överförts på bebyggelsen vid viken. Förleden har ingenting med *kräkas* eller *kräk* 'stackare' att göra, men ändå var namnet tillräckligt fränstötande, ytligt sett, för att man skulle tillåta en ändring till det helt konstruerade *Lövsele*. Det gamla sörmländska sockennamnet *Slem* har mycket tidigt omtyttts efter det bibliska *Salem*.

På 30-talet begärde byborna i *Skamhed* i Järna i Dalarne att få bynamnet ändrat, men ansökningsen togs tillbaka, när de fått veta att förleden inte hängde samman med skam och nesa utan var ett gammalt hederligt adjektiv *skam* 'kort' och namnet alltså betydde "den korta heden", jfr *Långheden* som namn på den bekanta gränsskogen mellan Dalarne och Västmanland.

När det från Carl Jonas Love Almqvists folklivsberättelser bekanta namnet *Skällnora* för en del år sedan ändrades om till *Sköldnora*, så var det en onödig och högst diskutabel ändring, som, trots välmotiverade avstyrkanden från sakkunniga, genomfördes, därför att förstavelsen *Sköld-* ansågs "vackrare" än *Skäll-*. Även om namnet innehåller en böjningsform av ordet *sköld*, så är det en form som utvecklats på annat sätt än grundordet. Det vore lika klokt att ändra det bekanta *Skälderviken* till "*Sköldviken*", *Arboga* till "*Åbåga*" eller *Skurusund* till "*Skårund*".

Inte bara vokalerna utan också konsonanterna ger anledning till överväganden. På ett näs mellan sjöarna Lill-Nömmen och Nömmen ligger i Björkö socken i Småland en gård som officiellt kallas *Djuvanäs*. Uttalet är "*Juanäs*". Med den officiella stavningen blir namnet obegripligt. Den äldsta stavningen, som förekommer redan 1385, är *Giodhanæss*, och ser man den, så blir härledningen alldeles klar. Namnet betyder helt enkelt "Fiskgjusenäset". Det borde stavas *Gjuvanäs*.

Den meningslösa stavningen *Djuvanäs* ger åtminstone inte ett felaktigt uttal. Det gör emellertid den nuvarande officiella stavningen *Guaström* för en by i Villstads socken, Småland. Namnet är till härledningen oklart, det skrevs 1488 *Dywoström*, men uttalet är "*Juaström*". Alla som inte har direkt bekantskap med namnet uttalar det nu med *g* som i *Gustav*. Om man inte vill vara så radikal att man ändrar stavningen till *Juaström*, kunde man åtminstone ge namnet formen *Gjuaström*.

Endast för några år sedan ändrades det närkingska *Mariedam* efter uttal och härledning till *Mariedamm*. Den gamla stavningen var helt missvisande.

För att undvika felaktiga uttal kan ett namn som det västgötska *Tamstorp* ändras till *Tammstorp*. Den formen ger åtminstone inte upphov till ett felaktigt uttal med långt *a* som jordebokens stavning gjorde. Med stavningen *Tammstorp* säger man ingenting om namnets härledning. Ofta kan man ju ingenting veta om denna utan ingående undersökningar. Om man nu säkert vet, att förleden i ortnamnet är adelsnamnet *Tham*, kan namnet stavas *Thamstorp*, fastän denna stavning inte följer ordlistans principer. Risker för att stavningen skall ge ett felaktigt uttal är inte särskilt stor, eftersom man omedelbart associerar till adelsnamnet. Det kan ju påpekas apropå stavningen *Tammstorp* att en gren av adelsätten *Tham* sedan år 1800 stavar sitt namn *Tamm* med två *m*.

Förleden *Gam-* i t.ex. *Gamby* betyder 'gammal' och den bör stavas med två *m* för att undvika risken att namnet felaktigt skall uttalas med långt *a*, *Gamby*, och man därigenom associerar med den för vår fauna alldeles främmande fågeln *gam*. Samma skäl har vi att stava *Fannbyn* och liknande med två *n*. Förleden i dessa norrländska namn är ett ursprungligt *Forn-* 'gammal', jfr *Fornby* i Dalarne och på andra håll, till härledningen samma namn. Stavningen *Fanbyn* ger andra, ganska säkert mindre önskvärda associationer.

Det är inte alla gånger man är angelägen att ge namnen en korrekt stavning, som inte leder vilse. Ett namn som *Rävvåla* i södra Dalarne, bildat av djurnamnet *räv* och *vål* 'rishög' el. dyl., stavas ofta, åtminstone i ortens tidningar med ett *v*. Detta är ett klart brott mot ordlistans principer; man stavar ju *avvita*, *avvika*, *avvisa* osv. När det gäller stavningen *Rävdla* har man åtminstone trösten, att den felaktiga stavningen inte ger anledning till något feluttal av namnet. Stavningen ger ju inte heller några löjligen associationer. Det gör inte heller ett namn som *Lundala* (med ett *d*) i Vreta klostrets socken, Östergötland, trots att stavningen inte är korrekt. Men hur är det med *Sandalen* och *Sandala* i Västergötland och *Sandal* i Uppland eller *Sandalia* i Kalmar län? Det sista namnet uttalas förmodligen "san'dalia", ett uttal för vad som på riksspråk snarast borde återges *Sandaliden*, "Sandliden". Med de angivna

stavningarna ligger det snubblande nära för en omisstänksam främling att uppfatta namnen som "*Sanda'len*", respektive "*Sanda'lia*" och anknyta till ordet *sandal* efter mönster som *Ama'lia*, *Soma'lia* o. liknande namn. Exempelen är hämtade från Svensk ortförteckning 1965. Härifrån har jag också hämtat *Prästtorp*, namn på en gård i Hyringa socken, Västergötland. Stavningen är naturligtvis olämplig och missvisande, även om den inte ger anledning till fel uttal. Namnet borde stavas *Prästtorp*. Jordregisternamnet *Kollsheden* i Värmland, som stavas så även i Svensk ortförteckning, uttalas i genuin dialekt "*Köllsea*", alltså med kort första vokal. Trots att den officiella namnformen alltså mycket nära överensstämmer med uttalet, finner man på vägs skyltarna stavningen *Kols-heden*. Det är tydligen ett misslyckat försök att härleda namnet ur ordet *kol*. I själva verket innehåller namnet sannolikt det gamla mansnamnet *Koll*.

På en vägs skylt står *Agnäs*, på en annan *Aggnäs*, båda visande mot *Angnäs* i Bjurholms socken, Västerbotten. Jordregistrets namnform, *Angnäs* är den riktiga stavningen, byggd på uttalet, eftersom vi inte säkert kan avgöra, om förleden är *agn* 'betesfisk' eller *agga* 'bakström'. Topografiska kartan har *Aggnäs*, Svensk ortförteckning *Agnäs*. Det riktiga i det här fallet hade naturligtvis varit att överallt använda jordregistrets stavning *Angnäs* och inte lita till gamla topografiska kartans stavning och inte heller till Svensk ortförteckning, som i mycket är bra men som inte är namngranskad och därför inte utan vidare användbar som stavningslikare.

Om man som norm vid stavningen av namnen på vägs skyltarna använder den gamla topografiska kartan, kan man inte bara få felaktiga stavningar, man kan också få olika stavningar för samma namn, om orten det gäller råkar ligga i skarven mellan två blad. Byn *Sifferbo* i Gagnefs socken i Dalarne kallas på kartblad 96 från år 1913 så, men på det angränsande bladet 97 från slutet av 1800-talet för *Sigfridsbo*. De enda kartor, som kan användas (åberopas) som norm för stavningen, är naturligtvis de som konsekvent upptar de officiella namnformerna, och det är, än så länge, såvitt jag vet, endast de nya, av Rikets allmänna kartverk utgivna ekonomiska kartorna och de topografiska kartor, som bygger på dessa. Alla andra namnformer har man av princip skäl att vara misstrogen mot. Därmed inte sagt att alla namn på de senast nämnda kartorna skulle vara helt korrekta.

Vägs skyltnamnet *Lambohof* utanför Linköping är sannolikt en eftergift för ägarens önskan. Jordregistret och Svensk ortförteckning har *Lambohov*, som är den riktiga och officiella stavningen. Den nyss angivna stavningen med *-hof* anses kanske "finare" än den moderna med *-hov*, men den har inte stora utsikter att bli officiell form. Naturligtvis

har emellertid jordägaren rätt att stava namnet på sin egendom, som han behagar. Så långt i tvång har vi inte gått här i landet, att vi förmenar honom det.

Ibland kan det råda tvekan om man skall sammanskriva eller särskriva ett namn, t.ex. Vreta kloster, en socken i Östergötland. Posten stavar namnet *Vretakloster* i ett ord. Ur språkriktighetssynpunkt kan båda formerna godtagas. Det blir dock fråga om en viss skillnad i innebörden av namnet om man särskriver eller sammanskriver det, i varje fall bibringas läsaren en viss uppfattning av namnet. Vreta kloster, skrivet i två ord, kan uppfattas som "det kloster (den klosterruin) som finns i Vreta", även "det kloster som heter Vreta". Såsom avseende kommunen, församlingen och postanstalten borde namnet därför skrivas i ett ord, *Vretakloster*, som kommunikationsverket gör. Härigenom undviker man en direkt syftning på själva klostret.

En stavning *Västra Bodarna* i Hemsjö, Västergötland, är i och för sig lika språkligt korrekt som *Västerbodarna*, men man tycker nog, att det är mindre lämpligt att järnväg och post har *Västra Bodarne* (Svensk ortförteckning har registreringsformen *Bodarne V:a*), medan jordregistret har *Västerbodarna*. Här borde man kunna ena sig om en gemensam form. Samma är förhållandet med jordregistrets *Övra Lid* i två ord, församlingsbokens *Övre Lid* och telefonens och topografiska kartans *Övralid* i Västra Ny i Östergötland. *Övralid* är den utan tvekan mest kända namnformen och det vore därför lämpligast, att den stavningen infördes i jordregistret som officiell form.

Riksdagsman Ragnar Lassinanti påpekade vid en akademisk disputation i Uppsala, att när han kom hem, så mötte honom hans hemby under två skilda språkliga gestalter, beroende på det kommunikationsmedel, som han använde. Byn och hållplatsen *Neistenkangas* i Övertorneå heter nämligen som telefonstation *Nestenkangas*. Förmodligen är förleden genitiv pluralis av ett *neitti*, som betyder 'flicka, mö'. Skillnaden mellan de två namnformerna är inte stor, ett *i*, men den finns där och den irriterar. Man kan ju hoppas, att "Flickornas hed" snart får en enhetlig stavning.

Den poststation, respektive telefonväxel, som nu heter *Hisings Kärra* föregicks av en telefonstation, som hette *Kärra-Hisings*. Namnmissfoster av den typen är lyckligtvis sällsynta.

Det händer någon gång, att man i rikrikningens intresse försöker reformera böjningsändelser eller slutleder, som inte följer normala mönster. Dessbättre är sådana reformförsök inte vanliga. För en del år sedan införde man benämningen "*Falunsdelen*" för *Faludelen* av telefonkatalogen. Året efteråt var man tillbaka vid den hävdvunna formen. Visserligen är genitiven *Falu* till *Falun* (*Fala*) en gammal böjningsform,

som levt kvar sedan fornsvensk tid, men ingen bildad svensk reagerar mot formen. Vi brukar också allmänt *Kalmar* och inte "*Kalmars*" som genitiv i sammanhang som *Kalmar hamn*, *Kalmar domkyrka* osv., ett minne av ett äldre *Kalmarna*. I äldre tid hade vi förutom -s i genitiv också bl.a. -ar, -a och -u. Det är minnen av sådan äldre böjning vi har i exempel som *Södertälje kanal*, *Uppsala domkyrka*, *Falu gruva* och *Kalmar domkyrka*.

Att följa grunderna i Svenska akademins ordlista är inte så alldeles lätt alla gånger. Det förutsätter dialektkännedom och språkhistoriska kunskaper och det förutsätter också kunskap om de aktuella ortnamnens äldre formhistoria, dvs. namnens stavning i äldre tid, och om möjligt namnens härledning. Detta är en hel vetenskap och det är här som Kungl. Ortnamnskommissionen kommer in i bilden. Ortnamnskommissionen efterträdde 1930 den tidigare Ortnamnskommittén, som tillsatts redan 1902 med uppdrag att utforska de svenska ortnamnen men också att fungera som rådgivande organ, då det gällde ortnamnens stavning och form. Kommitténs, och efter den kommissionens, namnreglerande verksamhet har kommit att få allt större betydelse.

Kungl. Lantmäteristyrelsen fastställer efter ortnamnskommissionens hörande namnen på gårdar, byar och andra fastigheter, som upptas i jordregistret. Kungl. Maj:t bestämmer, hur socken-, församlings- och kommunnamn skall stavas. Naturnamn, namn på sjöar, åar, bäckar och berg osv. kan Ortnamnskommissionen själv bestämma över.

För Ortnamnskommissionens namnregleringsarbete gäller liksom för övriga myndigheter de allmänna föreskrifter, som är fastställda i den tidigare nämnda kungörelsen av den 7 oktober 1927. I övrigt bygger kommissionen på en under mer än ett halvsekel utbildad praxis. Under kommissionens bedömande har under dessa år kommit en mängd av mycket skiftande frågor, som rört ändring av förefintliga ortnamn. Några exempel kan kanske belysa huvudprinciperna.

En felaktig namnform har i relativt sen tid inkommit i det officiella namnregistret, jordeboken eller jordregistret, eller på kartorna, antingen genom misstag eller vårdslöshet, utan att detta vare sig i tal eller skrift påverkat ortens namnskick, som bevarat den riktiga namnformen. I dylika fall har i regel enighet förelegat om återställande av den riktiga namnformen. Exempel: *Skurö* till *Skuru* i Nacka socken, *Vilhelmssund* till *Velamsund* i Boo socken, *Jogersjö* till *Jogersö*, *Oxelösunds stad*, *Hillersjö* till *Hilleshög* i Uppland, sockennamnen *Lefvened* till *Levene*, *Tådened* till *Tådene*, *Säfvared* till *Sävare*, *Götened* till *Götene*, alla i Västergötland.

Har den urspårade namnformen mycket gammal hävd, företas ingen ändring. Ett sockennamn som *Grangärde* i Dalarne rättas inte till den

etymologiskt riktiga formen *Gränge*, även om ortsuttalet har bevarat denna form. Namnet *Uggelviken* utanför Falun borde om man utgår från härledningen stavas *Ulvviken*, men eftersom *Uggelviken* har flera hundra år gammal hävd bibehålles den. Samma är förhållandet med sockennamnet *Björkö* i Småland, som egentligen är ett ursprungligt *Bjureke*, "ekdungen där det finns bäver". Naturligtvis återför man inte heller det nuvarande uppländska sockennamnet *Odensala* och det sörmäländska stadsnamnet *Torshälla* till deras medeltida ursprungsformer, *Odhenshargh* och *Thorshargh*, *Thorshærghe*, "Odens altare" respektive "Tors altare, helgedom". Sockennamn som *Nöbbele* i Småland och de skånska *Nöbbelöv* är egentligen samma namn som de uppsvenska *Nybble*, *Nibble* (*Nybble* "den nya gården") men de får naturligtvis behålla sina hävdvunna former.

Kommissionen strävar nämligen inte efter absolut likformighet vid stavningen av namn med samma härledning. Former som *Breared*, socken i Halland, *Bredared*, socken i Västergötland, och *Bredaryd*, socken i Småland, alla med betydelsen "den breda, dvs. stora, röjningen", ändras inte. De hävdvunna olikheterna i stavning är i detta fall av värde, eftersom man härigenom undviker direkta namndupletter.

I en hel del fall får bruket i orten (uttal och lokala skriftspråkformer med gammal hävd) avgöra stavningen. I Östergötland stavas t.ex. *Hålsätter*, *Stensätter*, *Eksätter* etc. men i Gästrikland *Norsäter*, *Stensäter*, *Viksäter* och i Ångermanland och Medelpad *Rösätt*, *Åpsätt*, *Bjarsätt* osv. Alla dessa namn innehåller ordet *säter* (*sätter*) i betydelsen 'utmarks-äng' el. dyl. I sydligare delar av Sverige stavas namnen på -*sta(d)* med -*d*, t.ex. de östgötska sockennamnen *Kättilstad*, *Tjärstad*, men i Mellansverige, exempelvis i Uppland, utan -*d*, *Kårsta*, *Knivsta*, *Orkesta*. Detta av gammalt. På 1940-talet försökte vägförvaltningen på vägskyltarna i Uppland stava namnen *Knivstad*, *Orkestad*, *Kårstad* osv. Försöket väckte stark opposition och de hävdvunna namnformerna kom snart upp på skyltarna igen, en klok reträtt.

Om ett naturnamn innehåller ett neutralt ord *gyl* i bestämd form, skrivs t.ex. *Iglagylet* (ej *Igelgölen* som i riksspråket, det vore en översättning!). Den obrutna formen -*tjärn* till riksspråkets -*tjärn* bibehålles, där den finns i ortens namnförråd, t.ex. *Fagertjärn* i Närke. I Värmland, där ordet *tjärn* på sina håll är neutrums, skriver man *Smedtjärnet*, *Sottjärnet* osv., medan det på andra håll är mellersta och norra Sverige heter *Björntjärnen*, *Abborrtjärnen* osv. I norra och mellersta Sverige heter det *Stor-myran* med den svaga feminina formen *myra* i bestämd form som efterled, medan det längre söderut heter *Stormyren* med bestämd form av fem. *myr* som efterled, beroende på vilken form som används i respektive dialekter.

Ordet *både* 'skär eller klippa i eller under vattenytan' ingår i vissa trakter, t.ex. efter Hallandskusten, i namn under formen *-båden*, t.ex. *Storebåden*, *Hästabåden*, *Långebåden*. I norra Upplands skärgård stavas emellertid motsvarande efterled *-bådan*, t.ex. *Själbådan*, *Gräsbådan*, *Svartbådan*. Den böjda formen *båda* har i dessa traktors dialekt trängt ut den ursprungliga nominativen *både*.

Till skillnad från förhållandet längre upp i Sverige är de s.k. mellanvokalerna bevarade i sydligare delar av vårt land. Hos många svenskar, som menar sig tala och skriva riksspråk, tycks det finnas en medveten strävan att utrota dessa böjningsändelser i sammansatta ortnamn, trots att skriftspråkets vanliga ordförråd i viss utsträckning bevarar mellanvokalerna: *kyrkoherde*, *vattuskräck*, *mannamod* osv., inte "*kyrkherde*", "*vattskräck*", "*manmod*". Man har all anledning att föredra namnformer som t.ex. *Andafloen* framför *Andfloen*, *Långaskär* för *Långskär*, *Kalkgrunden* för *Kalkgrunden*, när det gäller sydligare landskap, vars dialekter har mellanvokalen bevarad.

Riksspråkets ändelser införs i allmänhet i namnformerna. Ett uttal "*Lí'a*" med enstavighetsaccent återges *Liden*, "*Storåa*" *Storån*, pluraler som "*-sjöa*", "*-sjöan*", "*-sjöanä*" blir *-sjöarna* osv.

Det värmländska "*Kuel*" representerar ett riksspråkligt *Kullen* och återges också så.

Ortnamnskommissionens ändringsprinciper är moderata, och i görligaste mån söker kommissionen ta hänsyn till från ortsbefolkningen och olika myndigheters sida uttalade önskemål.

Jag hoppas, att de exempel, som har anförts här, åtminstone i någon mån skall ha visat, att stavningen av våra ortnamn inte alla gånger är så självklar och lätt som man ibland tycks tro. Även här krävs ans och vård.

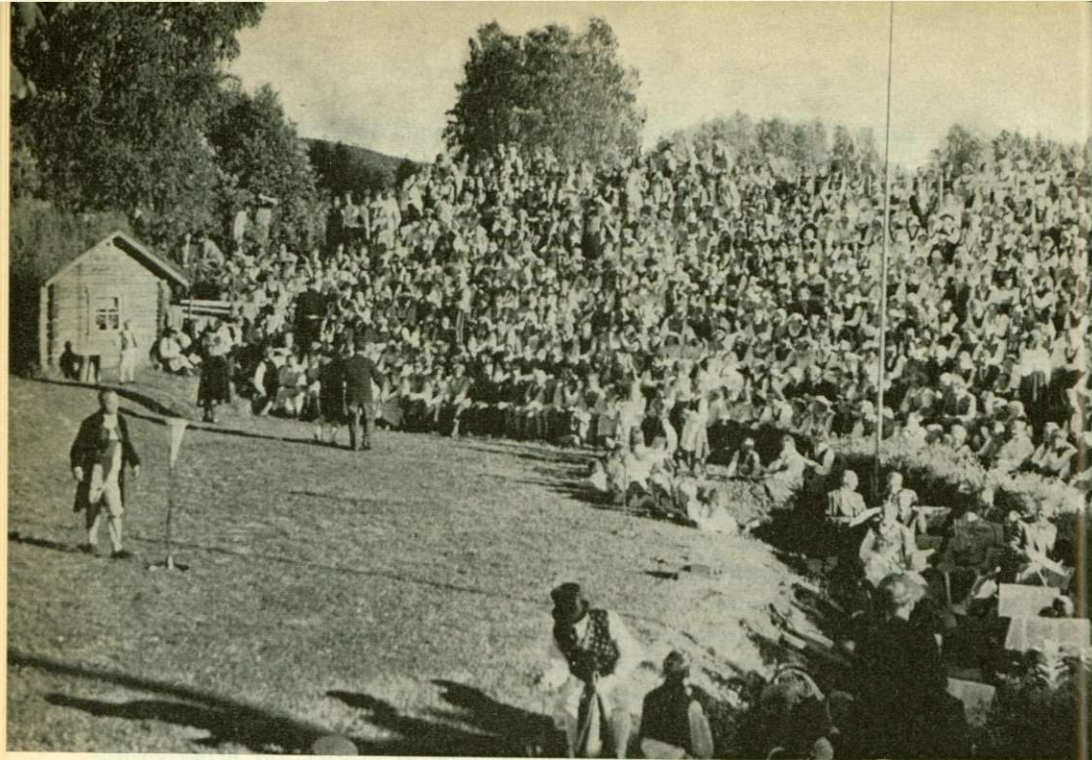
Utanför gårdsgården

Det ligger i hembygdsvårdens natur som folkrörelse att vara aktiv och göra sig gällande i dagens kultur- och samhällsliv. Det är ett mål att sträva mot, och vägarna dit är många. Funderingarna över detta ämne har som utgångspunkt arbetet inom Ransäters hembygdsförening, men nedskrivaren är fullt på det klara med att verksamheten inom en hembygdsförening kan förete en helt annan utveckling än vad som framgår av dessa rader, och att denna utformning av arbetet fört hembygdsföreningen i fråga mycket längre än dit Ransäters hembygdsförening nått.

Under ett halvsekel har hembygdsgårdar vuxit upp över hela vårt land, de museala samlingarna ordnats, och utanpå detta har den traditionella sommarfesten tillkommit. Det har varit ett gott arbete, buret av pietet, vördnad och varmt intresse. Säkert har något av det allra bästa i folkrörelsernas Sverige under denna tidrymd spirat upp kring hembygdsgårdarna.

Men räcker detta arbete i dag? Alltför många isolerade, halvt övergivna hembygdsgårdar talar sitt eget tysta språk. Verksamheten har följt samma spår år efter år. Vi har rört oss i en trång cirkel innanför gårdsgården, och vi har kanske försvarat detta med att hänvisa till traditionen. Det är ett ord med vacker klang och har därför kommit att skyla över vissa brister. Vi måste inse, att även en tradition kan vara död. Den blir då lätt till en täckning för slentrian och idelöshet, till hämsko för hela utvecklingen. Traditionen har mist sin förut inneboende förmåga att entusiasmera, aktiviteten har avlösts av stillastående och i dess kölvatten har följt intresselöshet, tillbakagång.

I ett sådant läge är det angeläget att förnya traditionen, att komma med nya arbetsuppgifter. Hembygdsvården har ett vidsträckt fält att arbeta på. Någon standardlösning på hembygdsföreningarnas problem finns inte. De är i sitt slag individuella företeelser med sin egen stil. De

Publikbild från friluftsteatern i Ransäter. Folkdansare från hela Norden samlade till stämma.

är åtskilligt självständigare än andra lokalföreningar tillhörande andra folkrörelser. Däri ligger en stor styrka hos hembygdsföreningarna. De har att söka sin förnyelse i sin egen bygd och dess historia.

En pånyttfödelse kan komma med tysta fjät men också efter manande signaler. De stora arbetsuppgifterna, de som kräver all vår anspänning, har lättare att samla folk än de små. Vi har inom hembygdsrörelsen ingenting att förlora på en djärv satsning. Den alltmer växande turismen söker efter utflyktssorter och underhållning. Vår väg är visserligen inte den kommersiella turismens, men vi skulle komma att djupt ångra, om vi inte aktivt ingrepe i den strukturförändring, som är i hastigt vardande, och av vilken turismen är en yttring. Egentligen har hembygdsföreningarna i dagens läge större utvecklingsmöjligheter än på länge. Det gäller att satsa och våga.

Ransäters hembygdsförening representerade i början av femtiotalet en solid hembygdsvård. Dess grundare fick hela sin ideella riktning präglad av den nationalromantiskt färgade hembygdsrörelsen vid seklets bör-

jan. I tre decennier ledde han arbetet. En yngre generation trädde till. Vilka var våra arbetsuppgifter? De stod inte klara för oss från början, men vi ville göra en insats. Vi tänkte på F. A. Dahlgren, på E. G. Geijer, båda Ransätersbor, och vi kom tillbaka till Dahlgren och hans "Värmlänningarna". Vi kunde inte släppa den sista tanken, den slog allt djupare rot, och så beslöt vi att satsa allt på "Värmlänningarna" och kring den pjäsen bygga upp Ransätersspelen.

En stor friluftsteater byggdes, Edvard Jacobsson var arkitekten. Klädloger kom till, logar och rännan rustades upp, dräkter syddes, repetitioner i all oändlighet, återbud från aktörer, besvärigheter med dem som måste bytas ut, gärdsgårdar till inhägnad, inköp av servis, övning med folkdansare, sångare, orkester. Hela bygden var engagerad, men hur skulle det sluta?

Midsommaraftonen 1954 kom Tage Erlander och en väldig publik likaså, och så kom regnet. Å, vad det regnade! Men vad hände? Scen efter scen spelades igenom, regnet bara ökade, men publiken satt ju kvar! Spelglädjen bara steg i takt med regnandet och utmynnade i ett jublande, välsignande crescendo med skål för Erik och Anna, flödande över en tavla av måleriskt svenskt folkliv. När vi efter midsommarvakan vände hemåt, våtare än någonting annat, trötta till bristningsgränsen, sjöng det inom oss, och vi kände bara en stor tacksam glädje.

I tolv år har nu Ransätersspelen verkat med Paul Edberg som regissör av "Värmlänningarna". Under denna tid har hembygdsgården utökats, vägar tillkommit, byggnader uppförts. Bra mycket över 200 000 kronor har investerats under dessa år. Men även under en sådan relativt kort tidrymd kan verksamheten stelna till. Medveten därom genomförde hembygdsföreningen en föryngring av ensemblen i "Värmlänningarna", men ett åtskilligt radikalare steg togs i och med upptagandet av Selma Lagerlöfs "Dunungen" på Ransätersspelens program. Hela sommaren 1965 offrades på repetitioner, det var en lika hård som givande teaterskola, och regissör var Alva Walday. Så har återigen värmländsk litteratur visat sin förmåga att stimulera, och Ransäters hembygdsförening har fått en större bredd än tidigare i sin strävan att odla värmländsk dramatik.

Ransätersspelen har publikt och ekonomiskt blivit en klar framgång. Men hur har det gått med de museala samlingarna och den hembygdsvård, våra företrädare så varmt omhuldade? Något har väl gjorts, men hur litet är det inte! Där står kördon med trasiga skinnfällor, rummen i mangårdsbyggnaden ganska kala och ointressanta, kopparen oskurad, olika möbelstilar, korsande varandra, gardiner slarvigt upphängda o.s.v.

Men något egendomligt har hänt och håller på att hända. Kraven på att ordna de museala samlingarna har blivit allt större, intresset för mangårdsbyggnaden och dess historia bara växer, och önskan om egen Ransäters-

Dramatisk scen ur "Värmlänningarna".

dräkt har länge varit aktuell. Och nu pågår ett rätt intensivt arbete i denna riktning. Ransätersdräkten är klar. Det har legat flera års forskningsarbete därbakom, och för närvarande håller ett sextiotal kvinnliga medlemmar på att väva tyget till egna dräkter. Två våningar i sockenmagasinet skall iordningsställas för museala samlingar. Loftsbyggnaden skall fejas upp och i sitt slutliga skick bli en attraktion.

Så har vi i viss mån kommit tillbaka till utgångspunkten, där våra företrädare slutade. Det traditionella och museala har på ett underligt sätt blivit levande igen. Vägen dit har gått över friluftsteatern, belägen vid sidan av det gamla gårdstunet. Från teatern har vi sett ut över den vackra gårdsbilden med dess olika byggnader. De talar till oss. Det ovanliga inslag, en friluftsteater onekligen utgör för en hembygdsgård, har lärt oss att upptäcka gården på nytt. Teatern representerar i detta fall en annan verksamhetsgren inom hembygdsvården. Gårdsgården har flyttats ut och kommit att omringa ett vidare verksamhetsfält. Den nya anläggningen ligger vid sidan av det gamla tunet. Det råder en befriande växelverkan mellan dem, och de betecknar tillsammans en utveckling.

En utvidgad verksamhet inom en hembygdsvård har alltid sina konsekvenser. De går inte alla i positiv riktning. Den öppna attityden mot omgivningen kan medföra främmande inslag. Gränsen för hembygdsvårdens program suddas ut, dess speciella färg mattas ned. Kritiklöst anammar man allt nytt, det gamla skuffas undan. Man går där på hembygdsgården eller kulturreservatet, som det heter i finare sammanhang, och ser på de gamla byggnaderna och undrar, varför de egentligen står där. De är döda. Det är en grav mellan dem och det poppigta moderna utanför. Misslyckad hembygdsvård, men varför?

Brukspatron Fristedt (Arne Stridsberg) står på trappan till sin gård Bohult tillsammans med sin mor bergsråddinnan (Stina Hellqvist). Nedanför "Dunungen" (Alva Walday, som också regisserade spelet).

Att analysera ett sådant orsakssammanhang må vara svårt, men vi kan å andra sidan inte undgå att göra ett försök. Bakom den stumma hembygdsgården ligger oftast avsaknaden av en levande folkrörelse. Det var säkerligen ett varmt intresse, som bar upp arbetet kring gården, men verksamheten fick fortsätta år efter år i samma spår. Av enhetlighet i stilen blev bara enformighet, traditionen blev stillastående. Folk utifrån och kanske även från den egna bygden frågar sig förstrött, vad det är för gamla byggnader, som ligger utkastade innanför gårdsgården. Man hör inte sång och lek därinnefrån, inte dikt, inte stoj och glam från le-

vande människor. Den tidigare aktiviteten har slocknat. Kvar står bara en samling gamla hus. Kanske växer det upp ett nöjesfält vid sidan därav, och de gamla byggnaderna blir med ens ännu äldre och övergivna.

Det skall hända något på en hembygdsgård, det skall vara liv och rörelse där. Och måste under den kalla årstiden verksamheten flyttas därifrån, kan den uppstå på andra platser i hembygdsföreningens hägn. Arbetsuppgifterna är många och stora, och vi vill ha det så. Den alltför snäva begränsningen av verksamheten kan lätt medföra instängdhet och skilja gården från omgivningen. Hembygdsgården blir nästan ett främmande element i bygden. Förhållandet borde ju vara det rakt motsatta.

Svaret på isoleringen är ett rikt fylligt program, en brett upplagd verksamhet. Studiearbetet kan vara av det mest skiftande slag. Vi vill i studiet av den egna bygden lyfta i dagen historiska sammanhang med aktualitet för vår egen tid. De vackra byggnaderna står i ett intressant stilhistoriskt förhållande, som det enbart är givande att söka utforska. Landskapets förändringar har vi att följa med vakande ögon, vi vill behålla våra öppna marker och ljusa gläntor.

Men det räcker inte med studier. Vi vill uppleva fest, högtid, glädje och vill möta detta i dikt och sång, konst, musik och dans. Vi vill låta den rikt fasetterade mångfalden spela med sitt ljus över våra hembygdsgårdar. Endast så återspeglas det arv, inom vars rāmärken vi har att röra oss.

Så rustad kan hembygdsvården utan risk att förlora sig själv träda i öppen kontakt med alla de företeelser såväl i nutidslivet som i historien, som ligger utanför det egentliga verksamhetsfältet, låt oss i detta sammanhang säga: utanför gårdsgården. Det vore att avsiktligt utarma oss själva, om vi inte intog denna öppna attityd mot omgivningen. Vi har allt att vinna på ett utbyte, på en växelverkan. Då kan vi vid sidan om F. A. Dahlgren odla T. S. Eliot och jämsides med Selma Lagerlöf spela Shakespeare. Då kan vi ur forna tiders lekar hämta mycket av glädje för vår egen tids sportbetonade ungdom. Folkdansen kan få ett berikande utbyte genom studiet av baletten.

Denna öppna inställning återverkar på hembygdsgården och ställer krav på dess expansion. I dess hägn skall växa fram teatrar, vårdshus, parker, utomhusbad, bastubad, minigolf, lekparkar, och allt skall tillsammans vara en vänlig famn mot gästande turister och lantluftssökande stadsbor.

Livet utanför gårdsgården är lockande. Vi tror, att vi har mycket av värde att tillföra detta livsområde, liksom vi också har mycket att hämta. Förutsättningen för denna rika växelverkan är, att hembygdsvården har vidd och rymd över sitt program, så att dess olika punkter tillsammans bildar ett kraftfält, starkt nog att möta, lära av och forma omgivningen.

Naturvårdsdelegationen

Förhistoria

Redan under förarbetena till 1952 års naturskyddslagstiftning var det i och för sig klart, att det behövdes ett centralt organ för naturskyddet. Däremot var det långt ifrån klart hur ett sådant organ skulle vara beskaffat. Skulle det vara ett eget litet ämbetsverk? Eller skulle det ingå i någon redan existerande myndighet eller institution?

Meningarna härom var minst sagt delade. De flesta som yttrade sig i saken tyckte förstas att ett eventuellt naturskyddsorgan borde inlemmas i någon redan bestående myndighet. Man ville inte vara med om att inrätta något nytt ämbetsverk, om det än var aldrig så litet. Men när det gällde att peka ut vilken existerande myndighet, som borde kallas till den viktiga uppgiften att svara för naturskyddet, så skilde man sig åt i högsta grad. Så många blev utpekade till denna kallelse att det blev alldeles omöjligt för den ansvarige departementschefen — d.v.s. den dåvarande jordbruksministern Sam Norup — att utvälja någon.

Och vad gjorde han då? Det enda möjliga. Lät anstå med centralt organ. Rustade upp vad som fanns av naturskyddsorganisation. Så gott det gick — njugghetens och knapphetens stjärna lyste ännu med ett mycket kyligt sken över naturskyddet och dess utövare. Bland viktigare åtgärder skall nämnas, att Svenska naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård apostroferades för sina insatser inom svenskt naturskydd och anförtröddes speciella uppgifter såsom naturskyddsorgan vid sidan av Kungl. vetenskapsakademien.

Naturvårdsdelegationens tillkomst

Den första förteckningen över skyddsvärda vatten

Men behovet av ett gemensamt centralt organ gjorde sig snart påmint. Naturskyddets företrädare behövde samla sig till gemensamma, kraftiga opinionsyttringar, framför allt i stora, centrala frågor.

Känslan härav hade redan före naturskyddslagens utfärdande lett till samarbetssträvanden på ett viktigt område, nämligen hävdandet av naturskyddets intresse gentemot exploatörerna av vattenkraft.

Det skapades en samarbetsnämnd mellan vissa naturskyddsorganisationer — Svenska turistföreningen, Samfundet för hembygdsvård, Svenska fjällklubben, Svenska naturskyddsföreningen m.fl. Nämnden skulle arbeta för att åstadkomma att vissa ur naturskyddssynpunkt särskilt värdefulla vatten, belägna i Norrland, lämnades orörda.

Nämnden tillsatte en kommitté för att arbeta ut en preliminär förteckning över sådana vatten. Kommittén, som efter hand fick författaren av dessa rader såsom av chefen för jordbruksdepartementet utsedd ledamot, blev färdig med en "Förteckning över sjöar och vattendrag, vilka böra skyddas mot exploatering för kraftverksändamål" på våren 1954.

För att föra verket vidare befanns det vid det laget lämpligt att söka ytterligare stöd hos statsmakterna. Landshövdingen Hilding Kjellman, som varit samarbetsnämndens ordförande, hade avlidit och det föreföll ovisst om nämnden skulle komma att fungera i fortsättningen. På begäran förordnade Kungl. Maj:t den 9 april 1954 landshövdingen Bo Hammarskjöld att sammankalla och som ordförande leda möten, där företrädare för organisationer och institutioner med intresse för frågan om skydd för de förtecknade vattnen kunde samråda om vidare åtgärder.

Därmed hade det avgörande steget tagits emot tillkomsten av det naturskyddsorgan, som efter hand kom att framträda under namnet naturvårdsdelegationen. På möten med naturskyddsintresserade organisationer och institutioner under våren och hösten 1954 togs nästa steg. I dessa möten deltog, förutom företrädare för de tidigare nämnda organisationerna, representanter för Föreningen för dendrologi och parkvård, Skid- och friluftsförbundet, Fiskeförbundet och Svenska Fiskevårdsförbundet, RLF, Sveriges Lantbruksförbund, Sveriges ornitologiska förening samt Kungl. vetenskapsakademiens naturskyddskommitté, Kungl. kammarkollegium och Kungl. domänstyrelsen. — Senare kom även Kungl. fiskeristyrelsen, Kungl. lantbruksstyrelsen, Samernas riksförbund och Norrlands naturvård att anslutas till kretsen.

Mötena 1954 utsåg Hammarskjöld att jämte en företrädare för vardera Svenska naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård utgöra en delegation som skulle ha till uppgift att till Kungl. Maj:t och centrala myndigheter frambära organisationernas och institutionernas uppfattning i fråga om skydd för vattendrag och i andra för naturskyddet betydelsefulla sammanhang. Delegationen skulle till en början överlämna den upprättade förteckningen över skyddsvärda vatten till Kungl. Maj:t.

Efter hand utsågs till ledamöter i naturvårdsdelegationen ordförandena i Svenska naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård, ju-

stitierådet Gösta Walin och fil. dr John Nihlén. Hammarskjölds ställning som ordförande i delegationen — och delegationens ställning som naturskyddsorgan — bekräftades genom beslut av Kungl. Maj:t den 3 december 1954. Genom samma beslut förordnades författaren av denna redogörelse till Hammarskjölds sekreterare.

Delegationen var bildad. Den kom att bestå i samma sammansättning till år 1960, då professor Carl Malmström ingick däri såsom ledamot och företrädare för vetenskapsakademien.

Vid jultiden 1954 överlämnade delegationen, efter att ha utfört viss överarbetning, förteckningen över skyddsvärda vatten till Kungl. Maj:t med hemställan om lämpliga åtgärder.

Och resultatet? Till en början en kontakt 1955 mellan delegationen och kraftintressenterna, företrädda av Kungl. vattenfallsstyrelsen och Svenska vattenkraftföreningen.

Senare ett möte med hela kretsen av naturskyddsintresserade organisationer och myndigheter med deltagande av företrädare för kraftintressenterna. På mötet redogjorde kraftintressenterna för sina aktuella planer.

Sammanträffandet i en större krets mellan naturskyddssidan och kraftsidan förflöt inte helt utan friktioner och sammanstötningar. Dessbättre var dessa dock jämförelsevis lindriga med tanke på att temperamentsfulla naturskyddsentusiaster i den offentliga debatten vid denna tid gått mycket långt i kritiska uttalanden om vattenkraftens exploatering och exploatörer. Längst kanske den överste, som i en tidning föreslagit skottpengar på kraftverksbyggare.

Forum för samarbete mellan naturskydd och vattenkraft Beskows förteckning

Kontakterna fortsatte och fördjupades efter hand till ett verkligt samarbete mellan naturskyddsintressenter och kraftintressenter inom naturvårdsdelegationens ram.

Detta innebar en viss ändring av delegationens verksamhet i förhållande till vad som ursprungligen hade avsetts. Delegationens av staten tillsatte ordförande (jämte sekreterare) blev inte längre i första hand anordnare av gemensamma aktioner från naturskyddets sida och förmedlare av naturskyddets meningsyttringar till statsmakter och myndigheter. Han blev i stället väsentligen förmedlare av kontakter och av åsiktsutbyte direkt mellan representativa företrädare för naturskyddet samt vattenkraften. En "katalysator" för att använda ordförandens uttryck.

1958 ledde samarbetet mellan naturskydd och vattenkraft till ett beslut om revision av 1954 års förteckning. Revisionen skulle utföras genom delegationens försorg. De erforderliga medlen ställdes till förfo-

gande till en del — men inte så stor del — av Kungl. Maj:t, till återstående del av kraftintressenterna. Såsom delegationens utredningsman utsågs professorn Gunnar Beskow vid Chalmers Tekniska högskola i Göteborg.

På mindre tid än ett år fick Beskow och hans medhjälpare, fil. lic. Gunnar Rasmuson från Lund, en ny och väsentligt förbättrad, väl systematiserad förteckning till stånd. Den betecknades "Värdegraderad förteckning över sjöar och älvsträckor som böra skonas vid vattenkraftutbyggnad". Som datum för dess fullbordan sattes den 20 mars 1959.

Forum för förhandlingar

I och med att den beskowska förteckningen färdigställdes kom delegationens verksamhet in i ännu ett nytt skede. Delegationen tenderade alltså till att bli ett forum för regelrätta förhandlingar mellan naturskydd samt vattenkraft. Förhandlingarnas mål var, för naturskyddet att få vissa vatten fredade från utbyggnad samt för vattenkraften att få klar-tecken från naturskyddet för utbyggnad av andra vatten.

Man kan alltså säga, att delegationen övergick från att vara ett forum för kontakter och diskussioner till att bli ett forum för förhandlingar. Och att ordförandens ställning ytterligare förändrades och efter hand blev snarlik en statlig förlikningsmans. Ordföranden blev därmed inte mindre "katalysator" än tidigare. Men han upphörde i praktiken att representera naturskyddet; som förlikningsman måste han både i princip och faktiskt vara lika mottaglig för argument från vattenkraftens sida som från naturskyddets och arbeta för lösningar, där alla beaktansvärda intressen blev hyggligt tillgodosedda. Man kan inte säga att han därmed upphörde att vara naturskyddets man. Han ansåg nämligen att naturskyddets intressen främjades bäst av att han fullföljde sin uppgift som naturvårdsdelegationens ordförande just på det sättet.

Naturligtvis väckte ändringarna i naturvårdsdelegationens arbetssätt och i ordförandens ställning viss undran. Men verksamheten i dess skilda former sanktionerades av den stora kretsen av naturskyddsorganisationer. Dessa kallades samman varje gång delegationen skulle ta något avgörande steg eller, ibland, när ett sådant steg hade tagits. Regeringen hölls fortlöpande underrättad om delegationens verksamhet. Från dess sida kom icke några erinringar. Tvärtom hade delegationen städse regeringens stöd och uppmuntran i sitt arbete.

De som deltog i verksamheten eller berördes därav var kanske ibland något tveksamma om delegationens förvaltningsrättsliga status och om arbetsformernas formella underlag. Men deras tvekan gav med sig när de fann att delegationen fungerade och att dess arbete föreföll kunna bli fruktbart.

1961 års överenskommelse

Efter omkring två års förhandlingar med genomgång av de norrländska vattnen älv för älv på grundval av den beskowska förteckningen, vattenfallsstyrelsens regionplaner och annat material var delegationen på försommaren 1961 framme vid en ny avgörande punkt i sin verksamhet. Då fastslogs, att naturskyddet och vattenkraften — närmare bestämt den statliga sektorn av vattenkraften — vid det sammanträde som skulle äga rum den 19 september 1961 skulle vara beredda att nå resultat i form av någon överenskommelse.

Så blev det också. De vid sammanträdet den 19 september 1961 inledda förhandlingarna fullföljdes den 2 och den 5 oktober 1961 och ledde då till en överenskommelse mellan naturskyddet och Kungl. vattenfallsstyrelsen. Innebörden därav var väsentligen att vissa vatten undantogs från utbyggnad, att för vissa vatten utbyggnad inte skulle aktualiseras förrän tidigast vid angivna tidpunkt (1/1 1966, 1/1 1971), att naturskyddet icke skulle framställa erinran mot exploatering av vissa vatten, att samarbetet mellan naturskyddet och vattenfallsstyrelsen skulle fortsätta och att vattenfallsstyrelsen skulle lämna vissa ekonomiska bidrag för det fortsatta arbetet.

Överenskommelsen, som inte här kan presenteras utförligare än som skett, behandlades den 21 oktober 1961 i den stora kretsen av naturskyddsintresserade organisationer och myndigheter. Där vanns allmän anslutning till grundlinjerna däri.

Den 9 november 1961 överlämnades överenskommelsen till Kungl. Maj:t. Den redovisades sedermera i proposition till 1962 års riksdag med förslag att avsätta området Padjelanta till nationalpark. I propositionen uttalade Kungl. Maj:t sin tillfredsställelse över överenskommelsen och sin förhoppning att den skulle bli en grundval för enighet mellan berörda parter även om andra vattendrag. Riksdagen instämde uttryckligen i Kungl. Maj:ts uttalande.

Arbetsgrupper m. m.

Redan innan överenskommelsen träffades hade naturvårdsdelegationen fört det etablerade samarbetet mellan naturskydd och vattenkraft vidare till andra områden, där mera konkreta frågor kunde behandlas. Så skedde genom att arbetsgrupper tillsattes för detaljbehandling av frågor rörande särskilda nederbördsområden eller större objekt.

Denna verksamhet inleddes genom att en arbetsgrupp utsågs för Amerån, där Hammarforsens Kraftaktiebolag var huvudintressent. Efter hand tillsattes arbetsgrupper för Lilla Lule älv, för Härkan, för norra grenen av Stora Lule älv samt för Vindelälven. Vidare inrättades en samarbetsgrupp för behandling av frågan om naturreservat i Ankarvattnet

— tillhörigt Bålforsens Kraftaktiebolag — i Frostviken. Slutligen uppsattes ett kontaktorgan mellan naturskyddsintressenter och kraftintressenter med uppgift att behandla frågor rörande vissa skogsälvar.

Bland viktiga resultat av delegationens verksamhet bör nämnas en tilläggsöverenskommelse den 18 december 1963 rörande Torne, Kalix och Pite älvar mellan naturskyddet samt vattenkraften, i detta fall företrädd av vattenfallsstyrelsen och Bålforsens Kraftaktiebolag. Genom överenskommelsen fördes de tre älvarna i princip in under den tidigare överenskommelsen såsom uppskovsobjekt.

Vidare och till sist bör omtalas att Beskow och Rasmuson i december 1963 hade färdigställt en andra del av sin förteckning. Denna del avsåg "Sjöar och vattendrag i Sverige, söder om Norrlandsområdet".

Delegationens upphörande

Med inledningen till denna historik har författaren velat antyda att naturvårdsdelegationen kom till för att fylla en viktig naturskyddsuppgift, som egentligen skulle ha tagits upp av ett centralt statligt naturskyddsorgan. Detta kom emellertid inte till stånd när lagen genomfördes.

När det i början av 60-talet blev aktuellt att reformera naturskyddslagen och den organisation, som skulle svara för dess tillämpning, var det givet att frågan om centralt organ skulle komma upp på nytt.

Så skedde också. 1960 års naturvårdsutredning föreslog en statens naturvårdsnämnd. När det förslaget lades fram år 1962 var tiden mogen för att inrätta ett sådant naturskyddsorgan. Förslaget accepterades allmänt som mycket välmotiverat.

Bland dem som accepterade förslaget var naturvårdsdelegationen. Delegationen föreslog själv att dess uppgifter skulle övertagas av statens naturvårdsnämnd och att delegationen skulle avvecklas.

Så blev det också. Statens naturvårdsnämnd startade sin verksamhet den 1 juli 1963. Delegationen fortsatte sitt arbete fram till den 1 januari 1964. Då avvecklades den och överlämnade åt statens naturvårdsnämnd att, bland mycket annat, sköta delegationens uppgifter.

Och eftermälet? Ja, det tillkommer det inte mig att skriva. Men någon personlig reflexion kan jag kanske få göra.

Den skulle då innebära, att delegationen förmodligen lämnade ett inte oväsentligt bidrag till att naturskyddet fick en allt starkare ställning i det svenska samhället. Genom att förmedla kontakter mellan naturskyddets företrädare och företrädarna av intressen på ett för naturskyddet så viktigt område som vattenkraften. Genom att normalisera relationerna mellan företrädare av dessa intressen, som ansetts mer eller mindre oförenliga, ända därhän att de kunde ingå överenskommelser, som verkligen var frivilliga och alltså gjorde skäl för namnet.

Vad ser Du i naturen?

Det finns i stort sett tre beteendemönster gentemot naturen. Den första och kanske ursprungligaste attityden är den av misstro och varsam iakttagelse och mycket ringa entusiasm för naturens estetiska värden. Den andra är den svärmiska uppgivelsen inför allt som kan kallas vild natur, en sorts föreställning att naturen och endast naturen är god och riktig och utan fel. Den tredje inställningen till naturen är den tillkämpade, den som inte stannat förrän verklig kontakt nåtts med verkligheten bakom markens, trädens och himlens fasader.

Om man skulle vara riktigt ärlig och tala om vad som först och beständigast tränger sig igenom alla intryck av naturens ting, vare sig man erfar dem på öppna ängar, djupt inne i skogen, på sjön eller uppe på bergen, så är det väl detta: Bakom naturens frid ligger en tillkämpad resignation. En djup och stilla resignation, en resignation som nått ett stadium då den inte längre försöker spränga samlevnadsmönstrets intrikata vävnad. Allt som lever i den fria naturen är likväl livets fånge, instinkternas fånge, möjligheternas fånge. Man kan sitta under ett träd och riktigt försöka sätta sig in i dess villkor medan man lyssnar till suset som sakta går genom dess krona. Så småningom förstår man att trädödet är lika vemodigt ofullkomligt som allt annat som lever, men det har fått just det mått av skönhet, av rättvisa och jämvikt som det är möjligt för en levande organism att nå. Trädet är förskonat från rörlighetens ovisshet och faror, det kan visserligen låta sig böjas av vinden, och kronans grenar kan beskriva en hel del geometriska figurer inom sitt område när det blåser, men rötterna känner bara den fläck där de lever och dör. Ett träd dansar ungefär som en javanesiska, med orörliga fötter men rörliga axlar, fingertoppar och ögonlock. Men i rotnens orörlighet ligger också en fara, trädet kan inte fly för eld och yxa, det kan bara fatalistiskt överlämna sig åt sannolikheter. Trädet har vi-

Stig Joberg.

dare i rikt mått förmåga till kärlek, det brusar och kokar av sav om våren och mottar skyar av frömjöl från avlägsna delar av skogen eller omger sig med surrande horder av bin och humlor och flugor den tid kärleksfesten varar. Det måste känna samma mått av vällust i denna process, som går genom hela livsskalan som ett avvägande: Tillräcklig lust för att stimulera till fortsatt liv, men inte så stor att den för till förödelse och uttorkning. Men när det gäller fröna måste trädet utså dem utan att kunna ingripa i deras öden. Och slutligen är trädetets ålder föga rikligare tilltagen än människans, sköldpaddors och elefanter —

nittio till hundra år är genomsnittsåldern för de flesta träd i våra blandskogar, med undantag för ek och tall där dessa kommit på god grund. Ibland kan man komma in i riktiga trädens ålderdomshem, trädgrupper där stamröten visar sig som stora hål in i kärnan av stammen nere vid marken, grendöd och hackspettsanfall — björk och gran tycks ha samma livsålder på samma grund.

Om vi vänder oss från trädet till mossan vid dess fot, till gräset, till blåkllockorna eller till stensötan i närmaste norrspricka på ett stenblock — överallt träffar vi på denna ton av resignation, detta "hit men inte längre" som livet tycks kämpa mot i varje form. Vintern är en prövning som inte alls kan jämföras med sömn, hur poetisk än bilden är, allt för stora delar av det kämpande växtlivet dukar under varje vinter för vådrets nycker, som vållar ogynnsamma variationer i normalvintern. Extrema köldgrader kan komma under några nätter och spränga innerbark och öppna stora sår på trädet eller örternas ytor, där svamp och skadeinsekter sedan skyndar att angripa när våren kommer. Extrema värmegrader kan väcka cellvävnaderna till liv och fylla dem med sav för att sedan prisge dem åt kölden utan övergång med katastrof som följd. Bristande snötillgång och stark köld kan tillåta tjälen att krypa ner och angripa de fina hårrötterna, som alltid söker sig undan frosten. Och så vidare. — Ur björkens knotttriga bark halvvägs uppåt stammen, ur blåsippans ludna knoppögömmen kan vi utläsa denna långa kamp för att överleva. Växtligheten i naturen framstår inte som en här av stolta segrare när våren kommer utan som en slagen trupp av härjade överlevare.

Ändå kan den tillämpade friden i en skogsglänta ta formen av något fullkomligt genomfört: Ett konstverk, en helhet. Och den mediterande kan få denna tanke: Livet syftar till dessa konstverk i naturen och strävar oavslutligt på att fullända dem. En dag, som kanske människan inte är där för att uppleva, är tavlan färdig just för den skogsdungen eller den backsluttningen, den bäckravinen — helheten är färdig från lingonrisets blomknippe till högsta tallens nyväxta årsskott och duvflykten i skyn mot det vita majmolnet. Iakttä den tråkigaste plats du vet i din sommarhage, iakttä den i femtio år regelbundet, och en gång, kanske flera gånger under denna tid ska du finna att den passerar genom ett tillstånd av fullkomlig skönhet — några dagar står den så, och du förstår att naturen evigt låter denna väg av fullkomlighet gå runt jorden, så att den ideligen kan vara förgången. Och då kanske det blir klart för dig vad det egentligen är som så lockar och tjuvar oss i naturen — det är ju bara det att vi kan skönja en mening som inte kan teoretiseras, inte kartläggas eller tidbestämmas. Man kan kalla den oregelbundenhetens skönhetslag. Plötsligt växer ett stånd prästkragar på en plats där de

inte växt förut, och alltsammans är annorlunda: ögats mått, trädens höjd, himlens färg, gräsets struktur. Tavlans är färdig just där.

Jag skulle vilja skriva en hel bok om ett kärr. Jag kan inte tänka mig något vackrare, meningsfullare och intressantare än ett av dessa mellansvenska alkärr som inte helt torkar ut ens under högsommaren. I dess gölar speglar sig himlen, och vinden gör små rynkor på dess yta, höga som refflorna på ett tvättbräde i gölens mitt. Speciellt anpassat vattengräs sticker upp, blad som flyter med översidan torr, virvelbaggar snurrar i vanvettig, stålglänsande dans mellan dem, "skräddare" lurar på småmygg och kommer fram med långa skidlöpartag av de långa benen, vars nedersta del står i en liten grop i vattenytan utan att bli våta. Odonriset lutar sig ut från tuvorna, skvattram blommor. På kvällen händer det att något andpar kommer i tyst flykt från närmaste sjö och går ned på vattnet, och efter några vaksamma minuter börjar de beta. Och om man kommer en het julidag kanske man kan få se några av dessa kinesbronsigt svartgröna sländor i mystiskt fladdrande ritualflykt över den lilla rännil som är kärrets utlopp. Mot de hänfödda fjällskildringar, mot de vykortsartade, girigt utnyttjade utsiktspunkterna skulle jag vilja föreslå turistutflykter till ett kärr som prov på om naturkänslan sitter utanpå eller är något mera och djupare. Även i kärret kan man se himlen och vita cumulusmoln, man kan i en utvald sekund se svalans flykt speglas i en yta som samtidigt bär en nyfödd myggas undran inför världen, där hon står på sin avkastade larvhud och låter sina vingar fyllas av luft och torka. I kärret kan man få se det stora i det lilla.

Naturdyrkaren ser i naturen oftast det lyckliga och det fulländade, det synd- och skuldlösa. Det sista är ju en värdesättning som endast tillhör människans betraktelsesätt, så den kan utmönstras genast, men är naturen lycklig eller fulländad? Man måste svara nej. Har vi bara ögonen med oss när vi är ute i skog och mark, så ser vi snart en massa saker som har gått på sned, vi ser lidande och död, vi ser "sociala" orättvisor. I den täta ungskogen förkvävs en viss procent av de unga träden av de kraftigare, och de förkvävda blir allt tunnare och tunnare med några få, kämpande kvistar gröna i toppen. Runt omkring står de redan helt kvävda och döda med förmultningens lavar på sina spensliga stammar. De är skogens motsvarighet till slumkvarterens barn — endast krafter utanför trädens värld kan råda bot på detta. Vidare ser vi hur många plantor, örter och mossor som råkat slå rot på olämpliga platser, på förhand är dömda att förtvina och försvinna. En gran i en klippskreva med några centimeters djup kan bli ett par decimeter hög, sedan stannar den och tynar tills en torr sommar släcker ut dess liv. Titta på tallarna i en mosse! Fröna har grott därute och plantan har börjat växa, men den vattensjuka mossan ger inget stöd åt ett stort

träd. Förmossad och fördivärgad framlever tallen sitt liv på mossen, halvgulnad, kämpande en på förhand förlorad kamp. Men stadsbon, som med ränseln på ryggen kliver iväg över mossen, är berusad av den fräna doften från alla mossor och halvbuskar som trivs där, och han är så entusiastisk som helst, han känner inte de många förlorade trädens kamp därute.

Naturens lycka är endast en statistisk lycka, en lycka i procenttal, och det är denna lag som människan tagit itu med för att upphäva för sitt eget släkte. Man kan säga, att alla naturens pilbanor är stäckta av svårigheter, skotten går inte fram, men de beskriver försökets och den okuvliga återupprepningens lilla uppåtkurva. Naturentusiasterna har ofta varken mod eller tålmod att ta reda på sanningen om det som ger dem en sådan högstämnd njutning, de är helt enkelt berusade av sina egna idealbilder. Men sanningen är som alltid den som gömmer de djupaste estetiska värdena. När en fågelflock jagar genom vassarna vid sjöstranden en kall januaridag, är deras glada kvitter dubbelt friskt när man vet att det hänger på timmar om deras rastlösa sökande efter föda ska ge dem kalorier nog att överleva nästa kalla natt. Det är okuvligheten i försöken som är den höga visan i den vilda naturen. Och den riktigaste inställning vi kan ha, när vi närmar oss naturen, är nog att vi i varje enskild företeelse skönjer hur lång och svår och tapper kampen för tillvaron för just det grässtrået, just den blomman eller just det trädet varit och är. Då är vi plötsligt bland vänner, organismer, som sitter i samma båt som vi själva, begränsade av samma lagar. Och då kan vi med glädje uppleva de fulla och hela resultat som vi då och då ser — bevisen på att kampen inte helt är förgäves.

Läraren, eleven och hembygden

En lärare har den ansvarsfulla men samtidigt oerhört stimulerande uppgiften att hjälpa det uppväxande släktet att forma sig en bild av tillvaron. Som ett av de mest intressanta inslagen i denna fostrargärning ser jag den undervisning syftande till kunskap om och känsla för den egna hembygden, som påbjuds av läroplaner och sunda förnuftet. Det gäller att under timmarna i det särskilda ämnet hembygdskunskap på lågstadiet och i orienteringsämnen högre upp, men också i undervisningen överhuvud taget, dels utveckla, dels vidareutveckla den hembygdskänsla, som är en omistlig del av varje människas liv. I denna uppsats skall för enkelhetens skull all dylik undervisning kallas för hembygdskunskap.

Att undervisa om hembygden är en tacksam uppgift redan såtillvida, att barnen i allmänhet har en känsla för sin hembygd med sig hemifrån. Med att utveckla denna känsla menar jag att analysera den och ge den ett mindre diffust innehåll än den från början har, med att vidareutveckla den avser jag att föra den vidare till nya områden, att vidga dess ram. Om man inte försöker ge barnen en mera medveten bild av vad det är de känner för sin hembygd, riskerar de att mista den. De kanske inte upptäcker vad den betyder, förrän de flyttat ifrån den och inte längre kan glädja sig åt att ha den inpå sig i det dagliga livet. Ett annat, tyvärr icke ovanligt alternativ är, att människor mister sin hembygd genom att de i sin obetänksamhet icke förvaltar den väl utan låter den förfaras. Det kan röra sig om så enkla fenomen som nedskräpning i naturen, men det är också fråga om mera komplicerade sammanhang såsom den allmänna opinionens känslighet för ingrepp i stadsbilden.

Det är läraren som ska hjälpa elever att upptäcka sin hembygd och få dem att inse vilka element i den som är väsentliga för dess bestånd. Sker icke det, kan vi inte räkna med att folk ska sköta sig i skog och mark eller att det ska skapas någon betydelsefull allmän opinion, som

kan påverka myndigheter och kommersiella intressen beträffande förorenade vattendrag, grustäkter eller stadssaneringar. I sådana fall är ju miljövärdena av så pass indirekt karaktär, att det fordras kunskap och eftertanke för att förstå deras betydelse. Kanske finns det också i klassen någon blivande kommunalpamp eller flaskfabrikör, som genom en riktigt lagd undervisning kan förmås att i framtiden ta hänsyn till andra synpunkter än de som framförs i effektivitetens namn.

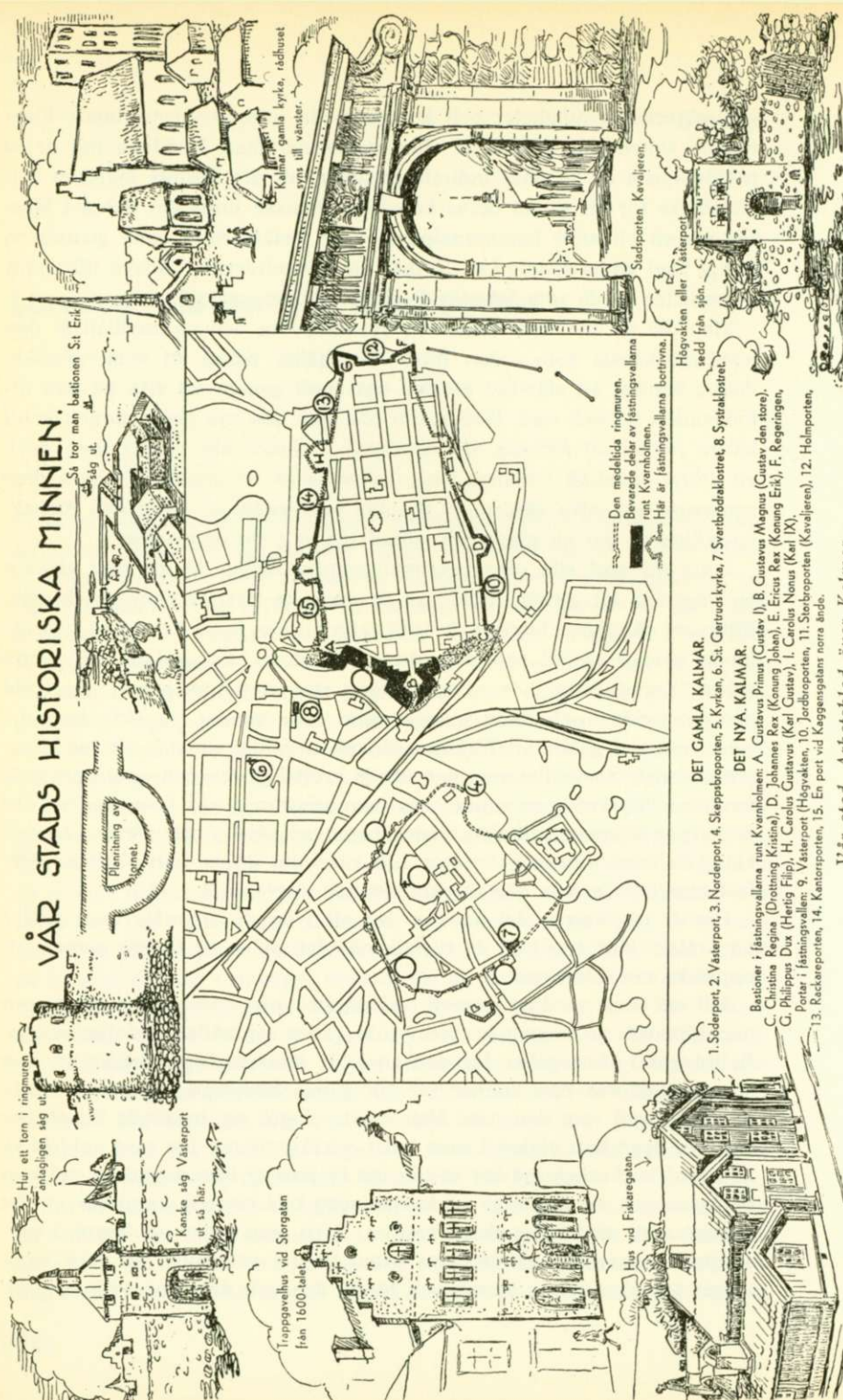
Men det är inte bara fråga om att analysera och ge innehåll åt den hembygdskänsla som redan finns. Det gäller också att vidareutveckla denna känsla, att ständigt utvidga dess ram genom att visa på nya utflyktsmål i tid och rum. Därigenom gör man den nya generationen ännu bättre rustad att förvalta sin hembygd. Framför allt vinner man dock ett större innehåll i många unga människors liv genom att göra dem medvetna om vilka värden av skönhet och tradition, natur och mänsklig odling de har att njuta och stimuleras av i sin omgivning.

I vår tid med alla dess befolkningsomflyttningar är det mer aktuellt än någonsin att genom skolan ge de unga en levande hembygdskänsla. Eftersom så många familjer är inflyttade till den bygd de lever i och sålunda saknar traditionell anknytning till den, blir skolans roll ännu större. Sociologerna har påvisat vilken stor vikt man måste lägga vid den bristande anpassning många människor känner på sina bostadsorter, när det gäller att förklara sådana negativa sidor i det moderna, urbaniserade samhället som den ökade brottsligheten och andra otrivsel-fenomen. Mycket vore vunnet om människorna också i samhällen, där de saknar anknytning bakåt, kände hembygdskänsla och därmed trivsel. Här kan man vänta sig en stor och väsentlig insats från skolans sida, fast uppgiften verkar nästan skrämmande ansvarsfull.

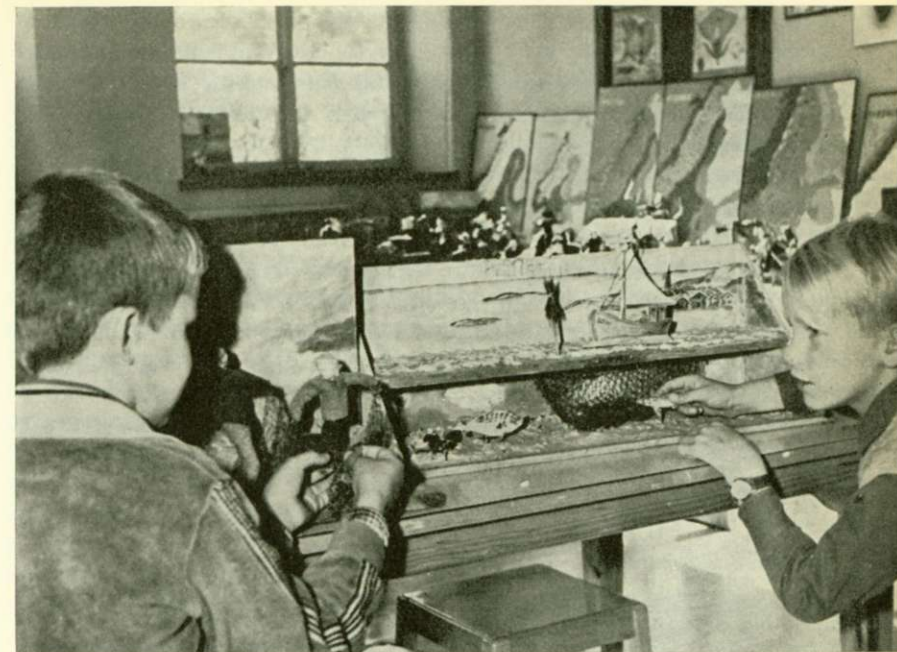
Det är på läraren det kommer an att fylla de anspråk, man ställer på skolan. Hur står han då rustad, när det gäller att hjälpa barnen att upptäcka sin hembygd?

Till att börja med är läraren i allmänhet inte från samma bygd som han tjänstgör i. Samma problem som gäller samhällets befolkningsomflyttningar i stort gäller för den enskilde läraren. Ingen begär att han ska ge upp vad han känner för sin gamla hembygd, men han måste även bli lojal mot den nya. Han måste skaffa sig ingående kunskaper om den bygd han verkar i men helst också omfatta den med subjektiva känslor - - - barnen märker så lätt om läraren är intresserad av vad han talar om och resultatet av undervisningen blir givetvis beroende av det engagemang med vilket den framförs. Även med tanke på lärarens personliga anpassning på den nya orten är det väsentligt, att han vinnlägger sig om att lära känna och förstå den och dess speciella egenart.

VÅR STADS HISTORISKA MINNEN.

Vår stad. Arbetsblad över Kalmar.

Grupparbete i hembygds-kunskap.

Nu föreligger det nog inte så stora risker för en spänning mellan en lärares objektiva kunskande och subjektiva intresse som man kanske kan tro efter att ha läst ovanstående utläggning. I allmänhet följer det ena av det andra, och bara läraren bryr sig om att ta reda på så mycket som möjligt om sin nya verksamhetsort och dess omgivning, behöver han nog inte vara rädd för att inte också intresset skall infinna sig.

Den del av lärarutbildningen som omfattar hembygds-kunskapen är utformad dels allmänt, dels med landet indelat i ett antal regioner. Det jubilerande Samfundet för Hembygdsvård har gjort en pionjärinsats även på detta område genom den omfattande och uppskattade verksamhet med särskilda kurser i hembygds-kunskap för lärare, som i många år anordnats.

Utöver vad lärarna har med sig från sin egen utbildning vid seminarier, lärarhögskolor och universitet får de också skaffa sig en hel del på egen hand. Som grundläggande arbete finns John Nihlén's Hembygds-kunskap, som också innehåller en för sin tid representativ förteckning över existerande hembygds-litteratur. Tyvärr är denna bibliografi inte helt

aktuell, vilket också ofta gäller de bygdebibliografier som finns. Eftersom nybörjaren brukar vara mest betjänt av så nyutkommen litteratur som möjligt, får han därför i stor utsträckning själv leta sig fram i bibliotekens hyllor med hembygdslitteratur, när han ska skaffa sig insikter om sin speciella bygd.

De allmänna biblioteken är så gott som undantagslöst försedda med nödiga kartverk för ett noggrant studium av hembygden ur fågelperspektiv. Det är alltså fråga om den gamla beprövade generalstabskartan, den nya och bättre topografiska kartan, den geologiska kartan med tillhörande nyttig beskrivning och den ekonomiska kartan. Vidare finns det i allmänhet någon bok om naturen i trakten, kanske har den behandlats i de skrifter som Svenska Naturskyddsföreningen gett ut. Vidare må nämnas, vad Samfundet för Hembygdsvård publicerat, den årgång av Svenska Turistföreningens årsskrift som behandlar det aktuella landskapet,

Gärdslösa prästgård på Öland med minnesstenen över Stagnelius.

de olika hembygdsföreningarnas liksom studentnationernas skriftserier jämte reseskildringar och landskapsböcker.

En stads- eller kommunhistoria finns oftast och fastän dessa verk varken brukar vara källkritiskt oantastliga eller stilistiska mästerverk ger de i allmänhet god lön för den möda man vill ägna den. Dialektord och ortsnamn är väsentliga pusselbitar för den som vill lära sig hitta i sin hembygd, och här har Landsmåls- och Ortnamnsarkiven givit ut en del smått och gott.

Man bör naturligtvis också söka vägledning hos den mer erfarne i verkliga livet och inte bara i bokens värld. Härvid kan man gå till kollegerna vid sin skola, där det väl bör finnas någon som är mer bevandrad inom bygdens natur- och kulturvård. Störst nytta får man nog av att tillgodogöra sig de erfarenheter, som finns inom närmaste kulturminnes- och naturvårdsföreningar. Där kan man också få anvisning på lämplig litteratur. I detta sammanhang vill jag peka på vad skolmyndigheterna skulle kunna göra, om de anordnade kurser om den egna bygden för sina lärare, i synnerhet för sina nya lärare. Nu görs en del vid de planeringsdagar, som äger rum i början av varje nytt läsår och där även hembygdskunskapen får sin del. Mycket skulle emellertid kunna uträttas med bl.a. kvällskurser, varvid ordentlig inläsning av de olika kursavsnitten skulle möjliggöras och kunskaperna skulle stanna längre än vid enstaka planeringsdagar.

De böcker som används i skolornas undervisning om hembygden är liksom lärarutbildningen utformade med avseende på riket som helhet eller indelat i vissa huvudregioner. Som komplement vore det värdefullt med arbetsblad eller dylikt, som speciellt behandlar den egna bygden. I Kalmar använder vi sådana arbetsblad, som bilderna visar prov på.

Ortens tidningar är ofta de bästa läroböcker man kan tänka sig, när det gäller att åskådliggöra det dagliga livet i hemorten. Inte så sällan ger de också då och då kulturhistoriska återblickar i bygdens historia, som kan vara mycket användbara både i lärarens utbildning av sig själv och i undervisningen. Ett annat massmedia som med fördel går att bruka i skolans tjänst är filmen. De bygdefilmer, som har spelats in lite varstans i landet, är mycket lämpliga som en presentation av bygdens natur, historia och dagliga liv i lättsmält och populär form, d.v.s. som en första orientering och lockelse till mera ingående och seriösa studier.

Av utomordentlig betydelse vid undervisningen i hembygdskunskap är exkursioner och utflykter. Ingenting kan göra ett sådant intryck som direkt konfrontation med det som man tidigare bara läst och hört talas om, antingen det nu gäller natur eller kultur, utflykter i skog och mark eller besök i museernas sällsamma värld. Som vid all undervisning bör läraren därvid vara väl förberedd — han och barnen får inte göra sitt

Raukar på Ölands västra kust.

första museibesök samtidigt. Här hänvisar jag åter till kalmarbladen och då närmast det över slottet.

I föreliggande uppsats har jag försökt visa vad skolan kan göra för att dess elever skall få sina liv berikade genom att upptäcka sin hembygd och vilken betydelse den också kan ha för att människorna ska lära sig att vårda och akta sin bygd. Först i vår tid har människan fått resurser, som satt henne i stånd att riktigt förstöra, vad hon fått i arv av naturen och föregående släktled. Samma resurser skulle möjliggöra natur- och kulturminnesvård i aldrig tidigare ens anad omfattning. Måtte människan använda sina resurser på detta positiva sätt och icke uppföra sig som de ingenjörer som först fick dynamiten i sin hand och i sin yrvakna glädje sprängde bort varenda bergknalle de träffade på i stadsplanering. Många olyckliga folk ute i världen har mist sin hembygd genom krig och gränsändringar, medan vi i djupaste fred riskerar att delvis förlora den genom vårt oförstånd.

Bildningsarbetet och hembygden

"Ofta undrar jag också, vilken natur jag helst skulle vilja välja ut åt mig, om jag aldrig hade läst en bok och aldrig sett ett konstverk. Kanske jag aldrig ens skulle tänka på att välja då – kanske skärgården med sina knallar vore god nog åt mig då. Alla mina tankar och drömmar om natur äro troligtvis byggda på intryck från dikt och konst. Av konsten har jag lärt min längtan efter att få lustvandrade på de gamla florentinarnas blomsterängar och gunga på Homeros' hav och böja knä i Böcklins heliga lund. Ack, vad skulle mina egna fattiga ögon se i världen utan alla dessa hundra eller tusen lärare och vänner bland dem som har diktat och tänkt och sett för oss andra".

Det är Hjalmar Söderberg, som låter doktor Glas ge uttryck åt en reservationslös tro på bildningsarbetets möjligheter att förmera och berika våra upplevelser.

Jag var bara femton år gammal när jag för första gången blev medlem i en studiecirkel, som läste litteratur. Jag minns tydligt en kväll då någon av kamraterna berättade om bonden Hök Matts Eriksson i Selma Lageröfs bok Jerusalem. Hök Matts Eriksson är en vacker vårdag på väg till det stora bruket för att sälja sin gård. Författarinnan låter honom under denna vandring med alla sina sinnen uppleva vårdagens intensiva stämningar, de nysådda fälten, de gröna rågåkrarna och vallarna, han känner den tunga doften av mylla och jord från åkrar och kålgårdar. För mig öppnades den kvällen en dörr mot nya möjligheter att se och uppleva det jag levde mitt i men tidigare varit oberörd av.

Naturligtvis blir livet rikare sedan vi lärt oss att se och uppleva alltmer av den verklighet vi lever i. På samma sätt som musikalskaren vet att han skulle vara fattigare om han inte lärt sig att tycka om musik skulle vi vara fattigare om vi inte lärt oss att tycka om den bygd vi lever i.

Det är givetvis mycket mer att säga om frågan varför vi har glädje av att lära känna vår hembygd. Vi behöver t.ex. ha perspektiv *bakåt* där-

för att vår kunskap om och förståelse av vad som sker *nu* blir riktigare om vi vet vad som skedde *då*. Historiska insikter blir särskilt viktiga i tider, då allting förändras snabbt. Det är visserligen inte särskilt modernt att vi i vårt hembygdsarbete *enbart* sysslar med att samla ihop och bevara gamla föremål och konservera gamla människors minnen från svunna tider på inspelade band. Till modernt hembygdsarbete hör framförallt att registrera och se verkningarna av det intensiva skeende, som vi är mitt uppe i. Jag tror att det ena är lika viktigt som det andra. Det slog mig då jag för en tid sedan besökte Tegnérstugan i Tegnaby, att många av de ting och föremål, som i bondehemmet var i flitigt bruk under 40-talet nu borde finnas i hembygdsstugan.

Vi svenskar har blivit ett resande folk. Jag tänker inte närmast på semesterresor och studieresor i främmande länder, utan på att vi blivit ett *flyttfolk*. Det finns varierande uppgifter på hur många det är som byter bostadsort på ett år och alla uppgifter pekar i samma riktning. Att byta miljö, att byta hembygd, grannar, vänner och arbetskamrater är att byta bort en bit av sig själv. Det talas ibland om rotlöshet och sociologer har mycket riktigt konstaterat att vi människor faktiskt behöver veta något om och känna något för den yttre miljö vi lever i för att kunna uppleva trivsel och trygghet. Det medför att vi som flyttat från en miljö som starkt avviker i fråga om boendemönster, natur och framförallt mönster för mänskliga kontakter behöver hjälp med vår anpassning. Från den här aspekten syns det mig som om hembygdsarbetet har ett viktigt och stimulerande arbetsfält i de nya sovstäderna.

Den ökade rörligheten, den förlängda fritiden och den höjda standarden har gjort det möjligt för allt fler människor att skaffa sig två bostäder, en vinterbostad och en sommarbostad. Bakom dessa förhållanden skymtar behov och intressen hos många människor att under en lång tid på året leva närmare naturen. Lokala hembygdsföreningar och studieorganisationer har vaket knutit an till dessa behov och intressen och ordnat med föreläsningar och exkursioner för sommargäster. Det arbetet är bara påbörjat.

Trots allt vad som sagts om familjegruppens minskade uppgifter är det tydligt att familjerna i dagens rörliga samhälle betyder mer för den enskilde än kanske någonsin. En nyinflyttad familj utan förankring och kontakter har att lita till sig själv. Det kan ofta leda till att familjegruppen utsätts för orimliga påfrestningar. De familjer, som genom folkbildningsarbete och skolning lyckats bygga ut sitt intresseregister har självfallet bättre förutsättningar att finna meningsfulla kontakter i den nya hembygden. Tyvärr är en så utmärkt kontaktform som hembygdscirkeln alldeles för litet uppmärksam i arbetet. Det beror bl.a. på bristande information och avsaknad av säkra kontaktvägar mellan de lo-

kala hembygds- och studieorganisationerna och de människor, som bor t.ex. inom nybyggarområdena.

I dessa dagar invandrar tusentals utlänningar från olika länder till vårt land. Det är människor, som omedelbart sätts in i produktionen och säkerligen har många kommit för att stanna. De kommer från främmande miljöer med annat klimat, andra kulturtraditioner, seder och bruk. Nu gäller det för oss svenskar att hjälpa dem att så snabbt som möjligt växa in i vårt samhälle. Vi är visserligen f.n. ivrigt sysselsatta med att lära dem svenska språket, men insatserna får ej stanna där. Vi måste göra mycket mera för att hjälpa dem över de sociala svårigheterna. Här bör hembygdsrörelsen kunna göra friska insatser genom att t.ex. i samverkan med företagen anordna arrangemang, som leder till att den nyinflyttade så fort som möjligt på bästa sätt får lära känna sin nya miljö.

Under den tid jag var rektor i SLS kom vi att i intim samverkan med Samfundet för Hembygdsvård skapa bättre förutsättningar för att förverkliga ett studieprogram, som innehåller de ämnen och frågeställningar, som vi här endast kunnat antyda. Jag tror att de ytterst snabba förändringarna i vår tid skapat nya och om möjligt ännu viktigare uppgifter för hembygdsrörelsen. Det gäller ju ingenting mindre än att informellt, fantasifullt och fritt ge människor möjligheter att lära känna bygd, natur och landskap. Den tekniska revolutionen har gett oss nya och tidigare oanade kommunikationsresurser. Vi förflyttar oss snabbt med bil, tåg och reoplan. Men även om vi nöjer oss med att sitta kvar i vår fåtölj hemma i vardagsrummet kommer den omgivande världen till oss med hjälp av tidningar, telefon, film, radio och TV. För att vi på detta sätt skall orka med att leva på den *stora ytan* måste vi ha förankring i den *lilla ytan*. Denna sakliga och känslomässiga förankring skall bildningsarbetet inom hembygdsrörelsen främja och utveckla. Studiecirkeln är ett utomordentligt hjälpmedel härvidlag. Den lilla studiegruppen blir en levande cell i hembygdsföreningen. Studieplaner och studiematerial om bygd, natur och landskap skall vaket knyta an till de lokala förhållandena. Trivsamt och informellt och utan skedmatningsmetoder är det lätt att inom studiecirkeln åstadkomma information, debatt och mänsklig kontakt, kontakt med varandra och med den miljö man lever i.

Givetvis behöver det här programmet konkretiseras och byggas ut. Vi behöver fler och bättre studieplaner inom detta ämnesområde. Framförallt behöver vi *en ny syn* på de här frågorna i kommuner och hembygdsföreningar och självfallet behöver vi ökade ekonomiska och organisatoriska resurser. En hembygdsförening utan bred förankring i alla åldersgrupper och yrkesgrupper och utan ett planmässigt och förgrenat studiecirkelarbete kan inte framgångsrikt möta de många förväntningar, som vi idag har på den moderna hembygdsrörelsen.

Nedskräpningen

Ingen som med normal uppmärksamhet färdats efter våra vägar eller tagit sig en promenad ute i naturen, framförallt kring tätorterna, har kunnat undgå att lägga märke till den alltmer tilltagande nedskräpningen. Denna företeelse har accelererat i takt med förpackningsindustriens utveckling. Tetrapak, plastmaterial av olika slag, tomglas av skilda valörer och konserverburkar utgör huvudparten av det efter vägarna och i terrängen utkastade. Alltsammans, utom möjligen konserverburkarna, utgör material av sådan beskaffenhet att livslängden är praktiskt taget obegränsad. Men det lönar sig inte att kverulera över att dessa förpackningar finns. De har möjliggjort en rationalisering av distributionen, som annars varit otänkbar, skaffat oss billigare livsmedel, tekniska artiklar m.m. i en tid då den mänskliga arbetskraften blivit alltmera dyrbar. De har kommit för att stanna. Då man i sammanhanget särskilt ondgjort sig över engångsglasen må endast påpekas att en pant på 10–15 öre på de vanliga glasen knappast har någon retarderande inverkan på kvarlämnandet i terrängen, så gott om pengar som folk i allmänhet och i synnerhet ungdomen tycks ha nuförtiden. Kommer man upp till en pant på en krona, blir läget kanske annorlunda.

Men det är inte endast förpackningsindustriens alster som hittas ute i markerna. Gamla möbler, sängkläder och allsköns bråte från vindsbójningar är en alltmera vanlig syn.

Ett särskilt kapitel utgör bilvraken, som har ökat undan för undan under en följd av år. Kulmen nås väl inte förrän den nya femåriga bilbesiktningen slagit helt igenom.

Hur skall man nu kunna få någon rätsida på problemet? Ja, antagligen bör olika metoder tillgripas, när det gäller de skilda lagen av skräp, som omnämnts här ovan. Gemensamt för dem alla gäller emellertid på lång sikt att hålla i minnet det gamla ordstävets att man inte

kan lära gamla hundar att sitta. Man måste med andra ord inrikta sig i första hand på att uppfostra barnen till förståelse för det orätta och rent ut sagt simpla i att slänga en massa förbrukat gods ikring sig, vare sig det sker på stadens gator eller ute i markerna. Vinner man barnen, har man åtminstone indirekt kommit ganska långt även när det gäller föräldrarna. En tillsägelse från en främmande person tas oftast synnerligen onådigt upp under det att ett påpekande från de egna barnen lika ofta går hem. Men för att få barnen med sig, måste lärarna helhjärtat vara med på noterna. I regel är de nog också det, men man har en känsla av att undervisningen om vett och hyfsning ute i naturen i hög grad behöver intensifieras, om några verkliga resultat skall kunna nås.

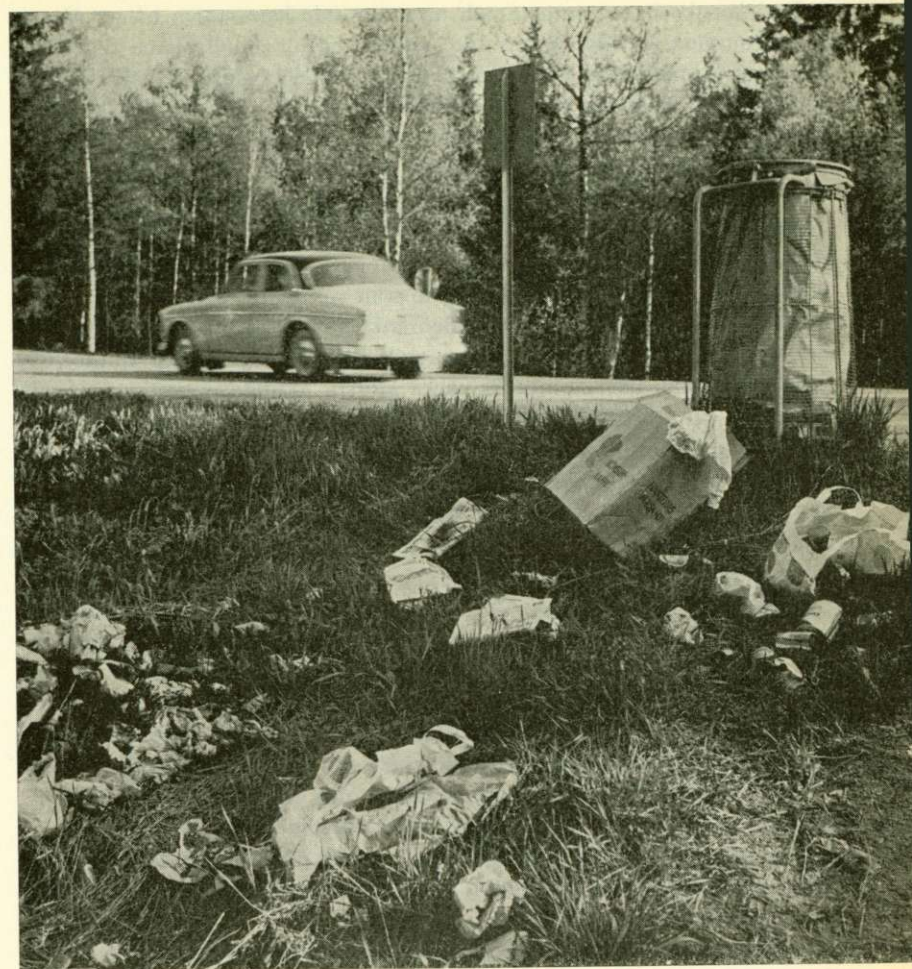
När det gäller den andra gruppen av skräp, gamla möbler o.dyl., måste man komma ihåg att folk har ett legitimt behov att utan avskräckande kostnader kunna bli av med detta. Det går för närvarande knappast. Den vanliga sophämtningen tar ej hand om sådana ting och en extratransport ställer sig ofta mycket dyrbar, i synnerhet i de större städerna med deras långa transportvägar. Ett uppslag, som enligt uppgift tillämpats i Oslo, synes kunna utgöra en lösning av problemet. Stadens renhållningsverk annonserar nämligen i ortspressen att den och den dagen tar man hand om skräpet från vissa angivna kvarter. Nästa dag står andra kvarter i tur o.s.v. tills hela staden klarats av, då man förmodligen börjar om igen. Folk har bara att ställa ut den bråte man vill bli av med utanför porten. Det kostar visserligen skattebetalarna en del men är å andra sidan en service, som samhället bör tillhandahålla. Det blir också givetvis billigare än om varje enskild familj skall kosta på sin egen transport.

I fråga om den tredje gruppen, bilvraken, kan såsom tidigare antytts, en förbättring möjligen komma att inträffa, sedan den femåriga bilbesiktningen löpt perioden ut. Men det räcker icke. Den sannolikt enda verkligt effektiva lösningen på problemet torde vara, såsom en utredning också föreslagit, att en nedskrotningsavgift även innefattande transportkostnader obligatoriskt ingår i en bils inköpspris. Förutsättningen är givetvis att ett tillräckligt antal nedskrotningsstationer inrättas.

Slutligen må som hastigast beröras de kampanjer i något större format, som genomförts eller påbörjats mot nedskräpningen. Det började 1962 med en gemensam aktion från Svenska Skogsvårdsföreningen och Svenska Naturskyddsföreningen under mottot "Hemmafint i markerna". Aktionen har sedan under 1964 och 1965 följts upp av Naturskyddsföreningen under rubriken "Håll naturen ren". Man har tagit kontakt med skolorna och radion, särskilt skolradion, pressen, ungdomsföreningar och emballageindustrien, framställt film och anordnat städningar på flera orter i landet m.m.

Från Stockholms stads egendom Skrubba inom jurisdiktionsgränsen. Vägdikena är så grunda att en lastbil lätt kan köra av vägen och tömma sitt skräp bakom något lämpligt snår. En legal tippningsplats finns ca 500 m. därifrån.

Det är gott och väl att sätta upp skräpsäckar, men när de icke töms i tid blir resultatet som på bilden.

Den kanske intressantaste och mest lovande kampanjen på nu förevarande område startade våren 1965 under mottot "Håll Skåne rent — en kampanj i Malmöhus län". Det är fråga om en tvåårig testaktion, som förväntas ge riktlinjer för problemets angripande i stor skala. Man har bildat en styrelse om 32 personer med deltagande från en rad myndigheter, organisationer, föreningar och institutioner. Ett arbetsutskott om åtta ledamöter och en verkställande ledamot har också tillsatts och ett symbolmärke utarbetats. Detta symbolmärke återfinns sedan på bilpåsar, särskilt avsedda för bilister, campare m.fl., papperspellar, jättesopsäckar och affischer såväl stora som mini-, de senare avsedda att begagnas på samma sätt som välgörenhetsmärkena till jul. Genom annonser med uppföljning i pressen, i Radio-TV och genom filmförevisningar har man dessutom sökt väcka största möjliga uppmärksamhet åt aktionen. Ett stort antal städdagar, där särskilt skolor och ungdomsorganisationer varit inkopplade, kompletterar bilden. En särskild aktion med rederier, renhållningsverk och hamnmyndigheter engagerade har till sist satts in mot nedskräpningen i Öresund. Man har bara att önska kampanjen lycka till och hoppas att den skall ge erfarenheter, som kan komma riket i övrigt till godo.

Något om fäbodkommittén

Den ovanligt vackra septemberhösten 1954 vandrade en turist i de jämtländska fjällen och kom till en mycket förfallen fäbod på sluttningen av Grofjället. Han hade några år tidigare besökt platsen och blev nu bestört över det förfall husen undergått på så kort tid. På kvällen diskuterade han saken med författaren Torsten Boberg i Trillevallen. Fanns det ingen lokal organisation inom turistväsendet eller hembygdsvården som hade intresse av att rädda det förnämliga kulturarv, som många fäbodar otvivelaktigt utgör? Nej, det såg hopplöst ut. Men Torsten Boberg blev intresserad av frågan. Följande år träffades man i Stockholm och beslöt att ta saken i egna händer, att bilda en fäbodkommitté, som skulle ha till uppgift att väcka intresse för fäbodfrågan framför allt i de delar av landet, där sätrar alltför få fanns kvar.

I kommittén, som bildades den 28/11 1955, ingick bl.a. professor Gerda Boëthius, lektor Lorentz Bolin, riksdagsman Per Orgård och fru Karin Hesslefors. För att kunna följa utvecklingen i de olika fäbodlandskapen tillsattes ett 30-tal kontaktmän ute i bygderna med uppgift bl.a. att inventera befintliga fäbodställen, insända tidningsklipp rörande fäbodfrågan samt rapportera händelser på fäbodfronten. Sista året har antalet kontaktmän ökat till c:a 80 personer.

Kommittén, som från början var en helt fristående organisation, fann det senare lämpligt att ansluta sig till en riksorganisation och då låg Samfundet för Hembygdsvård närmast till. Anslutning skedde 1959.

Under de tio år kommittén nu verkat har man genom artiklar i dags- och fackpress och genom föredrag i radio, TV och olika föreningar samt vid hembygdsfester och liknande bidragit till att stimulera allmänhetens intresse för fäbodfrågan.

Redan från början ansågs det önskvärt att utge en bok om fäbodar och efter många motgångar blev fäbodboken hösten 1963 verklighet. I sam-

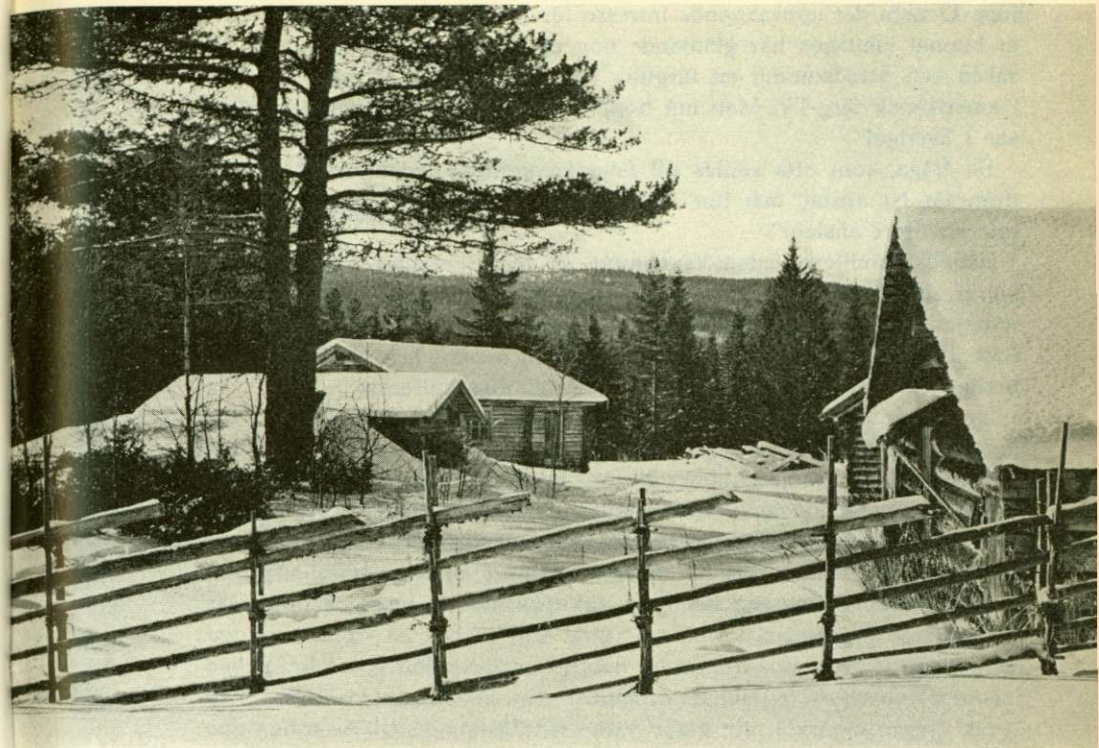

*På denna fäbodvall föddes tanken att bilda en fäbodkommitté.
Foto U. Ribers.*

band med utgivandet av boken gjordes ett upprop i en tidning om insändande av uppgifter. Det strömmade in ett så omfattande och värdefullt material i form av bilder och skriftliga bidrag att man var förvånad — och förtjust. Ett par bidrag kom t.o.m. från en i USA bosatt person. Och bildmaterialet var unikt. Glädjande nog blev boken en bestseller, som betytt mycket för fäbodfrågan. Hösten 1965 följdes den av ännu en bok med materiel — främst av dem som själva deltagit i fäbodlivet — som ej fick plats i den första boken.

De fäbodresor som kommittén tagit initiativ till och ordnat i olika fäbodlandskap, i regel med respektive landshövdingar i spetsen, har betytt ofantligt mycket för det lokala intresset för frågan. Man har upptäckt att "de gamla ruttna husen" inte var bränsle, värda endast att gå upp i rök, utan att det många gånger var fråga om värdefulla kulturskatter.

I resorna brukar sakkunniga inom olika områden såsom byggnadskultur, naturskydd, hembygdsvård, turism, lantbruk, djurskötsel och

I framtiden får fäbodarna stor betydelse för friluftslivet. Då kan de användas även vintertid. — Rosstjärnsvallen, Härjedalen, föredömligt restaurerad av Iggesunds AB. — Foto U. Ribers.

skogsbruk deltaga liksom representanter för riksdag, landsting, press och radio.

Sista åren har fritidsfrågorna varit mycket aktuella, bl.a. i samband med den nya naturvårdslagens tillkomst. Fäbodvallarna har i dessa sammanhang kommit i blickpunkten och fäbodkommittén har genom skrivelser till länsstyrelserna i fäbodlänen lämnat synpunkter på frågan fäbod och fritid.

I samband med utgivandet av de båda fäbodböckerna "Fäbodar" och "Fäbodminnen" har 3 utställningar ordnats i Ljusdal, Gävle och Sveg. Utställningarna har varit livligt besökta.

Ett önskemål, som fäbodkommittén haft i många år, men som av ekonomiska skäl förefallit svårt att fullfölja, är åstadkommande av en fäbod-

film. Genom det uppvaknande intresse för fäbodkulturen som på senare år kunnat iakttagas har glädjande nog ett filmbolag intresserat sig för saken och åstadkommit en färgfilm från Härjedalens fäbodar att visas i amerikansk färg-TV. Man må hoppas att filmen även kommer att visas i Sverige!

En fråga, som ofta ställes till fäbodkommitténs ledamöter, är: "Varifrån får Ni anslag och hur stora är dessa?" Och svaret är: "Hittills inte ett öre i anslag!"

Fäbodkommitténs ledamöter består av representanter för byggnadskultur, hembygdsvård, jordbruk, djurskötsel och skogsbruk och kommittén är sålunda ganska mångsidigt sammansatt, vilket är betydelsefullt. Fäbodfrågan är ej enbart en fråga om husen: hela miljön är synnerligen väsentlig när det gäller detta förnämliga kulturarv.

Tyvärr är det otänkbart att i framtiden behålla fäbodväsendet i sin gamla form med tillredning av smör och ost på vallen annat än i undantagsfall. Fäbodarna kommer därför i framtiden att även få andra uppgifter, vilket fäbodkommittén är fullt införstådd med. Det gäller dock att göra det bästa möjliga av situationen: att bibehålla stilen på byggnader och att bevara kulturlandskapet närmast omkring husen. I dessa frågor är upplysningsverksamhet i olika former av utomordentlig vikt.

Fäbod och fritid

Naturskydd och kulturvård hör intimt samman med strävandena att ge fritiden en meningsfull innebörd och från dessa utgångspunkter har också frågan om de gamla fäbodvallarnas bevarande och användning fått en alldeles särskild aktualitet. I Norrland och Dalarna lägger ofta kommunerna i sina planer för fritidsområden in gamla fäbodvallar som utfärdsmål, stugorna rustas upp och stigarna märkas. De blir alltmera uppskattade av en turism som söker sig bort från människomyllret vid badstränder och slalombackar till den rekreation som skogsstillheten kan ge. Turistföreningar, Skid och friluftsfrämjandet, frisksportarföreningar och andra ideella organisationer söker också ofta förvärva någon fäbodstuga som rustas upp för sommarens vandringar och vinterns skidfärder. Och för hembygdsföreningarna har det sedan länge varit en uppgift. Men oftast har den bestått i att en fäbodvall flyttats fram till hembygdsgården för att där åt kommande slakten bevara en bild av det kanske mest ursprungliga skedet i vår gamla bondekultur. Men på hembygdsgården, som på Skansen, är fäbodvallen lösryckt ur sin naturliga miljö. Till fäbodvallen hör också den blommande ängen och utsikten mot skogstjärnen och myren eller ut över blånande skogsvidder. Och det är oftast ej en enstaka vall utan ett kollektiv, fäbodlaget med den gemensamma "löten" och fäkatan mellan stugorna, klövjevägarna över bergen och de spångade myrarna, skällspelet i bergen — allt detta hör till en levande vall.

Helt kan den gamla fäbodkulturen naturligtvis ej återuppväckas och behöver det ej heller med hänsyn till fritidssynpunkterna. Men med hänsyn till möjligheter och omständigheter bör det i viss mån kunna ske. Låt mig ge några exempel på vad som kan göras.

En mil långt inne i skogsvidderna, man kan se norrut från Skattungbyn i Dalarna, har Orsa — Skattungsbys hembygdsförening av fäbod-

laget i Skräddardjurberga fäbodvall fått övertaga en fallfärdig stuga med uthus, som nu på ett pietetsfullt sätt rustats upp. Jag hade tillfälle att i fjol sommar deltaga i invigningen av denna och det var en stor och inspirerande upplevelse. Bygdens folk slöt talrikt upp, trots regnväder, och man märkte att man kände det som en gemensam uppgift man här samlades om. Programmet var sådant som väl endast kan åstadkommas i Dalarna, med låtar på fiol, näverlur och bockhorn och "kökningar"

Mångsgårds fäbodvall Torpet, Ovanåker. Inte mindre än tre förut förfallna stugor har Mångsgård rustat upp. Fäxet vid sidan av stugorna är ditflyttat.
Foto Hilding Mickelsson.

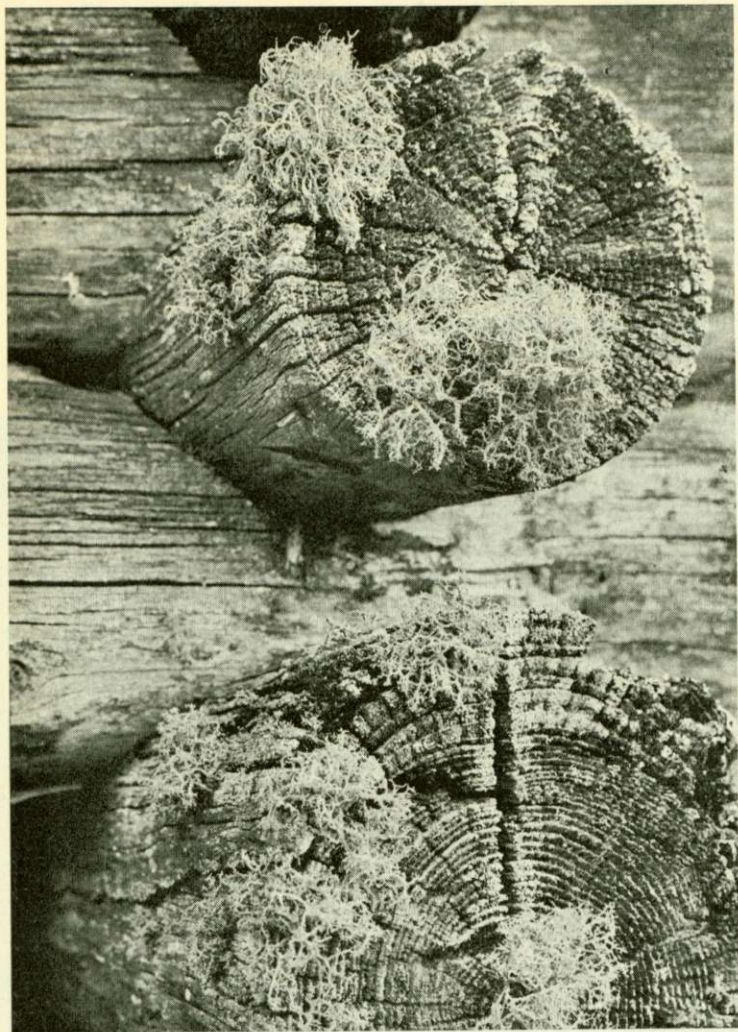
som kom korna från en vall långt borta att svara. Stöddiga gamla orsakarlar i sina sockendräkter trädde fram och fick mottaga tack och en fin plakett för sina insatser i reparationerna, bl.a. hade en kilometerlång gårdsgård stängts för fågatan genom vallen. Det mesta arbetet hade utförts av frivilliga krafter, men därtill hade man fått anslag av Arbetsmarknadsstyrelsen — för sysselsättning av överårig arbetskraft. Men detta är bara början, säger hembygdsföreningens energiske ordförande Erik Moraeus i Orsa: så småningom ska vi förvärva och sätta i stånd alla husen, som nu ligger förfallna här runtomkring och få till stånd en riktigt levande vall med kor i "fäjsen" och allt.

Det blir säkerligen ett frekventerat utfärdsmål för bygdens folk och en förnämlig turistattraktion.

På de stora skogsbolagens vidsträckta marker ligger massor av gamla fäbodvallar och ruttnar ner. Men även bolagen ha börjat vakna till insikt om att till en modern skogsvård kan man räkna även andra värden än de i kubikmeter. Under sommarens fäbodresa i Härjedalen gav jägmästaren Leif Eriksson i Sveg ett exempel på vad som kan göras och vad Iggesundsbolaget gör. — "Alla de vallar som ligger på våra marker i Härjedalen kan vi naturligtvis ej rusta upp och bevara", säger han, "men vi väljer ut några av de vackraste och bäst belägna." — En av dessa hade vi tillfälle att se och det var verkligen ett inspirerande exempel på vad som kan göras. Varför? "Jo", säger Eriksson, "vi anser att bolaget har ansvar och skyldighet att bevara dessa förnämliga kulturminnen från en svunnen epok i skogsbrukets historia och så kommer vallarna att stå till buds för bolagets anställda i rekreationssyfte."

På en färd för att se på fäbodvallarna i Hälsingland — jag tror det var tio år sen — kom Ulf Ribers och jag till Torpet, en av de vackraste vallarna i landskapet, med en underbar utsikt över milsvida skogar och blåa berg. Fäbodriften var nedlagd, men vallarna användes för bete av ungdjur och en hel del av husen var väl hållna under det andra höll på att skatta åt förgängelsen. Något vid sidan låg en vall med ett underbart läge, men husen höll på att rasa samman och björksly och gran-skog trängde sig på. Vi lät hälsa ägaren att här måste någonting göras. Jag vet ej om den hälsningen kom fram, alltnog när vännen Mickelsson och jag en solig septemberdag i år blev bjudna ditupp av ägaren Erik Mångsgård och hans maka, fick vi uppleva nånting som ger ett förnämligt exempel på vad enskilda bönder kan åstadkomma blott viljan och intresset, ja, kanske också förmågan, finnes.

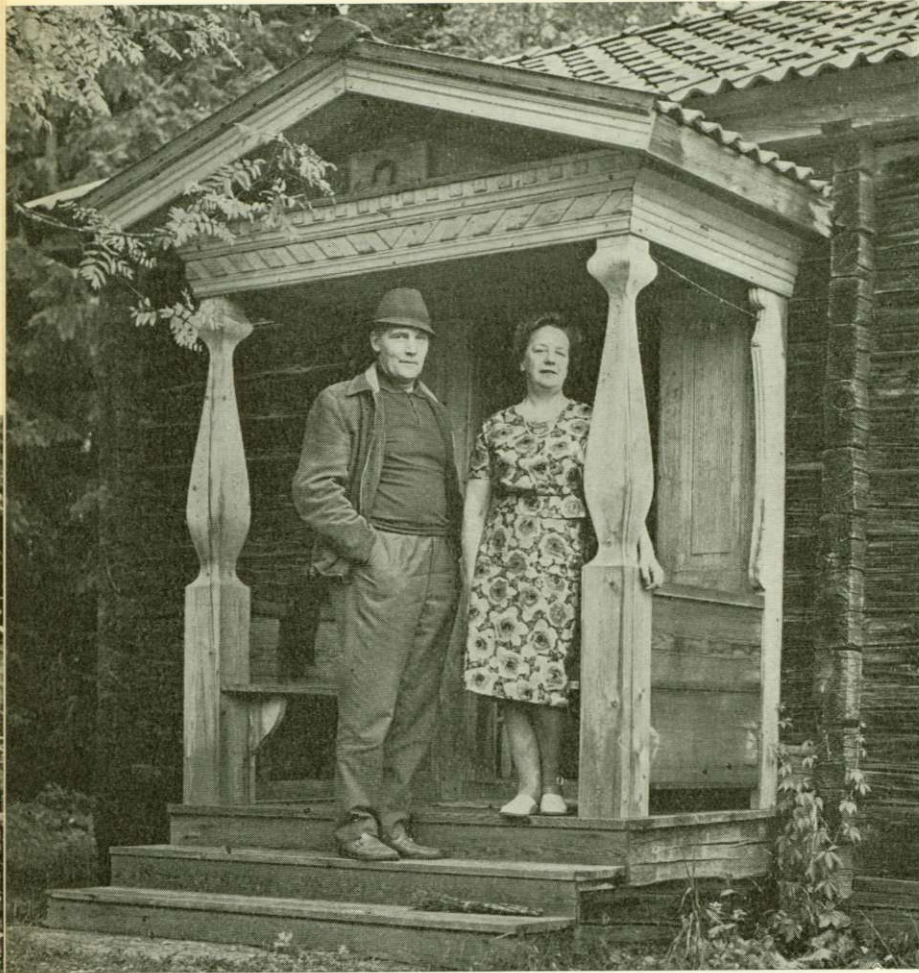
Dalarna och Härjedalen har nog den mest ursprungliga och ur kulturhistorisk synpunkt mest värdefulla fäbodbebyggelsen, om ock primitiv ur praktisk synpunkt. I Hälsingland, de pampiga "träslottens" landskap, måste bönderna ha fäbodstugor med utrymme och i stil man var

Den giftiga lavan "vargadöd" växer i springorna på den gamla knuten. som bär vittne om en svunnen tid. — Foto Hilding Mickelsson.

Systrarna Perssons fäbod på Harsavallen i Järvsö, Hälsingland.
Foto Hilding Mickelsson.

Erik Mångsgård med fru på brokvisten till deras fäbodstuga i Torpet, Ovanåker, Hälsingland. — Foto Hilding Mickelsson.

van hemma i byn. Stugan blev mera rymlig och där fanns plats för finrum med den obligatoriska storsängen, prydd med de finaste linneöverdrag med spetsar och allt sådant, som den förnämsta inredningen. I den sängen fick ingen ligga. "Störset", som från början var blott ett skul över en ugn för messkoket och sådant, fick tak och blev till sist en särskild stuga för vardagssysslorna med en sängkammare vid sidan. Oftast var vallen förbunden med en kornåker och slätteräng och därför fordrades lador, och ett häbbre skulle det också vara. Läger man därtill stall för hästarna, fäx för korna, ett särskilt för getterna och ett för fåren, som alla skulle ha sina särskilda fägårdar och gårdslade gator, förstår man att här växte upp en hel liten by. När Mångsgård därför tog itu med att rusta upp sin vall måste det på hälsingevis göras ordentligt och i stil med vad det en gång hade varit. Det blev inte mindre än tre stugor, som på ett förnämligt och pietetsfullt sätt rustades upp. Ett fäx flyttades upp och där fattades nu endast vidjebindslen i båsarna för att det skulle vara så som det en gång varit. Den stora kornladan fick tegeltak och nyinlagt präktigt golv, som håller att dansa på.

Björkslyet är undanröjt och storskogen nedanför vallen uppglesad så att utsikten mot blånande fjärran bergåsar är öppnad. I skymundan bakom stugorna står ett häbbre som vittnar om en äldre bebyggelse och vid sidan av kornladan står en hölada som också med sina murkade knutar är ett minne från samma tid. På en av knutarna hittar Mickelsson en lav av vilken man i forna tider beredde ett gift som lades ut som åtel åt vargarna — "Vargadöd". Omkring vallen står storskogen hög, en riktig trollskog, där man kan hitta resterna av gårdesgården kring den gamla fägatan och där man ännu under de höga granarna bland ormbunkarna kan se resterna av den gamla klövjevågen.

Erik Mångsgård är ägare till en stor rationellt skött gård i Knåda Ovanåker med en utav ortens största och finaste kreatursbesättningar och till detta hör också fäbodvallen, som hör så intimt samman med gårdens historia och kan ge den glädje och rekreation, som även den moderna bonden, traktorbonden, så väl behöver. Och söndagarna och varje ledig stund far makarna Mångsgård upp till vallen — där går ungdjur på bete som också måste ses om. Där kan de koppla av, i stillheten, men också någon gång, som denna septemberdag, se vänner hos sig till en stilla stund vid brasan i den vackra gråstensspisen. Och ibland har godtemplarlogerna utfärd hit och på midsommarnatten trådes dansen i den stora kornladan.

Låt mig till sist berätta om ännu en upplevelse som visar ett sätt på vilket en fäbodvall kan tillvaratagas. Konstnären och intendenten för Ljusdalsortens museum, Gunnar von Gegerfelt — han som på ett så förnämligt sätt ordnat fäbodutställningarna i Ljusdal på museet, Silvanum

i Gävle och nu senast i höst i Sveg — och jag var bjudna till systrarna Ingeborg och Stina Perssons fäbodvall i Harsa, Järvsö. De är båda barnmorskor, den ena bosatt i Gävle, den andra i Hudiksvall, men varje sommar tillbringar de semestern i fädernegårdens fäbodvall här i Harsa, där de under flera tiotal år vårdat och pietetsfullt bevarat allt som en storbondgård under årens lopp utrustat fäbodvallen med. Där fanns jordbruksredskap av alla slag och hela den vanliga fäbodutrustningen, blankskurade trätråg och byttor och för inredningen av stugan, skåp och kistor, porslin och kärl av olika slag, bonader och vävnader. "Här är ju ett helt fäbodmuseum" sade Gegerfelt. Husen, som delvis håller på att förfalla har man börjat reparera, tak har lagts på ett uthus och ladan och halva fäbodstugan och man ska fortsätta. Men, frågar sig systrarna tjänar det nånting till, om ingen tar vård av vallen efter oss? De är båda barnlösa. Får vi garantier att vallen kommer att vårdas efter oss då ska vi kosta på fullständig reparation. Nu har emellertid Järvsö hembygdsförening gett den garantien och till sommaren ska reparation sättas i gång under sakkunnig ledning. Alla föremålen ska märkas upp och katalogiseras med von Gegerfelts hjälp. I den stora ladan finns det plats för en riktig fäbodutställning. När allt blir färdigt bör vallen kunna ge en god bild av gammalt fäbodliv i naturlig miljö. Även ägarna av de andra stugorna på vallen har börjat rusta upp och i någon kommer man kanske att hålla kor. Och skällorna kommer att spela på nytt omkring den gamla vallen.

En ny väg håller på att byggas intill vallen och strax intill på andra sidan den vackra sjön ligger Harsa fritidsgård med omgivande fritidsområde, varför Harsavallen kommer att ligga ypperligt till. Till Harsavallen kommer vi att förlägga friluftsgudstjänster och andra sammankomster, inte minst för skolbarnen i deras undervisning i kulturvård, naturvett och friluftsliv, säger Järvsö hembygdsförenings ordförande, komminister Börje Björklund.

"Löväng" och änge i lära och liv

Ett ortnamn "Löväng" finns i Sundborn (Ståhl). Men "löväng" är knappast ett folkord utan snarare påhittat i sen tid. Ordet var en stor sällsynthet ända till slutet av artonhundratalet. Man känner bara några få tryckta belägg från år före nittitalets mitt. De kan räknas på ena handens fingrar. Ett enda har att göra med lanthushållning: några ord i en skrift för lantmän år 1833 om höskörden det året "i löfängar med humusrik jord". De andra beläggen har ordet i botaniska eller landskapliga sammanhang. Tidigast bland dem är en annons i en stockholms-tidning år 1824 om en egendom till salu, där "alléer, löfängar och 2:ne trädgårdar försköna stället treflighet och prydnad".

Mera använt blev ordet "löväng" först genom Rutger Sernanders arbeten på nittitalet och under nittonhundratalets första år. Sernander trodde själv att han hade hittat på ordet. I sina gamla anteckningsböcker hade han använt det första gången den 23 juni 1889: "Vid Mariédam växa vackra löfängar med asp, björk, rönn, hassel, lind o.s.v." I samma bok står strax förut antecknat från ett annat ställe i Lerbäck: "En ängsmark med trädgrupper mellan slätterängarne", och sedan kolon och en lucka. Hårtill gav Sernander i brev följande kommentar: "Det är märkligt, att jag efter 'slätterängarne' sätter kolon och ett tomrum. Troligen arbetar jag då på en term för vegetationstypen, men insätter 'löfängar' först två rader inunder på ett av exemplen." I Sernanders tidigare anteckningar från åttitalet står det ena eller andra av orden äng, lundbacke och örtbacke för det som sedan kom att kallas löväng.

Botanisternas löväng

För Sernander liksom förut för Hampus von Post (1844 i Botaniska notiser) var löväng ett slag av skog. Det framgår av hans tryckta skrifter allt ifrån 1892 ända fram till 1944, samma år som han dog. Men inom

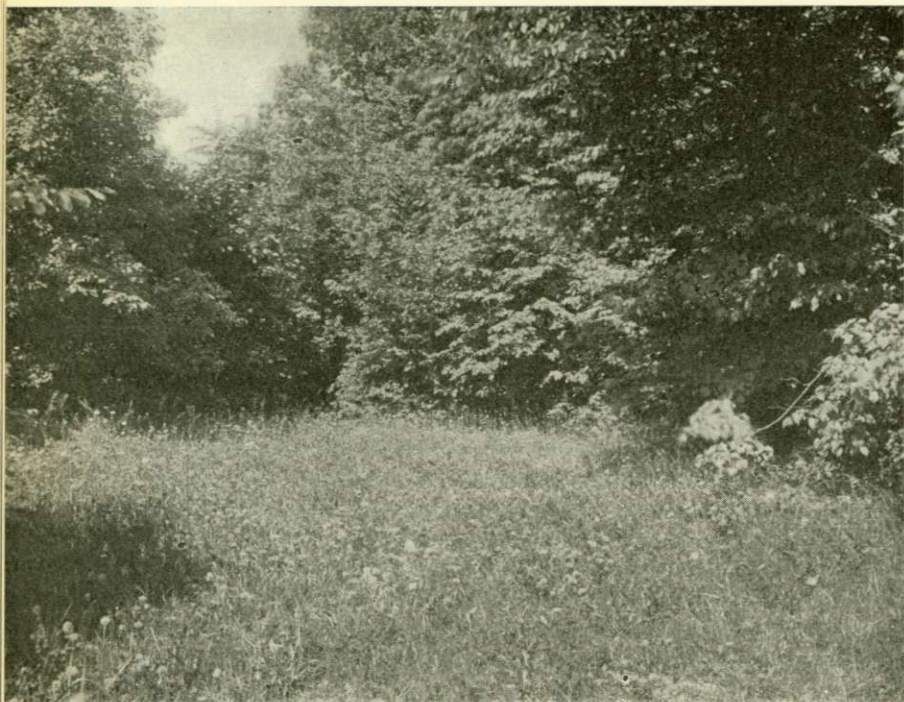

Bild ur Mårten Sjöbecks "Bondskogar" 1927, tagen i en vångaskog i västra Göinge före slått i juli. Det var sådant botanister tog fel på. Sjöbecks foto, negativet i Hälsingborgs museum.

den ramen ändrade han sitt ordskick under årens lopp på ett högst märkvärdigt sätt. I hans arbeten är än löväng ett slag av lund, än lund ett slag av löväng, och lund och löväng är än synonymer, än snarast motsatser (olika "naturtyper", olika slag av "ädellovskog"). I samma text kunde "löväng" ha olika betydelse, en inskränkt och en vid, den senare då en synonym till "ädellovskog".

När Sernander ändrade och ändrade på det viset var det väl för att han brottades med tolkningssvårigheter som blev honom allt värre under årens lopp. Han hade haft en viss otur då han som ung student blev fängslad på en gång av sin hembygds slogar och av Axel Blytts klimathistoriska idéer. En belysande anteckning från 26 juli 1887 har han själv (1914) anfört: "Ängarne antingen betades eller slogos. I båda fallen samlade sig gärna buskvegetationen i grupper, omslutande ett eller annat träd, på ängsmattan." Han gick alltså och funderade på vad

slogarnas parkaktiga prägel kunde bero på, och han tyckte sig se att ängshävd inte hade någon väsentlig del däri. Man får anta att slogarna hade börjat lämnas oslagna redan då i Närke utanför Bergslagen men att få eller inga hade legat för fädot så länge att de hade hunnit bli förvuxna i någon högre grad. Det var en förvillande övergångstid. Gripen av Blytts idéer sökte Sernander sedan lövängens hemlighet i torvmossarna. Han tyckte sig finna den där. Det var en klar gräns i torven, en blöt och rå yttorv överst och därinunder en torvdy där det ofta fanns stubbar. Den gränsen kunde tolkas som gräns eller kontakt mellan "subboreala" och "subatlantiska" lager och togs av Sernander och andra som ett bevis så klart som man kunde önska sig för att det under sten- och bronsålder hade rått en "värmetid", som vid övergången från brons- till järnålder följdes av en våldsamt klimatförsämring, en "fimbulvinter". Nu passade allting, och botanister började efterhand tro på det urskogsparadis som Sernander redan 1900 (sp. 101) hade beskrivit i hänfödda ord, de "ofantliga löfängar" där redan litorinatidens folk hade funnit "ej blott härliga betesplatser utan äfven förmånliga slåttermarker i ljusningarna mellan träd- och buskgrupperna".

Märkvärdigt nog tycks ingen ha frågat sig hur slåtterfolket männe såg ut under stenåldern, om man gick och slog omkring sig med stenyxor eller kanske låg på knä och sågade av grässtrån med flintdolkar. Kanske är det något lättare att förstå att lärt folk inte brydde sig om att fråga ängsbrukande bönder efter deras kunskap och erfarenhet eller ens lade märke till vad Hylltén-Cavallius (1868, s. 91) hade skrivit om virdarnas lövgården och den ordnade ängsodling som skapade dem. Man visste ju nu besked ändå och mycket bättre, på vetenskapligt vis, när facit hade hittats i torvmossarna.

Vaknande tvivel

På 1910-talet hade övergivna "lövängar" blivit allt vanligare, och man kunde knappast undgå att se hur de miste sin egenart när de fick ligga och gro igen. Botanister och bland dem Sernander själv började förstå att "lövängens" fysionomi hade mer med ängshävd att göra än de hade trott. Bara för att få riktig klarhet i saken ville Hesselman (1911) ändå få sin ängsholme Skabbholmen i Vätö "skyddad" genom att överlämnas åt sig själv, dvs. lämnas utan slåtter och annan hävd, som ett "växtgeografiskt experiment". Året därpå fick Sernander (1912) ett sådant försök till stånd vid Vårdsätra nära Uppsala. Han hoppades då ännu att få se "små solöppna löfängspartier" självmant komma igen sedan ängslunden först hade fått riktigt gro igen.

Tre år senare hade Sernander och två gotlandsbotanister med länsstyrelsens uppdrag besett gotländskt änge på prästjord på Gotland och

Kyrkänget i Anga har sandbotten och därför fattigt trädbestånd: tall, björk, något ask. Hävden är god. Sammanlagt ängeshävdas på prästjorden nära 120 hektar gotländskt änge. Förf. foto 11/8 1961.

föreslagit åtgärder för att få en del bitar "bevarade för all framtid som naturparker". För de flesta och största och som de tyckte mest värdefulla, alltså huvudgruppen, hade de yrkat "fullständigt skydd" utan slätter eller annan hävd. För en annan och mindre grupp skulle slätterhävd medges men inte påbjudas. Sernander har senare (i brev anförts hos Sjöbeck 1931, s. 55–56) förklarat vad han ville med huvudgruppen: "absolut skydd med den förutsedda förändringen till lund". Man får väl tro Sernander på hans ord, men inte var *det* att bevara änge, såsom syftet var eller åtminstone hade uppgivits. Det tyckte man nu inte heller i pastoraten, och där utdömdes botanisternas förslag på skäl som angavs särskilt klart och bra av Hellmuth Wöhler i en reservation 1919: "Dessa lövängar hava uppkommit genom röjning av skogsmarken till äng och alldeles nödvändigt för deras fortbestånd är att de årligen 'fagas' och årligen underkastas slätter samt för övrigt den röjning, som är erforderlig för att de ej skola åter igenväxa till skogsmark" (utförligare citat hos Romell 1942, s. 22). Botanisternas förslag föll igenom, och länsstyrelsen begagnade i stället sina möjligheter att vid nya arrendeuppgörelser få bestämmelser införda i arrendekontrakten formulerade i överensstämmelse med Wöhlers reservation, alltså med ängshävd föreskriven. Därigenom blev sammanlagt 125 hektar av gotländskt änge mot botanisternas förslag naturskyddade på rätt sätt. Tyvärr efterlevdes sedan inte bestämmelserna, och det hela måste göras om från början ett tjugotal år senare (Romell 1938).

Lika bra som Hellmuth Wöhler hade naturligtvis ängsbrukare landet runt hela tiden reda på vad den gammaldags ängen var och vad hävd den krävde. På finska sidan hade Palmgren (1915) klart för sig att ängarna på Åland inte borde kallas skog och inte var självvuxna annat än på unga landvinningar utan tvärtom helt präglade av slätter, röjning och hamling. Detsamma visste Linkola (1916) om karelarnas "lundängar". Men Sernander fortsatte ännu i ett par arbeten (1919, 1924) att tala om löväng som en ursprunglig naturskog under den postglaciala värmetiden, innan fimbulvintern kom som ett "häftigt omslag", en "stor klimatomstörtning".

Vid samma tid, år 1923, hade Carl Malmström på Sernanders institution ventilerat en avhandling som innehöll ett grundskott mot läran om urskogsparadiset från "värmetiden". Avhandlingen är en monografi över en norrländsk stormyr. Där hade hittats de vackraste kontakter mellan yttorv, blöt och rå, och torvdyn därnunder, just sådana som då länge hade tagits som vittnesbörd om den skarpaste "diskordans i Nordeuropas naturhistoriska utveckling efter istiden . . . en distinkt och tvär klimatomkastning, slutförd inom en tidrymd av högst ett par århundradens omfattning" (Sernander 1917). Men med ledning av en

Slätter i Vike minnesgård. Lär går i högården i gammal god stil och ordning. Högård är på Gotland ett hemänge närmast gården. Förf. foto 4/7 1964.

pålitlig nyckelhorisont, granpollengränsen, hade det befunnits att kontakterna inte är samtidiga i olika delar av myren. "Fimbulvintern" skulle alltså ha infunnit sig vid helt olika tidpunkter i olika delar av samma myr. De vackra kontakterna i torven är då inga minnen efter klimatomslag. Troligen registrerar de ingenting annat än myrens normala utveckling och fortskridande "demineralisering" i Golas mening (Gola 1905, jämför Romell 1950). Malmströms upptäckt väckte ingen uppmärksamhet, det kan man se hos Sernander 1924 och 1925.

Förtrollningen bröts

En ung skånsk amatörforskare sysslade på tjugotalet med folklivsforskning i göingebygden. Han var botaniskt intresserad, hade själv skrivit om "löväng" i botanisternas anda. Nu studerade han ängsvågar, talade med gamla erfarna brukare av vång och vångaskog och blev snart lika övertygad som förut Hyltén-Cavallius och ängsbrukarna själva om att "löväng" var en odlad mark: "Allt i vångaskogen eller lövängen är . . . skapat med konst" (Sjöbeck 1927 och 1966). Här kom den hjälp botanisterna behövde. För Sernander tycks Sjöbecks lilla arbete ha blivit nästan en förlösning. Han tackade för den "synnerligen viktiga avhandlingen" och läste Sjöbecks nästa uppsats (1931) "med verklig njutning", grep också sedan nästan varje tillfälle att ställa sig enig med Sjöbeck. Ändå hade han inte så långt förut (1925) inte gått längre än till att säga, att "lövängarna utgöra ej i sitt nuvarande skick fullt naturliga växtsamhällen". Bland hans uttalanden efter 1927 är ett från 1934 särskilt anmärkningsvärt och inte så litet överraskande: "Lövängen är, som Campbell, Hesselman, Palmgren, Sernander, Sjöbeck, Sæve m.fl. i olika skrifter framhållit, i sitt nuvarande skick en dyrbar återstod av forna tiders lantushållning." Utan tvivel gjorde Sjöbeck det lättare för botanisterna (också med sina senare uppsatser, 1931–1936) genom att göra stämningen kring deras "löväng" snarast starkare än förut. Den fick nu stadigt fäste i gammalt odlingsarv i stället för i dimmorna kring en postulerad värmetid i dunkelt fjärran. Så var då förtrollningen bruten, botanismens välde i natur- och landskapsvård krossat.

Namnfrågor

Den gamla hårdvallsängen med träen och buskar tör numera knappast kunna leva vidare annat än som museiföremål. Men nog kunde det ändå vara bra att ha ett allmänt brukat ord för begreppet, alltså för skåningarnas ängsvång eller vångaskog, virdarnas rödska, hårdvall eller lövgärde, närkingarnas hackslog eller sloghage, gotlänningarnas änge, dalkarlarnas täkt eller änge eller slogänge osv. Löväng är inte något bra ord. Det har alltid varit ängsbrukare främmande och är ett hopplöst förvirrat ord för ett lika förvirrat begrepp, som också har det felet att ha betydelse "ädel-lövskog". Varken på Gotland, i dalabygderna eller i Norrland har s.k. ädla lövträd (ek, ask, lind, lönn, alm) alltid ingått bland ängsträden, och gotlandsänget har inte ens alltid haft lövträd, om man inte räknar hassel som träd. Där har funnits och finns björkänge och rentav tallänge, och det inte bara på Fårön, där på Linnés tid "Löfträd woro ganska få wid Ängarna, dem stora Tallar gjorde obehagelige".

Vad det gäller att benämna är gamla tiders normala hårdvallsäng med träd och buskar. Sådan äng har funnits utomlands också, t.ex. i schweizi-

Ängeslandskap i Dan Anderssons bygd i Västerbergslagen. I ängnet en hölad och hässjevirke lutat mot en björk. Foto Hugo Sjörs julen 1949. Nu är ängnet och den gamla landskapsbilden borta, allt igengrovt med sly.

ska Jura, där den har kallats Studmatte eller pré-bois, goda namn bägge två (Burger). Vi borde också i Sverige kunna enas om ett bra namn för att slippa krångla med omskrivningar eller tillägg till det alltför obestämda ordet äng.

För min del tycker jag att *änge*, det mest spridda folkordet, är det bästa som står till buds. Det är hemma inte bara på Gotland utan också

i Dalarna och uppåt Norrland, och det betyder hela vägen sällan någonting annat än hårdvallsäng med träd och buskar. Ordet finns också i östsvenskt mål (i Österbotten) och på isländska (*engi*). Jag har infört det med stavningen *enge* på engelska (1957), och det har blivit accepterat där. På svenska har jag brukat det i tryck i snart trettio år, först i Gotlands Allahanda 1937, sedan på åtskilliga ställen (t.ex. 1938, 1942, 1951, 1964), och det har blivit upptaget av flera författare, bland dem Carl Fries (1952), Bengt Pettersson (1946) och Hugo Sjörs (1956).

För att ordet skall kunna bli till nytta, bör det naturligtvis användas meningsfullt och inte bara som ett tomt extra ord, en onödig synonym. Ordet måste i riksspråk följa dess formlära, det måste alltså bli ett änge och flera ängen, liksom ett dike och flera diken. Bestämda flertalsformen "ängena" har redan Peder Månsson på 1500-talet (se Gustawsson 1965 s. 12).

Änget som bruksform

Äng brukade i gamla tider inte vara någon mark gödslad i vanlig mening. Ängen fick reda sig utan gödsel. Ändå skulle den hålla åkern med näring. Växtnäringen i stallgödseln, som åkern gödslades med, kom från hö bärgat på äng eller myr eller annan ogödslad slåttermark. Det var en av hushållarens viktigaste och svåraste uppgifter att hålla ängens bördighet vid makt. Här var vattnet av grundläggande betydelse, det flödande och sigande vattnet. Det kunde ge marken must och hålla äng uthålligt bördig. Men hårdvallen, som gav det bästa höet, den växte på fastmark där det var rätt ont om källdrag och vattuflöden. Där hade ängnet sin plats och en viktig uppgift jämte den att lämna skördar av lövfoder. Ängesbruket var en driftsform ägnad att förekomma eller fördröja den minskning av höskördarna under årens lopp som annars inträdde på hårdvallen säkert som amen i kyrkan. Hur utsatt ängen var för sådan utarmning framgår av att på 1700-talet allmänt talas om att ängars avkastning oupphörligt minskade, ända till tiofaldigt (Sjöbeck 1936).

I ängena på Fide näs på Gotland såg Linné "det härligaste gräs" där "hasseln växte lagom tätt och lagom rumt", men där det var stora öppna fält mellan hasslarna "där var det gräset smått som inte ägde hasselskuggan". I västgötaresan berömde Linné almen för dess gödslande lövfall och kallade linden "det angenämaste träd i ängar, dem hon göder med sina blad och vederkvicker med sin skugga". Västgötska ängesbrukare tänkte likadant särskilt om al och gråal (Barchaeus 1773). I senare tid har Linkola (1916, s. 205) berättat att björk och gråal, lönn och lind sparas i karelarnas "lundängar" för att deras gödslande lövfall befodrar gräsväxten. Annars och särskilt på senare tid har de vanliga lantbruks-

Änge under arbete på Björkö, inte fullt färdigt. Det är framtaget av dr. K. A. Gustawsson ur översluten lund på helt igengrodd mark. Riksentikvarieämbetets foto maj 1954 (N. Lagergren). Sådana arbeten började dr. Gustawsson på Björkö tidigt på trettitalet. Nu har man behandlat hundratals hektar av minneslandskap landet runt.

experterna brukat ogilla lövväxt i äng och hålla på att den skall bort. Alexander Müller, den tyskfödde lantbrukskemisten vid Experimentalfältet strax efter mitten av 1800-talet, gav klart besked om det och hänade änget på Gotland som en löjlig uselhet: "Man bör vara en rik engelsk lord för att kunna bestå sig en sådan lyx". Han trodde att träden och buskarna i änget bara stal näring från grönsvärderna.

Kalröjningsivrarna har kanske förbisett lövfallets gödslingsverkan eller åtminstone försummat att tänka på varifrån den växtnäring kommer som träd och buskar med sitt löv tillför slättevallen. Den har tagits upp ur jorden och samlats ur luften. Med sina kronor en bra bit ovanför marken och stora rotsystem nere i mineraljorden kan träd och buskar samla näring från ömse håll bättre än en kal ängsmatta. På marker där inte väta och luftbrist hindrar rötterna från att gå på djupet blir en lövbevuxen äng mer djuprotad än en kaläng (Romell 1942, 1947). Lövväxten verkar bl.a. som en djupplöjning utan plog. Därtill kommer näringssamlingen ur luften, som man på sistone är mer benägen att fästa avseende vid än man har varit förut under vårt århundrade. Det kan vara fråga bl.a. om ammoniak och annan kvävenäring, fast halterna därav i luften är nästan försvinnande låga. Vid sidan av växternas allmänna förmåga att ta upp kvävenäring har alarterna samma sällsynta gåva som ärtväxterna att kunna "fixera luftens kväve", dvs. omvandla det fria kvävet till kvävenäring. Måhända är det därför ängesbrukare i Dalarna (säkert utan att känna hemligheten) hellre har sett ärder än björk och asp på sina slogar, trots det att ärdern i motsats till björken och aspen aldrig brukade kärvas till foder (Romell 1951).

Växtnäring som träd och buskar hade samlat kunde komma ängsmattan till godo också på annat sätt än genom lövfallet. Den var ett sparat kapital, som man kunde göra uttag ur genom att röja och gallra i beståndet. Sådana ingrepp utlöser en *röjningsgödsling* (jämför Romell 1964 och där anförd litteratur). Det gör också och än starkare en kalhuggning, men uttaget kan efter en sådan bli onödigt stort och kapitalet till stor del förbrukas till ingen nytta. Ängesbrukets metod att hålla ett glest bestånd kvar och röja i det efter hand kan tänkas uppkommen som en tidig rationalisering av urgammalt svedjebruk. Men också inom ängesbrukets ram har förekommit ett mer eller mindre regelrätt växelbruk, på så sätt att änge har lämnats obrukat och fått gro igen och efter ett lämpligt antal år röjts upp igen till ängesskick. Dr. K. A. Gustawsson, själv dalkarl, har välvilligt meddelat att man har brukat göra så i dala-bygder. Bilderna s. 14–15 och plansch 3, Romell 1951, visar hur ett sådant växelbruk kan ha tagit sig ut. Här var det en skogsträda av gränblandad lövskog som röjdes till nytt ängesskick. Från början måste änge på flera håll ha efterträtt skog av gran eller i Schweiz silvergran (Romell 1951, Sjörs 1954).

För en del här utelämnade detaljer må hänvisas till en tidigare framställning, Romell 1964, och för en utförligare diskussion av ängets näringshushållning till Sjörs 1954. Lövskörden finns utförligt behandlad, med rikliga litteraturhänvisningar, av Trier 1963 i ett inledningskapitel "Futterlaub".

HÄNVISNINGAR

Barchaeus, A. G. 1773. Resa i Göteborgstrakten år 1773. Manuskript i Göteborgs museum.

Burger, H. 1927. Wytweiden und Studmatten. Schweizerische Zeitschrift für Forstwesen (78):366–370.

Fries, C. 1952. Svensk natur från hav till fjäll, del 2. Stockholm.

Gustawsson, K. A. 1965. Fornminnesvård. Stockholm.

Hesselman, H. 1911. Skabbholmen, en af Sveriges vackraste löfängar. Sveriges Natur (2):23–30.

Hyttén-Cavallius, G. O. 1868. Wärend och Wirdarne, del 2. Stockholm.

Linkola, K. 1916. Studien über den Einfluss der Kultur auf die Flora in den Gegenden nördlich vom Ladogasee, I. Acta societatis pro fauna et flora fennica 45, nr 1.

Malmström, C. 1923. Degerö Stormyr. En botanisk, hydrologisk och utvecklingshistorisk undersökning över ett nordsvenskt myrkomplex. Meddelanden från statens skogsförsöksanstalt 20:1–206.

Palmgren, A. 1915. Studier öfver löfängsområdena på Åland. Acta societatis pro fauna et flora fennica 42, nr 1.

Pettersson, B. 1946. Gotländskt änge. Pettersson och Curry-Lindahl, Natur på Gotland, Stockholm, s. 165–177.

Romell, L. G. 1938. Gotlandsänget och dess framtid. Sveriges Natur 29:107–114.

--- 1942. Gotlandsänget och dess framtid. Gotlands hembygdsförbund, Ljugarn. (Uppsala).

--- 1947. Det gamla Gotland. Ymer 67:108–126.

--- 1950. Excursion to Upper Norrland. 7th International Botanical Congress Stockholm 1950, Excursion Guides, Section EXE. Uppsala.

--- 1951. Liens landskap och mulens. Sveriges Natur, årsbok 42:9–18.

--- 1957. Man-Made "Nature" of Northern Lands. International Union for the Conservation of Nature, 6th Technical Meeting, Proceedings and Papers, pp. 51–53. London.

--- 1964. Skog och odling i svensk "natur". Sveriges Natur, årsbok 55:110–124.

Sernander, R. 1900. Sveriges växtvärld i nutid och forntid. Sveriges rike red. av J. F. Nyström, bd 1 del II s. 1–108. Stockholm.

--- 1912. Uppsala Universitets naturpark. Sveriges Natur (3):21–27.

--- 1914. Exkursionen till södra Närke juli 1913. Svensk botanisk tidskrift 8:93–107.

--- 1917. De norrländska skogarnas förhistoria. Skogar och skogsbruk, bil. 1 till Skogsvårdsföreningens tidskrift 15, s. 1–28.

--- 1919. Den svenska hagens historia. Lantbruksveckans handlingar, s. 167–173. Omtryckt i Svenska betes- och vallföreningens årsskrift 1920, s. 5–13.

--- 1924. Åkern och skogen. Jorden, festskrift till jordbrukets dag, s. 7–11. Stockholm.

--- 1925. Löfängen i Bjärka-Säby bebyggelsehistoria. Uppsala.

--- 1934. Linné och lövängen. Sveriges Natur 25:55–75.

Sjöbeck, M. 1927. Bondskogar, deras vård och utnyttjande. Skånska folkminnen (4):36–62. Ystad.

--- 1931. Det äldre kulturlandskapet i Sydsverige. Svenska skogsföreningens tidskrift 29:45–73.

--- 1932. Lövängen och dess betydelse för det sydsvenska bylandskapets uppkomst och utveckling. Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift 30:132–160.

--- 1933. Lövängskulturen i Sydsverige. Ymer 53:33–66.

--- 1934. Lövskogen och människan. Sveriges Natur 25:76–91.

--- 1936. Sydsvensk ängsodling före skiftena. Svenska kulturbilder, ny följd, 3:119–140. Stockholm.

--- 1966. Bondens verk i äng och skog. Sveriges Natur, årsbok (omtryck av Sjöbeck 1927). Under tryckning.

Sjörs, H. 1954. Slätterängar i Grangärde finnmark. Acta phytogeographica suecica 34. Uppsala.

--- 1956. Nordisk växtgeografi. Stockholm.

Ståhl, H. 1960. Ortnamnen i Kopparbergslagen. K. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar, filologisk-filosofiska serien 7. Stockholm. (Lund).

Trier, J. 1963. Venus. Etymologien um das Futterlaub. Münstersche Forschungen Bd 15. Köln. (Kleve).

Södertälje och Samfundet

I Nils Holgerssons underbara resa skildrar Selma Lagerlöf Södermanland som Den sköna lustgården, och Södertälje omnämner hon rätt och slätt som ett däri beläget badhus. Denna liknelse torde vara helt obegriplig för nutida skolbarn, men 1907 kunde den anses ganska träffande, om det gällde att beskriva Södertälje med ett enda ord. I välsituerade kretsar runt om i landet var den lilla staden sedan ett halvsekel berömd som vattenkurort och sommarparadis. Den stora badinrättningen med sin vidsträckta park, den slingrande kanalen med sina skutor och lustångare och de många sommarvillorna med sina verandor och utsiktstorn satte sin prägel på orten. De som i början av 1900-talet bar på minnen av visitelser i denna badortsidyll hade knappast kommit underfund med att den var hotad av ett par nystartade fabriker, som båda hade sina rötter i ett gammalt vagnmakeri i staden och som med tiden skulle slås ihop igen och utvecklas till en internationellt välkänd bilindustri.

Men det var inte bara de expanderande fabrikerna, som hotade att förstöra idyllen för badsocietet och sommargäster. Stora trafikproblem pockade också på sin lösning och skulle med tiden åstadkomma djupa sår i själva staden och i dess natursköna ytterområden mot söder. Det var nämligen ett riksintresse, att den gamla kanalen blev breddad, fördjupad och uträtad för att kunna svälja större lastfartyg, och det var också ett riksintresse, att stambanan genom stadens område gjordes dubbelspårig och fördes över den planerade nya kanalen på en plats med så höga stränder, att en blivande järnvägsbro fick största möjliga segelfria höjd.

För att utreda dessa problem tillsatte Kungl. Maj:t 1911 en kommission, som framlade två alternativ för den nya kanalen och inte mindre än sju alternativ för framdragning av den dubbelspåriga järnvägen över denna. Enligt det förslag, som slutligen antogs, kom järnvägen att dras

över halvön Näset söder om staden, där också Södertälje södra station kom till med sin bangård som ersättning för den gamla stationen vid Saltskog.

Näset utgjorde en av Södertäljes mycket omhuldade s.k. donationsjordar, som tillsammans med den sedan länge landfasta Vårdsholmen och hela området öster om kanalen kommit i stadens ägo genom ett brev utfärdat av hertig Karl den 5 januari 1599. Den skogklädda sandåsen, som ännu på tre sidor var omgiven av vatten, var ett omtyckt mål för badgästernas utflykter. Utefter kanalslätten kunde man promenera till Saltsjörestaurangen, medan ångsluparna Frithiof och Ingeborg anlätades för färder till havsbadet längre söderut på halvön.

När Samfundet för Hembygdsvård bildades på hösten 1916, var flyttningen av järnvägen redan igångsatt, medan det stora kanalarbetet ännu inte hade påbörjats. I Södertälje såg man med blandade känslor på vad som skedde. Den nya kanalen skulle ju knappast få någon betydelse för stadens egen ekonomiska utveckling men däremot inverka störande på badortslivet och på trivseln för Södertäljeborna själva. Den nya stationen med den stora bangården ansågs däremot som något positivt, då den bl.a. gjorde det möjligt att dra korta stickspår till uthamnen och till närliggande industrier. Stationens förläggning till Näset inspirerade också stadens byggnadsnämnd att planera en helt ny stadsdel där med särskilda områden för fabriker, bostadshus och framför allt villabebyggelse. I andanom såg man framför sig "den nya staden", som skulle bli fullt utrustad med alla serviceanordningar och kunna fungera som en enhet vid sidan av "den gamla staden".

Det första, genom byggnadsnämndens försorg anskaffade stadsplane-förslaget för Näset blev starkt kritiserat av arkitekten Hjalmar Cederström, som vid denna tid var bosatt i staden och tillhörde byggnadsnämnden som vald ledamot. Cederström lyckades i nämnden genomdriva, att det nybildade Samfundet för Hembygdsvård ombads att anordna ett opinionsmöte på Stadshotellet i Södertälje, för att problemet på så sätt skulle bli närmare belyst. Detta möte kom till stånd den 10 februari 1917 och föregicks av en propaganda i Södertelge Tidning. Den 7 februari publicerade tidningen en allmänt hållen, positiv artikel om Samfundet och dess stora uppgift i samhället, och den 9 förekom både annons och textreklam om mötet. Allmänheten och stadens "korporationer" inbjöds till denna sammankomst, som i gammal god småborgerlig anda skulle efterföljas av en subskriberad supé. Som en påminnelse om den rådande kristiden kan vi notera, att deltagarna ombads att medtaga sina brödkort.

Mötet på Stadshotellet öppnades av Samfundets ordförande, lektor Karl Starbäck, medan huvudanförandet hölls av arkitekten John Åkerlund, som

Badgäster på strandpromenaden kring Näset i Södertälje, avbildade av den flitiga amatörfotografen Bernhard Lundgren den 9 augusti 1903. T. v. den gamla södra kanalen med gamla järnvägsbron, som har svängspannet öppet. Vid kanalbreddningen förvandlades stranden till en brant skuren sandslänt.

enligt tidningens referat den 12 februari "behandlade en del samhällen och byggherrar på ett synnerligen sarkastiskt och omilt sätt". En reliefkarta över det aktuella stadsplaneförslaget förevisades och blev utsatt för en synnerligen besk kritik, vilken framför allt riktade sig mot den omfattande skogsskövling, som bebyggelsen av Näset skulle föra med sig. "Enligt planen", skriver tidningen, "skulle nästan hela denna vackra, levande skog med sina sångfågelnästen vika för byggnader och privat exploatering i stället för att förbli en allmän av naturen danad skogsmark". Meningsutbytet blev mycket omfattande, och inlägg i kvällens

debatt gjordes både för och emot. När man skildes åt sent på natten, hade stämningen avgjort slagit över till förmån för den av arkitekt Åkerlund framförda kritiken, och Samfundet hade här till synes gjort sin första betydande insats.

Att det verkligen var en alldeles särskild stämning man hade åstadkommit, bekräftas av att man före mötets avslutning med acklamation bestämde sig för att påföljande söndag träffas på nytt och vara med om ett slädparti över Näset, till vilket hästar och slädar i hast blev uppbadade genom stadens åkare.

Ett mera påtagligt resultat fick mötet på Stadshotellet i en rad åtgärder från byggnadsnämndens sida. Nämnden beslöt sålunda att ingå som medlem i Samfundet med arkitekt Cederström som representant, den beslöt vidare att uppdra åt stadsingenjör A. Liljenberg i Göteborg att omarbota stadsplaneförslaget för Näset samt sist men inte minst betydelsefullt att anställa en stadsarkitekt i Södertälje. Någon sådan hade inte tidigare ansetts nödvändig, och till en början nöjde man sig också med en deltidsbefattning. Den förste innehavaren av denna tjänst blev den sedermera så bekante arkitekten Cyrillus Johansson, som stannade kvar på sin post till 1925.

Under nästan hela denna tid fortgick diskussionerna kring stadsplanen för Näset. Uppgiften måste ha varit synnerligen besvärlig, eftersom den dubbelspåriga järnvägen med sin bangård och kanalbro nu redan var ett faktum, liksom även uthamnen och ett par fabriker. Snart kom även statens sekundärstation med sina kraftledningar in i bilden. Liljenberg fick flera gånger omarbota sina planer, som detaljgranskades och kritiserades av Cyrillus Johansson och Södertäljes egen stadsingenjör John Aspegrén. Först den 7 februari 1924 var man mogen att fastställa den då färdiga stadsplanen.

I våra dagar är det svårt att avgöra, hur stor välsignelse Södertälje har haft av stadsplanerarnas mödor på Näset för snart ett halvsekel sedan. Utvecklingen har gått vidare i rasande fart, och de intentioner som fanns från början, har man till stor del nödgats gå ifrån. Uthamnen har exempelvis snabbt expanderat och blivit omgiven av en mycket heterogen industribebyggelse av högst skiftande kvalitet. Både före och efter andra världskriget har man uppfört stora bostadshus utefter östra sidan av järnvägen, och mellan detta område och uthamnen ligger några i och för sig ganska trivsamma villakvarter inklämda. På senare år har oljehamnen med sina jättecisterner kommit till, och slutligen har den nya Europväg 4 med sina dubbla filer och sin betongbro över kanalen dragits fram utmed järnvägens västra sida.

Men denna stora exploatering av Näset har företrädesvis berört halvöns norra och västra delar, och i trakten av det gamla havsbadet i syd-

ost finns ännu ett område bevarat med relativt ofördärvad skogsnatur. Den gamla badsocieteten och de välsituerade sommargästerna är sedan länge borta från Näset och från Södertälje överhuvudtaget, men detta är givetvis ett resultat av sociala omvälvningar och ändrade fritidsvanor och har ingenting att göra med kanalens breddning och Näsets exploatering, som man fruktade för femtio år sedan. På det hela taget är det rent av en lycka för Södertälje, att järnvägen drogs över Näset. Om man hade stannat för något av de andra alternativen, som framlades i början av seklet, hade staden nämligen i våra dagar sannolikt fått brottas med stadsplaneeländen, som vi knappast vågar tänka på.

Det finns ingenting som tyder på att Samfundet för Hembygdsvård tog någon befattning med frågan om stadsplanen för Näset efter det stora mötet på Stadshotellet i Södertälje den 10 februari 1917. Men även om det i våra dagar är svårt att upptäcka något mera påtagligt resultat av detta möte, har det ändå sitt intresse som den unga sammanslutningens första stora aktivitet. Det är också sannolikt, att mötet väckte till liv en slumrande opinion, ett intresse för hembygdsvård, som sedermera tog sig andra uttryck. Med säkerhet vet vi exempelvis, att flera av deltagarna i mötet två år senare var med om att stifta Östra Södermanlands Kulturhistoriska Förening, som visserligen inte kunnat göra några betydande insatser på naturvårdens område men som nu i snart femtio år varit en opinionsbildande faktor och som ägnat sig åt andra hembygdsvårdande uppgifter i Södertälje och bygderna där omkring.

*

Redaktionen vill gärna tillägga, att denna första aktivitet i Södertälje följts av kontakter och praktiskt samarbete ända fram till jubiléumsåret.

Det har gällt mer personlig rådplägning med Samfundets vän och medarbetare Robert Ahnberg, under många år stadsfullmäktiges ordförande och en vidsynt hembygdsvårdare; det har också varit fråga om mer ingripande rådgivning vid de omfattande väg- och brobyggen, som satt sin prägel på staden under de senaste tjugo åren. Till sist har det gällt det stora kanalbygget, där Samfundet av Sjöfartsstyrelsen fått det viktiga uppdraget att bevaka landskapets intressen vid kanalens ombyggnad. Det har varit ett viktigt projekterande arbete, utfört av landskapsarkitekt Carl Olov Orback och syftande till en delvis ny gestaltning av landskapet vid kanalen.

Här har årtalen 1916 och 1966 knutits samman och det är ingen tillfällighet att kontakterna under årens lopp gällt bl.a. stadsplan och landskap. Det kan vara värdefullt att erinra sig detta under jubiléumsåret.

Valborgsmässa vid Öresund

Även i år flamar i vårt solfattiga land otaliga majeldar för vårens skull och till det nyvaknande livets ära. På höjderna lyfter de våra blickar uppåt, och ute på slätterna vill de visa oss vårt gemensamma lilla stycke av jordens vida ring. Men på stranden är deras ordlösa vårmässa skönast: vid mötet mellan eld och vatten får vi se ögonblicket glimma till, medan vattnet sjunger sin eviga visa.

Eld och vatten! Dessa nyttiga och nödvändiga ting kastar sitt yttre hölje och stiger ur vardagligheten som uråldriga symboler för människans högsta längtan och yttersta mål. Enligt den gamla romantiken kom elden en gång ur gudomens sköte, lyfte sig på gyllene, fladdrande vingar upp i rymden med himlaljus åt hela världen. Vattnet är en smäktande tärna, tårar är hennes element, och när hon förmäldes med elden, den eviga kärlekens son, föddes jorden, deras dotter.

Vi moderna människor räknar oss alltför kloka att falla i sådana fantasier, i den mogna åldern är ingen så vidskeplig, och för den högröstade ungdomen är det i vår tid en plikt att smäda romantiken och helhjärtat, som man menar, böja knä för den nakna sanningen. Men romantiken finns, så länge pulsen brinner hos riktiga människor: den är barnarösten som, absolut främmande för vårt frusna förstånd, jollar för oss i ensamma timmar och som rycker oss ut ur den ensamheten för att vi i vårens kväll skall flockas omkring något så betydelselöst som en brinnande rishög, för att se hur vissna grenar och sammanrafsat bråte förtäres och blir till aska.

Det betydelselösa blir betydelsefullt. Ty det är icke bränslet, som locar oss, utan elden. Varje starkt levande människa — sådan är kanske den nakna sanningen — är en soldyrkare, en eldsjäl. Elden är gnistan, som tänder vårt liv, ja, själva livsbegäret, som blir människans oro och lycka, så länge natt följer på dag och solvarven räknas. Utåt kan den

branden ha olika tycke och verkan, somliga medmänniskor är flammans heta och drar förbi oss med våldens hast. Andra vårdar en stilla, varm låga genom många och långa år.

Men alla bär på en eldhård inombords, även den köldskadade som inför kärleken och våren kan tina upp och värmas, och den snåle självförbrännaren hör också hit, även om bränderna blir hans olycka. Några har ett förskräckligt bråk med bränsle och drag, känslor som surnar, hugskott som knastrar, minnen som vissnar och drömmar som kvävs av rök. Innan en sådan brasa slocknar, behöver ingenting särskilt hända, i alla fall ingenting mera märkvärdigt eller väsentligt än vad jämnare själar i grannskapet får uppleva. Vakten vid härden kan nämligen vara den enklaste sak i världen utan eld i vindskupan, fjärran från alla stormar i vattenglas. Men den brandvakt vi alla går invärtes måtte ge Braständaren anledning till många funderingar, om Han nu är fallen för sådant.

*

Elden bränner och törsten vaknar. Då griper vi efter det andra elementet, vattnet, för att svalka vår heta och stilla vår törst, kanske lik Lasarus på den rike mannens trappa eller som den kananeiska kvinnan vid brunnen. Vattnet är sinnebild för det hälsosamt renande, det stilla vederkvickande, och därifrån i många grader upp till det meningslösa i orkanen på havet eller det hämnande i syndafloden.

I stunder av inre samling porlar händelserna fram ur dolda källor på själens marker. En djup sorg kan förnimmas som ett dop till ny födelse. Mötet med en vänlig människa stannar kvar i minnet som glitter över en skogssjö. En innerlig handtryckning mäktar övertyga oss om att varma strömmar går ute på de ödsliga, kalla djupen. I onskans blindhet kan orden falla i heta skurar och bränna som is. Under sinnenas uppror piskar passionerna som stormregn och larmar som brottsjöar. Från ånga till is har vattnet många uppenbarelseformer, vilka förståndet lånar för att fatta själens liv: från vårens soluppgång genom sommarens fullbordan och höstens mognad fram till vinterns vila.

Eld och vatten är motsatta elementer med tydliga likheter. De gamla mystikerna förklarade släktskapet så: urelden är vattnets upphov. Efter sitt ursprungliga utflöde drog vattnet vida omkring men vände tillbaka och äktades av elden. Dottern är vår jord, och vi har vår varelse som hennes barn under en öppen himmel.

*

Ingen upplever en nordisk vårkväll utan att längta till söderns land och soligare tider. Långt nere och nära gränsen till sagans land går lika-

dana människor som vi och plågas av solens eld och öknens torka. Dagarnas mål är en grön oas och en hållbar brunn med svalt vatten.

När ökennatten kommer, frusen och svart, tändes lägerelden, och omkring den sätter sig män och gubbar för att bli barn på nytt. Mörkret, ensamheten, tystnaden och elden låter upp fantasiens portar på vid gavel, och så börjar tankarna och orden en ringdans utan like. Äventyret skalkas, det otroliga blir möjligt, sagan födes. Kvällen är sagoberättarens. Berättelsen väller fram som flödet i oasens outtömliga källa, och berättarglädjen glöder som elden i ökenvandringens sol.

Framför bålet på stranden en skymmande nordisk vårkväll tar drömmarsinnet också ut sin rätt och inbillningen spelar upp, även om notskrift icke är så glöddritad som ökensångens vid ekvatorn. Med gamla tiders naiva tro och fantastiska föreställningar vill vi upplysta och intelligenta stackare ingenting ha att skaffa. Men betingelserna för de gamles villrådiga skrockfullhet lever kvar. Med hela vår varelse prisger vi oss åt situationen, grundupplevelsen. Det är vår innersta önskan, vårt rättmätiga behov just nu.

Elden flammar och vattnet sjunger. Den pratsamme tiger, den ögontrötta spanar, skådespelaren glömmar sin roll, skenet av eldslågorna och vattnets melodi når in till vårt innersta rum, kulturmänniskan förvandlas till naturvarelse. Priset kan förefalla orimligt: bliv barn på nytt! Därför slipper de yngsta billigast om: de behöver bara vara sig själva. Utan andra villkor skall man öppna sig för eldens saga i kvällens tystnad. Endast så får man kasta en blick in i den stora friheten och varna, att man i all sin inbillade vidlyftighet bara är ett fragment, men ett levande litet stycke av skapelsens odelbara helhet. Den upplevelsen får man till skänks, och sen kan man återvända från den utbrunna majelden hem till sin torra men betryggande lilla cell i civilisationen och finna sig till rätta i den. Kanske med samma tillfredsställelse som karavanens elddyrkare, när de går till vila efter en olidlig dagsresa i öknen och nattliga utflykter i den paradisiska värld, den som vi bäst känner från Tusen och en natt.

*

Eld och vatten!

Från majbålet på stranden går våra tankar uppåt den svenska landbacken, där skräphögen icke tändes för frikvällens fest utan mitt under dagsverket för vårbrukets skull. Där är elden präglad av mödans allvar och alltför helig och farlig att leka med. Däruppe glesnar arbetslagen, bygdeelden tynar, när ungdomen lämnar byarna och ökar trängseln i tätorterna. Folklivet gömmer sig liksom grundvattnet i de uttorkade markerna.

Ute i skogen träffar man då och då på en övergiven plats med de sista tecknen, som talar om, att här har människor en gång fäst sin bostad och sitt öde. Bakom några förvuxna fruktträd vittrar stenkransar av den forna skorstenen, och borta i vildgräset kan man hitta den igenrasade brunnens öppning. Eld och vatten! Det första människan bekymrar sig för, där hemmet bygges, är eldstaden och brunnen. Det sista naturen plånar ut av det hemmet är eldstaden och brunnen. Eld och vatten är människans mest elementära livsbehov.

Är det därför majelden flamar så sällsamt klar på stranden, när återskenet får samma milda ton som böljornas mjuka dyningar?

Elden, som vi själv tändar, stiger mot himmelen och välver en trång båge över en mycket begränsad ljuskrets. Runt omkring står natten tät och mörk. Därute ligger den okända världen, bebodd av lika fredliga människor som vi, men också befolkad av misstroigna, maktsjuka och olyckliga varelser, som genom sin fruktan och onda vilja är farliga för sig själva, oss andra och sammanlevnaden.

Dagligen darrar vi inför alla larmande nyheter om ideologiernas vettlösa maktkamp och dödliga hotelser. De har i sina händer krafter, övermänskliga krafter av oberäknelig verkan. Rätt styrda kan de nyheterna ge väldiga stötar åt folk och raser, så att alla får en människovärdig tillvaro på vår planet. Men i händerna på känslolösa vettvillingar och darrar kan de förgifta luftkretsen och plåna ut allt liv.

Räddhågan tränger ett ögonblick innanför vår lilla ljuskrets, och vi ser i elden fienden som skingrar, förfärrar och förtär. Men i nästa stund minns vi ännu klarare, att elden också samlar de kringströdda, visar vägen som fyrbåkar, bereder rum för nytt liv och är livsbegärets klaraste symbol. Ungdomen går i kväll på vårens och lyckans vägar, glömande, glammande. Barnen tränger sig längst fram till elden i ogrumlad barnatro och barnaglädje.

Den unga sorglösheten och vårglädjen är också väldiga krafter i vår ovissa och vanskliga levnad. Tack för dem! Att få syn på dem i skenet från majelden på stranden är den yttersta vinningen för ungdomens vänner, vilka är alltmånga böjda för att tvivla på livets förnyelse även en sådan kväll som denna mitt i det eviga undret. Elden förtär tvivlet och föder tro.

Et fyrtårn i nordisk kultur- og naturvern – tanker ved en milepel

I manges øyne er og blir vel Norden noe av en utpost, — et utkantsområde som egentlig ligger litt for nær oppunder den evige is og sne til at mennesker burde bosette seg og leve her. I hvert fall når det gjelder Norge, er dette en nokså utbredt oppfatning. Hvorfor for eksempel ta slitet med å legge under plog og kultivere de karrige jordflekkene her oppe under polkalotten når sikkerheten for å få moden grøde er så liten? Ja, sett i verdensøkonomisk målestokk kan nok et slikt syn ha meget for seg.

Legger vi imidlertid et estetisk mål til grunn for vår vurdering, vil vi måtte innrømme at vi her i Norden lever i et luksusland som det i virkeligheten er et stort privilegium å få bo i. For det er sannelig ikke mange land igjen i Europa hvor befolkningen i den grad har kunnet fråse i vidunderlig uberørt natur slik som her oppe i nord. Få steder er vel møtet mellom hav og land, mellom dype, grønne fjorder og himmelstormende, glitrende snefjell så dramatisk som her oppe i nord. Det er heller ikke mange steder hvor havet ennå vasker langs så uendelige, uberørte sandstrender eller så øde, blankskurte berg som mange steder her nord. Og det er ennå partier av Norden hvor landskapet fremdeles er slik det ble skildret i det tusen år gamle, mystiske Voluspå-diktet, med fosser som faller utemmet utfor avgrunnsdype berg og juv og med ørn og annen villfugl "flyvende over". Ennå er det atskillig igjen av det eiendommelige, flate hedelandskapet som har inspirert så mang en kunstner, og det er ennå mulig å stige inn i eventyrets dype "sjumilsskoger", eller legge ut på vandring i jotners og æsers uendelige fjellverden. Og i tillegg til alt dette kan vi puste inn en luft som ennå er ren og ubesmittet og drikke et vann som er så klart og herlig og friskt at det gjør enhver annen drikk fullstendig til skamme. Vi kan ennå svømme i krystallklart hav og fjordvann og fremdeles boltre oss i kritthvit sne. Ja, at vi fra naturens side lever i luksus, er det ingen som helst tvil om.

I og med at naturen, som følge av industrialiseringens raske fremmarsj i tiden etter siste verdenskrig, er kommet sterkt i faresonen også her i Norden, begynner det tydeligvis å gå opp for oss at denne fråtsingen i uberørt natur i virkeligheten utgjør en meget viktig del av vår levestandard, en del som vi svært nødig vil leve foruten og som vi også gjerne vil at våre barn og etterkommere skal få oppleve. For faller ikke noe av vitsen bort med den økte fritiden, med bilen og alle de andre tekniske hjelpemidler som er med på å gjøre livet lettvinnt i det moderne velferdssamfunn, om vi innretter oss slik at vi en dag ikke lenger har noe igjen av den natur eller den villmark som vel for de fleste av oss har vært noe av målet med den økte fritiden og den bedre levestandarden. I mange andre deler av verden, hvor industrialiseringsprosessen er kommet vesentlig lenger enn her, er det i hvert fall blitt slik at man må reise i timer og dager for å komme frem til et stykke natur som ennå er noenlunde uberørt. Det skulle være unødvendig å utdype nærmere den rovdriften som for tiden skjer selv i de mest bortjemte deler av vårt nordiske naturlandskap. Enhver som har sine sanser i behold kan forvisse seg om at vi også her i Norden er kommet inn i en ulvetid når det gjelder ingrepene i vårt gamle naturlandskap, og at klokkene dermed er begynt å ringe for de siste rester av Europas opprinnelige natur.

Men det er også andre verdier enn naturlandskapet som er kommet i faresonen, og det er *det gamle kulturlandskapet* og *de gamle kulturmiljøer*. Som en følge av at moderne teknikk har fått innpass på nær sagt alle felter, er vi inne i en epoke med enorme omveltninger, i landbruket, i fisket, i håndverk og industri. De gamle bruksmåter er definitivt blitt akterutseilt og det gamle kulturlandskapet og de gamle kulturmiljøer blir enten fullstendig utslettet for å gi oppkomst for nye og mer tidsmessige virksomheter, eller de blir stående å forfalle. Jeg ser det så tydelig her på Skandinavias vestkyst, hvor jeg har bodd de siste 20 år, hvordan de eldgamle fiskermiljøene i utværene ut mot storhavet enten fraflyttes og forfaller eller rives og moderniseres. Bare navnene på disse utværene ånder av eldgammel historie, og naustene og saltebuene slik de til dels ennå ligger der, side om side, grå og værbitte, på begge sidene av et sund eller en våg, viser ofte den samme eiendommelige reisverkskonstruksjon som vi finner i våre gamle stavkirker. Og oppunder taket henger det fremdeles robåter som i sin konstruksjon ikke synes å være meget forskjellig fra de berømte vikingskipenes.

Også de gamle gårdsbrukene med de naustliknende steinhusene med de praktfullt hellelagte takene blir stående for fall. De fine steinmurene som i sin tid ble lagt opp for å terassere landskapet og hindre at jorden gled ut i dette steile kystlandet, blir plukket i stykker eller får rase ut. Eller, dette som representerer generasjoners slit og arbeide, kan ved hjelp

av kjempemessige arbeidsmaskiner utslettes bare i løpet av noen få timer, for å gi plass for en eller annen moderne og tidsmessig virksomhet, det være seg en industribedrift, en vei, en flyplass, et nytt villastrøk eller liknende.

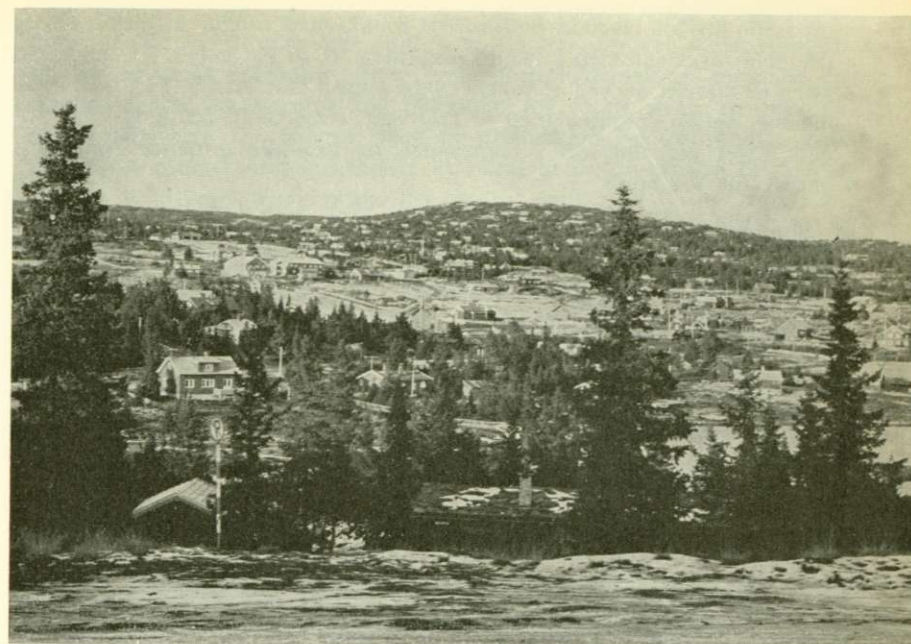
Jeg kunne fortsette i det evindelige å berette om alle de sjokkerende inngrep, store som små, som vårt kulturlandskap og våre kulturmiljøer er utsatt for, men det er neppe nødvendig overfor den leserkrets jeg her henvender meg til. Et av menneskets adelsmerker er å interessere seg for sin gamle kultur og forsøke å ta vare på den. Men i den økonomiske malstrøm som vi er kommet opp i, ser det ikke ut som det er meget tanke for slike følelser. Og jeg skal villig innrømme at det slett ikke er noen lett oppgave å bevare slike kulturmiljøer. Men, — i en tid som er så teknisk fullkommen som vår, da nær sagt alt er innen mulighetenes grenser, selv det å ta andre himmellegemer i besittelse, er det ikke mindre enn direkte latterlig at vi ikke skal ha råd til å verne bedre om de natur- og kulturverdier vi har her nede på vår egen lille klode.

Men nettopp i slike ulvetider er det godt å vite at det rundt i de nordiske land finnes kulturbevisste kvinner og menn som har satt seg som oppgave å stå vakt om disse umistelige og uerstattelige verdier. — Det fyrtårnet som ble tent da "Samfundet för Hembygdsvård" ble stiftet, har nå i et halvt sekel lyst og vist vei i den natur- og kulturbevarende sektor, ikke bare innen Sveriges grenser, men ut over det hele Norden. Ved denne milepelen føler vi en dyp takknemlighet og respekt for det arbeid denne mektig organisasjon utfører. På vegne av de natur- og kulturinteresserte venner i Norge er det derfor en glede og ære for meg å ønske "Samfundet för Hembygdsvård" hjertelig til lykke med denne milepelen.

Nordisk landskap – nordisk ferieland

Vi er blitt så vant med det i Norden: Når vi legger opp til et i fremtidig storarbeide, kikker vi samtidig over til naboen i nysgjerrig undring over hvordan han gjør det, eller har gjort det. Slik på det ene område etter det andre, kulturelt, sosialt og økonomisk. Det er derfor så mye merkelige at det fremdeles er så få tilløp til samarbeide nettopp innen vår fagkrets. Her skulle det være all grunn til at initiativet skulle komme fra norsk side, fordi vi i så bemerkverdig grad har kunnet undgå å dra nyttig lærdom i arbeidet for norsk landskap og ferieland. Skjønt forresten, på det siste område er vel den ene av oss ikke så mye bedre enn den annen.

Som landskapsvernere står vi her i Norge midt oppe i en situasjon som, grunnet den sterkt akselererende samfunnsutviklingen, kommer på oss både uforberedt og med altfor stor fart. Det er vel ingen overdrivelse å fastslå, at landskapsvernet i Norge helt til nå har innskrenket seg til bare å gjelde *naturvern*, hvis resultater i alt vesentlig har vært vern om enkelte få fjellvidder, store trær og noen få botaniske miljøer. Og naturligvis skal man hilse med glede at diskusjonen om ialfall dette arbeide har fått øket aktualitet akkurat i det siste, så har man da gjort noe. Gjennomsnittsnordmannen ferierer i fjellet 3 dager i året, etter hva som er opplyst i en eller annen underlig statistikk, og ikke så få av de samme nordmenn råker til å streife innom akkurat disse nyfredede viddene. Men, altså streifer gjennomsnittsnordmannen de andre 362 dager i året rundt i byen eller på landsbygden, naturligvis bortsett fra de dager han ligger syk eller er utenlands. Kanhende var det dumt å stille problemet slik, for da blir man samtidig nødt til å stille det like dumme spørsmålet: Hva så med miljøet som omgir nordmannen de 362 dagene i året? Og så kan igjen noen komme til å spørre om det ikke også betyr noe om du slarver ned og gjør heimen utrivelig på så mange måter, eller om du i tillegg er like likegyldig til spørsmålet om vern om det lokalmiljø som omgir deg og dine nærmeste medmennesker.

Hvor byen med godt og ondt er flyttet på landet. Hytte- og hotellområde ved Sjursøen, Lillehammer.

Og når spørsmålet først er stillet – hvordan er det så igjen over hos naboen på andre siden grensen?

Vi har ikke kunnet undgå å se det på vår vei gjennom Sverige, for første gang i Skandinavien på en moderne vei som føyde seg mykt inn i linjene i landskapet, og der det var gjort ettervern i terrengødeleggelse. Dette var en ny og fin opplevelse, skapt av et romsynt samarbeide mellom landskapsarkitekt og ingeniør. Begynnelsen? ”– Dom skrattade åt oss under början, nu ber dom om samarbete” som en av pionerene innen svensk landskapsarkitektur berettet for oss. Senere er denne landskapsopplevelsen gjort enda rikere, med skikkelige raste- og parkeringsplasser, fint utvalgte avkjøringsplasser og andre former for veiservice.

Men å, det var også så mye annet turene gav: grustaket som var så fint og nemt restaurert, landskapsmiljø som var bevart eller gjenvunnet. byggeskikken på landsbygden hvor villende nytt gikk sammen med verdifullt gammelt om å skape miljø. Og så en kveld i Värmland råket du midt opp i bygdesamkvemmet i hembygdsgården, i et fint og fornemt

og frem for alt levende antikvarisk miljø, med innbo, bygdebunad og det hele føyet sammen i hembygdsgården til en fin enhet. Og en kveld i august stanset du ved et vakkert vatn oppe i Norrland — nei, ikke vatn, men en veldig demning med et kraftverk, hvor både demning og kraftverk føyet seg fint inn i landskapet, og der alle grinende inngrep i landskapet var borte. —

Noen har gått foran i alt dette, som skal bli et lands skole til landskapsopplevelse. Samfundet för Hembygdsvård og alle dets interesserte medarbeidere har i sannhet grunn til å stanse og se seg tilbake etter 50 års velgjort arbeide.

Også vi på denne siden av grensen, vi med landet "fagrest av fædreland", har et landskap å verne om.

Og så er det bare så tungt å konstatere at nettopp vi av alle bare såvidt har begynt.

Det er ialfall en mager tröst at da har man fordelene av å lære av andres erfaring.

Men så er det slik at all erfaring krever å bli blandet med ny viten og nye erkjennelser, i dette tilfelle om alt dette som er med å danne miljø: Landskapet, landskapstyper, floraen, faunaen, og så alt dette som skal berike eller ødelegge landskapet av materiel samfunnsutbygging. Og nettopp fordi at alle disse faktorene er så merkelig de samme i de skandinaviske land, ligger det så snublende nær å forene vårt arbeide, i et samarbeide der vi på vår side av grensen burde søke å engasjere årelang svensk erfaring i langt sterkere grad enn hittil.

Men så var det ferielandet.

Et sted dypt inne i motormennesket brenner en lengsel etter det å komme ut i landskapet, det urørte eller det fremmede, for å streife omkring eller for å slå seg ned med fiskestang eller på badestrand, i telt eller egen hytte. Midlet til å virkeliggjøre lengselen heter bil, resultatet heter hemningsløst og ukontrollert byggeri.

Det angår oss i høy grad, fordi det på en så veldig måte angår landskapsmiljøene.

Skjønt når det gjelder vår andel i dette arbeide som landskapsvernere, kan det med en viss rett sies at myndighetene på begge sider av Kjölen har lagt et bra grunnlag for å kunne løse — halvparten av oppgaven. Nå står det til landskapsvernet å være med og legge grunnlaget for den neste og like krevende del av oppgaven med ferielandet.

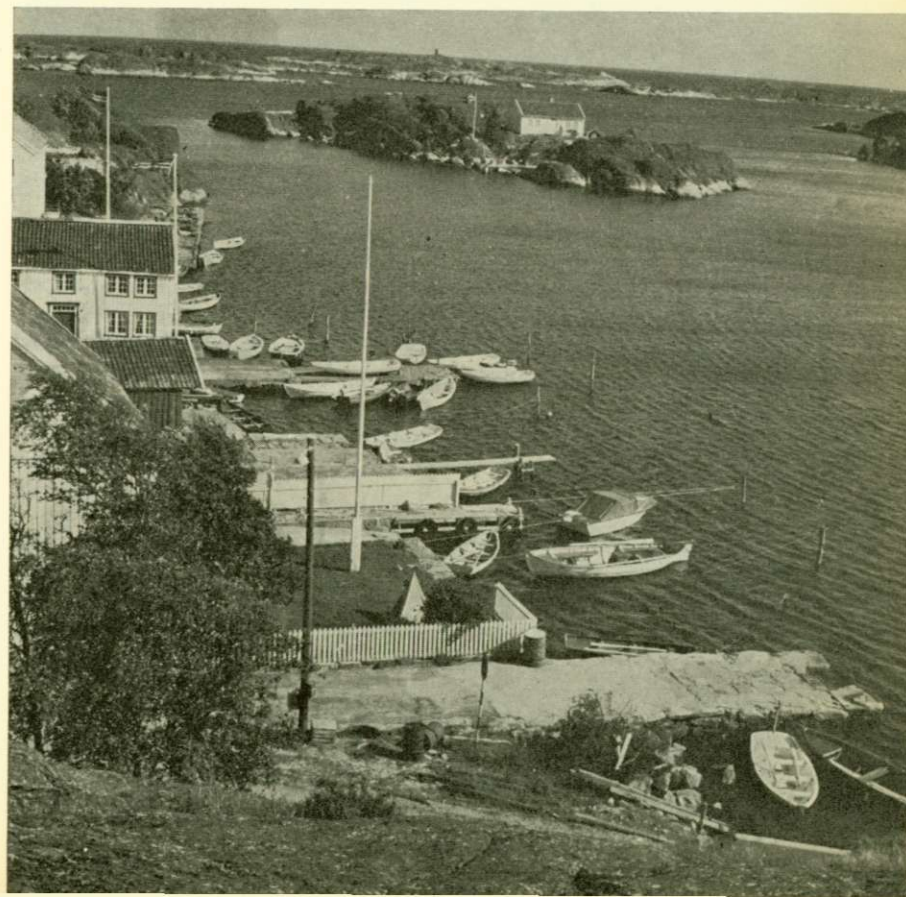
Det sier seg selv at med den veldig flommen av nye friluftssøkende, måtte den første delen av oppgaven bli av rent preventiv art. For det var ikke noe mindre enn en eksplosjonsartet strøm som tok ferie- og friluftlandet i besiddelse fra første verdenskrig av, skapt av nye erkjennelser om hygiene, av økt fritid, bedre økonomi, bedre kom-

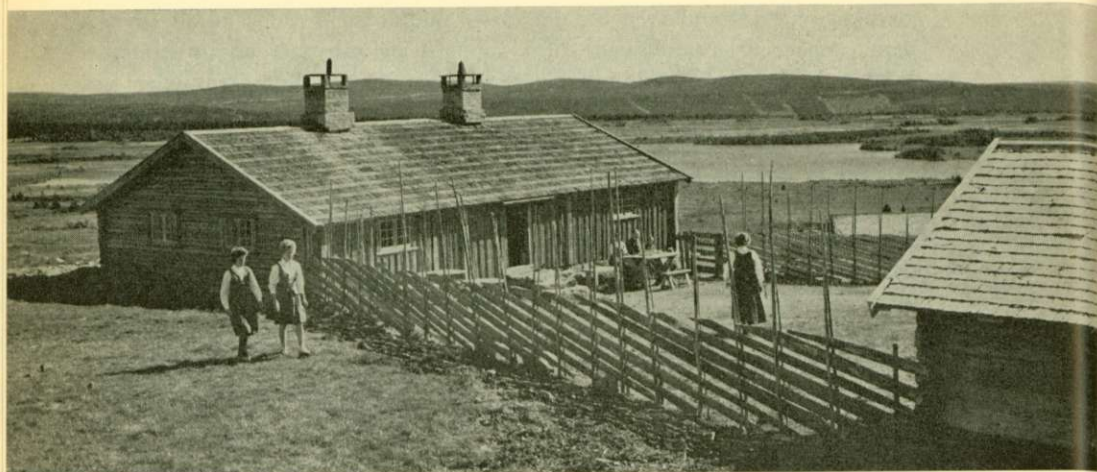
munikasjoner. Strandloven ble det første midlet for å redde ialfall strendene, senere er strandlovene blitt supplert og utbygget administrativt. Jaktlov og innlandsfiskelov skulle ordne forholdet mellom grunneier og friluftssøkende, og akkurat her fikk man for første gang en gryende konstruktiv plan for balanse mellom produksjon og avvirkning. Men fortsatt er presset mot ferielandet så hardt at de preventive tiltak, det å frede, i alt overvejende grader det man er opptatt av.

Det er bare det, at strømmen til fjorden og fjellet bare fortsetter å øke, og at man etterhvert må innse at man ikke løser denne kjempeoppgaven ute i ferielandet ved i lengden bare å forkynne: Du skal ikke.

Derfor står man da også overfor en ny og mektig arbeidsoppgave, nemlig ferielandet med alt dens innhold. Denne kjempeoppgaven, med alle de veldig landskapsoppgaver den stiller oss overfor, må vår generasjon landskapsvernere kaste seg inn i uten å nøle. Midt oppe i et sam-

Fölsomt og vakkert landskap i norsk skjærgård (Hvalerøyene).

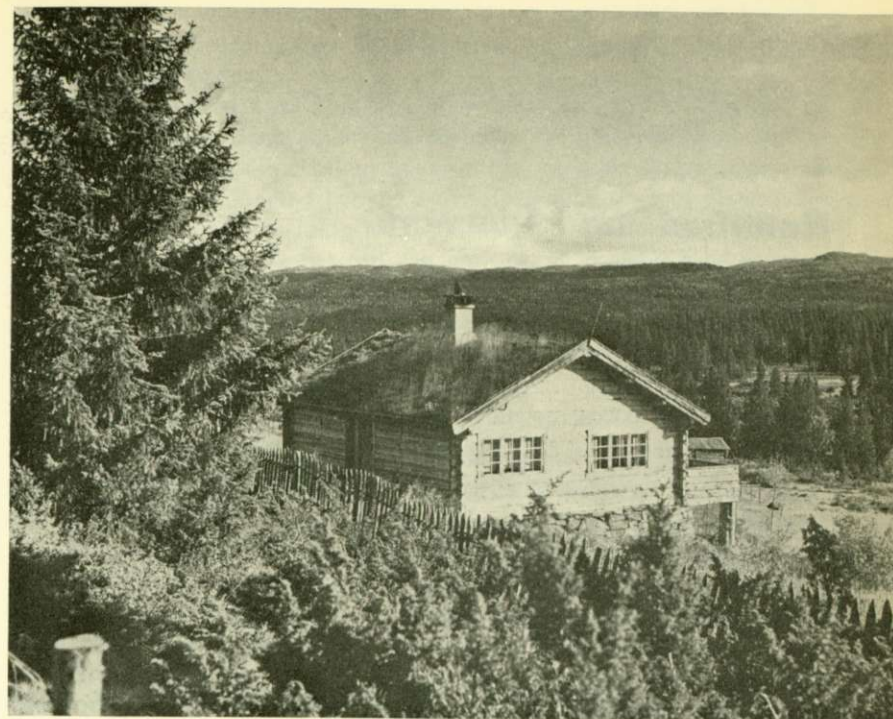
Seter ved Sjørsjøen, Lillehammer.

funn, som gir sine medlemmer fritid og mer penger i lommen, må også den neste halvdel av oppgaven løses, nemlig den konstruktive del å skaffe plass til alle i ferielandet, og på en slik måte at miljøet Norden ikke ødelegges for kommende slekter. Her står vi overfor en oppgave som er alvorlig, fin og krevende på samme tid, og som spenner fra veiser-vice og til miljøopplevelse fra fjord til fjell. Her kreves det både å sørge for å stå faglig beredt og eie evne og vilje til helhjertet medvirking. Men vi må erkjenne at vi mangler den erfaring som en slik arbeidsoppgave vil kreve av oss, og at vi sørgelig har forsømt å dyktiggjøre oss for den. For oss på denne siden grensen gjør det heller ikke saken bedre at vi samtidig i så høy grad mangler det økonomiske grunnlag.

*

Kanskje kunne det være nyttig om vi som granner kom sammen og snakket ut om sakene, at vi utvidet det nordiske samarbeide til også å omfatte noe så helnordisk som spørsmålet om nordisk landskap — nordisk ferieland. Sett ut fra norske forhold ville et slikt samarbeide ikke bare være nyttig, men nødvendig.

Og det ville vel ikke være å ta mye feil å antyde at grunnlaget for et slikt samarbeide måtte søkes i følgende retningslinjer:

Hytte på nedlagt seter (fåbod) i et øst-norsk dalføre.

Landskapsvern krever utstrakt forskning fordi resultatene av en mer avansert forskning på dette område i andre land bare i noen grad kan overføres til skandinaviske forhold. Og fordi at forskningsoppgavene ville være analoge under våre ensartede forhold, bør skandinavisk forskning innen denne fagkretsen samordnes. Et felles nordisk resultat av samarbeidet ville også føre til at verdifulle erfaringer ville kunne utveksles landene imellom.

Og til slutt, med tanke på det store omfang av svensk turisme i Norge, vil billedet ikke bli fullstendig uten å antyde at de økonomiske samarbeidsoppgaver på dette felt i høy grad også er til stede.

Naturfredning i Danmark

Ved Samfundet för Hembygdsvårds 50 års jubilæum skal der lyde en varm hyldelse fra dansk side, både for det rige virke Samfundet har ydet også i rent naturfredningsmæssige spørgsmål, men ikke mindst for det gode samarbejde, vi på flere måder har haft gennem årene.

Det var Samfundet, der ved mødet i Uddevalla i sommeren 1955 under Foreningens Nordens ægide tog initiativet til en nærmere forbindelse mellem de skandinaviske lande og således, at man skulle dyrke fælles interesser, holde hinanden orienterte og i påkommende tilfælde yde hinanden støtte gennem erklæringer m.v. Dette førte bl.a. til, at man fra dansk side i 1958 rettede henvendelse til Atomenergikommissionen for at støtte de svenske bestræbelser for at bevare de sidste intakte elve, og til oprettelse af kontaktmandsinstitutionen med repræsentanter for de fire skandinaviske lande. Denne fællesforening, der har fået navnet "Nordisk samverkan för bygd och natur" (NSBN), har hvert år møder med repræsentanter for naturfredning og hjemstavnspleje i de skandinaviske lande og hvert tredje år en stor kongres. 10-årsjubilæet skal bli fejret med en kongres i Stockholm i forbindelse med Samfundets 50-årsjubilæum.

Samfundet har taget forskellige initiativer og medvirket i samarbejde med blandt andet konference om fællesproblemer, der har handlet om Øresund, tilsvinningsproblemer i naturen ved Øresund, sommerhusbebyggelse hvordan natur og landskab må dannes ved kraftanlæg og nu . . . det delikate spørgsmål: Farvning af huse i det åbne landskab.

Vi skylder for alt dette Samfundet en hjertelig tak og knytter dertil et varmt ønske for dets virke frem over.

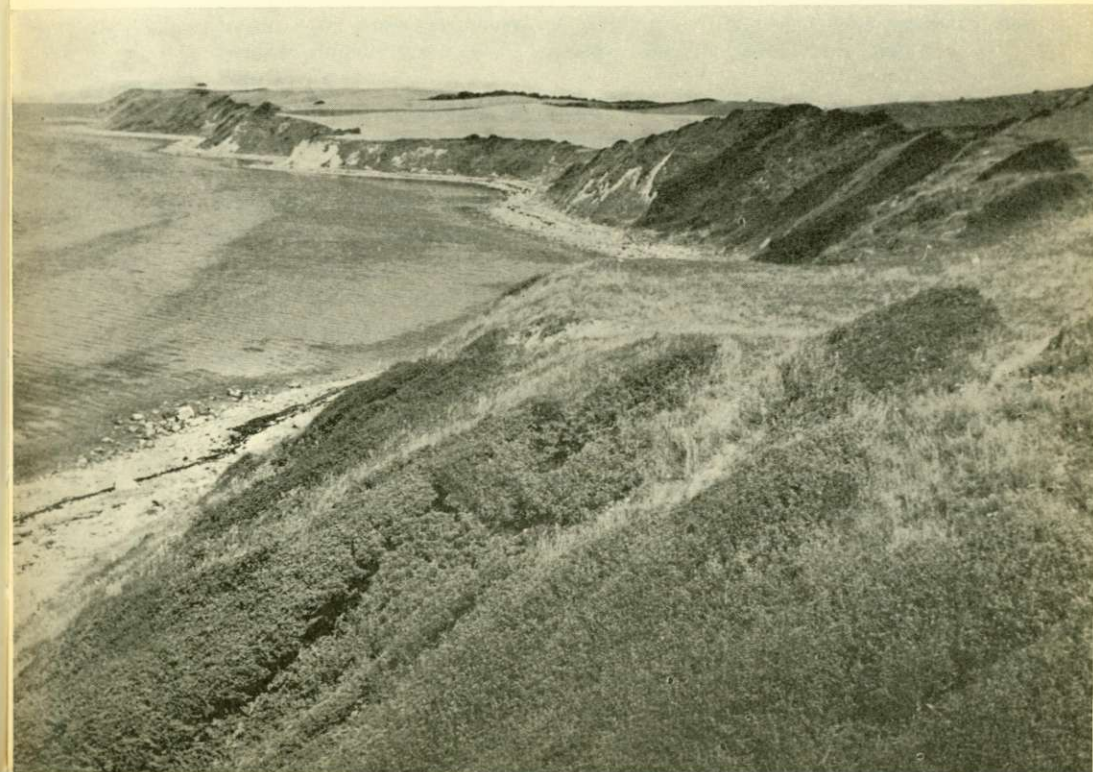
Når man har ønsket at få en kort omtale af naturfredningsarbejdet i Danmark i den seneste tid kan nævnes, at vi har haft flere sager til behandling end noensinde før og stadig deltager i møder i Overfrednings-

nævnet og fredningsnævnene rundt om i landet foranlediget ved den voldsomme aktivitet med hensyn til udstykning og bebyggelse bl.a. grundet på pengeligheden.

Hvis man i grove træk kan sige, at naturfredningen har haft den udvikling hos os, at den ved århundredskiftet var naturvidenskabeligt betonet — under Eric Struckmann landskabelig æstetisk, under statsminister Th. Stauning rekreativt betonet og nu helt domineres af planarbejde, har Danmarks Naturfredningsforening selvsagt måttet følge denne udvikling op. I forbindelse hermed kan nævnes, at vi sigter mod at udøve konsulenttjeneste, således at vi med råd og dåd kan bistå kommuner og industrier ved opførelse af større bebyggelser og industriforetagender i det åbne landskab, men løsningen af sådanne opgaver kræver et betydeligt større personale og øgede indtægter.

En dybtgående analyse af problemstillingen omkring fredningen er ikke hidtil blevet foretaget, idet lovgivningen til stadighed har bygget på loven af 1917, som man har fulgt op med ændringsforslag.

Fine formationer ved kysten på øen Nexelø (i Sejrobugten), som er fredet i sin helhed. — Foto K. Gemzöe.

*Rundt om de ca. 2000 landsbykirker, er af udsigtsmæssige hensyn m.m. fredet større og mindre arealer. Ovenfor ses kirken i Kimmerslev ved Roskilde.
Foto K. Gemzöe.*

Den kranke skæbne, jordloven fik, bevirkede imidlertid, at der i 1961 blev nedsat en naturfredningslovkommission, hvis opgave et at komme med forslag til Folketinget.

Det siger sig selv, at alle naturvenner med største spænding imødeser kommissionens betænkning. D.N. er repræsenteret i kommissionen, ligesom vi har sæde i de nedsatte underudvalg.

Hvornår kommissionen kan afslutte sit arbejde, kan endnu ikke siges med sikkerhed, men man stiler mod, at dette sker i løbet af det kommende forår. Hvilken konklusion, kommissionen kommer til, er det for tidligt at udtale sig om, men det fundamentale spørgsmål er formentlig, om det lykkes at finde frem til brugbare regler for regulering af indgreb i det åbne land.

Den nugældende naturfredningslov giver stort set de fornødne muligheder til sikring af de egentlige fredningsværdige områder. Det er først, når det drejer sig om det åbne land, at loven har vist sin magtesløshed.

Skal fredningsarbejdet i Danmark lykkes, er det en uomgængelig nødvendighed, at vi får midler ihænde mod den omsiggribende ødelæggel-

*Den gamle hærvej, der strækker sig fra Viborg til landegrænsen mod syd, er fredet — der hvor den endnu kan erkendes — tilligemed dens nærmeste omgivelser. Billedet viser en del af vejen indenfor Skanderborg amt.
Foto K. Gemzöe.*

se ved uhensigtsmæssig sommerhusbebyggelse, forkerte vejføringer og meningsløse elføringer, som i dag i stadig højere grad skæmmer det danske landskab.

Arbejdspresset, og det gælder for alle fredningsmyndigheder, samt D.N., er stadig stigende. Realiteten er, at D.N. er nået til grænsen af sin ydeevne, og man må imødesee en personalemæssig udbygning af foreningen, hvis den fremover skal udfylde det væld af funktioner, som påhviler den.

En betydningsfuld udbygning af foreningens faglige udvalg har gennem de sidste år fundet sted, og en udbygning af lokalkomiteerne ud over hele landet sker for øjeblikket. Mere end 500 personer i foreningens centrale ledelse og lokalkomiteerne yder idag en vederlagsfri arbejdsindsats for D.N.. Uden disse travlt optagne mennesker idealistiske indsats for foreningen, ville vi være prisgivet.

Glædeligt er den stadig voksende forståelse for foreningens arbejde,

Ved Hald Sø, syd for Viborg, er med støtte af hele den europæiske geologiske videnskab bl. a. de såkaldte Dollerup Bakker fredet, idet istidsslugtene, der ses på billedet, ved siden af deres landskabelige skønhed frembyder et vigtigt geologisk undervisningsobjekt. — Foto K. Gemzöe.

som vi møder i den danske befolkning, således kan nævnes, at vi i det forløbne år har fået tæt op mod 10.000 nye medlemmer.

Nævnes skal endvidere, at foreningen udfolder ihærdige bestræbelser for at udbygge propagandaen omkring det landskabsbevarende arbejde. Dette sker ud fra erkendelsen af, at uden en bred almen tilslutning kan foreningens virke ikke lykkes. Udover vort traditionsrige årsskrift er man således begyndt udsendelse af 2 årlige tidsskrifter, der behandler aktuelle problemer, og endvidere vil man hvert år afholde en naturfredningsdag. Dette arrangement løb af stabelen sidste år, idet man på grundlag af turforslag fra vore lokalkomiteer udarbejdede kort og beskrivelser, der blev udsendt gennem den danske presse. Turforslagene var gengivet i omkring 1½ mill. aviser. Befolkningens interesse for turforslagene var helt overvældende, og vi stiler fra næste år mod udgivelsen af en naturavis under mottoet: Kør ud og gå.

Som led i bestræbelserne for at søge de danske søer og deres maleriske omgivelser sikret, er bl. a. søområdeerne på Lolland fredet. Her ses udsigten over Maribo Sødersø. — Foto K. Gemzöe.

Naturavisen skal udkomme i 350.000 eksemplarer, og vi håber, at den skal betyde et yderligere skridt frem mod en bredere forståelse for såvel fredningsarbejdet som D.N.s virke.

Sluttelig skal omtales, at D.N. gennem repræsentation i de såkaldte planudvalg, hvoraf der i princippet er eet for hvert amt, søger at gøre sine synpunkter gældende med sensyn til vejføringer, sommerhusbyggeselskaber, placering af højspændingsledninger, placering af elværker m.v. og ved en form for konsulenttjeneste har medvirket bl.a. ved opførelsen af det store olierafinaderi på Stignæs, og der haft indflydelse på bebyggelsens udformning, for så vidt det af tekniske grunde var muligt — dels farve og hensigtsmæssig skærmende beplantning — alt som modvægt mod de rent ingeniørmæssige synpunkter. Overfor den vældige eksploitering i landskabet i de senere år, er der dog lang vej frem til at nå et i naturfredningsmæssig henseende helt tilfredsstillende resultat.

Naturskydd i Finland

I finländskt språkbruk har man stannat vid det gamla ordet "naturskydd" och inte som i Sverige övergått till "naturvård", kanske för att motsvarande ord på finska alltför mycket närmar sig betydelsen skötsel, såsom i fårskötsel eller trädgårdsskötsel, och sålunda ger associationer till pysel med husdjur, blommor och planteringar. I praktiken hindrar det inte naturskyddet att vidga sitt verksamhetsfält så som förändringarna i tiden och samhällsstrukturen kräver och som i så utpräglad grad skett i Sverige under de senaste åren. Vi låter alltså det samlande begreppet naturskydd i sig innesluta förutom det klassiska bevarande naturskyddet allehanda naturvårdande uppgifter såsom landskapsvård och därtill allt som gäller naturresursernas förnuftiga utnyttjande samt naturvårdsproblemen i samband med friluftsliv och rekreation, med byggande och samhällsplanering och med näringslivets inklusive kommunikationernas utbyggnad. I praktiken menar vi detsamma som danskar, norrmän och svenskar ehuru terminologin är olika.

Det är med stort intresse och inte så litet avund som vi i Finland följt med den väldiga expansion som naturskyddet i Sverige genomgått på senare tid. Avunden gäller närmast de i våra ögon betydande ekonomiska resurser som naturvården beviljats. Finlands naturskydd lever ännu i ytterst små förhållanden allt medan de nya problemen tränger sig på. En olycklig inbördes oenighet i ekonomisk-politiska frågor har försatt både staten och näringslivet i ett beträngt läge, där kapitalbrist är det ständiga ledmotivet. Under sådana omständigheter får kulturella och ideella strävanden alltid sitta emellan och naturskyddet bland många andra har föga hopp om att möta förståelse hos anslagsbeviljande organ. Dessutom tror många människor i Finland fortfarande att naturskydd blott är ett verklighetsfrämmande sysslande med fridlysning av träd, flyttblock och dylikt. Andra — icke minst det ur små förhållanden uppstigna

ledande politiska skiktet — har än så länge ingen annan värdemätare än penningen och miljöfrågor är för dem av underordnat intresse. Det har ännu inte gått upp för dessa, att naturskyddsbegreppet svällt ut över sina bräddar, att naturskyddet med sin vidgade innebörd på sätt eller annat berör varje människa. Den stora väckelsen har ännu inte kommit.

Men den är på väg. Det jäser starkt på naturskyddsfronten. Man märker det i tidningarnas spalter och även det materiella välståndets skapare finner att naturvårdsfrågorna förvandlas till ekonomiska realiteter i deras dagliga gärning. Den enskilde ställs ideligen inför tidigare okända naturvårdsproblem särskilt under sin lediga tid: Det är inte alltid så lätt numera att finna en plats i naturen, där man kan vara i fred eller ströva omkring. Okände strandbebyggelse, smutsigt vatten, olja på stränderna, glassplitter och annat är ledsamma upplevelser, som leder tankarna till naturvård. Biocidfrågan har i mycket hög grad bidragit till att inrikta allmänhetens intresse på naturvården.

Finlands naturskydd befinner sig sannolikt nu i en brytningstid och man väntar på det genombrott som snart måste komma. Under den tid som gått har det statliga naturskyddsinspektörsämbetet och de ideella naturskydds- och hembygdsvårdsorganisationerna dock vunnit icke föraktliga framgångar, trots att de arbetat under knapphetens kalla stjärna. Synliga tecken på detta är bl.a. national- och naturparkerna, Karkaliuddens räddning undan bebyggelse, den tillsvidare vunna kampen om Kuusamoforsarna (striden hotar att blossa upp på nytt), Rapola åsen . . . Mycket mera har ändå gått förlorat. Grusåsarna är i ett bedrövligt skick; kraftverksbyggarna har erövrat de flesta större forsarna utan ordnat motstånd från naturskyddshåll (nu är man dock beredd att kämpa hårt för Torne älv); i Lappland byggs nu en väldig vattenreservoir, det s.k. Lokka-projektet, som under sig dränker den natursköna Sompiojärvi sjö jämte 417 kvadratkilometer lappländsk mark och — hör och häpna — den *för evigt fridlysta* Sompio naturparks strandområde; vägbyggarnas arbetsresultat verkade som en teknisk knock-out på betraktaren ända tills en förbättring inträdde för 6—7 år sedan; höga tomtpriser i städernas omgivningarna lämnar inte mycket plats för öppen natur. Ja, en bitter talare vid en naturskyddskonferens trodde att det i dessa tider på en enda månad förstörs mera natur än Naturskyddsföreningen under hela sin tjugooåttåriga tillvaro lyckats rädda.

En upprykning är nödvändig och den förbereds också på olika fronter. När detta går i tryck, har ett betänkande om en ny naturskyddslag avgetts. Förslaget innefattar bl.a. utbyggnad av den statliga naturskyddsorganisationen och i lagtexten inrycks paragrafer om landskapsvård, täktregler m.m. Däremot saknas strandlagsparagrafer. Friluftsförslagen och allemansrätten dryftas i en annan statskommitté, men också strandbe-

byggelsefrågan är under utredning. Naturskyddsföreningen i Finland är i färd med en stadgerevision och en utbyggnad av sin organisation. De största svårigheterna ligger på det finansiella planet.

Det finns några stora principfrågor som för närvarande är aktuella i Finland. En av dem gäller naturskyddets inställning till den moderna skogsvården och den omfattande dikningen av kärren. En annan är vattenföreningen. Finlands natur präglas ju i hög grad av skogarna och sjöarna. Skogarnas värde för den som vill uppleva naturen omväxlingsrik och fylld av liv minskas betydligt av stora kalhyggen och likåriga bestånd. Sjöarna och vattendragen är i allmänhet grunda och ömtåligare för föreningar än i andra länder. Av cirka 7 miljoner hektar kärrmark dikas nu årligen omkring 200 000 hektar och i landets södra delar har kärren nästan tagit slut till stor skada för vetenskapen och fågelfaunan. Man försöker ännu rädda vad som räddas kan.

Urbanisering och samhällsplanering fortgår utan bestämda regler för naturens och landskapets behandling och med ringa hänsyn till dessa miljöfaktorer. Detsamma gäller glesbebyggelsen vid stränder och i annan landsbygdsmiljö och det gäller allehanda arbetsföretag som förändrar eller utplånar naturen. Tänkande människor börjar ana att det som sker inte alltid är som det bör vara, men den stora massan är uppenbarligen helt inriktad på det materiella och förmodligen salig i sin andefattigdom: "ty de skola ärva jorden", men vilken jord?!

Som av det sagda framgår, trampar naturskyddet i Finland i barnskorna, dels emedan naturskyddets vidgade betydelse egentligen uppenbarats först efter andra världskriget, och dels emedan naturskyddet hittills icke blivit en samhällsangelägenhet av sådan betydelse att politikerna värdigats befatta sig med den. Mången anser att naturskyddsrelsen alltför begränsat varit en biologers och deras likars angelägenhet och att dessa icke förmått föra ut naturskyddstanken till vidare samhällskretsar och till politikernas tankevärld. Det blir nödvändigt att lägga om propagandan och upplysningen så att vanliga människor förstår att saken gäller dem själva. Först då kan man vänta framgång i naturskyddsarbetet.

Vi har kunnat konstatera att Sverige passerat denna opinionströskel och vi har stor nytta av att följa med naturskyddet och hembygdsvården här liksom i det övriga Norden. Många är i själva verket de impulser som kommer västerifrån. Det är därför för oss i Finland ytterst värdefullt med den nordiska kontakt som existerar mellan våra organisationer och inte minst inom "Nordisk samverkan för bygd och natur".

Samfundet för Hembygdsvårds ordförande och sekreterare under 50 år

Ordförande

Lektor Karl Starbäck 1916 — 1930
Landshövding Sven Lübeck 1930 — 1932
Direktör Otto Lindeberg 1932 — 1937
Landshövding Hilding Kjellman 1937 — 1949
Envoyén Zenon P. Westrup 1949 — 1955

Fil. dr John Nihlén 1955 — 1964
Seminarielärare Holger Nilsson 1964 († 13.7.1964)
Riksdagsman Ragnar Lassinantti 1965 —
Fil. dr John Nihlén har varit styrelsens verkst. ledamot 1935 —

Sekreterare

Arkitekt John Åkerlund 1916 — 1923
Fil. lic. Fritjof Hazelius 1924 — 1935

Fil. dr John Nihlén 1935 — 1949
Redaktör Nils Nihlén 1949 —

DURO
DURO HAGASTRÖM
Tel. 026/1973 30, 13 13 00

Till Söderhjelmiska gården i Gävle har vi från en tidig 1800-talstapet framställt en kopia i handtryck. Ett utmärkt resultat, som klart visar konsthantverkets stora möjligheter med modernt DURO-handtryck. Kontakta oss gärna direkt om Ni funderar på ett nytryck efter gammalt original.

Landskapsvård

Vår tid formar landskapet

En bok om praktisk landskapsvård
gestaltningen av vår egen miljö, uppbyggd
av tradition och nutid

Redigerad av fil. dr John Nihlén

Bland medarbetarna:

Lektor Lorentz Bolin

agronom A. Goldkuhl

professor Erik Lundberg

landskapsarkitekt Carl Olov Orback

landskapsarkitekt Henning Segerros

fil. dr Mårten Sjöbeck

Ur innehållet:

Vägen och landskapet — Kraftverkslandskapet — Industri-
landskapet — Äng, hed och hage — Skogen och jorden —
Stadslandskapet — Fritidslandskapet — Fornminnen-mark-
vård

Ca 300 sidor med 100-talet illustrationer. Utkommer i maj

LTs förlag utges i samarbete med Samfundet för Hembygdsvård

service och resurser

Idag kan ingen sälja som igår! Detaljhandeln ändrar snabbt struktur, kraven på hygien och bekvämlighet ökar...
Idag måste förpackningen tala för varan, skydda den, göra den lättare att handskas med...

Att förpacka rätt är inte lätt. För att skapa en förpackning, som i varje detalj är den rätta just för den aktuella varan, behövs experter inom många olika områden.

De experterna finns hos Åkerlund & Rausing - Nordens ledande förpackningsföretag.

AB ÅKERLUND & RAUSING

FORPACKNINGSFÖRETAGET

Innehållsförteckning

<i>John Nihlén: Tradition — skönhet — ändamål</i>	35
<i>Björn Linn: Byggnadskultur — i går, i dag, i morgon?</i>	46
<i>Z. P. Westrup: Svensk kulturminnesvård i internationell belysning</i>	54
<i>Hans Wachtmeister: Hot mot kulturlandskapet</i>	66
<i>Ragnar Oldberg: Oförytterliga värden</i>	75
<i>Anders Diös: Mitt hembygdsarv</i>	83
<i>Thomas Paulsson: Stadsbons protester</i>	90
<i>Olof Nobel: Med Gud i hågen och Båstad på hjärnan</i>	96
<i>Erik Lundberg: Verklighetens värden</i>	105
<i>Harry Ståhl: Ortnamnsvård</i>	111
<i>Sven Hellqvist: Utanför gårdsgården</i>	121
<i>Per-Erik Fürst: Naturvårdsdelegationen</i>	127
<i>Gustav Sandgren: Vad ser Du i naturen?</i>	133
<i>Eric Bojs: Läraren, eleven och hembygden</i>	138
<i>Karl Högemark: Bildningsarbetet och hembygden</i>	145
<i>Gunnar Olin: Nedskräpningen</i>	148
<i>Ulf Ribers: Något om fäbodkommittén</i>	153
<i>Per Orgård: Fäbod och fritid</i>	157
<i>L. G. Romell: "Löväng" och änge i lära och liv</i>	165
<i>Eric Harry Bergquist: Södertälje och Samfundet</i>	178
<i>Nils Ludvig: Valborgsmässa vid Öresund</i>	183
<i>Ulf Hafsten: Et fyrtårn i nordisk naturvern</i>	187
<i>Olav Skinnarmo: Nordisk landskap — nordisk ferieland</i>	190
<i>Knud Gemzöe: Naturfredning i Danmark</i>	196
<i>J. Standertskjöld: Naturskydd i Finland</i>	202
Samfundet för Hembygdsvårds ordförande och sekreterare under 50 år	205

SKOFABRIKS AB OSCARIA i Örebro

— enskilt företag i skobranschen — kan se tillbaka på snart 60-årig verksamhet inom skofabrikationen och är idag en av landets ledande skoindustrier.

Sin försäljning bygger företaget helt på egna affärer runt om i landet, som idag uppgår till 220 stycken. Oscaría har 2.200 anställda inom olika verksamhetsgrenar, varav c:a 800 är affärspersonal.

Genom affärerna säljes årligen c:a 4 milj. par läderskor, tofflor och gummiskodon samt 4,5 milj. par strumpor.

OSCARIA

stil kvalitet pris

Landby & Lundgrens Boktryckeri Malmö tel. 040-212 08 • 232 50

Med kundkrets över hela landet

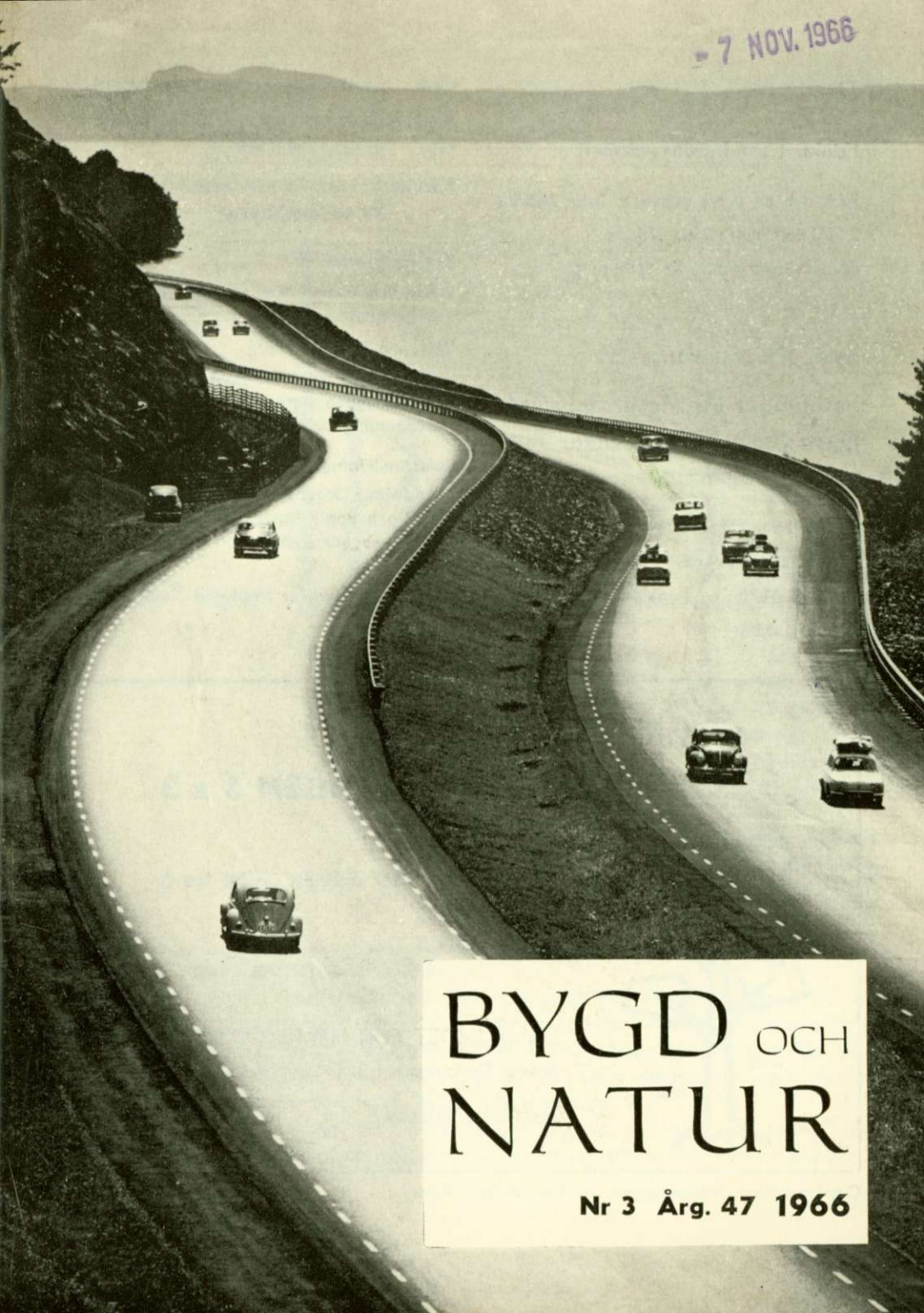
när det gäller krävande tryck

i färg och svart

Boktryckeriinteriör från mitten av 1600-talet. Efter träsnitt av Abraham von Werdt, 1640-1680.

7 NOV. 1966

An aerial photograph of a winding, two-lane road that curves through a landscape. The road is light-colored with white dashed lines. Several vintage cars from the 1960s are driving on the road. The road is bordered by a dark, grassy embankment on the left and a lighter, possibly gravel or dirt shoulder on the right. In the background, a body of water and distant hills are visible under a pale sky.

BYGD OCH NATUR

Nr 3 Årg. 47 1966

Bygd och Natur

tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén

Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 15:— pr år

Bygd och Natur utges av

Samfundet för Hembygdsvård

Riksförbund för bygdekultur

och landskapsvård

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

Tel. 119424, 119444, 119455

Postgiro 8136 — Bankgiro 56-4618

Ordf.: Landshövding Ragnar Lassinantti

V. ordf.: 1:e hemslöjdskons. Eva Ljungkvist

Sekr.: Redaktör Nils Nihlén

Styrelsens verkställande ledamot:

Fil. dr John Nihlén

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor

Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planering i samband med väg- och

vattenbyggen samt nybebyggelse

Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar

Råd och upplysningar vid uppläggning

av hembygdsstudier

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

John Nihlén

En fest och en paroll

När jubileumsåret lider mot sitt slut är det tid att göra ett bokslut.

I de många tack som kommit Samfundet till del har man satt betyg — och glädjande nog ganska höga — på raden av aktiviteter under året. Många har fäst sig vid den lysande festen på Börsen, där monarken, Harry Martinson och spelmännen representerade höjdpunkterna. Andra har glatt sig åt minnet av pingstdagarnas olika hembygdsfester på Skansen, där man kände att hembygdsrörelsen ännu lever i vårt land. En helt ny publik — ungdom inte minst — drogs till den vackra utställning mitt i city, där Samfundet just i sin egenskap av "riksförbund för landskapsvård" fick visa sin stora utställning "Vår tid formar landskapet".

Glädjande nog har stor uppskattning också visats den publicistiska insatsen under året: boken om landskapsvård, den utökade årsboken, småskrifterna, tidningsartiklarna.

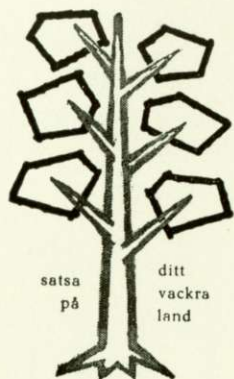
Allt är vi glada åt, men ändå är det inte detta som vi uppskattar och beundrar mest. Det bästa har varit det enastående intresse, som visats Samfundet och dess idéer och uppslutningen som skett från landets alla delar. Ett uppbåd av frivilliga krafter — mer än vi kunde ta emot — anmälde sig till frivilliga insatser, på Skansens fester och gårdar, vid utställning och bokdistribution.

Det var en mätare på rörelsens kraft och en tankeställare för alla pessimister som tror att all offervilja genom frivilliga insatser idag är död. Den lever — inte minst i vår rörelse — och den har givit vårt jubileum en stark upplevelse, som ger oss mod att fortsätta vård och gestaltning av vårt lands kultur och landskap.

Med de orden ber Samfundet att få tacka alla som med tankar, med ord och med gärningar gjort vårt jubileum till en fest och en paroll.

Glöm ej

HEMBYGDSINSAMLINGEN 3 x 3

3 x 3 = 3 kronor årligen under tre år
1965—1967

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

POSTGIRO 90 06 89

Att vara före sin tid

Kring ett 50-årsjubileum i hembygdsvårdens tecken

Begreppet *hembygd* och begreppet *tradition* har så mycket gemensamt, att man liksom väntar sig det ena i samma ögonblick som man hör talas om det andra.

När Samfundet för hembygdsvård nu har firat sin 50-åriga existens, är man närmast beredd att tvivla på uppgiften om de 50 åren. Är det verkligen inte fler? skulle man vilja fråga, när man tänker på allt det som Samfundet faktiskt har hunnit med att uträtta sedan starten under krigsåret 1916, då man på kallelsen till det första sammanträdet ansåg sig böra erinra intresserade deltagare om, att de inte borde glömma att medtaga brödkort.

I det arbete, som uträttats av Samfundet, i de mål, som medlemmarna föresatt sig att nå, har det gått så mycket av tradition, att man också av den anledningen har en känsla av, att det där med femtio år — är inte det tilltaget i underkant?

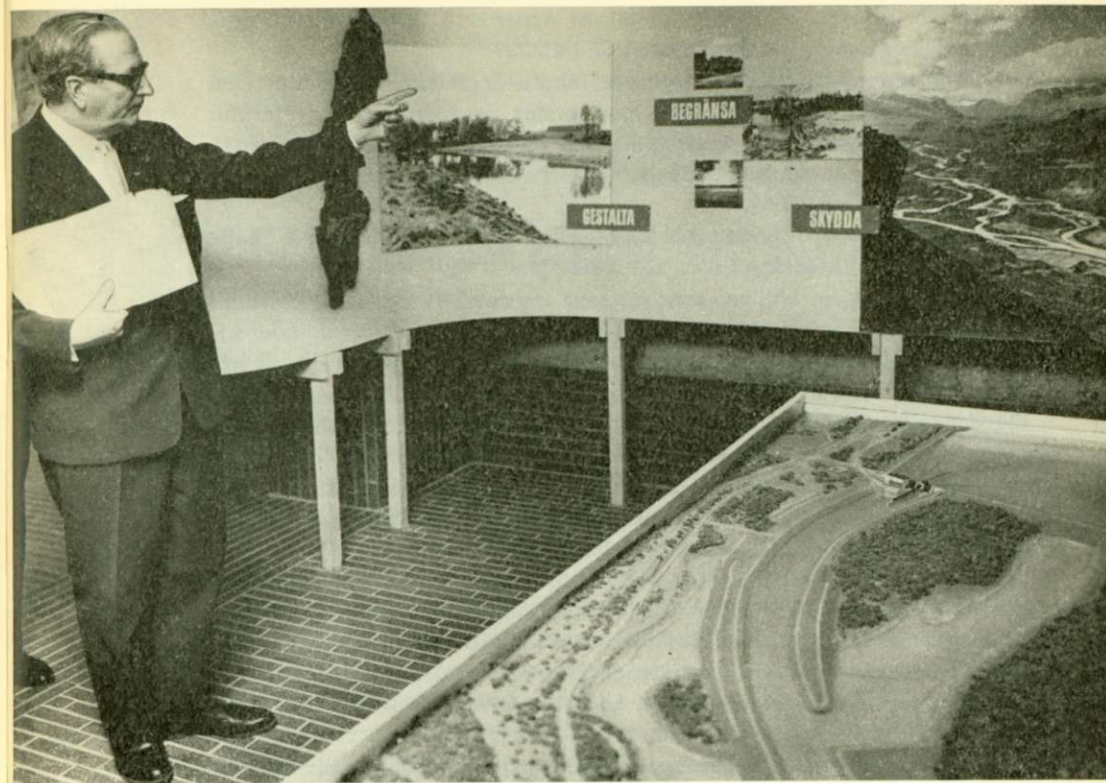
Men det är det alltså inte.

Man kan hinna med en hel del på ett halvsekel, om vilja paras med entusiasm. Och i sådana sammanhang händer det ofta, att tillfälligheterna spelar ett spel, som förvillande påminner just om tradition.

Tag till exempel det där med Samfundet och dess ordförande i landshövdingeposition!

Det började redan år 1930, då landshövding Sven Lübeck accepterade att bli Samfundets ordförande. Fem år efter hans avgång fick Samfundet en "ny" landshövding till ordförande — det var år 1937, då landshövding Hilding Kjellman valdes för att sedan kvarstå på sin post fram till 1949.

Det hade börjat bli något av tradition, det där med en landshövding på ordförandeposten . . . Och just i det ögonblick, då Samfundet 50-årsjubilerade med högtidsfest i Svenska Akademiens högtidssal på Bör-

Jubileumsutställningen "Vår tid formar landskapet" visade Samfundets insatser inom hembygds- och landskapsvården under 50 år. Fil. dr John Nihlén demonstrerar utställningen. — Foto Jan Gustavsson.

sen och med efterföljande jubileumsmiddag på Högloftet på Skansen — just i det ögonblicket hade Samfundets ordförande, riksdagsman Ragnar Lassinantti, fått reda på, att han hade utsetts att bli landshövding för det nordliga län, vars talan han så länge och så väl hade fört.

Tala om tradition — vad skulle man annars kalla det?

Det första ärende, som anförtröddes det för femtio år sedan nybildade Samfundet för hembygdsvård, kom att gälla planering av det stora kanalbygge, som just år 1916 var aktuellt i Södertälje.

När man femtio år senare hade insett i denna Stockhoms södra grannstad, att kanalen behövde breddas — ja, då ansågs det vara självklart, att man även nu skulle be om råd och råd av Samfundet för hem-

bygdsvård. Kunde och ville dess stab av experter hjälpa till att utforma det landskap, som nu blir aktuellt i Södertälje?

Svaret var naturligtvis nu som för femtio år sedan: Ja, gärna! Den enda skillnaden är väl den, att man under de femtio år har hunnit skaffa sig så mycken erfarenhet på dessa områden, att man sedan 1916 har haft förmånen att se så många auktoriteter på landskapsvårdens gebit som stöd i verksamheten.

Södertälje 1916 — Södertälje 1966! Tala om tradition — vad skulle man annars kalla det?

När fil. d:r John Nihlén, som nu i ett trettioårigt år har varit verkställande ledamot av styrelsen för Samfundet, i sin ungdom på 20-talet arbetade som arkeolog på Gotland, kom han redan då i olika sammanhang in på olika landskapsvårdsproblem. Han intresserade sig inte minst för de gotländska lövängarna, och talade man med honom om skönheten i skogens gläntor och betydelsen av, att dessa skönhetsvärden, som vi fått från våra fäder — betydelsen av att vi skulle ta ansvaret för att de också skulle finnas kvar till våra barn och barnbarn . . . ja, då hade den som talade sannerligen en god lyssnare.

Och minst lika god lyssnare var John Nihlén — och alla vi många hundra andra jubileumsgäster — när Harry Martinsson höll högtidstalet i Börssalen i samband med Samfundets 50-års-firande.

— Vi är ännu naturens barn! sade Harry Martinson bl. a. Och han talade om tre sorters skogsgläntor, som alla är en del av vår natur, vår skönhetsvärld, vår tradition.

— De som vill ha bort gläntorna, tänker bara i pengar, sade han vidare. På så sätt skapar man enformighet och vantrivsel. Och man tänker inte på, att det *kostar* pengar att ta bort sådan vantrivsel . . .

Hembygd och tradition, som sagt — det ena hör så intimt samman med det andra!

Att vara före sin tid . . .

Om man får sig en pratstund med någon av de många klarsynta hembygdsvårdens entusiaster, som finns i vårt land, och som är själva orsaken till, att hembygdsvården här hemma fått en så imponerande spridning, att man i dag här i landet har bortåt halva tusentalet hembygdsföreningar med tillsammans cirka 50.000 medlemmar — ja, då får man snart klart för sig, att det där med tradition, med känsla för och förståelse av hembygdsvårdens betydelse, det paras nästan alltid med en alldeles speciellt framsynthet.

Den som lärt sig skatta hembygdens, traditionernas, minnenas värden — han eller hon tänker också, medvetet eller omedvetet, på framtiden.

På hur dessa värden kan förvaltas, bevaras, länkas samman med eventuella berättigade krav, som morgondagen kan komma att ställa på samhället.

Hembygdsvårdaren är inte bara naturvärnen, entusiasten. Han är också ofta erfaren och framsynt nog att tänka morgondagens tankar, att vara före sin tid.

Detta har varit något av det som alldeles särskilt präglat det gångna halvseklats arbete inom Samfundet för hembygdsvård. Detta med att man varit före sin tid.

På 1920-talet satsade man exempelvis alldeles särskilt på att "väcka", vägleda myndigheterna, när det gällde vägbyggen och bilismens ofrånkomligt växande krav.

Landskapsbilden, morgondagens landskapsbild, skulle vara funktionell i bilismens tidevarv. Men det betydde ingalunda, att man kunde bryta ned traditioner. Att man kunde ignorera naturens skönhetsvärden. Att man på detta område kunde förskingra arvet från fädrens dar . . .

På 1930-talet kom de många kraftverksbyggena i förgrunden. Även här gällde det för naturvårdarna att vara före sin tid. Att klart se morgondagens behov, att rätta sig efter dem. Men att i görligaste mån förena de krav, som detta innebar, med estetens, naturdyrkarens självklara skönhetskrav.

På 1940-talet hade man kommit så långt just på detta område, att det blev tal om — och många möjligheter till — att utföra direkt landskapsvårdande verksamhet i samband med nya kraftverksbyggen.

Samfundet med de många specialisterna hade blivit ett auktoritativt organ, vars åsikter man inte bara tog hänsyn till utan i allt högre grad efterfrågade. Samfundet hade i så många betydande sammanhang visat sig vara före sin tid i ordens bästa bemärkelse, att dess experter fick mer och mer att göra med att i dag skapa morgondagens landskap på gårdagens, traditionens, grund.

Naturvård och pedagogik

En institution — och efter femtio framgångsrika år kan man i dubbel bemärkelse använda sig av den beteckningen — som Samfundet för hembygdsvård måste naturligtvis också gå i täten, när det gäller sambandet mellan naturvård och pedagogik.

Man måste gå i spetsen, när det gäller att intressera myndigheterna att satsa mer på undervisning i naturlära, hembygdskunskap. Man måste själv organisera en undervisningsverksamhet på området, en undervisning, som tar sikte på att informera men också att i lika hög grad entusiasmera.

Även på detta området finns det i hög grad tradition inom Samfundet. Dess förste ordförande — verksam under åren 1916—1930 — var pedagog, lektor Karl Starbäck.

Han framlade flera motioner i riksdagen om naturskydd och om skolundervisning i hembygdskunskap.

Och signifikativt för Samfundets syn på pedagogikens betydelse i sammanhanget är, att det redan under sitt första verksamhetsår, alltså för femtio år sedan, ordnade sin första lärarkurs.

Under de femtio åren 1916—1966 har Samfundet bl. a. organiserat något över ett tusen byggnadskurser, och att de har fångat deltagarnas intresse i mycket hög grad, bevisas bl. a. av att en del av eleverna sedermera gjort byggmästarens yrke till sitt.

Man har också en rad allmänna kurser, varje år ett tiotal upp till ett tjugotal, och sammanlagt har man här haft ett elevantal, som snarare över- än understiger 20.000-strecket.

Frågar man eldsjelen dr John Nihlén om pedagogikens betydelse för Samfundets verksamhet — och naturligtvis gör man gärna det så här i jubileumstider — säger han spontant och övertygande:

— Ett av mina framtidsönskemål för Samfundet är just att det bör satsas mer och mer på det pedagogiska!

— Om vi anser vad jag skulle vilja kalla för vår "ingripande" linje som något av det allra viktigaste vi sysslar med, så har vi vid sidan därom en "upplysande" linje, som strängt taget inte är mindre viktig.

Vi har numera naturvårdskonsulenter, vi har lagar, som i viss utsträckning kan sägas ge naturvårdarna "makt bakom orden". Vi har ämbetsverk, som har naturvård och landskapsplanering mer eller mindre på sitt arbetsprogram.

Allt detta är naturligtvis utmärkt. Men man måste se till, att "det officiella", att paragrafer och ämbetsmän med aldrig så beundransvärt nit inte tar bort spontaniteten hos vårt i stort sett naturälskande, traditionsbundna folk, inte inkräktar på det i glädjande hög grad växande allmänna intresset.

Det fria och frivilliga studie- och bevakningsintresset har varit glädjande stort under Samfundets gångna femtio år och har sannerligen inte minskats med åren.

Här — i det fria och frivilliga arbetet — har Samfundet sitt kanske allra värdefullaste stöd.

— För oss naturvårdare är det av allra största vikt, av oskattbart värde, att mer och mer komma i kontakt med t.ex. representanter för kommuner och landsting, konstaterar John Nihlén.

Vi har redan nu en här av intresserade, aktiva, entusiastiska kommunalmän. Deras frivilliga arbete kan inte skattas nog högt.

På sekretariatet i jubileumstider

Frivilligt arbete, ja. Den som under jubileumsdagarna i ett eller annat ärende uppsökte Samfundets sekretariat på Mäster Samuelsgatan — och de besökarnas antal kunde räknas i tusental snarare än i hundratal — kunde inte gärna undgå att bli imponerad.

Där fanns — vid chefernas sida, som ledningens stöd — en handfull damer, som svarade på det ena telefonsamtalet efter det andra, som skrev brev och ordnade biljetter dessemellan och som med råd och dåd och vänlig förståelse tog sig an den ene besökaren efter den andre. Där var medlemmar från Skåne och Norrland, från Småland och Värmland, från Blekinge och Västmanland. Där var utländska gäster från grannländerna, där var representanter för press och radio och TV. Där gällde det att ta kontakt med representanter för bussbolag och restauranger, för hotell och sammanträdeslokaler, för — ja, bokstavligen talat — koja och slott. Kojan — det var en eller annan av Skansens många sevärdheter. Slottet, det var Konungens borg, ty Hans Majestät hade naturligtvis — sin vana och sina intressen trogen — lovat att vara med och fira Samfundets 50-årsjubileum.

När John Nihlén vid festmiddagen på Högloftet på Skansen fredagen de 27 maj skulle tacka för all den hjälp som han — eller Samfundet, om man skall ta det mera noggrant — fått för att kunna fullfölja detta jubileumsfirande så värdigt som möjligt, så riktigt som önskvärt var, ja, då var det för honom någonting ganska självklart att rikta några tacksamhetens ord just till den fåtaliga men effektiva — i imponerande hög grad effektiva — personalen på Samfundets expedition. Utan deras idoga, entusiastiska, målmedvetna arbete hade det knappast varit möjligt att så väl klara av jubileumsprogrammet, som man nu — såsom varande utomstående — kan konstatera blev fallet.

Visst hade de alla betalt för sitt arbete — allt enligt de mycket begränsade resurser, som Samfundet måste räkna med — men effektiviteten, arbetsglädjen, lojaliteten för att inte säga entusiasmen låg åtskilliga grader högre än lönegraderna.

Här kunde man sannerligen, på närmast möjliga håll, tala om ett spontant, allmänt intresse, om ett fritt och frivilligt (övertids) arbete!

Att fylla de femtio . . .

När någon av oss, "vanliga dödliga", fyller de femtio, är det vanligen inte något större problem. Inga månadslånga förberedelser, inga rader av sammanträden om arrangemang och förberedelser.

Men när en organisation som Samfundet jubilerar, då är det en helt annan sak. Då kommer hela folket in i bilden, det folk, vars hembygd

vi alla känner som ett kärt arv från våra fäder. Då kommer våra grannar in i bilden, goda vänner och arbetskamrater från Danmark och Norge och Finland.

Då kommer press och radio och TV in i bilden, därför att ämnet hembygdsvård har blivit mer och mer aktuellt och kärt och intressant för en allt större del av dessa massmedias klientel.

Och då kommer betydelsefulla, för naturvårdens idé entusiastiska personligheter in i bilden — från Hans Majestät Konungen till statsminister Erlander, från statsrådet Eric Holmqvist till landshövding Gunnar Helén, från Skansens styresman, professor Gösta Berg till författaren Harry Martinson.

Alla var de glädjande välvilliga att medverka vid jubileumsfestligheterna — men alla måste de vidtalas i så god tid, att man kunde vara säker på, att de inte redan var upptagna av andra uppdrag.

När Samfundet på sitt jubileumsprogram bland de utåt sett mest publika punkterna satte ett bondbärlöpp i Seglora kyrka med bröllopskor-tege, som avslutades på Solliden, då var det ett arrangemang i samarbete med Jordbrukarnas Föreningsblad.

Söndagen den 29 maj ägde bröllopet med åtföljande, traditionsrika festligheter rum.

Redan i november månad året innan började den stora jordbrukartidningen sina förberedelser i det sammanhanget.

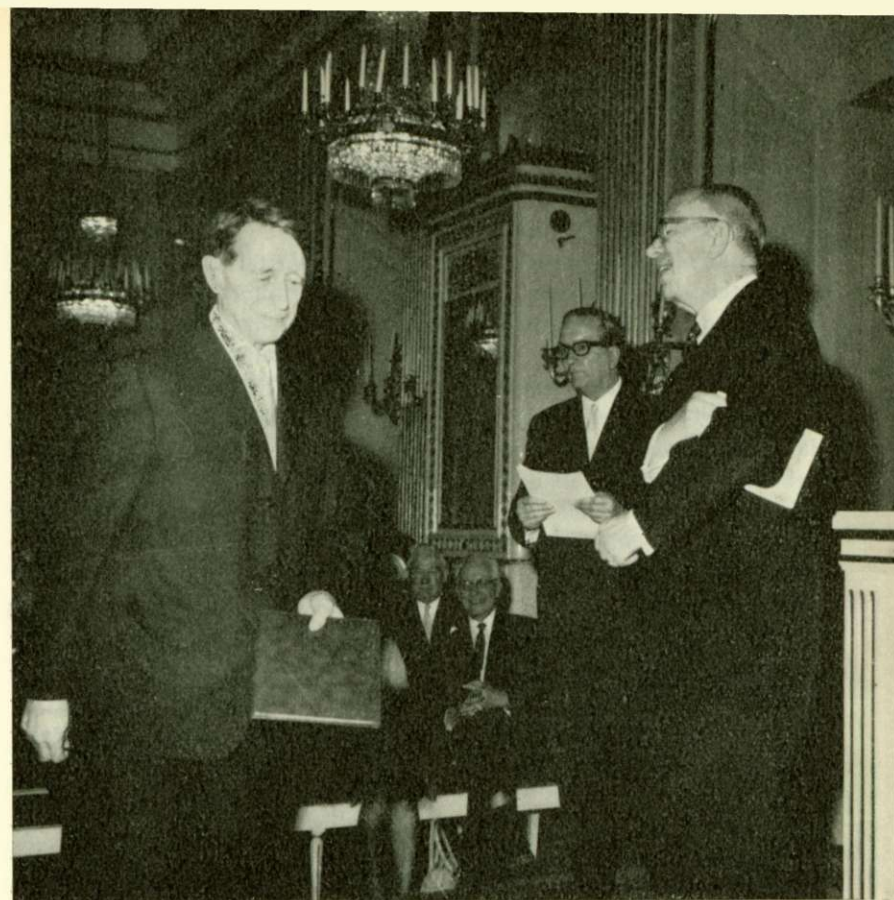
Och att Samfundet började med diskussioner om, planering av, förberedelser för jubileumsfirandet ännu långt tidigare än så — det ansågs bland de närmast aktiva som någonting alldeles självklart.

Att NSBN samtidigt som Samfundet firade sitt 50-årsjubileum förlade sin fjärde konferens just till Stockholm, det var ingalunda en ren tillfällighet.

Denna nordiska hembygdsvårdsorganisation kunde nämligen fira sin egen 10-åriga tillvaro samtidigt som "storebror" Samfundet fyllde de femtio.

Att NSBN var en följd av ett svenskt uppslag, som framlades 1955 i samband med en av Föreningen Norden anordnad kurs i Uddevalla, gjorde sannerligen inte känslan av broderskap de båda organisationerna emellan mindre.

Att Nordisk Hjemstavnsförbund också förlade sin konferens till Stockholm och till den tid, då Samfundets jubileumsgäster befann sig i vår huvudstad, det stärkte känslan av gemenskap, det accentuerade det faktum, att förståelsen för naturvård, för landskapsplanering med tradition som grund och morgondagens krav som riktmärke — det är någonting som vi har gemensamt i alla nordiska länder.

H. M. Konungen — Samfundets höge beskyddare — har ständigt visat ett aktivt intresse för verksamheten. Här överlämnar Konungen vid jubileumshögtiden på Börsen hedersdiplomet till Samfundets mångårige medarbetare Sigurd Gustavson, Karlstad. — Foto Dagens Bild.

När Samfundet fyllde de femtio kändes det med andra ord, som om alla nära och kära släktingar hade samlats för att delta i jubileumsfestligheterna.

Att sedan jubiléet i och för sig blev till en god propaganda för naturvård och hembygdsvård i största allmänhet — det var bara som det skulle vara . . .

"Vår tid formar landskapet"

Att Samfundet ville presentera sig, sin verksamhet, utåt, för den stora allmänhet, som kanske i allmänhet sätter likhetstecken mellan begreppen "naturvård", "hembygdsvård" och "knätofs" — det var liksom ett självklart inslag i 50-årsfirandet.

Man ordnade alltså jubileumsutställningen "Vår tid formar landskapet", och Göteborgs Bank och Svensk Byggtjänst ställde välvilligt utrymme till förfogande för utställningens omfattande och intressanta material.

Att man samtidigt — i Svenska Handelsbankens utställningshall på Sergels Torg — hade en utställning kring temat "Fäbodan — i går arbete, i dag fritid", det var ytterligare ett exempel på Samfundets sinne för PR. Hembygds känslan, naturvårdsintresset är ingalunda någonting som är förbehållet ett större eller mindre antal specialister. Det är snarare någonting som angår hela vårt folk, som bör bibringas alla oss som har det gemensamt, att vi alla har fått i arv från våra fäder vårt svenska land, vår svenska natur, våra svenska traditioner.

Att överdirektör Sören Lane från Statens naturvårdsnämnd åtog sig att inviga jubileumsutställningen, det var ett av de många glädjande exempel som jubileumsdagarna bjöd på i fråga om myndigheternas förståelse för, intresse av Samfundets verksamhet. "Det där med hembygds-vård" är i dag inte bara en vällovlig hobby — nej, det är en verksamhet, som rör hela vårt folk, det är en rad av insatser, som har betydelse för hela vårt land.

Och att så många representanter för statliga och kommunala myndigheter, för forskning och pedagogik, för litteratur och andra former av vår kultur, bidrog till att ge jubileumsfirandet dess glans, ja, *ville* bidra till det — det var sannerligen inte den sämsta 50-årspresenten för det jubilerande Samfundet.

"Vår tid formar landskapet" — men människorna i vår tid blir också mer och mer medvetna om landskapsformandets vikt, om betydelsen av att förena tradition och framtidssyn.

"Ett rivet hus är och förblir borta . . ."

Det hör till ett jubileum, att det skall hållas tal. Och ju mer man känner för jubilarer, ju intressantare brukar talen bli. Ju varmare, mer ursprungliga, mer fyllda av äkta entusiasm.

De många hundra deltagarna i Samfundets 50-årsfirande kunde verkligen inte klaga på talarna eller talen i dessa avseenden.

Låt oss här komma med några citat, som inte är avsedda att framhålla det ena talet före det andra. Nej, låt oss snarare se dem som en avsikt att erinra om jubileumsfestligheterna över huvud taget.

Låt oss börja med några ord av lektor C.-G. Holdar från Visby, som i NSBN-konferensen talade om "Kultur och natur i miljövärden".

Han ställde bl. a. alla sina — mycket intresserade och fängslade, kan man förmoda — lyssnare inför följande tankeexperiment:

— Tag bort allt gammalt — då måste mänskligheten börja om från början. I det gamla ligger samlat resultatet av människors erfarenheter från tidsrymder, längre än vi kan föreställa oss.

Lektor Holdar gav oss bl. a. dessa tankvärda ord:

— Ett rivet hus är och förblir borta. Naturelementen i miljön har självläkekraft, men kulturelementen i miljön har inte självläkekraft. Människan ensam har skapat kulturelementen, och det är människan ensam som är ansvarig för dem.

Lektor Holdar kom också med några skarpt kritiska synpunkter. Bl. a. sade han följande:

— Kulturvärdena i landskapet och i tätorterna kan skyddas främst tack vare hembygdsföreningar och hembygdsförbund. Kommunal- och rikspolitiker har i allmänhet ringa eller ingen förståelse för kulturvärdena. En drätselkammarsordförande fällde följande yttrande: 'Som privatperson vill jag vårda den gamla miljön men inte som politiker'.

Att handskas varsamt med naturen . . .

Ett annat citat av en annan talare, statsrådet Eric Holmqvist:

— Jag har tidigare nämnt den nya naturvårdslagen. Det var inför de förändringar i landskapsbilden, som olika exploateringar innebär, och mot bakgrunden av den ökade förslitningen av naturen, som denna lag kom till. Den får ses som ett mycket aktivt stöd för naturvårdsarbetet.

Som bekant innehåller den stadganden om nationalparker, naturreservat och naturminne.

Den innebär vidare, att det fordras särskilt tillstånd för att ta upp grustäcker eller göra störande ingrepp i naturen.

Den gör det möjligt att förhindra nybyggnad eller arbetsföretag, som kan förfula landskapsbilden.

Naturvårdslagen ger också i och för sig möjlighet att ta i hårt mot den som skräpar ned i naturen.

De praktiska svårigheterna att få tag i de skyldiga är emellertid uppenbara. Nedskräpningsproblemen är allvarliga.

Dessa problem är emellertid i första hand en fråga om att få människorna att inse att naturen är en tillgång, som man måste handskas varsamt med.

En avvägning mellan kulturvärdena och de ekonomiska intressena är många gånger mycket svår. Nya massfabriker, oljeraffinaderier, atom-

kraftanläggningar och andra industrianläggningar gör anspråk på utrymme.

Många av dessa anläggningar är beroende av att ligga intill vatten, som de behöver för sin produktion men som också får tjäna som recipient för utsläppet.

Men våra kustområden är också de mest attraktiva områdena ur rekreationssynpunkt. I vårt land, som har både tradition och ambition, när det gäller den ekonomiska planeringen, är det naturligt, att industri-lokalisering och naturvårdsplanering blir en integrerande del av den översiktliga samhällsplaneringen. Vi får söka finna en formel, som tillgodoser bådas intressen.

"Experter, korporationer, hembygdsföreningar . . ."

Ett av de tal, som hölls av d:r John Nihlén, var, som sig bör i ett sådant jubileumssammanhang, helt ägnat åt att ge glimtar från de gångna femtio åren.

Men det var inte "bara" glimtar — det var också en hel del synpunkter, en hel del värderingar, en hel del uttryck för uppskattning och tack-samhet.

Låt oss erinra därom med dessa citat:

— Underlaget för Samfundets verksamhet har varit experter, korporationer och hembygdsföreningar.

Den ideella bakgrunden har aldrig släppts, och hembygdsrörelsen, som varit och är en mäktig kraft i svensk folkrörelse, har varit vår klangbotten, samtidigt som vi sökt vara den sammanhållande kraften i denna säregna och mångfasetterade rörelse, som inte vill och aldrig får bindas av någon centralorganisation.

— Det finns knappast en hembygdsförening den andra lik, och det är rörelsens styrka.

Göteborgs hembygdsförbund med sina 15000 medlemmar, som brinner av sund lokalpatriotism, är en typ.

Fritjof Nilsson-Tannér's förening i Tandsbyn ("Det sjuder i Tandsbyn") är en annan.

David Ahlqvists stridsglada hembygdsförbund på Gotland med ett stort handlingsprogram (byggnadskultur och ängsvård) är en annan variant.

Småland och Värmland åter en annan.

Ännu detta år — med föreningströtthet och sviktande offervilja — har Samfundet kunnat mobilisera frivilliga hjälpare från hela landet till jubileumsfesterna på Skansen.

En hyllning till de djärva initiativen och den frivilliga satsningen.

Och John Nihlén ger i detta sammanhang med några få, väl valda och otvivelaktigt varmt kända ord en snabbskiss av Samfundet och dess arbetsförhållanden:

— Samfundet, som övervunnit många kriser och avvärjt dödliga hot mot sin existens, har prövat det svindlande äventyret att i ett av världens mest industrialiserade länder, där för många tradition och hembygdsvård är ett musealt begrepp (ett land av "fadermördare" enligt Gunnar Eklöf) söka ge en syntes av tradition, landskap och kultur . . .

"En sekund av evigheten . . ."

När Samfundets ordförande, Ragnar Lassinantti, höll sitt hälsningsanförande i Börssalen i samband med den stora jubileumsfesten, där Hans Majestät Konungen var hedersgäst, kom också *han* in på Samfundets betydelse och verksamhet. Låtom oss komma med några korta citat:

— Även om femtio år i en enskild människas liv är en lång tidsperiod, så är femtio år i världshistorien som en sekund av evigheten. Men under de senaste femtio åren har teknik och vetenskap förvandlat grundvalen för vår tillvaro mer än vad som skedde under de närmast föregående tusen åren.

En dag i atomåldern blir kanske tusen år i det hästanspända tidevarvet, även om redan skapelsehistorien förtäljer om sex händelserika dagar, som motiverade vila på den sjunde.

När Samfundet för hembygdsvård i dag högtidlighåller sin femtioåriga tillvaro, så sker det ingalunda i vilans tecken men väl mot bakgrunden av en utveckling, som både fascinerar och stämmer till allvarlig eftertanke.

När Samfundet bildades, då var den elektriska generatoren och bensinmotorn knappt 25 år gamla. Den tekniska utvecklingen därefter har varit svindlande.

Vi frågar: Vart bär det hän? Orkar vi tygla och i konstruktiva strömmar leda all den kraft, som vetenskapen lösgör för att hjälpa människor?

Vi är eniga om, att de väldiga framsteg, som vi kan redovisa, gör vårt liv rikare på materiella ting.

Vår framtid är emellertid också i hög grad beroende av en harmonisk växelverkan mellan naturen och kulturen.

Tillbaka till källorna — tillbaka till naturen! Ljuder därför som ett fältrop, ja nästan som ett nödrop från storstädernas och tätorternas jäktade och stressade människomassor. Det är dessa människor, som i hög grad behöver svensk natur — skogar, fjäll och vatten — för att inte duka under i förtid.

Samfundet för hembygdsvård ser därför som en stor uppgift i dag att

göra naturen känd och tillgänglig för dessa grupper av medborgare. Å andra sidan vill Samfundet helhjärtat delta i den fostrargärning, som hos oss skall inskräpa nödvändigheten av att man skall se den svenska naturen — det svenska landskapet — lik en dyrbar klenod, som bör behandlas med varsamhet och kärlek. Vi får inte lättsinnigt tära på ett värdefullt fädernearv.

Vår plikt är att efter nyttjandet förmerat och förskönat lämna över det till våra efterkommande.

I dagarna fem . . .

Det har blivit något av tradition i vårt land, att när man skall fira någonting riktigt stort, då räcker det inte med en eller två festdagar. Nej, då skall man hålla på "i dagarna tre".

När Samfundet för Hembygdsvärd skulle fira sin 50-åriga existens, sin halvsekelgamla kamp, sina fem decennier av entusiasm, hembygds-kärlek, traditionstrohet — ja, då räckte det förstås inte med "dagarna tre". Nej, då fick man lov att förlänga festligheterna till "dagarna fem".

Att en del av den tiden, som Samfundets traditioner bjuder, anslogs till arbete, till sammanträden, konferenser, diskussioner, val och förhandlingar — det betraktades av de många deltagarna från alla delar av Sverige och från stora delar av Norden bara som en fördel.

När Samfundet arbetar, då är det fest på något sätt. Att göra nytta, att kämpa för tradition i förening med framtid — det är glädje för Samfundets medlemmar.

Så skapades alltså jubileumsprogrammet som en kombination av högtidssammanskomster och sammanträden, av vardagsförhandlingar och jubileumsutflykter, av arbetsplena och festmåltider.

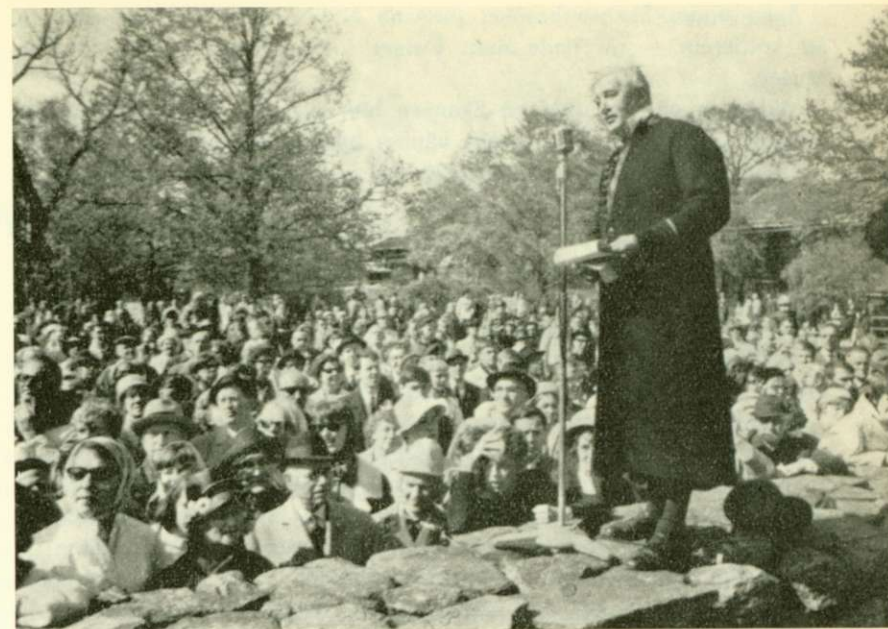
Att 50-årsfirandet började med ett sammanträde av representanter för Riksstämman, var alltså någonting ganska självklart.

Och att man dessförinnan kunde presentera sig utåt genom pressvisning av de båda jubileumsutställningarna "Vår tid formar landskapet" och "Fäbodar — i går arbete, i dag fritid" — det var liksom en redovisning utåt av något av det som hänt under de gångna femtio åren.

Andra dagen började med morgontidiga förhandlingar för såväl NSBN:s representanter som NH:s jubileumsuppvaktande medlemmar.

Nästa programpunkt var Stockholms stads mottagning i Stadshuset — ett glädjande bevis på myndigheternas uppskattning av Samfundets arbete och förståelse för naturvårdens betydelse i största allmänhet.

Så följde jubileumshögtiden i Svenska Akademiens högtidssal på Börssen, där Hans Majestät Konungen inte bara var hedersgäst utan också utdelare av Samfundets hedersdiplom och förtjänstplaketter.

Jubileumsdagarna på Skansen blev en stor folkfest. Lars Madsén underhåller deltagarna framför Seglora kyrka. — Foto Dagens Bild.

Harry Martinson talade om "Urbaniseringen och dess följder" — och som vanligt talade han utan manuskript.

Vilket vi väl något får beklaga, eftersom det hade varit värdefullt att få hans kloka tankar, formade i de vackra orden på pränt.

Tredje dagen: Det var för Samfundets gäster en utfärd till Drottningholm med visning av Drottningholmsteatern och lunch på Drottningholms Vårdshus. Men det var för NSBN- och NH-grupperna fortsatta förhandlingar, ty jubiléer kan som sagt i lika hög grad firas med arbete som med festligheter.

På middagen anordnades ett stort festprogram på Skansen, där statsministern talade liksom landshövding Gunnar Helén.

Hälsingespelmän spelade, operasångerskan Busk-Margit Jonsson lät höra sin sköna stämma, skådespelerskan Barbro Hjort af Ornäs presenterade en färgskimrande landskapsparad, och Lars Madsén var populär programledare.

Även under Skansenbesöket passade NSBN- och NH-grupperna på att konferera — nu hade man förlagt förhandlingarna till Nordiska Muséet.

Middagen på Högloftet på Skansen blev just den trivsamma 50-års-middag, som Samfundets många vänner hade väntat sig.

Fjärde dagen — söndagen den 29 maj — började naturligtvis med ett sammanträde, även den.

Efter högmässan i Seglora och individuell lunch följde en upprepning av folkfesten på Skansens festplats, Solliden. Nu talade statsrådet Holmqvist om "Naturvärden i dagens samhälle", och sedan uppläts Seglora till det stora, länge förberedda bondbröllopet.

Jordbrukarnas Föreningsblad hade valt ut det unga par, som skulle bjudas till Sveriges huvudstad för att här förenas till äkta makar.

Arne Andersson och Nancy Borged var de lyckliga tu — och ingen mindre än komminister Rune Pär Olofsson förrättade vigseln.

Sedan — efter den "riktiga vigseln" — följde en bröllopsfest "på låssas". En fest, avsedd att ge de nära tjugo tusen Skansenbesökarna en god bild av vad traditioner betyder i det avseendet i vårt land.

Lars Madsén berättade — och bättre målare i ord kunde man knappast önskat sig.

På eftermiddagen den fjärde dagen följde en utflykt till Biskops Arnö. Föreningen Norden bjöd de nordiska gästerna på middag.

Och så följde den femte och sista dagen av Samfundets jubileumsfirande.

Nåja, "sista" är kanske inte riktigt rätt uttryckt. Ty minnet av *det* jubiléet skall säkert hos de allra flesta deltagarna leva kvar ända till dess det är dags för nästa jubileum.

Och till nästa redovisning av vart Samfundets verksamhet på naturvårdandets, landskapsformandets område har fört . . .

Bygd och bok

I den svenska topografiska litteraturen ingår som en betydande del de s.k. hembygdsböckerna. Under de senaste decennierna har dessa blivit allt vanligare. I Småland och inte minst i Kronobergs län finns åtskilliga hembygdsföreningar, som årligen utger sådana böcker. Anledningarna till denna publicistiska aktivitet är väl skiftande. Några skall här antydast.

Stor betydelse för att väcka och vidmakthålla intresset för hembygdsstudier i småländska bygder har säkerligen ex. följande böcker haft: Linnés Småländska resor, Samuel Ödmans Hågkomster från hembygden och skolan, Rogbergs och Wiselgrens Småländska beskrivningar och Hylltén-Cavallius' Varend och virdarna. Men gemene mans läsning utgjorde egentligen ingen av dessa. Av samtal med äldre Värends-bor framgår ganska tydligt, att en av de första mera allmänt lästa hembygds-skildringarna var Rosengrens Smålands beskrivning, vilken publicerades åren 1897—1914 i tidningen Växjöbladet. Själv kunde jag skaffa den, tack vare att ett par äldre släktingar noga bevarat den i lösa tidningsblad.

År 1909 började Växjö stifts hembygdskalender att utges. Den har blivit alltmera spridd och omtyckt och har 1965 utkommit med sin 56:e årgång i 19.000 exemplar.

När Kronobergs läns hembygdsförbund år 1920 började utge Kronobergsboken (tidigare betitlad Hylltén-Cavalliusföreningens årsbok), fanns tydligen goda förutsättningar att finna intresserade läsare.

Ytterligare ett par för hembygdslitteraturen gynnsamma faktorer bör nämnas. Smälänningarna är i allmänhet starkt traditionsbundna med levande intresse för gård och bygd. Den som sysslar med småländsk hembygdsvård, imponeras ofta av såväl materialets rikedom som människors villighet att vårda gammalt kulturarv.

Intresset för hembygdsvårdande arbete ökades alldeles tydligt i början av 1920-talet. Ökad fritid genom införandet av 8-timmars arbetsdag

1919 samt rösträttsreformen 1918 stimulerade menige man att långt mera än förut intressera sig för och verkligen uppleva sin bygd. I Kronobergs län bildades ett flertal hembygdsföreningar under 1920- och 1930-talen. Målet för deras verksamhet blev inte endast att insamla äldre redskap och bruksföremål utan också att studera bygdens historia i hävd och tradition. Folkminnen upptecknades, gamla seder och bruk levandegjordes ånyo genom de äldres berättelser. Men att låta sådant andligt kulturmaterial ligga gömt, ansåg man mångenstädes vara felaktigt.

I Älghults sockens Hembygdsförening, som bildades 1939, diskuterades redan under dess första verksamhetsår frågan om utgivandet av en sockenbok. Somliga menade, att föreningen borde utge en mera omfattande publikation och därmed låta det vara. Undertecknad ansåg emellertid, att det av olika skäl vore bättre att utge ett mindre häfte till att börja med. Man kunde därigenom dels nedbringa kostnaderna, dels relativt snabbt få boken färdig och dels samla erfarenheter för att ev. fortsätta utgivandet av hembygdsböcker.

Det andra världskriget verkade hämmande även på kulturvårdsarbetet. Man fick sannerligen vara nöjd, om man mäktade utge en aldrig så blygsam sockenpublikation. Visserligen stod en redaktionskommitté såsom ansvarig utgivare av den första Älghults-krönikan 1941, men hade ett ekonomiskt bakslag inträffat, var man också beredd att själv stå för det. I varje fall ville man inte, att den nybildade hembygdsföreningen skulle behöva göra ekonomiska förluster.

Den första Älghults-krönikan var egentligen ett försök. Men då den faktiskt väckte större intresse, än vad man väntat, blev det lilla häftet på 50 sidor och i 300 ex. ändå en tydlig uppfordran att fortsätta. Man vågade emellertid inte ge ut krönika mer än vartannat år. Därför kom de följande Älghults-krönikorna 1943, 1945 och 1947. 1945 års krönika (nr 3) bekostades helt av Alstermo Bruk, eftersom den till allra största delen innehöll en historik över detta socknens äldsta och största företag. Hembygdsföreningen fick dock en stor upplaga att försälja och erhöll därigenom ett enastående ekonomiskt stöd. Till 1948 års krönika fick hembygdsföreningen av liknande skäl ekonomiskt bidrag av bl.a. Nybrofabriken i Fröseke.

Från och med 1945 har Älghults-krönikan haft ett sådant omfång (175–200 sidor), att man med skäl kan betrakta den som en hembygdsbok. Sedan 1947 har den årligen utkommit i en allt större upplaga, som för närvarande är 1.000 ex.

Redan omkring 1950 begärde hembygdsföreningen anslag till krönikans utgivande från såväl församling som kommun. Aldrig någonsin har man i de olika kommunala organen ens diskuterat dessa anslag, som enhälligt beslutats. Här måste verkligen sägas, att sådant bemötande i

hög grad främjar inte blott hembygdsföreningens verksamhet utan också utgör en sammanhållande faktor bland kommunens invånare. Krönikan har alltmer blivit ett forum för bygdens talesmän och ger därjämte en vidgad allmän kunskap om hembygden.

Skulle de medverkande artikelförfattarna honorerats, hade krönikeutgivningen varit omöjlig. Men nu har vi haft förmånen att få villiga och i allmänhet också kunniga bidragsgivare, vilka icke sällan haft verkliga kostnader för sin medverkan, t.ex. anskaffande av bildmaterial m.m. De särtryck, som en och annan medarbetare erhållit, kan naturligtvis inte betraktas som fullgod ersättning.

Under årens lopp har det blivit tillfälle att behandla en rad vitt skilda ämnesområden. Naturligtvis har uppsatserna ofta haft historisk anknytning. Men undan för undan har nutidsfrågor alltmera behandlats. Glädjande nog har intresset för naturvårdsproblemen ökat. Den pionjärgärning, som Samfundet för Hembygdsvård utfört i detta avseende, börjar alltmera bära frukt. Detta framgår inte endast av innehållet i våra hembygdsböcker utan också av människors stigande positiva intresse för hithörande frågor.

Till de omkring 4.000 trycksidor och 443 artiklar, som Älghults-krönikan nu omfattar, står 134 författare. Det har varit högt lärda personer, människor i framskjuten samhällsställning, men många — och väl de flesta — medverkande är rutinerade amatörer, som dock besitter kunskaper, som är värda att flera kan få del av. Somliga av dessa författare har betygat, att just genom att få med sina enkla bidrag i krönikan har de själva stimulerats att tränga djupare in i frågor rörande hembygden.

Så några ord om det egentliga krönikematerialet, d.v.s. sådant som återspeglar nuets händelser i bygden. Exempel: ett nytt ålderdomshem uppföres. Om detta lämnas en redogörelse. Samtidigt blir det också anledning att behandla socialvårdens historia inom kommunen. Varje år publiceras uppsatser om kommunala händelser inom såväl den borgerliga som kyrkliga kommunen. Någon tidnings ortskorrespondent skriver om vad som i övrigt hänt i bygden, en idrottsman svarar för en idrottskrönika, och skolchefen lämnar en redogörelse för skolans arbete. Hembygdsföreningens verksamhet omtalas naturligtvis, och aktuella hembygdsvårdsuppgifter presenteras. Förteckningar över kommunala myndigheter och förtroendemän införes. Sist kommer meddelanden om vilka som är födda, konfirmerade, vigda och avlidna. Det här nämnda krönikestoffet har säkert medverkat till att sockenboken funnit väg till åtskilliga Älghults-hem.

Det skall inte förnekas, att man inför utgivandet av den första Älghults-krönikan kände både undran och tvekan. Inte endast världskrigets dramatiska händelser oroad. Skulle över huvud initiativet finna gensvar?

Trots allt hyste man väl blygsamma förhoppningar om att företaget skulle lyckas. Dessa har verkligen icke svikits. Men ändå! Kanske är det en ganska ålderstigen läsekrets, som säger sig uppskatta Älghults-krönikan. Hur skall det i så fall gå, då den generationen icke längre finns? Vågar man se svaret i följande? I en skola i ett av kommunens industrisamhällen informerade jag i vintras i årskurs 6 om studievelet å grundskolans högstadium. Under samtalet berördes någon skolkommunal angelägenhet. En pojke förklarade, att om den hade han läst i Älghults-krönikan. Ganska förvånad frågade jag då, om han brukade läsa den. Nästan alla i klassen förklarade, att de läste den i sina hem. Ett par elever påstod, att deras föräldrar skaffat hela krönikeserien. — Väl kan arbetet med Älghults-krönikan kännas tungt vid sidan av den dagliga gärningen. Men inför sådana spontana och uppriktiga bekännelser från bygdens ungdom vill man ändå säga: Verket måste fortsätta. De ungas otvetydiga uppskattning av vår hembygdsbok förpliktar!

Vi Ungas tävling Svenska Ungdomsmästerskapet gick inför fullsatt salong på Solliden. Tävlingsledare Lars Madsén. — Foto N. Österberg.

Vi unga på Skansen

"Ung i kommun" var mottot för en riksomfattande tävling som Förbundet Vi Unga i vintras organiserade i samarbete med Jordbrukarnas Föreningsblad, LTK, Sveriges Jordbrukskassaförbund, Samfundet för Hembygdsvård o. Tidningen Ungdomsnytt.

Denna tävling gick inom ramen för Svenska Ungdomsmästerskapet, en tävlingsgiv för ungdom i tonåren som dessa organisationer svarat för under en följd av år. Med tävlingen vänder man sig främst till klasserna 6—9 i grundskolan och mottagandet har varit det allra bästa bland både elever och lärare.

Varje år har man ett samlande motto för tävlingen och i första omgången kan alla elever ställa upp i en individuell uttagningstävling. De fem bästa från varje deltagande skola bildar så ett lag som representerar skolan vid nästa etapp som är en länsfinal där lagen får klara frågorna gemensamt. Bästa distriktslag går vidare till en semifinal och de tre lag som hamnar i topp på denna tredje uttagning får göra upp om den slutliga mästartiteln i en riksfinal. Den har tidigare sänts som ett ungdoms-

program i Sveriges Radio men denna gång valde man att istället låta slutfinalen bli ett inslag i Samfundets jubileumsfestligheter på Skansen, och blev en mycket uppskattad programpunkt i annandagens program.

Att det var tre verkliga topplag som ställde upp förstår man inte minst av att de gått segrande genom alla finaler där det från början var 30.000 deltagare från närmare 500 skolor i hela landet som ställde upp.

Lars Madsén ledde uppgörelsen mellan de tre lagen som sannerligen inte hade några lätta frågor att klara ut. Man kan nog instämma med Madsén om hans fråga till publiken efter slutad tävling: "Hur många av er skulle ha klarat dessa frågor?"

Segrarlaget kom från Räfte skola i Kronobergs län, tvåan från Sickla skola i Nacka, Stockholms län, och trean från Stigtomta i Södermanland. Första priset en resa till Danmark, Sickla fick kameror och Stigtomta fina bokpriser.

Den populära tävlingen fortsätter även stundande vinter och man har för avsikt att låta nästa riksfinal gå i radio.

N. Ö.

Landskapsvård – vår tid formar landskapet

Till Samfundets 50-årsjubileum utkom detta sedan länge planerade arbete, som utgör en översikt av Samfundets landskapsvårdande arbete under ett halvsekel och samtidigt är en analys över dagens uppgifter inom denna väldiga gren av naturvården. Boken har redigerats av John Nihlén, som även skrivit ett flertal artiklar. I bokens senare avdelning har åtta välkända specialister givit personliga synpunkter på sina ämnesgebit inom landskapsvården. Arkitekt SAR Jerk Alton har skrivit om väsentligheter i landskapet som byggplanerare och arkitekter måste ta hänsyn till. Professor Erik Lundberg har skrivit om terrängstudier, medan lektor Lorentz Bolin ger sina synpunkter på naturens formspel och naturvården. Rune Frisén redovisar naturvårdsinventeringen i Halmstadsregionen och ingenjör J. Jakobsson har skrivit om sjöregleringar och älvar. Trädgårdsarkitekt Henning Segerros berättar om järnvägen och landskapet, agronom Aly Goldkuhl om fåren som landskapsvårdare och fil. dr Mårten Sjöbeck redogör för hur landskapet såg ut och hur växtligheten fungerade under forn- och medeltid.

Boken har mottagits med stort intresse av såväl recensenter som allmänhet och vi citerar här nedan några olika tidningars anmälan av boken:

Bo Skårman säger bl.a. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning "Att efter alla dessa år av aktivt arbete kunna fira samfundets halvsekeljubileum med ett

så pass betydande verk som 'Landskapsvård – vår tid formar landskapet' vittnar om en mer än vanlig andlig spänst. – Hur ska man rubricera volymen med dess 254 sidor? Den är till stora delar en skildring av landskapet sådant vi övertagit det och håller på att omforma det. Den är i andra delar en lärobok i landskapsvård, där framförallt avsnittet om Vägen och landskapet med dess katekes borde studeras och inläras av alla, som sysslar med vägars projektering och byggande."

Knut Svedjeland i Östersunds-Posten skriver: . . . "I boken redogör huvudförfattaren för hembygds- och naturvårdens program och arbetsuppgifter. Det är en stimulerande läsning som inger förhoppning om att vi inte behöver spolierna vår natur och dess karaktär till följd av industrialisering och ökat utnyttjande av naturen för fritiden. Men vi måste anpassa den på ett varsamt sätt till våra behov och till förändringar som sker. . . . Boken 'Landskapsvård' är sammanfattande och redovisande. Den är inte skriven som en handbok, men är disponerad för att kunna nyttjas som grundbok för vidare och vidgade studier i ämnet. Därför har också en studiehandledning kring boken utarbetats."

I ett flertal Dala-tidningar skriver Hugo Hedström bl.a.: "I en tid när den moderna jordbrukspolitiken medverkar till ett totalt omskapande av jordbruksbygden samtidigt som de kommunala

Samfundet för Hembygdsvårds verksamhetsberättelse för år 1966

Sedan den statliga naturvårdsmyndigheten tillkom (Statens Naturvårdsnämnd) har Samfundet för Hembygdsvård mer och mer inriktat sin verksamhet på intensiv upplysning i de frågor, som Samfundet sedan starten 1916 verkat för: landskapsvård och miljöplanering, byggnadskultur och hembygdsvård. Intresset för dessa betydelsefulla frågor är i ständigt stigande inte bara hos medlemmar och anslutna föreningar, utan också hos myndigheter, företag och många enskilda. Samfundet registrerar särskilt det ökade intresset hos många kommuner samt industriföretag av olika slag.

Samfundet har fortsatt att verka för korporativ anslutning. Tidskriften Bygd

och Natur har mer och mer fått karaktären av ett fackorgan för landskapsvård och sådana frågor som är av betydelse för hembygdsvården i stort. Antalet korporativt anslutna är nu 500 motsvarande en medlemssiffra av över 50.000 medlemmar.

Organisation

Samfundets grundorganisation utgöres av enskilda, korporativa och stödjande medlemmar. Enskilt medlemskap kan vinnas av envar, som vill verka för Samfundets syften. Korporativa medlemmar utgöres av hembygdsföreningar, hembygdsförbund, fornminnesföreningar och liknande som arbetar för hembygds- och landskapsvård.

myndigheterna alltmer vaknat för sådana värden som kan verka lockande på turister, är det givet att ordet landskapsvård är högaktuellt. . . . Boken har med sina instruktiva artiklar och illustrationer jämte källhänvisningar och förordomligt sakregister också blivit en vägvisare som pekar framåt. Nya perspektiv på landskapets framtida gestaltning är nämligen en röd tråd i skildringen."

Ivar Moberg skriver i Borås Tidning: "I bokens första tio kapitel visar dr Nihlén med konkreta exempel från Sverige och utlandet hur vägbyggen, grustäcker, sjöregleringar, industribyggen, stadsbyggande och urbanisering i allmänhet ändrat landskapets karaktär. Vidare hur skogens frammarsch och hagarnas igenväxt gör sitt till. Föränd-

ringen är ofrånkomlig, men ett nytt landskapstänkande kan ge vår tid den miljö vi vill leva och låta nya generationer växa upp i. . . . För kommunalmän och alla som sysslar med stadsplaner, generalplaner eller regionplaner bör denna bok bli både en informations- och en inspirationskälla. Den är både samhällsnyttig och underhållande, lättläst och instruktiv. Försedd med fyllig litteraturanvisning och ett utförligt sakregister lämpar den sig utmärkt även för studiecirkel, som vill bli nutidsorienterade i ett riksviktigt ämne."

Till sist säger Skånska Dagbladet bl.a. att boken är "en ypperlig orientering till naturvårdarens förfogande" medan Svenska Dagbladet kallar boken "En katekes för landskapsvård".

Stödande medlemmar utgöres av kommuner, kommunala organ, studieorganisationer, centrala och lokala institutioner, företag m.fl.

Beslutande organ är riksstämman och förtroenderåd, som sammanträder årligen.

Förbundsledning

Styrelsen

Samfundets ledning utövas av en styrelse, som under året haft följande sammansättning valda av riksstämman: riksdagsman Ragnar Lassinantti, Luleå (ordf.), 1:e hemslöjdskonsulent Eva Ljungkvist, Stockholm (v. ordf.), konstnär David Ahlqvist, Ljugarn, författarinnan Karin Collin, Njutånger, rektor Uno Larsson, Stockholm, sekreterare Stig Lundgren, Johanneshov, fil. dr. John Nihlén, Lund (verkställande ledamot), studierektor Allan Sundqvist, Södertälje och riksdagsman Henrik Åkerlund, Lidingö.

Suppleanter: fru Karin Hesslefors, Kовland och fru Margareta Seth-Stenung, Hudinge.

Valda av förtroenderådet: personalkonsulent Anders Bothén, Göteborg, ingenjör Bertil Dalkrans, Stockholm, lektor Sten Forselius, Norrköping, lektor Carl-Gustaf Holdar, Visby, stadsombudsman Hjalmar Lindström, Ängelholm, professor Erik Lundberg, Lidingö, riksdagsman Ivan Svanström, Gamleby och arkitekt SAR Hans Westman, Lund.

Adjungerade ledamöter: byrådirektör Ragnar Johansson, Trångsund och redaktör Nils Nihlén, Solna.

Arbetsutskottet

Styrelsens arbetsutskott har utgjorts av Ragnar Lassinantti, ordf., Bertil Dalkrans, Uno Larsson, Eva Ljungkvist och John Nihlén.

Sammanträden

Styrelsen har sammanträtt den 10 februari, 7 april, 9 juni och 18 oktober. Arbetsutskottet sammanträdde den 22 mars, 9 juni, 18 oktober och 2 december.

Riksstämman

Årets riksstämman hölls på Byggnadsföreningen i Stockholm sönd. den 25 april. Utöver stadgaenliga ärenden förekom föredrag av stadsombudsman Hjalmar Lind-

ström om aktuella problem för landskapsvård och miljöplanering. Extra stämman hölls i samband med sommarmötet i Edtorsdagen den 12 augusti.

Förtroenderådet

har sammanträtt på Byggnadsföreningen i Stockholm den 25 april i samband med riksstämman.

Årshögtid

I anslutning till förtroenderådsmötet och riksstämman anordnades den 24 april i Svenska Akademiens högtidssal på Börsen en årshögtid då hedersledamotdiplom och förtjänstplaketter utdelades. Föredrag hölls av riksdagsman Ragnar Lassinantti över ämnet "Nordkalotten – 3 länders, 4 språk och 5 stammars förlovade och förbannade land".

Hedersledamöter

Till hedersledamöter i Samfundet har utsetts kulturrådet Gunnar W. Lundberg, Paris och generaldirektör Börje Lundgren, Solna.

Förtjänstplaketter

Samfundets förtjänstplaketter "för rik gärning i hembygdsvårdens tjänst" har tilldelats nämndeman Johan Ahlin, Klippan, fröken Siri Bergquist, Ekshärad, riksdagsman Rudolf Boman, Stora Hultrum, fotograf Eric Ericsson, Ektorp, folkskollärare Sigfrid Eyton, Göteborg, målarmästare Nils Olsson, Sundsvall, riksdagsman Per Orgård, Järvsö, tandläkare Marianne Schartau, Höör, hemslöjdskonsulent Ann-Marie von Stockenström, Stjärnhov och kyrkoherde Bertil Wågström, Alnö.

Kommittéer

Väggkommittén, tillsatt enligt kommunikationsdepartementets särskilda föreskrifter, har haft följande sammansättning: trädgårdsarkitekt FST Sven A. Hermelin, Föreningen för dendrologi och parkvård, ordf., överingenjör N. Bruzelius, Statens Vaginstitut, avdelningsdirektör Eskild Öberg, Kungl. Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen, fil. dr John Nihlén och landskapsarkitekt Carl Olov Orback, Samfundet för Hembygdsvård.

Kansli

Samfundets kansli har under året liksom tidigare varit förlagt till Mäster Samuels-

gatan 3, Stockholm. Chef för kansli och landskapsbyrå samt redaktör för Bygd och Natur har varit fil. dr John Nihlén. Redaktör Nils Nihlén har fungerat som redaktionssekreterare och styrelsens sekreterare. Landskapsarkitekt Carl Olov Orback har handlagt ärenden rörande landskaps- och vägvården samt utredningar. Redaktör Nils Nihlén har skött kassa och bokföring biträdd av byrådirektör Ragnar Johansson. Kanslibitråde har varit fru Christina Löfvenmark, som även biträtt vid kursverksamheten.

Konsulter

Konsulterande uppdrag för Samfundet har utförts av landskapsarkitekterna Sven A. Hermelin, Stockholm, Karl-Arne Karlsson, Handen och Arne Segerros, Danderyd samt ingenjörerna J. Jakobsson, Vilhelmina och Kjell Lundström, Gävle samt arkitekt SAR Jerk Alton, Sundbyberg.

Representation

Samfundet är representerat i följande styrelser, nämnder, kommittéer och företag: styrelsen för Markaryds folkhögskola, SLS studieråd, Svenska Ungdomsmästerskapet, Stiftelsen Stockholms Skärgård, Skärgårdsstiftelsens expertgrupp. Bestyrelsen för Svenska Flaggens Dag, Svenska Naturskyddsföreningens förbundsråd, Nordisk Samverkan för Bygd och Natur, Skånska Hedsällskapet, Capellagårdens kursstyrelse, Naturvårdskommittén för Öland, Stockholmstraktens Hembygds-krets, Fäbodkommittén, Norrlands Naturvård och Svensk Byggtjänst. I det sistnämnda företaget innehar Samfundet aktier (Byggtjänst är startat av Samfundet).

Verksamheten

Bygd och Natur

Tidskriften Bygd och Natur har under året utkommit med tre nummer jämte en årsbok med sammanlagt 256 sidor. Tidskriften har utgått till samtliga medlemmar samt till ett flertal institutioner och enskilda personer. Upplagan har i medeltal uppgått till 8.000 exemplar.

Kurser och föreläsningar

Den 5 februari på Svenska Röda Korsets

Stockholmsdistrikts kursverksamhet, föreläsning i hembygds-kunskap av landskapsarkitekt C. O. Orback.

En välbesökt ungdomskurs hölls den 3 mars på folkhögskolan i Fristad i samarbete med Älvsborgs läns bildningsförbund och Västergötlands hembygdsförbund. Föreläsningar hölls av redaktör Christina Löfvenmark över ämnet "Aktiv ungdom i hembygdsarbetet" (med diskussion). Fil. dr John Nihlén talade över tre ämnen: "Den moderna hembygdsvården", "Hembygdsvårdens aktiva handlingsprogram" och "Hembygdsvårdens utåtriktade verksamhet". Bland de medverkande i övrigt kan nämnas rektor Ragnar Bengtson och kontorsföreståndare Holger Persson-Lilja. På kvällen hade ordnats ett möte för hembygdsföreningarna inom Västgöta-förbundet, varvid följde en mycket givande diskussion inte minst beträffande hembygds-kunskapen i den moderna skolan.

Den 7 mars upprepades den uppskattade kursen i Dalby, Skåne, under mottot "En dag i klostret" med ett 100-tal deltagare. Samfundet hade även denna gång förmånen att som föreläsare ha den franske priorn Jean Mouton, som föreläste om kloster och klosterliv. Övriga medverkande var lektor Lorentz Bolin, kyrkoherde Erik Falkstedt och fil. dr John Nihlén. I samband med kursen har planer diskuterats att rekonstruera den gamla klosterträdgården.

Vid en folkbildningskurs i Burs och Väterhejde på Gotland ("Vår bygd och vår ö") medverkade den 10 och 11 mars fil. dr John Nihlén med föreläsningar om hembygds- och landskapsvård.

Aktionen kallad "Bygd i fara", som startade med en serie möten och debatter 1964, har fortsatt 1965 i första hand inom Klarälvdalen i samarbete med kommuner och representanter för bildningsförbund och hembygdsföreningar. Av särskilt värde var de två kulturdagar, som hölls i Ekshärad den 10–11 april i samarbete med Ekshäradens hembygdsförening och Klarälvdalens kommuner. Kursledare var komminister Gunnar Lindberg. Föredrag och anföranden hölls bl.a. av riksdagsman Bertil Jonasson, rektor Signe Borlind, agronom A.

Goldkuhl, fil. dr John Nihlén och överingenjör Sven Berling. I samband med kursen uppfördes under ledning av rektor Sven Hellqvist T. S. Elliotts skådespel "Mordet i katedralen" av en grupp ungdomar från Ransåters hembygdsförening. Kulturdagarna blev en stor manifestation, där det rika programmet med sin följd av gedigna föredrag och debatter, sin rikedom på andlig och lekamlig spis, blev en slags hovsam demonstration för "dalen som inte ville dö".

Samfundet ordnade den 9 maj en "rullande kurs". Denna gång med deltagare huvudsakligen från Blekinge och Skåne och i samarbete med Junits- och Herrestads hembygdsföreningar, Ystads fornminnesförening och SLS. Som ciceroner och föreläsare deltog bl.a. författaren Nils-Ludvig, lektor Lorentz Bolin, fil. dr John Nihlén och intendent Nils Olsson. Lektor Bolin demonstrerade Örups almskog och landskapet däromkring, greve Jörgen Ehrensvärd demonstrerade slottet Tosterup och kyrkoherde Curt Wallin stod för visningen av kyrkan i Tosterup och om Bollerups slott med dess minnen från medeltid och barock föreläste fil. dr John Nihlén. Vidare besöktes Sora Herrestads hembygdsmuseum under ledning av greve Carl Piper.

En konferens om "får och landskap" anordnades den 16 maj i Brösarp i samarbete med Kristianstads läns hushållningssällskap och Svenska Fåravelsföreningen. Den välbesökta konferensen öppnades och leddes av landshövding Bengt Petri. Orientering om syfte och program gjordes av fil. dr John Nihlén. Huvudföreläsning hölls av professor Erik Lundberg (Landskapet nu och i framtiden) och agronom A. Goldkuhl (Får som landskapsvårdare). Vidare medverkade direktör A. Bengtsson från Lantbruksnämnden och direktör M. Björklund och konsulent P. A. Fjellner från Hushållningssällskapet.

En stor del av dagen ägnades åt strövtag i det vackra hedlandskapet dels på Brösarps backar, dels på det berömda hedlandskapet mellan Brösarp och Ravlunda. Ciceroner på färden var bl.a. jägmästarna

B. Abrahamsson och E. Tham samt John Nihlén. Man demonstrerade och diskuterade olika former av hedvård och en redogörelse lämnades för den landskapsvård, bl.a. med fårbeten, och äldre bruksmetoder som genomförts vid Drakamöllan och Glimmeboda.

Konferenser har även hållits på kommunalhuset i Kivik angående fritidsbebyggelse och landskapsvård.

1965 års sammarmöte hölls den 12–15 augusti i Dalsland och Østfold, Norge i samarbete med Dalslands Fornminnes och Hembygdsförbund och Landskapsvernet i Østfold. Mötet, som leddes av redaktörerna Nils Nihlén och Christina Löfvenmark, började med invigning på Turisthotellet i Ed, varvid direktör Kurt Armander, ordförande i Dalslandsrådet, önskade deltagarna välkomna på Dal och Samfundets styrelseledamot, stadsombudsman Hjalmar Lindström förklarade 1965 års sammarmöte öppnat med ett anförande om Samfundets aktuella uppgifter. Efter lunchen gick färden med bussar genom det natursköna landskapet till Billingsfors och Bengtsfors. På den senare platsen gjordes ett längre uppehåll för att bese Bengtsfors Hembygdsförenings anläggningar på Majberget under ciceronskap av intendenten Britta Rådström. På hemvägen besöktes Steneby yrkesskola under ledning av rektor Eric Rudman. Följande dag besöktes bl.a. Bäcke-fors gamla bruk, där bruksdisponent Gustaf Bjurström berättade om brukets växlande öden. Lunchen intogs i det fria vid Granan på Kroppefjäll, 140 m över havet. Därefter besöktes Tissleskog, där fil. kand. Olle Enbågen berättade om de märkliga hållristningarna. De två sista dagarna ägnades åt besök i Norge. Första anhalten var Fredrikstens fästning vid Halden, där en av de norska värdarna, bygartner Olav Skinnarmo, ordförande i Landskapsvernet i Østfold, och sakkunniga ciceroner tog emot och visade runt. I Haldens hamn väntade sedan en båt, som förde deltagarna ut på en långturlig Oslofjorden. Färden gick under Svinesundsbron och ut till Hvaleröarna, där ett strandhugg gjordes för att bese en intressant brons-

åldersgravplats och närmare studera de norska fritidsområdena, där kommunerna nedlagt ett föredömligt arbete. Anföranden hölls av respektive statsarkeolog Erling Johansen och bygartner Skinnarmo. På återresan genom Skjeldbosundet gavs tillfälle att bese Akers fästning innan båten lade till i Fredriksstad. Sista mötesdagen ägnades förmiddagen åt rundvandring i "Gamlebyen" i Fredriksstad. Det är den gamla befästa delen av staden, omgärdad av val-lar och vallgravar, som numera omvand-lats till ett kulturresevat.

Vid Vreta Klosters hembygdsförenings årsstämma i Flistad den 19 november deltog redaktör Christina Löfvenmark som ta-lare över ämnet "Den moderna hembygds-vårdens mål och mening".

Arbetet har fortsatt i den kommitté för naturvårdsupplysning, som verkar för större förståelse för våra naturvärden (motto: "Vårda naturens värden"). I kommittén deltar representanter från förutom Samfundet för Hembygdsvård även ABF, SLS och Samverkande Bildningsförbunden.

En omfattande materialinsamling har på-börjats för en planerad utställning "Vår tid formar landskapet".

I samband med Svenska Landsbygdsens Studieförbunds riksstämma och kulturdag- ar i Eskilstuna den 25–27 september visa- de Samfundet en utställning av miljö- och landskapsvård samt landskapsgestaltung. Den demonstrerades av landskapsarkitekt Carl Olof Orback och var väl besökt, in- te minst av ungdomar. Föreläsningar i de- cember på Alnarps trädgårdsinstitut av landskapsarkitekt C. O. Orback om natur- och landskapsvård samt vägvård.

Samfundet har medverkat vid utarbetan- det av en motion i riksdagen (framlagd i AK av R. Lassinannti och i FK av Ivan Svanström) angående ökat anslag till na- turvårdsupplysning.

Markaryds Folkhögskola

Av Samfundet tillsatta styrelseledamöter i Markaryds folkhögskola har varit direktör Olof Nobel, kantor Sven Blomén och rek- tor Sven Hellqvist (den senare suppleant). Samfundets program är genom en särskild

överenskommelse med Sveriges Pappers- industriförbund ännu gällande i skolans undervisning. Enligt riktlinjerna för sko- lan har undervisning i hembygds-kunskap en särskild plats på schemat och möjlig- heter har öppnats för eleverna i Pappers- industriförbundets yrkesskola att genom studiecirklar i folkhögskolans regi intres- sera sig för ämnet hembygds-kunskap och landskapsvård.

Nordisk samverkan

Samarbete med de nordiska länderna har även detta år varit livligt. Det har skett dels inom ramen för NSBN (Nordisk Sam- verkan för Bygd och Natur), dels genom direkta kontakter. Kontaktmännen i de nordiska länderna har främst varit: fil. kand. Irina Matvejew och agronom Johan Standertskjöld, Finland, docent Ulf Haf- sten och bygartner Olav Skinnarmo, Nor- ge samt exp.chef Knud Gemzöe och S. Blixencrone-Möller, Danmark.

Samfundet medverkade också den 18 mars på bondestämman i Østfold, Norge varvid fil. dr John Nihlén föreläste över ämnet "Naturvärden i det moderna indu- strisamhället".

Byggnadsrådgivning

En omfattande rådgivning har fortlöpande skett, dels på Samfundets byrå med biträ- de av professor Erik Lundberg, arkitekt SAR Jerk Alton och den ordinarie perso- nalen, dels ute på fältet i samband med kurser, konferenser och tjänsteresor. Kon- sultationen har i några fall gällt förslag till nybyggnader, men mest gällt restaure- ringar, fritidsbebyggelse och planfrågor.

Samfundet har vidare fortsatt arbetet an- gående planerat kulturresevat i den äldre stadsdelen inom Ronneby, Blekinge.

Tillsammans med representanter för länsstyrelse och kommun har en besikt- ning företagits inom Karlshamn-Asarum regionen bl.a. för att bedöma planerad fri- tidsbebyggelse.

På uppdrag av kommunalnämnden och hembygdsföreningen i Skene, Västergöt- land har en preliminär plan utarbetats för planering och vård av kulturhistoriskt

märkliga byggnader och för skapandet av en hembygdspark i Skene.

Samfundet har företagit en aktion som gäller den äldre stadsbebyggelsen och de problem som är förknippade med plan- och kulturfrågor i framtiden (En rad uppsatser i detta ämne har publicerats i årsboken av Bygd och Natur).

Kursverksamheten Bygge och Landskap har fortsatt sin kursverksamhet under ledning av arkitekt SAR Jerk Alton. Samverkan har skett med Ystads yrkesskola och Carl Malmstens Capellagården.

Besiktning har ägt rum genom professor Erik Lundberg av den restaurerade prästgården i Ulfstorp, Tomelilla och dess landskapsmiljö.

Natur- och landskapsvård

Samfundet har under verksamhetsåret handlagt ett flertal remisser från Kungl. Maj:t, ämbetsverk, länsstyrelser och kommuner och har regelmässigt anlitats av Kungl. Kammarkollegiet i alla vattenmål av någon betydelse. Härvid har besiktningar och naturvårdsutredningar utförts och sakkunnig från landskapsbyrån har biträtt vid vattendomstolssammanträden, bland annat rörande olika företags tillåtlighet med avseende på natur- och miljönverkan. Sakkunnighetsuppdrag har även utförts för vattendomstolarna. Uppdrag med samrådsförfarande angående landskapsvårdande åtgärder med intresser från sökandesidan har även handlagts under utbyggnadsskedena enligt förordnande av vattendomstolarna. Rådgivning till kommunerna har i allmänhet gällt planering för fritidsområden, semesterbyar, landskapsreservat eller värdefulla miljöer.

Ärendena har handlagts av landskapsbyrån Natur och Miljö under landskapsarkitekt Carl Olof Orbacks ledning med biträde av landskapsarkitekt Joe Stichter, hort. stud. Ove Johansson, tekniker Paul Ehnes, stenograf Märta Hegnell, ritare Petra Heed och konsulterande landskapsarkitekterna Sven A. Hermelin, Karl-Arne Karlsson och Arne Segerros samt ingenjörerna J. Jakobsson, Kjell Lundström och arkitekt SAR Jerk Alton.

Vattenkraftfrågor

Stora och Lilla Lule älv. Deltagande i kommittén för naturvårdsundersökningar vid sammanträden på Statens naturvårdsnämnd.

Remissyttrande till Statens naturvårdsnämnd gällande Suorvasjöarnas fjärde reglering. Gällivare och Jokkmokks socknar, Norrbottens län, beträffande regleringsskador, inverkan på renskötseln, bosättning m.m.

Remissyttrande till Statens naturvårdsnämnd angående intrång i Stora Sjöfallets nationalpark.

Meessaure kraftverk, Jokkmokks socken. Fortsatt samrådsförfarande angående landskapsvårdande åtgärder.

Porsi kraftverk, Vuollerim, Jokkmokks socken. Samrådsförfarande.

Vindelälven. Deltagande i sammanträden angående planerad kraftverksutbyggnad.

Skellefte älv. Hornavans reglering. Åtgärder vid Sälla-området. Besiktning och ritningsuppdrag för Arjeplogs kommun.

Ume älv. Stensele kraftverk. Besiktning, yttrande och förslag angående Nyselekanalens uppströmsände i Grundforsens dämningsskär i fråga om massuppläggning m.m. Yttrande till Advokatfiskalsämbetet vid Kungl. Kammarkollegiet.

Hällforsens kraftverk. Samråd angående landskapsvårdande åtgärder med representant för Bålforsens Kraft AB.

Satsån, Kultsjön, Ransaren. Rådgivning angående landskapsvårdande åtgärder.

Faxälven. Deltagande i sammanträde i Gäddede med länsstyrelsen i Jämtlands län ang. Bålforsens Kraft AB och Ströms Trävaru AB anmälan om planerad utbyggnad av kraftverk i Gäddedeforsen för tillgodogörande av fallhöjden mellan sjöarna Kvarnbergsvattnet och Hetögeln.

Ulriksfors. Rådgivande besiktning vid utbyggnad av grunddamm samt landskapsvårdande planering vid stränder och i älvsfåran.

Samrådsförfarande angående landskapsvårdande planering vid nya kraftverket i Edsele med bland annat rådgivning vid massuppläggnings .

Åseleälven. Förordnande från Mellanbygdens vattendomstol gällande skadeverkningar genom korttidsregleringen vid Gulsele. Edensforsens, Långbjörns och Lasele kraftverks dämningsskär i samråd med Ångermanälvens Vattenregleringsföretag för sökandena Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Gräninge AB och Gulsele AB.

Ångermanälven. Moforsens kraftverk. Samrådsförfarande enligt Mellanbygdens vattendomstol med Krånge AB angående massplacering och terrängmodellering.

Saxälven. Konsultationer angående reglering av Stora och Lilla Dabbsjön inom Dorotea kommun i Västerbottens län och Frostvikens kommun i Jämtlands län. Sökande Bålforsens Kraft AB.

Rörvattenån, med Grubbdalsån och Stensjön. Deltagande i länsstyrelsesammanträde angående planerade Stensjöfallets och Kvarnfallets kraftverk inom Offerdals resp. Hotagens socknar, Jämtlands län. Sökande Stensjöns Kraft AB — gemensamt genom Wifstavarfs AB och Woxnans AB.

Indalsälven. Konsultationer för Övre och Nedre Oldsjön och Oldån angående synpunkter på inverkan på landskapsbilden vid planerad utbyggnad av Oldens kraftverk. Sökande Bålforsens Kraft AB.

Torrön, Juveln och Anjan, Kalls socken, Jämtlands län. Besiktning och deltagande i informationssammanträde med länsstyrelsen i Jämtlands län angående planerad kraftverksutbyggnad av Torröns kraftverk, Juvelns kraftverk och Anjans kraftverk. Sökande AB Kallströmmen.

Kallsjön, Kalls socken, Jämtlands län. Samrådsförfarande med Indalsälvens Vattenregleringsföretag enligt deldom av Mellanbygdens vattendomstol.

Sällsjö kraftverk, Ockesjön, Häckrenmagasinet. Planeringsritning för tippmassors placering vid Ockesjön. Besiktningar och rådgivning vid Ockesjön enligt förordnande av Mellanbygdens vattendomstol. Besiktning och rådgivning vid Sällsjö kraftverk.

Ritningsuppdrag från Indalsälvens Vattenregleringsföretag angående markplanering vid Häckrendammen samt massbe-

handling, modellering vid sidoterräng, gröngröning och plantering, grus- och stentäkt.

Ljungan. Trångfors kraftverk. Sammanträde med länsstyrelsen i Jämtlands län med redogörelse från Ljungans Vattenregleringsföretag angående utbyggnad av kraftverk mellan Lännässjön och Rätansjön, allt inom Ljungadalens kommun, och anläggande av nytt regleringsmagasin, omfattande bland annat sjöarna Flåsjön och Nedre Grucken samt årsreglering inom detta magasin, dels och årsreglering av sjösystemet Skålsjön, Lännässjön, Fotingen och Klövsjön. Utbyggnadsföretag Sydsvenska Kraft AB (Sydkraft).

Ljusnan. Krokströmmens kraftverk, Hogdals kommun, Jämtlands län. Förordnande från Österbygdens vattendomstol angående samrådsförfarande med Gullspång-Munkfors Kraft AB rörande dämningens och korttidsregleringens inverkan på Älvrosområdet.

Arbråsjöarnas reglering inom Järvsö och Arbrå kommuner, Gävleborgs län. Förordnande från Österbygdens vattendomstol angående erosionsskydd och landskapsvård i samrådsförfarande med Ljusnans och Woxnans Vattenregleringsföretag.

Inverkan på landskapsbilden vid Norränge kraftverk och Dönje kraftverk samt rensningar vid Varpens reglering. Deltagande i vattendomstolssammanträde och besiktning.

Österdalälven. Trängslets kraftverk och Väsa kraftverk i Älvdalens kommun. Besiktning med Stora Kopparbergs Bergslags AB:s kraftavdelning.

Blybergs kraftverk. Deltagande i sammanträde med länsstyrelsen i Kopparbergs län och information genom Bergslagens kraftavdelning gällande anläggandet av kraftverk omkring fem km nedströms Väsa kraftverk.

Dalälven. Ritningsplanering och massberäkning av erosionsskydd vid Gamla byns halvö inom Avesta stad.

Klarälven. Höljes kraftverk. Fortsatt samrådsförfarande enligt Västerbygdens vat-

tendomstol med sökandebolaget Mölnbacka-Trysil AB och Uddeholms AB.

Yttrande till Kungl. Kammarkollegiet angående Sängkällforsen AB:s planer på korttidsreglering vid Höljes kraftverk med nedströmsverkningar i Klarälven på en sträcka av 12 mil.

Röjddn. Röjdåfors kraftverk, Östmarks kommun. Samrådsförfarande med sökandena Rottneroskoncernen och Billeruds AB gällande landskapsvårdande planering enligt beslut av Västerbygdens vattendomstol.

St. Gla och Glafsforden. Glava kraftverk, Värmlands län. Samrådsförfarande med Billeruds AB enligt beslut av Västerbygdens vattendomstol.

Botorpsströmmen. Botorpsströmmens kraftverk, Kalmar län. Besiktning enligt samrådsförfarande med Västerviks Kraft AB angående utbyggnadens och regleringens inverkan på landskapsbilden. Förordnande genom Söderbygdens vattendomstol.

Viskans nederbördsområde. Yttrande till Skogsägarnas Industri AB för information till sakägarna angående reglering av sjön Fäven.

Helgaån. Genastorps kraftverk. Besiktningar och rådgivning för sökandebolaget Sydsvenska Kraft AB (Sydkraft) angående företagets inverkan på landskapsbilden.

Norge. Rådgivningsuppdrag angående synpunkter på natur- och landskapsvård vid vattenkraftsutbyggnader.

Kontaktorgan för skogsälvar samt Kommittén för naturundersökningar. Sfh representerades under verksamhetsåret av landskapsarkitekt Carl Olov Orback.

Vägvård

Jämtlands län. E75 vid Undersåker. Rådgivning i samband med ny vägsträckning och intrång vid kyrkogård.

Västernorrlands län. E4. Uppdrag för vägförvaltningen angående åtgärder och terrängmodellering vid utbyggnad av Högom's trafikplats inom Sköns kommun.

Kopparbergs län. Väg nr 71 Rättvik-Mora. Konsultation angående vägvårdande åtgärder och ny vägsträckning genom Mora-Noret, anslutning av tillfartsvägar och ny bro över Österdalälven.

Besiktning angående förslag till ny vägsträckning vid Leksand.

Riksväg 68 och 70. Undersökningar och konsultationer samt yttranden angående de för bygden, staden och industrin betydelsefulla problemen ifråga om vägsträckningar inom Avesta-regionen. I undersökningarna har deltagit fil. dr John Nihlén, arkitekt C. O. Orback och som trafikexpert fil. lic. Rune Bengtsson, Lund.

Södermanlands län. Rådgivning angående vägutbyggnad vid Hällbonäs, Flen.

Älvsborgs län. Alingsås. Konsultation angående väg Lärjeholm-Sollebrunn.

Konsultation angående vägproblem vid Bruksängen, Brobacka.

Jönköpings län. E4, avsnittet Vättersmålen-Gyllene Uttern. Fortsatt uppdrag för rubricerade ärende samt för rastplats vid Gyllene Uttern i samarbete med Vägförvaltningen i Jönköpings län.

E4, Huskvarna. Fortsatt samarbete med Huskvarna stad rörande miljö- och vägvårdande åtgärder vid nya vägsträckningen längs Vättern med ritningsuppdrag angående rast- och friområden vid Kroatorp och Kruthuset.

Malmöhus län. Riksväg 22, avsnittet Nyhamnsläge-Mölle. Konsultation angående utbyggnadens inverkan på landskapsbilden.

E4, Mörap. Konsultation angående vägsträckning vid Rosendals gods.

Allmän planering

Västernorrlands län. Moforsens kraftverk. Uppdrag för Krångede AB rörande rådgivning och planeringsritning vid bostadsområde för maskinister.

Stöde hembygdspark. Konsultation av Stöde hembygdsförening angående åtgärder för hembygdspark och rekreationsområde vid Huberget i Stöde socken.

Jämtlands län. Sällsjö. Uppdrag för miljövärd och planeringsåtgärder vid maskinistbostäder tillhörande Sällsjö kraftverk.

Gävleborgs län. Konsultation angående kraftverksledning Hjälta-Hamra, Edesberg, Mobodarne 5:5, Mo socken, Hälsingland. Deltagande i besiktningar samt sammanträde med expropriationsdomstolen.

Kopparbergs län. Avesta Jernverk AB, Avesta. Konsultering och ritningsplanering

för landskaps- och miljövärd vid Norra verket och nyanlagda Södra verket samt bebyggelse och parkområde vid Gamla byn. Uppdrag för Isaksbo, Älvbackens, Strömsnäs, Strömsborgs och Avesta Herrgårdar. Uppdrag vid Avesta Bruks Club samt nyanläggning vid Skälsbo gård och Nybo gård. Rådgivning vid Högfors bruks herrgård.

Uppsala län. Vänge kyrkomiljö. Fortsatt rådgivningsuppdrag.

Stockholms stad. Rådgivning vid berg- och tunnelsprängning för Stockholms stads spårvägar och överdäckning av spårvägs-hallar vid Nyboda intill Södertälje- och Hägerstensvägen.

Besiktning och yttrande till "Kommittén för Östbergahöjdens nyttjande som idrotts- och friluftsområde" angående ny generalplan för Årstafältet och Östbergahöjden.

Stockholms län. Danderyds kyrkogård. Utredning angående kyrkogårdsutvidgning.

Danderyds församlingshus. Miljöplanering vid nytt församlingshus och Klockargården.

Osma kyrkogård. Kyrkogårdsutvidgning och miljövärd i samband därmed.

Utö kyrkogård. Miljövärd vid kyrkogårdsutvidgning.

Alfa Laval AB, Tumba. Miljö- och planeringsritning för anläggningsentreprenad vid industriområde och kontorsbyggnad.

Restaureringsrådgivning för Nyboda gamla småskola och hembygdsmuseum vid Kommunalvägen, Huddinge kommun. Uppdrag genom Huddinge hembygdsförening.

Södertälje kanal. Uppdrag av Kungl. Sjöfartsstyrelsen angående landskapsvårdande planering och rådgivning i samband med kanalbreddning, terrassering, släntbehandling, grupplantering, gröngöring och självsädd i kanalslätten mellan järnvägsbron och Hälsökullen.

Södermanlands län. Årdala kyrkomiljö. Rådgivningsuppdrag genom Årdala hembygdsförening angående miljö- och naturvård.

Örebro län. Dalby 1^s, Hammars kommun. Uppdrag för planeringsritning och massberäkning för grustäkt och naturvårds-

åtgärder i samband med pågående och avslutad täkt.

Värmlands län. Wermlandia turisthotell, Ekshärad. Rådgivning för miljövärd vid hotellanläggning och friområde.

Göteborgs- och Bohus län. Vättle, Ale och Kullings härad. Synpunkter på in-trängsättning vid kraftledningsdragnin-g.

Västergötlands län. Skene hembygdsförening. Besiktning angående samordning för hembygdspark inom kommunen.

Östergötlands län. Fiskarps skogsgård, tillhörig Boxholms AB. Rådgivning angående bevarande som rekreationsområde.

Kalmar län. Misterhults skärgård. Deltagande i sammanträde med lantmäteri, kommunalmän och skärgårdsbefolkning för upprättande av naturskyddsområden och kostnadsersättningar härför.

Blekinge län. Föreningen Vämöparken u.p.a., Karlskrona. Upprättande av generalplan för hembygdsparken angående parkens framtida disposition och nyttjande, gällande kulturområde, nöjesområde och fripark. Utredningsförslag för beredskapsarbeten genom länsarbetsnämnden i Blekinge.

Ronneby stads kulturvårdsnämnd. Uppdrag angående restaurering av kv. Bergslagen.

Mörrums bruk. Utredningsförslag angående fårbeten på friområdet vid Rävabyget samt planeringsritning beträffande miljövärd vid sulfatfabriken, pumpstation och slambassänger, parkeringsplatser och entréområde. Uppdragsgivare Skogsägarnas Industri AB, Växjö.

Mörrum. Planering för fritidsbebyggelse nära Svängsta.

Hallands län. Väröbacka sulfatfabrik, Värö. Besiktning, fotografering och topografiska studier samt yttrande.

Kristianstads län. Torne-Hellestad. Besiktning med representant för länsstyrelsen av grustäkterna vid Torne-Hellestad.

Malmöhus län. Besiktning vid Barsebäck angående planerad utbyggnad av Järavallens fritidsområde.

"Olas Trädgård", Hörups socken. Rådgivning angående dendrologiskt intressant parkanläggning.

Ekonomi

Årets kostnader, som uppgår till närmare 190.000:— kronor har liksom tidigare år till övervägande delen satsats på den allmänna upplysnings- och propagandaverksamheten bl.a. genom utgivande av tidskriften BYGD OCH NATUR och speciell kurs- och upplysningsverksamhet vilkas ändamål de direkta kostn. här redovisas.

Insamlingen till hembygdsfonden har under året fortsatt under ledning av major Sture Wennerholm. Fondens avkastning används till skydd och vård av svensk bygd och natur. Under året har insamlats omkring 30.000 kronor.

Samfundets ekonomiska ställning framgår av följande sammanställning:

UTGÅENDE BALANS KONTO 31.12.1964

Kassa-, postgiro- och banktillgodohavanden	159.028:42	
Aktier och inventarier	2:00	
Reskontran	75.224:92	48.478:28
Lager — tidskriften	1.400:00	
litteratur	600:00	
Statsanslag		55.000:00
Personalens källskatt		6.882:00
Hembygdsfonden		113.804:05
Markarydsfonden		17.584:56
Upplysningsverksamheten	333:75	
Omkostnader	1.632:60	
Underskott	3.527:20	
	<u>241.748:89</u>	<u>241.748:89</u>

RESULTATKONTO 31.12.1965

Medlemsavgifter		60.701:30
Statsanslag		126.500:00
Diverse inkomster		4.430:54
Tidskriften	35.848:09	
Upplysningsverksamheten	15.071:27	
Landskapsvården	1.424:85	
Medlemsregister	3.473:87	
Personalkostnader	100.597:90	
Omkostnader	30.731:82	
Överskott	4.484:04	
	<u>191.631:84</u>	<u>191.631:84</u>

UTGÅENDE BALANS KONTO 31.12.1965

Kassa-, postgiro- och banktillgodohavanden	152.248:66	
Aktier och inventarier	102:00	
Reskontran	91.766:11	54.344:30
Lager — tidskriften	1.400:00	
litteratur	600:00	
Statsanslag		12.500:00
Personalens källskatt		8.358:00
Hembygdsfonden		152.373:07
Markarydsfonden		17.584:56
Resultat		
Årets överskott	4.484:04	956:84
Balanserat underskott	3.527:20	
	<u>246.116:77</u>	<u>246.116:77</u>

Stockholm den 20 april 1966
SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD
STYRELSEN

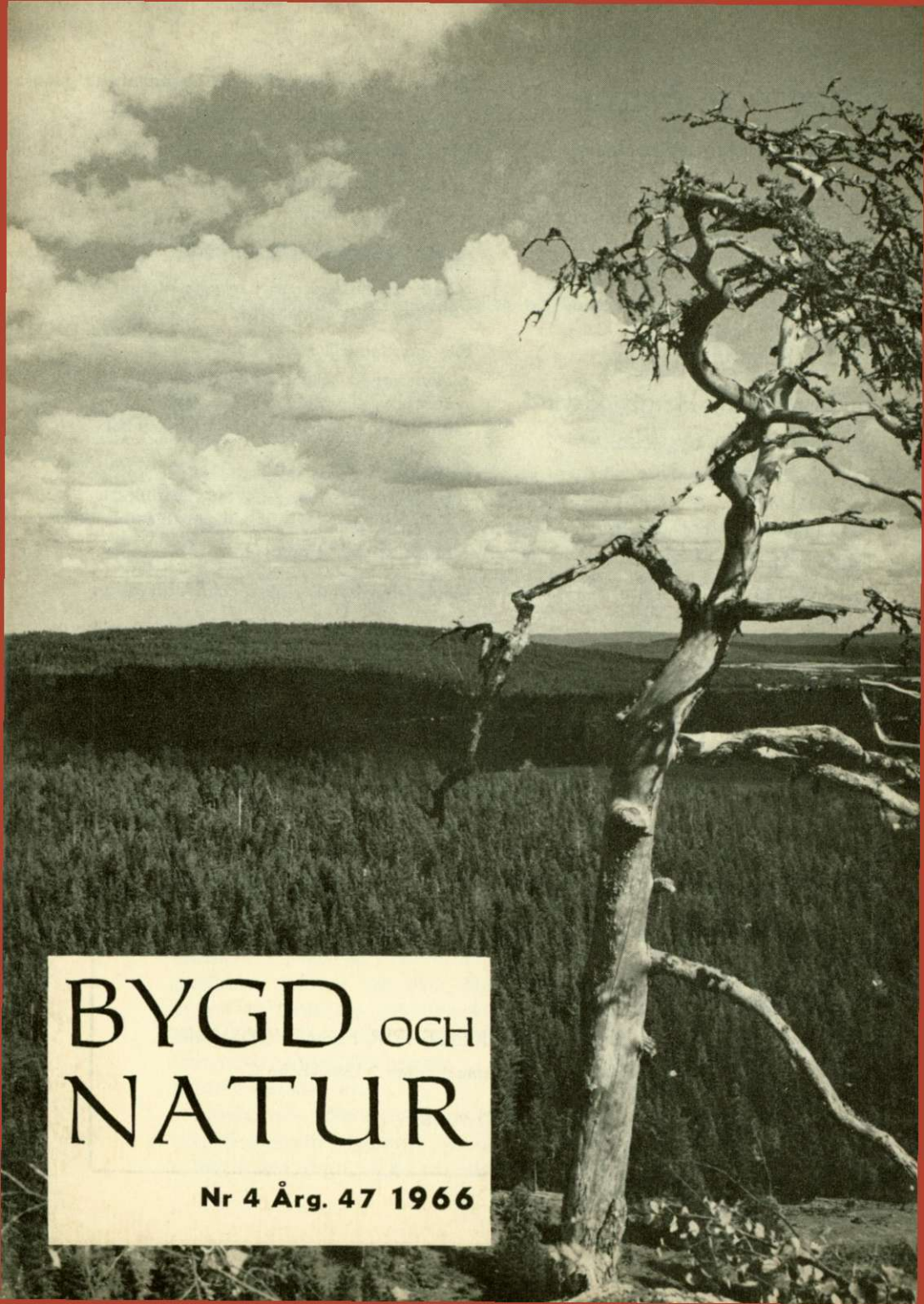
... en levande landsbygd

I det moderna bondeskogsbrukets tjänst

SÖDRA SVERIGES SKOGSÄGARES FÖRBUND

GULLHÖGENS CEMENT

årskapacitet ca 1000 000 ton

BYGD OCH NATUR

Nr 4 Årg. 47 1966

Bygd och Natur

tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén

Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 15:— pr år

Bygd och Natur utges av

Samfundet för Hembygdsvård

Riksförbund för bygdekultur

och landskapsvård

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

Tel. 119424, 119444, 119455

Postgiro 8136 — Bankgiro 56-4618

Ordf.: Landshövding Ragnar Lassinantti

V. ordf.: 1:e hemslöjdskons. Eva Ljungkvist

Sekr.: Redaktör Nils Nihlén

Styrelsens verkställande ledamot:

Fil. dr John Nihlén

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor

Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planeringar i samband med väg- och

vattenbyggen samt nybebyggelse

Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar

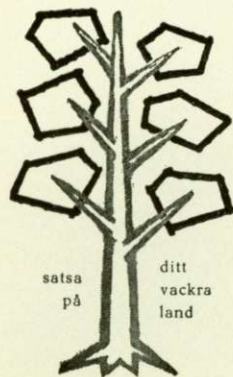
Råd och upplysningar vid uppläggning

av hembygdsstudier

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Glöm ej

HEMBYGDSINSAMLINGEN 3 x 3

3 x 3 = 3 kronor årligen under tre år
1965—1967

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

POSTGIRO 90 06 89

Omslagsbilden: Foto Skogsbild.

Det nya landskapet

Några synpunkter på organisation och innehåll

Hur skall det nya naturvårdsverket se ut — det som skall innefatta både naturvård, vattenvård, luftvård och viltvård? För att få klarhet i denna viktiga fråga har statskontoret tillsatt en särskild kommitté och över dess betänkande har Samfundet till regeringen avgivit ett utförligt remissvar, ur vilket vi här återger några synpunkter och förslag.

Utredningens uppgift har varit att utifrån vissa givna förutsättningar utarbeta förslag till central och regional organisation för naturvårdsverksamheten. Dess strävan har varit att skapa en organisation, som skall kunna ge maximal utnyttning av tillgängliga resurser, samtidigt som den smidigt skall kunna anpassas efter förändringar i verksamhetens omfattning och inriktning.

Människan och naturen

Några väsentliga invändningar mot själva organisationsförslaget har Samfundet ej framfört. Dock kan det sätt på vilket utredningen haft att begränsa sitt arbete till närmast rent organisatoriska frågor få betänkliga följder. Utredningen har behandlat förutsättningarna för effektivisering av naturvårdsverksamheten i samband med omorganisationen och därvid bl a pekat på behovet av kartläggning och inventering samt skapandet av normer och data. Man synes härvid — liksom vid behandlingen av forskning och utveckling — ha inriktat sig på de mer eller mindre tekniska sidorna av problemen medan den centrala frågan, relationerna mellan människan — kollektivt såväl som individuellt — och naturen lämnats åsido.

Problemens tekniska aspekter är av stor betydelse, men om ej denna sida av verksamheten skall utvecklas till ett självändamål måste behovsidan — den stora "konsumtionen" av natur — analyseras på ett djup-

gående sätt, som klarlägger olika förhållanden och samband och prioriterar dessa. Man kommer härvid bl a in på frågor som är grundläggande för hela den fysiska samhällsplaneringen.

Utredning i namnfrågan

Utredningen konstaterar att benämningar på "naturvård" för viss del av verksamhetsområdet eller organisationerna inte är tillfredsställande från den synpunkten att benämningarna täcker hela verksamheten. Man har därför sökt finna en ersättning för begreppet naturvård i trängre mening och diskuterat förslag som mark- och miljövård, landsvård och landskapsvård. Utredningen har för sin del närmast varit böjd för benämningen landskapsvård, men inte vunnit gehör härför i den rådgivande arbetsgruppen. Man har därför behållit benämningen "naturvård".

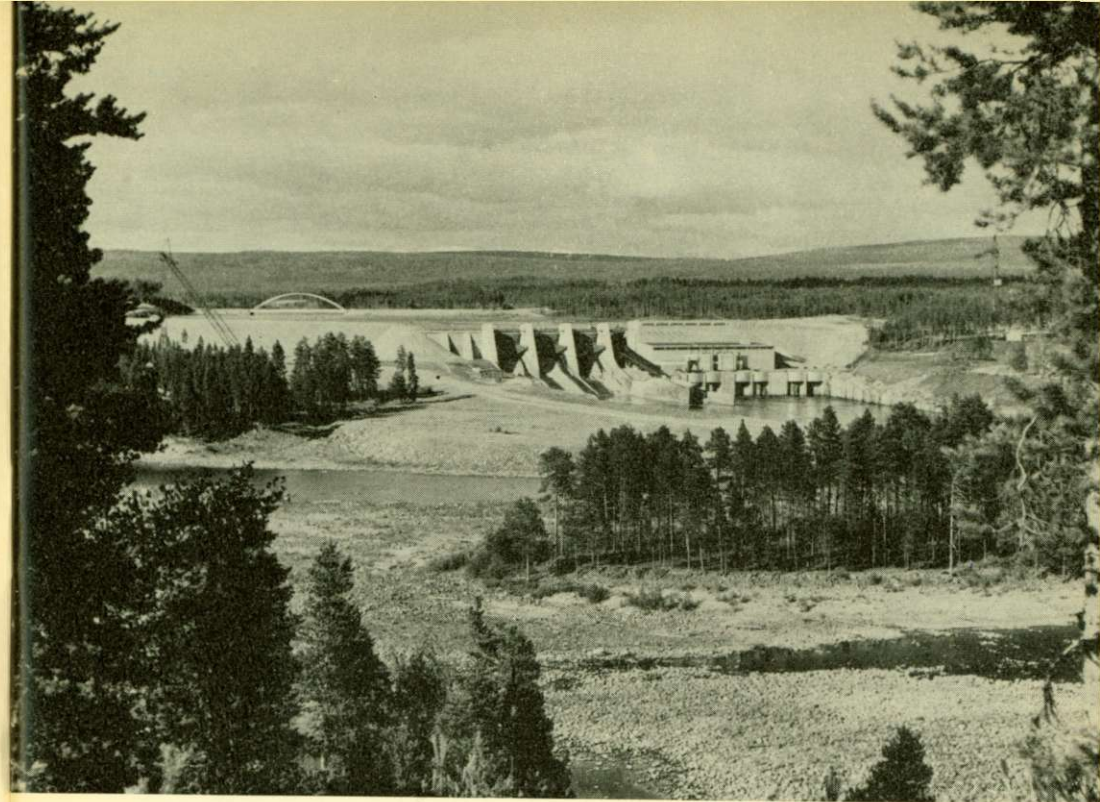
Samfundet, som varit med om att introducera begreppet landskapsvård, finner det beklagligt att utredningen ej på allvar velat ta upp namnfrågan och föreslår, under hänvisning till Danmark och Tyskland, att frågan blir föremål för ny utredning med språkvetenskapligt bistånd.

Aktiv hushållning

Beträffande utveckling och verksamhet framhåller Samfundet, att det för vår organisation alltid varit betydelsefullt att i alla samhällslager söka skapa hänsyn till naturvärdena och det har länge för oss stått klart, att vi här står inför en avvägningsfråga, betydelsefull för hela samhällsutvecklingen. Man kan uttrycka det så, att naturen blivit en konsumtionsvara, där en ständigt stegrad efterfrågan gjort en aktiv hushållning nödvändig. Det är viktigt att man i detta sammanhang pekar på bl a fritidsbebyggelsen som en exploator av landskapet. När det gäller "hänsynstagande", avvägning, balanserad exploatering, har naturvårdsmyndigheten sin främsta uppgift. Den skall för sitt område lägga fram genomarbetat material, som sedan tillsammans med de ekonomiska bedömandena skall ligga till grund för en allmän planering.

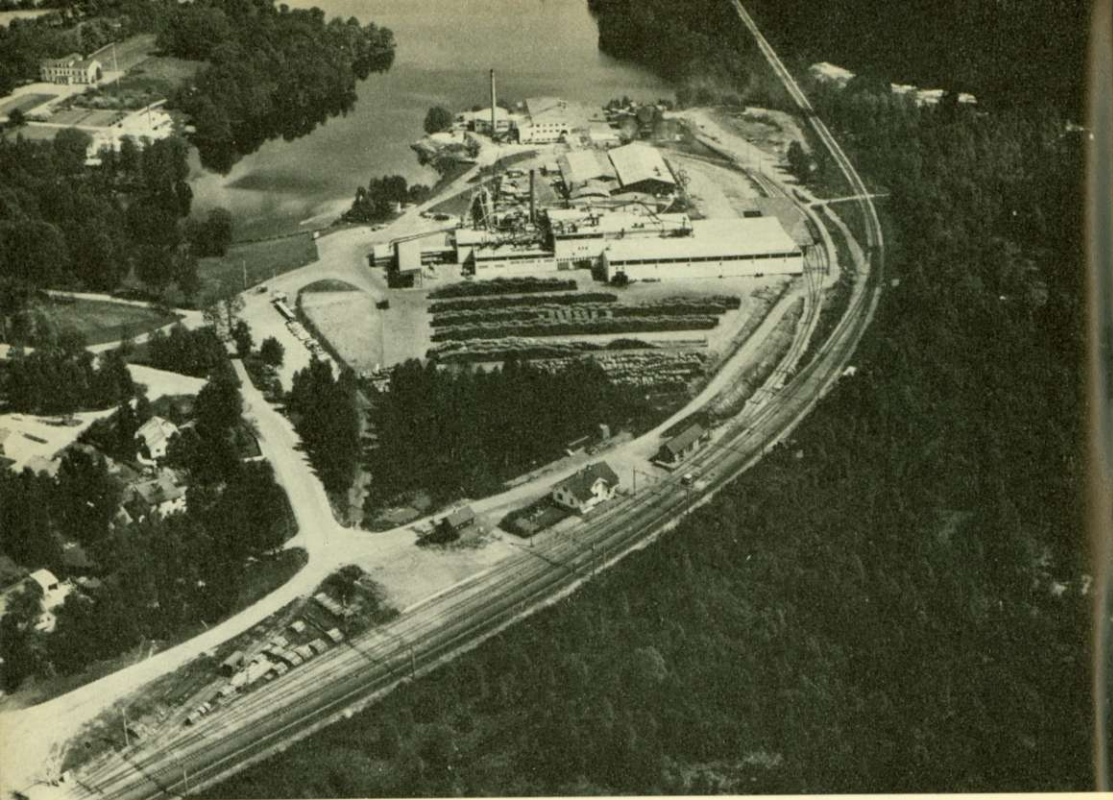
Den nya landskapsbilden

Samfundet tar vidare upp till granskning den revolutionerande förändring av hela landskapet och grunden för dess gestaltning genom hela samhällets industrialisering genom en alltmer fulländad teknik och organisatorisk rationalisering. Vi har här att göra med en fortgående förändring av landskapet, en process som pågått alltsedan människan började verka i landet, men som fått sin fulla effekt genom vår tids effektiva exploatering av naturtillgångarna, genom de allt större administrativa enheterna. Vad som här sker och fortgående påverkar, ja bygger upp

Det svenska landskapet blir mer och mer präglad av den industriella exploateringen. Kraftverkslandskapet utefter älvarna är ett exempel. Laxede, Lule älv. Foto Tomas Nihlén.

det svenska landskapet, är en rad tekniskt-ekonomiskt betingade aktiviteter: industrierna och deras influensområden, det alltmer industrialiserade jordbruket med dess binärningar, skogsbruket, kommunikationerna (där vägar, flygplatser, parkeringsplatser lägger beslag på och omgestaltar betydande markytor). Uppmärksammas bör emellertid icke endast landskapsbildens omgestaltning till följd av nämnda strukturomvandling och de nya element denna för med sig i landskapsbilden. Förändringen träffar — på lång sikt — hela växt- och djurvärlden och markstrukturen. Dessa "heltäckande" förändringar i landskapet har inte tillräckligt beaktats i naturvårdslagstiftningen och dess praktiska tillämpning hitintills. Härutöver tillkommer dock den viktiga frågan om bevarande av vissa landskapstyper med bibehållande av nu rådande markanvändningsteknik och därmed sammanhängande biotoper i landskapet.

I skogslandet Sverige är förädlingsindustrierna ofta ett dominerande inslag. Industricentra av denna art flyttas nu allt längre söder ut.

Det tekniska landskapet måste i sin uppbyggnad få den logik och balans som bör prägla alla kulturlandskap i vår tid. "Tekniken är för stark och för påträngande för att vi skall kunna tillåta den att vara meningslös." (Harry Martinson)

Vid planläggning och uppbyggnad av industrilandskapet måste vi räkna med en allt starkare konsumtion av mark och natur. Den ökade kunskapen om våra grundämnen vidgar (nya industrier) och nya råvarukällor tas i anspråk (naturgaser), vilket gör markkonsumtionen svårbedömbär och måste förläna alla översiktsplaner med framtidsperspektiv stor flexibilitet.

Vi är här inne på frågan om samverkan mellan den industriella verksamheten och naturvården. Utredningen framhåller att resurserna för naturvården är knappa. När det gäller personella resurser, forsknings-

arbete, utnyttjande och samordning av redan befintligt kunskapsmaterial är förvisso möjligheterna för närvarande ganska små. Utredningen tycks dock ha förbisett att vi i mycket större utsträckning har möjlighet att systematiskt utnyttja redan befintliga resurser vid genomförandet av alla de projekt som tillsammans utgör det materiella samhällsbyggandet.

Igenväxningen

Ett av de stora problemen i vårt land beträffande landskapsbilden är igenväxningen, skogsplanteringen, det industriella skogsbruket. Jordbrukets rationalisering med därav följande igenläggning av stora arealer kommer i hög grad att förändra landskapet. Naturreservaten kan endast i begränsad utsträckning hävda de marker, som präglats av äldre brukningsmetoder — trots att vi här håller på att få fram olika metoder (t.ex. bete, slätter, mekanisk jordkultivering), som inom vissa områden kan ge effekt. Det nya landskapet kommer i hög grad att präglas av industrianläggningarna och därtill hörande områden. Det är framför allt här den nya landskapsvården skall sätta in och det är här den nya landskapsbilden växer fram — vi må beklaga det eller inte.

En teknisk anläggning har vanligen ett ganska rundligt tilltaget randområde som inte direkt tas i anspråk för själva industrianläggningen i inskränkt mening. Det blir därvid inte bara denna sistnämnda som kommer att stå i hård kontrast mot det fritidslandskap som nu håller på att ta form längs våra kuster. Det industriella randområdet får gärna en helt annan karaktär än fritidsområdena. För dessa sistnämnda gäller ju att väldiga arealer så behandlas, att de lämpar sig för fritidslivets gemenskap såsom lek-, sport- och strövområden m.m. Det blir i största utsträckning en terräng och vegetationsbehandling av särskild art och en markvård med bestämd inriktning. Inte minst gäller det besvärliga slitageproblem. Allt detta påverkar mycket kännbart landskapsbilden. En problematik håller på att växa fram, som vi har all anledning att nyttiggöra och genomarbeta, då det gäller att forma en ny öppen landskapsbild i kontrast med dagens igenväxande odlingsenklaaver. Fritidsbebyggelsen tenderar dessutom att bli mycket omfångsrik och att i hög grad prägla den nya landskapsbilden.

De förslag och experiment som nu utföres av bl a Samfundet vid ett par större industrianläggningar syftar till att här få fram konkreta förslag. Man kan även få vegetationsvården att bli ett positivt inslag i det igenväxningslandskap, som håller på att utbilda sig i vårt land. Detta är något av den landskapsvårdande metodik som man nu vill försöka experimentera sig fram till och där det statliga naturvårdsarbetet måste ha ett givet intresse.

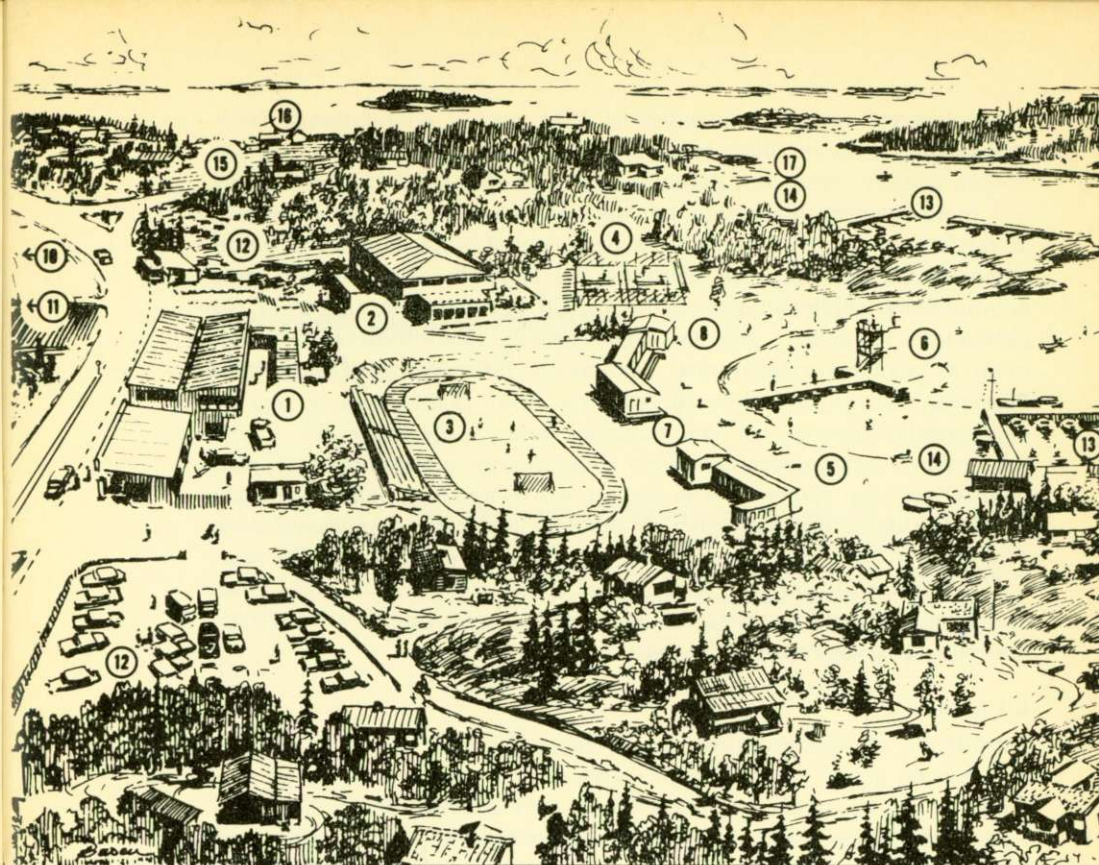
Länsstyrelse och kommun

Statsmakternas beslut om hela naturvårdsverksamhetens organisation innebär, att ett samlat ansvar läggs på länsstyrelserna för genomförande och vidmakthållande av det allmännas krav och intentioner inom områdena naturvård i snäv bemärkelse, vattenvård och luftvård.

Utredningen tecknar dock bilden av en länsstyrelse, som saknar möjlighet till aktivt handlande, som kan agera endast på sätt som av omgivningen alltför lätt kan uppfattas som utvecklingshämmande. Men ett tydligt framtidsperspektiv antydes dock, då man framhåller önskvärdheten av samarbete inom länsstyrelserna med företrädare för den lokaliseringpolitiska verksamheten.

Kommunernas ansvar torde skifta starkt från kommun till kommun och framför allt från fall till fall. Gäller det ett problem där naturvårdsintressena kommer i konflikt med andra kommunala intressen, är det stor risk att naturvårdsintressena får vika undan. Utredningen pekar på de kommunala organens framtida utbyggnad och förstärkning med fackfolk, men anger samtidigt förtroendemännen som lämpliga övervakare. De senare torde inte innebära en lycklig lösning på lång sikt. Vi behöver tillgång till fackfolk även på det kommunala planet.

Atomkraftverket vid Simpevarp, Oskarshamn, kommer att helt förändra landskapet. Den vackra skärgården med dess bodar och delar av den gamla byn kommer att bevaras. — Foto Tomas Nihlén.

Fritidslandskapet idag kännetecknas av en ny tätortsbebyggelse med all den service den moderna människan kräver. — 1 Servicecentrum med butiker, post och tele, buss, motorservice etc. 2 Hotell och restaurang, samlingslokaler för dans m.m. 3 Idrottsplats. 4 Tennisbanor. 5 Solstrand. 6 Bad. 7 Omklädningslokaler och toaletter. 8 Bastu. 9 Båthamn. 10 Golf m.m. 11 Camping. 12 Parkeringsplatser. 13 Båthamn. 14 Upplagsplatser för båtar samt sjöbodas. 15 Gemensam gräsyta med bollplan m.m. 16 Samlingslokal. 17 Bad.

Miljöns gestaltning

Utredningens förslag att naturvårdsfrågorna skall handhas inom en särskild enhet inom landskansliet är tillsynes välmotiverat, icke minst med hänsyn till betydelsen av att dessa intressen härigenom kommer att vägas mot andra på en lämpligare nivå än eljest vore fallet.

Utredningen har på olika sätt berört den nu åter aktuella frågan rörande en markplanering på riksplanet för samhällsfunktionerna. Samfundet vill i detta sammanhang fästa uppmärksamheten vid behovet av en aktivare bevakning av de frågor som hänger samman med landskapsvården.

Riksdagsrevisorernas uttalanden år 1960 om en allomfattande landskapsplanering inom vilken även naturvården och fritidslivet får sin tillbörliga plats, en fråga om gestaltning av hela den miljö i vilken dagens och morgondagens människor har att leva, verka och finna rekreation, är fortfarande aktuell. Utvecklingen pekar obönhörligt på behovet av en allmän samhällsinstans, en plattform för behandling av samtliga med miljöpolitiken sammanhängande frågor. Ett betydelsefullt steg — ur organisationssynpunkt — har nu tagits genom samordningssträvandena inom det nya naturvårdsverket. Samfundets förhoppning är, att verket härvidlag med de utökade resurserna på allvar skall kunna ta upp de dagsaktuella frågorna om den moderna landskapsgestaltningen — den konstruktiva landskapsvården, dess organisation, målsättning och ekonomisering. Man skiljer nu ofta mellan den översiktliga planeringen och den konstruktiva uppbyggnaden av det nya landskapet (landskapsbilden och miljön) och i viss utsträckning kan detta vara motiverat. En samordning är dock önskvärd, främst därför att landskapsvården utgör landskapsplaneringens kvalitativa del. Man efterlyser ett praktiskt handlingsprogram för denna synkronisering.

Utbildning

Beträffande utbildningsfrågan är det för Samfundet särskilt angeläget att ännu en gång — som tidigare i våra anslagsäskanden under ett flertal år — betona vikten av en utbildning och information på bred bas, i stort sett av den typ som utredningen föreslår. Här vill vi särskilt peka på Samfundets mångåriga bildnings- och upplysningsverksamhet, som torde ha varit grundläggande för särskilt bildningsorganisationernas och skolornas undervisning och utbildning på området. Ett stort antal handböcker, studieplaner och skrifter under mer än trettio år, kan vittna om detta arbete.

Under de senaste åren har Samfundet även tagit upp informationsverksamheten bland kommunerna i ett flertal kurser och konferenser. (Ett vanligt tema: Natur och bebyggelse i dagens Sverige — kommunernas ansvar och möjligheter.) Kurserna har omfattat såväl kommuner, kommunblock som landstingsområden. Denna verksamhet, som har en kader av lärare och föreläsare till sitt förfogande och som tillgodogjort sig stor pedagogisk och facklig erfarenhet, skulle just nu behöva stärkas och vidgas för att bli så effektiv som dagens situation kräver. Det är också betydelsefullt att massmedia mer än som hittills varit fallet tas i anspråk, en av förutsättningarna för att en sådan aktivitet skall bli till verklig nytta är, att den nuvarande ensidigheten och det godtyckliga programvalet bytes ut mot en brett lagd naturupplysning, som spänner över hela fältet.

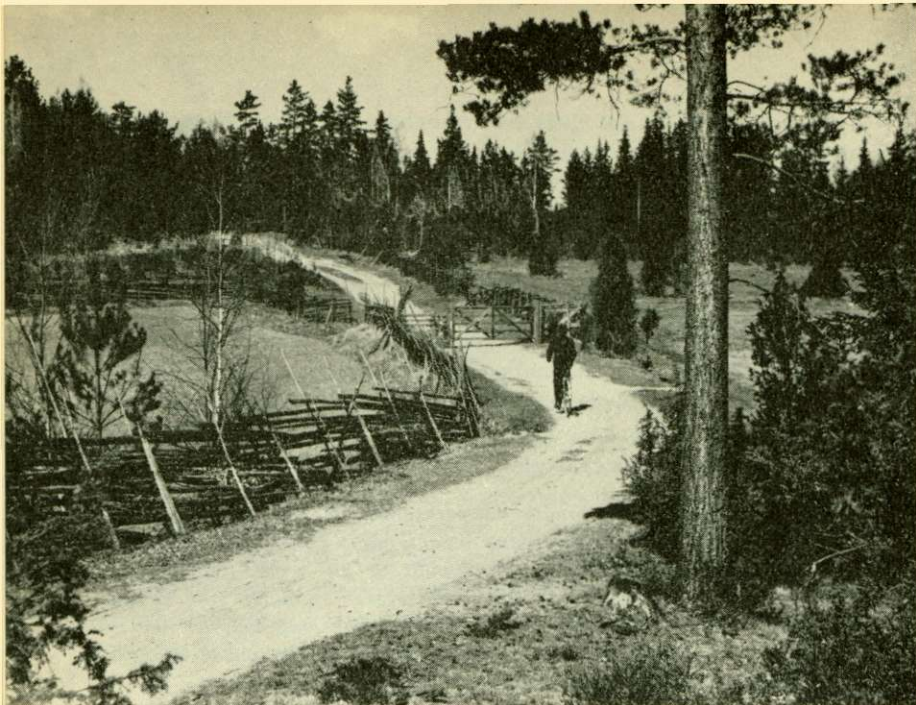
Sveriges äldsta riksväg blir fridlyst

Den landskapsvårdande verksamheten sysslar idag med den moderna motorvägens inpassande i landskapet. En viktig kulturminnesvårdande uppgift är att bevara några äldre vägar som historiska minnesmärken samtidigt som de kan tjäna den lokala trafiken. Ett sådant fall belyses här av skriftställaren Tage Ekelöf, som tagit initiativet till fridlysning av den beskrivna vägen.

Nya vägar är numera ett högaktuellt kapitel. De gamla färdlederna har blivit otidsenliga, men de har dock en rik och intressant historia. Av ensliga stigar och öde led har vårt vägnät byggts ut. Vägarna har alltid varit en viktig samhällsfaktor och även i äldre tider ansågs de ha stor betydelse för den kulturella utvecklingen.

Där fordom färdstigarna drog fram genom stenrösen och moras, täta halvmilaskogar, där döden lurade i var buske, eller branta backar, där ljungsnår snärjde hästarnas fötter, ligger nu förnämliga bilchausséer som snörrätt går fram genom terrängen. Det gäller i dagens läge att söka rädda något av de gamla färdvägarna, ty för en svensk som känner sin historia, gör de gamla vägarna och minnesmärkena landskapet där de ligger till en historisk bygd. Det behövs ingen skymningsmystik, ingen romantisk överspändhet, för att man, när man färdas på de gamla vägarna, skall tänka på de hävdernas tåg som fordom drog fram längs samma leder.

Det är därför glädjande när en verkligt gammal väg kan bevaras åt eftervärlden. Sveriges äldsta landsväg, den ännu orörda sträckan Vimmerby–Storebro (c:a 9 km) har hos Riksantikvarieämbetet begärts fridlyst och inom institutionen ställer man sig mycket välvillig till förslaget.

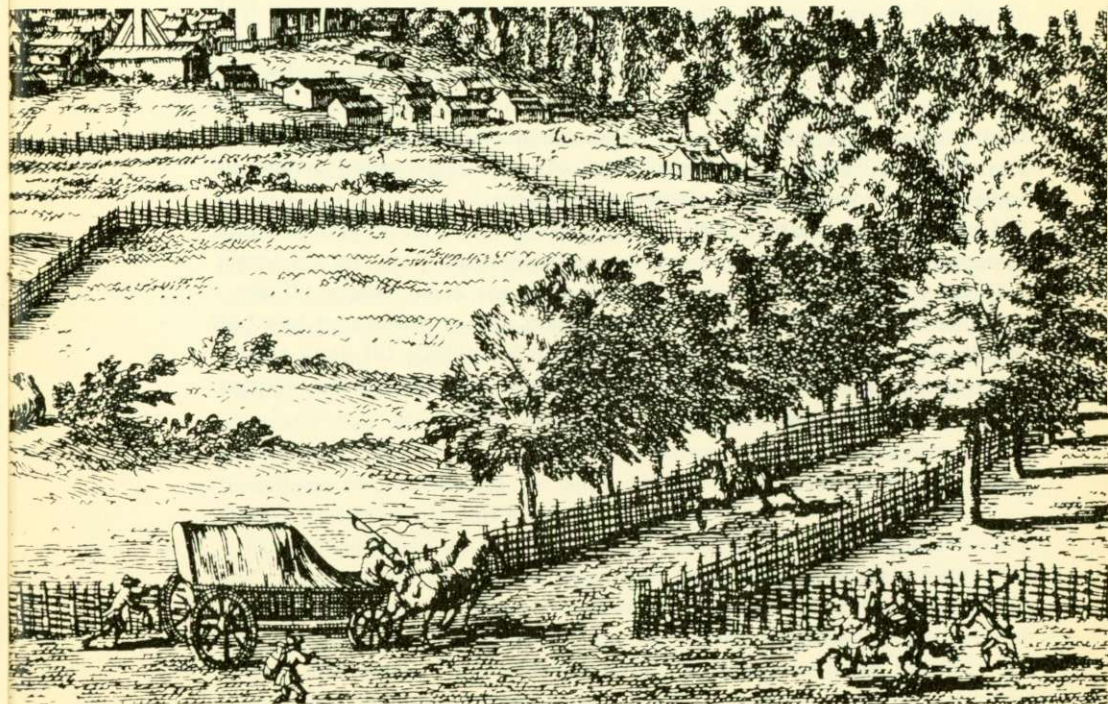
Sveriges äldsta riksväg sträckan Vimmerby—Storebro kommer att fridlysas.

Kalmarvägens omläggning från Vimmerby mot Storebro slutfördes år 1864. Före denna tid var all trafik hänvisad till den smala, slingrande riksvägen som fortfarande ligger orörd i en vacker smålandsnatur. Nästan alla våra tidigare monarker från drottning Margareta till Oskar I har färdats vägen fram till Kalmar slott, en gång landgränsens värn och Svea rikes nyckel. Före år 1864 utgjorde nämnda vägsträcka en del av "stora" landsvägen Stockholm—Linköping—Kalmar. Denna vår äldsta riksväg lär också ha varit den första som sattes i något så när farbart skick för hjuldon.

Genom de källor som står till buds, kan man finna att en av de kungar som passerat vägen är bl.a. Gustaf Vasa. År 1543 hade nämligen Nils Dacke i Sevede härad samlat en bondehär som föranledde kungen att med sitt krigsfolk dra nedåt dessa trakter. Den kungliga härens marsch gick från Stockholm över Vimmerby till sjön Hulingen intill Hultsfred och sedan till Virserum där Dackes folk blev besegrat av Lars Siggesson-Sparre.

År 1596 befors Vimmerby gamla landsväg av en prästman som knappast var mildare än Dacke. Det var den nitiske ärkebiskopen Abraham Angermannus som drog omkring i Sevede härad för att avskaffa katolska villfarelser och upprätta förfallna sedebegrepp. I hans följe fanns en skara väpnade knektar och handfasta djäknar, vilkas uppgift var att skydda honom mot allmogens ovilja samt biträda vid de bestraffningar som följde på ransakningarna var han för fram. Avstraffningen skedde, där förseelsen ej kunde gäldas med böter, på kyrkbackarna och bestod i begjutning ämbarsvis med iskallt vatten och risslitning med upptill 30 par spö. En kyrkotukt som hette duga. Denna biskopens framfart hejdades av hertig Karl när den förstnämnde nått fram till Vena socken intill Hultsfred.

Den gamla riksvägen nära Vimmerby. Efter Eric Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna*.

Färdas man i dag på den gamla vimmerbyvägen och rastar under några av de björkar som blandar sig med den mörka gran- och tallskogen, får man lätt en vision av svunna historiska tidevarv och av de praktfulla tavlor, som gång efter annan rullats upp. Gustaf III begagnade kaross på sina färder här, och man tycker att han skulle blivit grundligt omskakad i backarna vid Storebro, ty de är många med djupa och förrådiska hjulspår, steniga och gropiga. Kanske tappade någon i Gustaf Adolfs följe de hästskor i miniatyr eller de mynt som hittats här.

Under den gustavianska eran blev det svenska vägväsendet föremål för statsmakternas särskilda omsorger, ej minst beroende på kungens vana att färdas fram i flygande fläng, vilket föranledde många klagomål från allmogen med hänsyn till både skjutshållsskyldigheten och hästplågeriet. Reformerna kom dock mest de s.k. kungsvägarna till godo, medan övriga förblev ganska tröstlösa. Ett led i vägförbättringarna var dock att många gamla broar av trä ersattes med sådana av sten.

*

Vimmerby nu snart fridlysta landsväg har sett det mesta i historiens annaler. Folkungajarlarna rider med stort manskap till rådslag och fejd, myndiga biskopar skritta på vita passgångare. Heliga Birgitta skymtar i kretsen av barn och biktäder, pilgrimssångerna ljuder över nejden och det klirrar av stål i vasatidens ryttarfänikor. Karl XII kommer i vild ritt med slängande kappa och de höga karolinska stövlarna nedstänkta av lera. Kristian Tyrann färdas här bister och allvarsam och i senare tid kommer även den likaledes allvarsamme Oscar I.

År 1778 talade Gustaf III till de upproriska bönderna vid Skillingarums gästgivargård intill Vimmerby och övernattade sedan i ett hus vid torget.

Detta var litet ur historiens annaler som går ännu längre tillbaka i tiden, men hur gammal vägen i själva verket är har författaren inte haft tillfälle att forska efter, men det kanske kan bli tillfälle till detta senare. Troligen existerade dock vägen som en slags stig redan under vikingatiden, ty en och annan brandgrav återfinns i trakten.

En av Skånes märkligaste slottsmiljöer räddas

Nytt förslag ger motorvägen
en ny riktning vid Rosendal

Den nya sträckningen av motorvägen öster om Hälsingborg i närheten av den trafikplats som delar E4 och E6 har länge varit föremål för livlig diskussion. Vägplanen berör här, mellan Kropps kyrka och Hyllinge, en av de finaste och känsligaste miljöer vi har i Skåne, både när det gäller landskap och kultur. Representanter för natur- och kulturvården har uttalat sin oro över att den breda motorvägen skulle skära sig in mellan Rosendals slott och den intill liggande ekskogen, som med rätta anses vara unik i landskapet — en magnifik ekskog som inte bara är ett med slottet utan också en flitigt använd fest- och rekreationsplats. Olika alternativ har diskuterats med vägen gående antingen norr om själva slottsparken eller ett stycke söder om Kropp och slottsanläggningen. Alternativen har emellertid av olika skäl förts åt sidan i diskussionen, främst kanske p.g.a. trafikekonomiska skäl.

Rosendals egendom — som ägs av friherre Gerhard Bennett — har sitt naturliga centrum i slottsbyggnaden från 1600-talets förra hälft. Själva byggnaden med dess gårdsbildning och forna vallgrav, ett inre trädgårdsområde och en stor park bildar en helhet, som man måste behandla med stor pietet. Den 70 tunnland stora parken med sin förnäma och i stort sett väl hållna vegetation innehåller stora bestånd av ek, bok,

avenbok och lärk. I parkens sydöstra del finns ett nu förfallet gångsystem, som direkt ansluter till den befintliga trädgården omedelbart norr om slottsbyggnaden.

Till parkområdet hör också en äldre väg, den s.k. Billevägen, som sträcker sig från slottet väster ut alldeles i parkens bryn. Invid denna väg, som skall ha anlagts av slottets byggherre mellan Rosendal och residenset i Hälsingborg, står några vackra avenbokar, som troligen en gång tillhört det system av avenbokhäckar, som ännu finns i den bevarade delen av trädgården.

När man beskriver slottsområdet bör också nämnas den äldre byggnad, som ligger norr om slottet och som troligen bildat centrum i den strikt uppbyggda trädgårdsanläggningen, som man ännu kan skönja. Det är ett stenhus i två våningar med gavelrösten byggda i korsvirke. Huset stammar troligen från 1500-talets slut och har drag av Glimmingehus.

Rosendals park utgör alltså otvivelaktigt en betydande naturtillgång i denna del av Skåne. Avskuren från slottets område genom en trafikled av motorvägens valör, blir denna roll med nödvändighet förminskad, även om förbindelseleder under eller över motorvägen anordnas. Ur allmän synpunkt mest väsentligt torde emellertid vara att slott, trädgård och park tillsammans utgör en verkligt betydande enhet i landskapet. Splittras denna enhet finns det stor risk för att parken, i den reducerade roll den efter ett avskärande genom motorvägen skulle få, inte längre befinns värd att bibehålla och vårdas.

Ur landskapsvårdande och kulturhistorisk synpunkt vore en sådan utveckling beklaglig och det är därför angeläget att ventilera varje möjlighet till en annan lösning, som kan vara acceptabel såväl väg- och trafiktekniskt som landskapsmässigt.

Det alternativ som från vägmyndigheterna utarbetats norr om parkområdet har allvarliga konsekvenser för betydande odlingsenheter. Även vägtekniskt och landskapsmässigt är detta alternativ mindre lyckligt.

Nu har Samfundet för Hembygdsvård i samarbete med den projekterande landskapsbyrån Natur och Miljö i samråd med Vägförvaltningen och markägarna lagt fram ett förslag, som måhända löser hela frågan. Förslaget, som närmast utarbetats av professor Erik Lundberg och fil. dr John Nihlén under medverkan av trädgårdsarkitekterna C. O. Orback och G. Lagerwall, har framförallt siktat på att så vitt möjligt rädda den värdefulla slottsmiljön vid Rosendal.

Samfundet säger i sitt utförliga yttrande bl.a. följande: Motorvägens läge i detta täta odlingslandskap är givetvis hårt bunden till några få möjligheter. Dessa är utförligt belysta i projekteringsmaterialet, men därtill kommer att just detta landskap innesluter ett par äldre egendomar,

*I slottsparken vid Rosendal står några ståtliga avenbokar, troligen delar av den gamla slottsträdgården. — Billes väg, Rosendal.
Foto Tomas Nihlén.*

som har ett särskilt stort värde för miljö och kulturhistoria. Detta gäller i alldeles särskilt hög grad Rosendals slott och park, som är ett av Skånes allra förnämsta kulturminnesmärken.

Enligt det nya förslaget skulle vägen erhålla en sträckning från en punkt norr om Kropps kyrka, sammanfallande med huvudförslaget, gå söder om Holk i en svag kurva mot nordost, gå in i ekskogens norra del och därifrån öster ut mot Hyllinge. Den allmänna sträckningen i landskapet skulle här verka mer tillfredsställande och man skulle undvika de flesta av de svårigheter, som anförts angående de andra alternativen. Man skulle visserligen ta i anspråk en liten remsa av parkens nordliga del, men vad som här skulle ödeläggas kan inte anses vara av någon större betydelse. Inkomponeringen i parkens norra del måste givetvis ske med stor varsamhet.

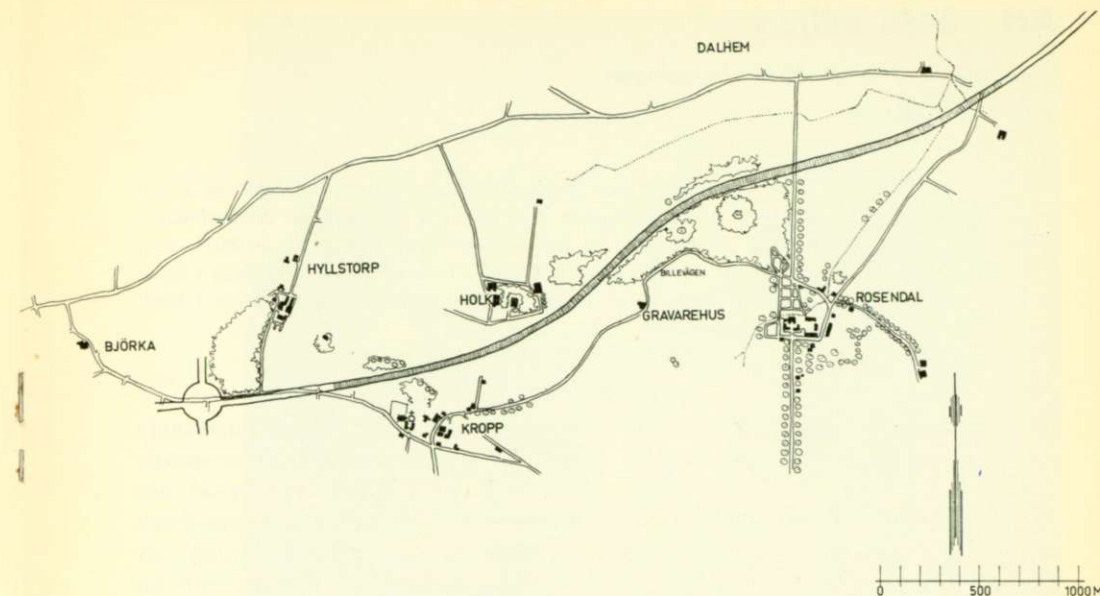
Det är viktigt i detta alternativ — framhåller Samfundet — att vägen läggs så att festplatsen förblir intakt, skulle vägen komma att ligga för nära platsens norra gräns skulle en viss skyddsplantering exempelvis kunna utföras. Man förutsätter också, att alla rimliga åtgärder vidtages för att skapa ett vackert bryn mellan parken och slänten i norr samt att vägen i sin stora linjeföring och även i alla sina detaljer smidigt anpassas till den förnämliga landskapsmiljön.

Samfundet har även framfört ett förslag som gäller den äldre trädgårdsanläggningen i parkens södra del. Om motorvägen kommer att gå ungefär som här föreslagits, anser Samfundet det önskvärt att denna del av den äldre trädgårdsanläggningen med sitt gångsystem befrias från senare vegetation och restaureras med ledning av äldre kartor och andra uppgifter. En sådan restaurering skulle onekligen tillföra slottsmiljön ett nytt betydande värde.

Ingen bebyggelse kommer att beröras av Samfundets alternativa förslag utom den östliga längan vid Holk — en 1800-talslänga utan kulturhistoriskt värde. I gengäld kommer den vackra husgruppen vid Gravvarhus att lämnas intakt. Det är en gårdsgrupp, delvis från 1700-talet, som ligger i anslutning till Billevägen.

Landskapsmässigt anser man att vägen med föreslagen sträckning kommer att få harmonisk anpassning i landskapet. Inkomponeringen norr om Kropps kyrka bör inte föranleda några svårigheter när det gäller att få en till terrängen fint ansluten sträckning.

Miljön vid Hyllstorp — fortsätter Samfundet — bör givetvis också observeras. Denna fina anläggning med sin park, kommer i ett ganska svårt läge genom motorvägen. Särskilt skulle den beröras hårt av det nordliga alternativet och anslutningen till trafikplatsen. Det här framlagda alternativet, som följer huvudalternativet till en punkt norr om Kropps kyrka, blir i detta fall mer skonsamt.

Sträckningen av motorvägen E4 öster om Hälsingborg har vällat diskussion, då man befärade att den vackra miljön vid Rosendals slott skulle sprängas. Nu har Samfundet framlagt ett alternativ, som lämnar slottsmiljön i stort sett orörd men ändå ger en tekniskt och ekonomiskt acceptabel väg.

Genom den dragning som Samfundet för Hembygdsvärd föreslagit har man vunnit framförallt ett viktigt syfte: att bevara den organiska enheten mellan Rosendals slott och dess park. Intrånget som görs i norra delen bör vara det offer man lämnar för att nå det viktiga huvudsyftet. Därtill kommer att den ur olika synpunkter värdefulla Billevägen vid detta alternativ kommer att förbli orörd.

Att vårda miljön

Anteckningar från en kurs i Bergslagen

Oron över hotet mot stora värden hos vår miljö, både de i staden och på landsbygden, har givit en ny slagkraft åt landskapsvärden. Problemens räckvidd framträdde tydligt på en kurs, som den 22–23 oktober 1966 hölls på Västsura Skogsbruksskola i Västmanland, ordnad av Samfundet för Hembygdsvårds krets i länet och Västmanlands SLS-distrikt.

Man kan knappast tänka sig en vackrare inramning för en kurs av detta slag. Skolan ligger mitt inne i den vackra bergslagsnaturen och är central utbildningsanstalt i länet för skogsfolk av olika slag. Det är också en historisk anläggning med byggnader från 1600- och 1700-talen och i undervisningen förekommer obligatoriskt även natur- och landskapsvård. Under parkvårdsarbetena här och i länets naturskyddsområden under Skogsvårdsstyrelsens vård söker man stimulera eleverna till förståelse för naturens och landskapsvårdens betydelse och stärka deras känsla för hembygden.

Det var också skolans rektor C. E. Westman, som öppnade kursen och presenterade skolan och han betonade särskilt vikten av att man i vår tid slår vakt omkring hembygdens miljövärden.

Den stora föreläsningen hölls av länsarkitekt K. Sörensen, Västerås. Det var en fängslande framställning, illustrerad med ett rikt kart- och bildmaterial från det egna länet. Här skisserades den kommande utvecklingen och de stora problemen: landsbygdens avfolkning, rationaliseringen, skogsplanteringen och

fritidsbebyggelsen. Det var intressanta men för många skrämmande perspektiv på en utveckling som bl.a. visar oss Västerås som en storstad i inre delen av Mälaren, en "sammanväxning" av Västerås, Köping och Arboga, och en enorm fritidsbebyggelse, som i bergslagsområdet tävlar med industrin om utrymmet. Närmare referat är onödigt, då länsarkitekt Sörensen lovat behandla dessa frågor i en kommande artikel i Bygd och Natur.

Av stort intresse var också länsjägmästare Harry Klingbergs föreläsning om naturvårdslagen och naturvårdsrådet. Man fick här än en gång bekräftat, att företrädarna för skogsvården ofta hyser ett stort intresse för naturvården. Det nämndes, att man i Västmanland haft ett utmärkt samarbete med Skogsvårdsstyrelsen och att man bl.a. fridlyst praktiskt taget alla ekbestånd av något värde inom länet.

Fil.dr John Nihlén talade om landskapsvärden och visade med en serie bilder på några olika uppgifter och praktiska resultat inom den aktuella miljövärden. Det gällde särskilt vägar och grustäkter, kraftverk och annan indu-

Västsura Skogsbruksskola i Västmanland.

striell bebyggelse. Han underströk särskilt vikten av att de fria organisationerna inom hembygds-, natur- och bildningsarbete fortsätter och intensifierar sin upplysningsverksamhet. Utan en allmän förståelse för hembygdens värden hjälper ingen lagstiftning.

Den andra delen av kursen upptog huvudsakligen studiefrågor och det var ett gott grepp av kursledningen att man hade sammanfört fackmän och specialister med representanter för bildningsorganisationerna. Rektor Göte Gustavsson, Ulrika, hade en utmärkt orientering som han kallade "Lära i cirkel" och kantor Gösta Sandvall, Dingtuna, tillsammans med lantbrukare Anders Brundin, Fjärdhundra, berättade om si-

na erfarenheter från studiecirkelarbetet i hembygds- och fornminnesfrågor.

Andra dagens värdefulla diskussion, som leddes av agronom Bror Engström, behandlade till sist också hur man skall skapa intresse för lokala studiecirkelar i frågor som rör landskaps- och hembygdsvård.

En mycket värdefull specialföreläsning hölls också andra dagen om fornminnesvård av landsantikvarie Sven Drakenberg, Västerås.

Lägg här till att livliga diskussioner förekom och en rad frågor framställdes och besvarades och man kan utan överdrift påstå, att det var en av årets värdefullaste kurser, som man gärna vill göra om både här och på andra skolor.

Naturvårdsupplysningen och folkrörelserna

När den nya naturvårdsorganisationen tillkom sades det av regeringen klart ifrån, att de frivilliga naturvårdsorganisationerna fortfarande skulle verka och att de hade en särskilt stor uppgift nu när upplysning och bildning behövdes mer än någonsin.

Trots detta har anslagen till Samfundet varit helt otillräckliga och kursverksamheten har endast kunnat bedrivas i begränsad omfattning.

Det är därför glädjande att Skolöverstyrelsen i sitt remissvar till Statens Naturvårdsnämnd angående statsanslaget för budgetåret 1967–68 uttalar sig så bestämt för ett ökat stöd åt Samfundet.

Överstyrelsens uttalande är av så stort intresse, att vi citerar det med endast ett par mindre uteslutningar:

”De två naturvårdsorganisationerna Svenska naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård bedriver var för sig värdefull upplysningsverksamhet om naturvårdsfrågor. Överstyrelsen betonar vikten av att naturvårdsorganisationerna samverkar med de av skolöverstyrelsen godkända studieförbunden. På så sätt kan folkrörelsernas informationskanaler utnyttjas och lokala ledare lättare engageras i upplysningsverksamheten. Utan de stora folkrörelsernas engagemang och stöd når upplysningsarbetet ingalunda den effekt, som är önskvärd.

Svenska naturskyddsföreningen har formell samverkan med JUF:s studieförfrämjande och når därmed en visserligen begränsad men dock värdefull organisationskontakt. Samfundet för hem-

bygdsvård har i samverkan med Arbetarnas bildningsförbund och Svenska landsbygdens studieförbund etablerat en bred samverkan med folkrörelser såväl i städer som på landsbygd. Det program Samfundet för hembygdsvård planerar under mottot ”Vårda naturens värden” är svårt att bedöma, då närmare beskrivningar ej föreligger. De planerade kurserna för kommunala förtroendemän förefaller vara av synnerligen stort värde.

Utifrån överstyrelsens allmänna grundsyn att naturvårdsupplysningen skulle få ökad effekt om den fastare förankrades i folkrörelsernas verksamhet är det naturligt att överstyrelsen förordar att anslaget till Samfundet för hembygdsvård höjs med 70 000 istället för föreslagna 25 000. En sådan höjning skulle göra det möjligt för Samfundet för hembygdsvård att i samverkan med Arbetarnas bildningsförbund och Svenska landsbygdens studieförbund anställa en studierektor med uppgift att dels leda naturupplysningsarbetet och dels organisera antiskräpkampanjer.

Överstyrelsen har för sin del inget att erinra mot att anslaget till Svenska naturskyddsföreningen ävenledes höjs med 70 000 kronor. Det är emellertid överstyrelsens uppfattning att en stu-

Länsöversiktsplan för naturvården i Stockholms län

Inom länsstyrelsen i Stockholms län har utarbetats en länsöversiktsplan rörande naturvård, rörligt friluftsliv och fritidsbebyggelse.

Samfundet framhåller i sitt yttrande att den nu påbörjade planläggningen skapar förutsättningar för att rädda stora värden inom natur- och kulturlandskapet. Man kan beklaga, heter det, att det inte igångsatts långt tidigare. Inventeringen har i huvudsak fått en översiktlig karaktär där detaljstudier av varje enskilt objekt måste föregå ett slutligt

ställningstagande. Endast inom de botaniska, zoologiska och geologiska områdena har en mer fullständig kartläggning skett. Av förteckningen över uppgiftslämnare framgår också att av 35 angivna namn på enskilda personer och institutioner representerar inte mindre än ett 30-tal de nyssnämnda vetenskaperna. Därutöver tillhör landsantikva-

dierektorstjänst knuten till Samfundet för hembygdsvård skulle få större betydelse för naturvårdsupplysningsarbetet och för organiserandet av antiskräpkampanjer än en motsvarande tjänst knuten till Svenska naturskyddsföreningen. Vid bedömningen av denna fråga har skolöverstyrelsen beaktat det faktum att en studierektor knuten till Samfundet för hembygdsvård skulle genom Arbetarnas bildningsförbund och Svenska landsbygdens studieförbund nå en bred publik såväl i städer som på landsbygd.

Överstyrelsen betvivlar värdet av att mindre ekonomiska resurser kontinuerligt ställs till förfogande för antiskräppropaganda. Insatserna plottas lätt bort och kampanjerna får ej den intensitet som fordras för att påverka män-

niskors attityder. En verkningsfullt upplagd antiskräpkampanj skulle — även om folkrörelsernas organisatoriska resurser togs i anspråk — kosta minst 600 000 kronor. Kampanjen borde stödjas upp genom annonser och programinslag i radio och TV.

Som alternativ till Naturvårdsnämndens förslag om en uppräkningsav anslaget till antiskräppropaganda med 100 000 kronor föreslår överstyrelsen att insatserna koncentreras och en stor riksomfattande antiskräpkampanj genomföres i samverkan mellan naturvårdsorganisationerna, folkrörelserna och massmedia och att statsmedel ställs till förfogande för kampanjens genomförande. Överstyrelsen anser att en sådan punktinsats skulle bli effektivare än fortlöpande extensiva insatser.”

rien i länet och vissa representanter för Skid- och Friluftsförbundet de angivna uppgiftslämnarna.

Samfundet med dess många förgreningar ute i de skilda länsdelarna liksom Stockholmstraktens hembygds-krets torde här ha kunnat ge värdefulla anvisningar.

Beträffande det rörliga friluftslivet hade det varit av vikt att koppla in även Svenska Turistföreningen och representanter för Stockholms stad.

Beträffande Stockholms stads egendomar omkring Bornsjön anges, att staden numera tar sitt vatten ur Mälaren, underförstått att Bornsjön upphört såsom vattentäkt. Detta senare är felaktigt. Så snart Mälärvattnet genom uppgrumling och liknande är mindre tjärligt, tas stora vattenmängder ur Bornsjön, men framförallt utgör sjön en oskattbar tillgång i händelse av ofred, då man får räkna med att alla filter genom bombning kan sättas ur funktion. Bornsjövattnet är emellertid tillräckligt rent för att kunna direkt intagas i ett särskilt iordningsställt atombombsäkert bergverk, varifrån det efter snabbkloring kan vidarebefordras till vissa tappställen i Stockholm. Det är verklighetsfrämmande att tro, att man utan enorma kostnader kan övervaka att ett badförbud upprätthålles, om anordningar vidtagas för ett mera organiserat friluftsliv därute. Sjön är nämligen genom

flera halvöar och djupt inträngande vikar uppdelad på ett sådant sätt, att bevakningen i högsta grad försvåras. Att upprätthållandet av ett badförbud är synnerligen viktigt visar bl a erfarenheter från USA, där t ex staden New York upplät sina vattentäkter för friluftsliv med snart uppträdande epidemier som följd. Man måste hastigt åter införa fridlysningen. Härtill kommer ytterligare att det största skogskomplexet inom området, Vällinge, genom Hemvärnets Stridsskolas större delen av året pågående skarpskjutningar, även på söndagar, är livsfarligt att beträda.

För Bornsjöegendomarna borde emellertid reserveras en annan uppgift, nämligen att visa kommande generationer ett bonde- och herrgårdslandskap med levande skogs- och jordbruk, kanske snart det enda inom rimligt avstånd från huvudstaden.

Fridlysningen omfattar visserligen formellt endast sjön, men reellt alla omgivande marker intill vattendelaren. Inom detta område är alltså nybebyggelse utom för skogs- och jordbruksbehov förbjudet.

Slutligen anholder Samfundet att den påbörjade inventeringen över den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen och dess miljö snarast kompletteras för hela länet och att Samfundet därvid beredes tillfälle medverka.

Hembygdspark i Västergötland

Ett intressant exempel på samverkan mellan hembygdsföreningen och kommunen är planerna på att skapa en hembygdspark i Skene, en liten vacker köping nära Kinna, där Samfundet här omåret uppgjorde förslag till en stor hembygdspark med fritidsområde.

Kommunalnämnden i Skene har givit uppdraget till Samfundet som tillsammans med Natur och Miljö gjort ett första förslag.

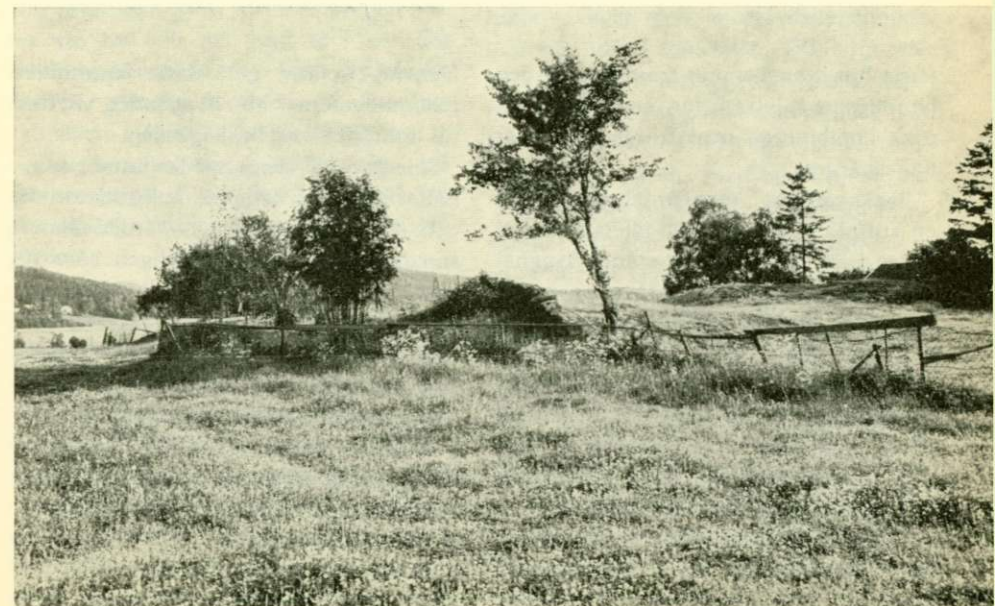
Uppdraget har gällt att diskutera och framlägga förslag angående bevarandet

av en del äldre byggnader inom samhället, dels på deras nuvarande platser, dels inom ramen för en hembygdspark.

Samfundet har med utgångspunkt från de diskussioner som redan tidigare förts inom kommunalnämnden och hembygdsföreningen sökt bilda sig en uppfattning om hur man på lämpligast sätt skulle bevara och ge liv åt de kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer som finns inom Skene.

Efter studier på platsen och under diskussion med de lokala representan-

En del av det område som enligt planerna kommer att utgöra hembygdspark och fritidsområde i Skene. — Foto Tomas Nihlén.

Anjougården med krukmakareverkstad och bostadshus är med sin vackra tomt redan bevarad som kulturresevat. — Foto Tomas Nihlén.

terna har man kommit fram till, att den lämpligaste platsen för en hembygds-park kombinerad med fritidsområde är Baskagården.

Baskagårdens mangårdsbyggnad är ett stilfullt hus från 1800-talets slut och synes vara i mycket gott stånd. Byggnaden skulle utom museala samlingar också kunna rymma samlingslokaler för moderna behov. Även det mindre uthuset av timmer bör bibehållas. Ekonomibyggnaderna torde utan vidare kunna rivas. Man skulle på tomten få god plats för 2–3 av de äldre byggnader från Skene, som behöver flyttas.

Håven-Håkansgården är en vacker och kulturhistoriskt värdefull byggnad, sannolikt från 1800-talets första del.

Den är i relativt gott skick. Samfundet rekommenderar att byggnaden flyttas till området vid Baskagården.

Smedjan vid Bergshyddan inne i samhället har ett betydande kulturhistoriskt och även miljömässigt värde. Själva smedjan uppfördes visserligen så sent som 1880, men den är av värde framför allt därför att den sista smeden, som dog 101-årig i november 1961, använde smedjan ända tills han var 97 år. Hans dotter, Signe Lundgren, bor ännu kvar i det lilla bostadshuset intill smedjan. Hela denna grupp av byggnader med smedja, bod och hovslageri med gesällkammare, bör flyttas och pietetsfullt uppsättas i hembygdsparken — detta gäller eventuellt också bostadshuset.

Grustäkt vid Spjättens fäbod

För några år sedan kämpade Samfundet energiskt för att den vackra Ottsjön i Jämtland skulle undantagas från utbyggnad. Det lyckades och hela denna underbara fjällbygd ligger orörd och lockande nedanför Ottfjället.

I gengäld har exploateringen satt in vid Häckren där Samfundet varit med och utformat den kraftverksdamm som kanske är en av de vackraste i sitt slag

i landet. Även vid Sällsjö kraftverk har våra landskapsarkitekter varit med för att forma det nya landskapet och hindra onödiga skador. Ett gott samarbete har skett med Indalsälvens Vattenregleringsföretag.

I samband med kraftverksbygget har man utnyttjat en grustäkt vid Spjättens fäbod i Mörsils socken. Enligt förordnande av vattendomstolen har Samfun-

Anjougården med krukmakareverkstad och bostadshus är med sin vackra tomt redan bevarad som ett förnämligt kulturresevat, som gjorts levande genom att byggnaderna ännu används. Det är viktigt att krukmakareverkstaden och vävstugan även i fortsättningen hållas vid liv och att man försöker dra skickliga keramiker hit. Hela Anjougården bör givetvis kvarligga på sin plats och även i fortsättningen användas.

Ödegårdsstugan, inneslutande två mindre ryggåsstugor, bör flyttas till den planerade hembygdsparken vid Baskagården.

Området vid Baskagården ger i olika avseenden ett tilltalande intryck och skulle väl lämpa sig som hembygdsgård och hembygdspark.

Enligt Samfundets mening vore det önskvärt att villabebyggelsen i områdets sydöstra del slopades och att de öster därom i stadsplanen planerade villorna kunde utbytas mot hårdare exploatering för radhus eller kedjehus. Genom detta skulle utsikten från mangårdsbygg-

naden och grönområdet ej avskärmats med bebyggelse. Området bör även innesluta ängs- och åkermark söder om Baskagårdens tomt, ner mot järnvägen.

Lekpark synes vara lämpligast att förlägga i områdets norra del mellan allmänna vägen och mangårdsbyggnaden och med infart från allén. Till detta område kan även förläggas en parkeringsplats med ev. rastplats. Lekområdet hålls öppet som en lekäng. Vissa inramningar kan utföras med buskvegetation.

Samfundet uttrycker till slut sin tacksamhet till kommun och hembygdsförening för ett synnerligen angenämt samarbete kring ett intressant projekt och hoppas, att man även i fortsättningen skall få bidra till frågans lösning och hembygdsparkens planering.

Från Samfundet har deltagit fil. dr John Nihlén och från Natur och Miljö landskapsarkitekt C. O. Orback. Sak-kunniga har dessutom varit fil. dr Albert Sandklef och byggmästare Karl J. Johansson.

det här haft att uppgöra förslag till landskapsvårdande åtgärder efter tåk-
tens slut och vi har här tillsammans
med sökanden föreslagit vissa skade-
förebyggande åtgärder med markplane-
ring och terrängmodulering under bryt-
ningens gång.

Ur Samfundets rapport till domstolen
vill vi citera följande, som kan ha viss
tillämpning även inom andra områden:

"Landskapsbilden i stort och tåk-
tens närmaste omgivning har iakttagits. Tåk-
terna har bedrivits så att skador i sido-
terräng kunnat motverkas.

Vid grusfyndighetens avbaning och
nyttjande har oanvändbart material un-
danröjts och bränts och fortlöpande
markjustering skett.

Avslutande deltäkters slänter har gi-
vits och skall ges en släntlutning som
ger lämplig stabilisering. Vi har här som
i andra liknande täkter velat förorda en
mer nyanserad terrängformning; fast-
hållandet vid en bestämd släntlutning
kan ofta ge ett monotont intryck.

Där så är till fördel ur stabilitets- och
utseendesynpunkt kan släntens krön
och bas rundas — en S-kurva, om ock
strikt, eftersträvas.

Terrassering kan också genom lämp-
lig linjeföring ge spänning i landskaps-
bilden, vilket det jämtländska kultur-
landskapet med sin växlande topografi

i sig självt är så rikt på. Det kan också
vara till fördel med terrassering i ero-
sionsbenägna och höga slänter, även
detta ur stabilitets- och utseendesyn-
punkt. Dagvattnets bortledning med dia-
gonalt och innåt lutande terrasser samt
på terrassernas insida anläggandet av
dagvattendiken har givit goda praktiska
erfarenheter, och inte minst eliminering
av kostsamma erosionsskador.

Täktverksamheten, som ännu ej är
avslutad, beräknas kunna preciseras till
sitt omfång under 1967, liksom också
behov av efterjusteringsåtgärder.

Vid denna täkt vill Samfundets land-
skapsbyrå framhålla, att en åtgärd med
gröngöring eller plantering i detta nu
öppnade skogslandskap ej är av behov.
Enär i framtiden ytterligare täkt må-
hända kan ske efter ansökan av mark-
ägaren, blir täktfyndigheten än mer lo-
kaliserad och samordnad i nyttjandet.

Om skogsplantering ej utföres, kom-
mer en gröngöring att ske genom frö-
uppslag av miljöbunden örtartad och
vedartad vegetation. Några avskärm-
ningar med skyddsplantering, som allt-
för ofta föreskrives för att erhålla täkt-
tillstånd, är här ej av behovet påkallat.
Detta täktområde, med sin strikta linje-
föring och efterplanering, tål att ses
och kan i viss mån berika det något
risiga och magra skogslandskapet."

*Det vackra fritidsområdet vid Holmeja, där
det nya flygfältet enligt planerna skall ligga.*

Bro — kraftverk — flygfält

I vårt sydligaste landskap går utveck-
lingen snabbt framåt, särskilt i de delar
som ansluter sig till Öresundsregionen.
Man behöver inte tala om en flermiljon-
stad på båda sidor om Sundet för att
konstatera den enorma omdaning som
förestår.

Det är särskilt några problem i Skåne
som Samfundet velat ta upp och belysa
för att ge utgångspunkt för vidare dis-
kussion: flygfältet utanför Malmö,
atomkraftverket vid Salviken och Öre-
sundsbron Hälsingborg—Helsingör.

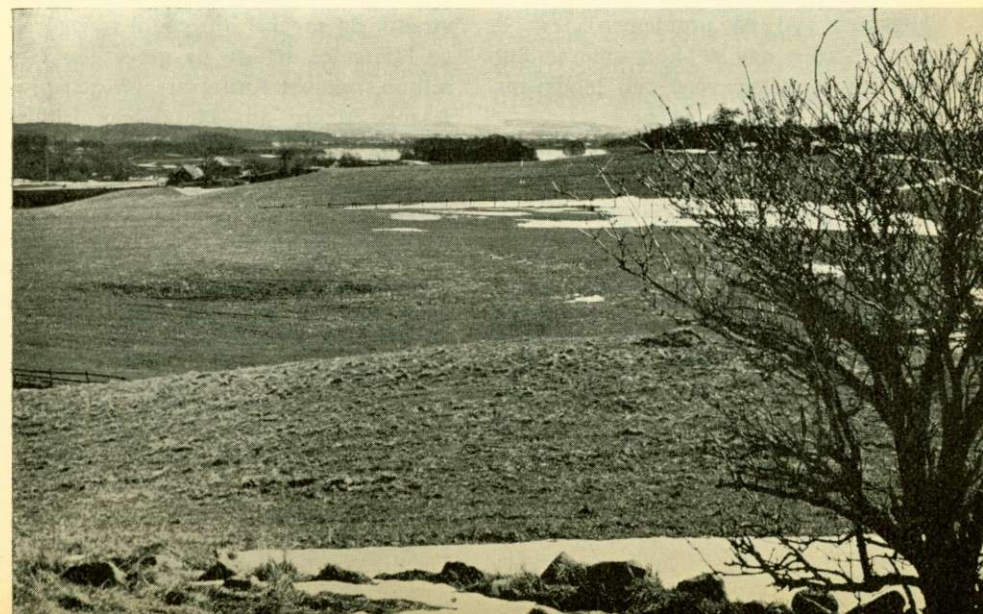
Den studiefärd Samfundet anordnade
med god anslutning den 15 maj 1966
hade i sitt program följande presenta-
tion:

"Det skånska landskapet — miljön för
människornas liv och hem — har un-
der sin mångtusenåriga historia varit
föremål för genomgripande förändring-

ar från stenålderns tundra och ekbland-
skogar och järnålderns begynnande od-
lingslandskap till medeltidens och nu-
tidens by- och bondelandskap med kors-
virkesgårdar, pilevallar, vida slottsdo-
mäner och tätande bebyggelse.

Trots alla förändringar har det skån-
ska landskapet behållit drag av tradi-
tion, skönhet och omväxling, som vi
alla lärt oss älska och som man gärna
vill så långt möjligt är behålla och vi-
dareutveckla.

Men huvuduppgiften för dagens land-
skapsvård måste dock vara att forma
det landskap, den miljö, som nu växer
fram — stadslandskapet, industriland-
skapet, fritidslandskapet. I spänningen
mellan tekniken — vårt nya redskap —
och kulturen, dit skönheten och trivselen
hör — skall morgondagens landskap
växa fram."

Lördagen den 17 september firade Östergötlands Hembygds-krets sin tioåriga tillvaro med ett värdefullt program. Samtliga hembygdsföreningar inom länet hade inbjudits att fira dagen hos Vreta Klosters Hembygdsförening som tillsammans med Vreta kommun stod för värdskapet.

Dagen inleddes med en kort andaktsstund i Vreta Klosters kyrka, varefter kretsens ordf., lektor Gunnar Norling, hälsade de drygt 150 hembygdsvännerna samt en grupp amerikanare, som

gästade bygden under en månad genom organisationen "Meet modern Sweden" välkomna. Han överlämnade sedan ordet till ingenjör Ture Jangvik, som gav en kort orientering över kyrkans tillkomst och ombyggnader genom seklerna.

Vid Bergs slussar väntade m/s Kinda för att ta sällskapet på en närmare två timmar lång färd på Göta kanal. Kunig ciceron under färden var turistintendenten i länet och tillika kretsens sekreterare, kapten Henry Gelin, som be-

Samling skedde i Malmö där konferensen öppnades av kanslichef Hjalmar Lindström och där orienterande anförande hölls av kommunalrådet Arne Lundberg, (om det planerade flygfältet), direktör Sune Wetterlundh (om det planerade atomkraftverket i Skåne) och professor Per Friberg (om landskapsarkitektens syn på problemen). Fil. dr John Nihlén gav en kort sammanfattning av landskapsvård och landskaps-gestaltning i dagens Skåne.

Själva studiefärden började i Holmeja, detta vackra fritidsområde med bokskogar och sjöar som föreslagits till flygfält. En rad anföranden hölls här, bl.a. av lektor Lorentz Bolin, envoyén Zenon Westrup och naturvårdsintendenten Rune Frisén. De flesta var överens om att man borde skona detta för storstaden Malmö så viktiga friområde, som även har betydande vetenskapligt värde och i stället söka annan plats för flygfäl-

tet. Skulle det oundvikliga ske, borde i varje fall sjö- och bokskogsområdena skonas. Det var sammanfattningen av diskussionen här.

Efter lunch på Anderstorps gästgivergård ställdes färden till Barsebäck där direktör Anders Björgerd talade om det planerade atomkraftverket vid Salvikens strand. En mycket intressant redogörelse lämnades senare av greve Ian Hamilton, arkitekt Kurt Ivarsson och professor Friberg om Järavallens fritidsområde.

I Hälsingborg mottogs konferensen av stadsfullmäktiges ordförande, rektor Karl Salomonsson, som tillsammans med sina medhjälpare på ort och ställe demonstrerade den föreslagna platsen för brofästet till Öresundsbron. I samband med den måltid som Hälsingborgs stad bjöd på fortsatte diskussionen på restaurang Parapeten omkring de många problemen i det skånska landskapet.

KRITIK och Debatt

Samplanering i Mälarregionen

Ett första förberedande steg på vägen mot en samplanering i Mälarregionen har tagits av regionplanenämnden i Stockholm, som föreslagit att Eskilstuna, Uppsala, Västerås och Örebro bildar ett samarbetsorgan tillsammans med Stockholmstraktens regionplaneförbund. De tillfrågade Mälarstäderna lämnar i dagarna positiva svar på initiativet från regionplanenämnden. Med ledning härav skriver D.N. i en ledare:

"Storregionplanering över så många kommun- och länsgränser som i Mälarstaden är något helt nytt och oprövat i vårt land. Till en första början måste man med nödvändighet pröva sig fram.

Vid sidan av arbetet på att skapa en institutionell ram för storregionplaneringen måste man driva en långtsyftande målsättningsdebatt. Man måste diskutera fördelningen av bostäder och verksamheter i Mälarstaden. Är det exempelvis önskvärt att över två tredjedelar av Mälarstadens befolkning koncentreras i östra delen, i och kring nuvarande Stor-Stockholm? Kanske önskar invånarna en mer decentraliserad region, uppbyggd kring ett flertal starka centra och sammanknuten av snabba och trafikstarka kommunikationer.

Mälarens vatten är den mest påtagliga och för dagen aktuella förenings-

rättade om kanalen och det förbigående landskapet.

Bussar väntade vid Ljungs slussar och förde deltagarna förbi Ljungs slott och vidare till Ljungsbro där lunchen väntade på restaurang Tre Bröder. Efter måltiden samlades man för årsmötesförhandlingar.

Den nya styrelsen fick följande sammansättning: lektor Gunnar Norling, Norrköping, ordförande, ingenjör Ture Jangvik, Kommunkonsult, Linköping, vice ordförande, intendent Henry Gelin, Linköping, sekreterare, samt lantbrukare Nils Thylefors, Ljungsbro, direktör Erik Månsson, Hushållningssällskapet, kanaldirektör Gösta Hallin, Motala och fru Birgit Svenstedt, Veta.

Samfundets hedersnål utdelades till målarmäst. Severin Fredriksson, Stråls-

näs och författarinnan Helfrid Jordan, Linköping, för förtjänstfull gärning i hembygdsvårdens tjänst.

Samfundet för Hembygdsvård representerades av redaktör Christina Löfvenmark, som i ett kort anförande framförde Samfundets lyckönskningar till den jubilerande hembygds-kretsen.

Dagens sista programpunkt var ett besök på Stjärnorps slott vid Roxens strand. Greve Morton Douglas berättade själv om slottets olika öden genom tiderna sedan det uppfördes av en anfader i mitten av 1600-talet. Det blev också tid över för en promenad i den vackra slottsparken och bäckravinen intill slottet innan färden ställdes åter mot Vreta, där man skildes åt efter en festlig och minnesrik hembygdsdag i strålande höstsol.

Lagar till skydd för bygd och natur

Samfundet har nu som ett led i utgivandet av skrifter under jubileumsåret kunnat framlägga den viktiga skriften "Lagar till skydd för bygd och natur". Skriften är försedd med denna introduktion:

Den första januari 1965 trädde en ny naturvårdslag i kraft. Den ger ett ökat skydd för de värden vi har i vårt land av natur och landskap. Vi har tidigare flera lagar, som vill värna våra fornminnen och kulturhistoriskt värdefulla monument. Alla dessa lagar är uttryck för en enhetlig strävan att skydda, vårda och hävda våra minnen och miljöer. Samfundet för Hembygdsvård, riksförbund för bygdekultur och landskapsvård, har velat ge ut de viktigaste av dessa lagar och vi har fått en av våra främs-

ta experter att sammanställa och kommentera desamma nämligen revisionssekreterare Lars Delin, som var ledamot av naturvårdsutredningen och sakkunnig i Jordbruksdepartementet när naturvårdslagen utarbetades.

För utgivningen står Samfundet för Hembygdsvård och LT:s förlag. Skriften kommer att användas även som kurshäfte i Lantbruksförbundets Tidsskriftsaktiebolags Korrespondensskolas kursverksamhet, och kommer givetvis också att distribueras i hembygdsföreningar, bildningsförbund och kommuner. Det är såvitt vi vet den enda aktuella sammanställningen av de viktiga lagar, som ger skydd för natur, landskap och kulturminnen. Skriften är vackert illustrerad och betingar ett pris av 4 kronor.

länken mellan kommunerna i Mälars-Hjälmarenregionen.

I sin inbjudan till samarbete nämner regionplanenämnden utom vatten- och avloppsfrågorna särskilt fritidsbebyggelsen, kommunikationerna och näringslivets lokalisering. En förstahandsuppgift för samarbetet blir att reda ut motsättningar där flera kommuners intressen skär sig.

För dyrt med kultur

Markaryds köping har firat sitt 50-årsjubileum med en stor utställning och ett mångsidigt program i dagarna fem. Ett referat i Svenska Dagbladet berättar att det hela var pop och hålligång med

gästbud för 40.000 och allkristen samling. "Vis av tidigare erfarenheter har man däremot inte ens med fina streck velat markera Markaryds historiska prägel av att ha varit infallsporten från skånska Danmark och även övrigt kulturellt gods har undvikits.

— Det är för dyrt med kultur, sade en av kommunalmännen vid en information om köpingsjubileet."

Kommentarer är väl onödiga, men man kan inte låta bli att tänka på Folke Svedenfors och den stora insats han en gång gjorde här för hembygdsarbetet, folkhögskolan och den strålande historiska utställningen. — Har man glömt det i Markaryd?

Fåren — naturliga landskapsvårdare

Den nya naturvårdslagen ställer större krav på den enskilde, men från kommunen och uppåt har förtroendemän och experter gjorts direkt ansvariga för den fortsatta utvecklingen. För att möta den uppgiften ställs stora krav på saklig information om olika metoder att till rimliga kostnader bevara något av det vackra bondelandskapet, som var ett resultat av "lie och mule".

Den gamla metoden för landskapsvård förnyas genom agronom Erik Sjödens utmärkta handbok FÅR. Den påminner om, att fåren är naturliga landskapsvårdare, som, om man lyckas anpassa tekniken till rådande förutsättningar, inte bara kan medverka utan också betalar för sin medverkan. Efter som buskar och sly snabbt erövrar mark, som inte betas, bidrar fåren verkamt till markvården och till att hålla landskapet öppet och ljus.

Att plantera skog på åker lär kosta 500—900 kr per hektar eller mera, om gräset växer rikligt. Att inhägna för får betning kostar visserligen cirka 400 kr per hektar, om besättningen är liten, men betydligt mindre, om den är större. Det kan vara svårt att säkert bedöma nettovärdet av en skogsplantering, men man vet att det alltid dröjer länge, innan den ger några inkomster. Det är däremot lätt att bevisa, att får — under förutsättning av god teknik — snabbt förräntar det kapital, som investeras i stängsel och djur.

Som all annan produktion kräver naturligtvis också fårskötseln intresse och kunnskap från företagarens sida. Arbetet är visserligen mindre tungt och mindre bundet än för mjölkkor, men

fårskötsel är ingen näring för folk, som önskar sig arbetsfria inkomster. En vaksam förebyggande hälsovård, en väl anpassad utfodring och ett rationellt avelsarbete — baserade på en väl skött avkastningskontroll — är absoluta villkor för att näringen skall bli lönsam.

Boken FÅR är med sina 360 väl genomtänkta sidor och 200 talande illustrationer ett visserligen litet men inte desto mindre värdefullt bidrag till den ökade information, som nu är så nödvändig. Den bekräftar övertygande, att modern fårskötsel är en realistisk metod i landskapsvården. Boken kan därför rekommenderas till var och en, som är intresserad av landskapsvård — och det måste i varje fall de vara, som nu bär ansvaret. Den är utgiven på LT:s förlag och kostar 24 kronor. -hl

Läroboken och hembygdsglädjen

Den för grundskolan fastställda läroplanen ger inga ledande anvisningar om studiet av hembygden. Därför beror det på författarna men också i hög grad på Statens läroboksnämnd och dess granskare, om hembygden får en central pedagogisk roll eller inte.

Nils Linnman och Birger Wennerberg: *Naturkunskap för grundskolans mellanstadium* (Bergvalls förlag) har lästs av mig med särskild tanke på hembygdens ställning i undervisningen. Nils Linnman har genom radio och TV dokumenterat sig som en naturskildrare, en som dessutom upplever naturen så att säga inifrån. Därigenom fyller han ett av de viktigaste kraven som kan ställas på en författare i naturkunskap, särskilt för barn i tio- till trettonårsåldern som det här är fråga om. Samarbetet

med den praktiskt verksamma pedagogen Birger Wennerberg är lyckligt för det undervisningsmässiga resultatet. Eleverna tas med in i den halvmörka granskogen, ut på kärren och myrarna, till de fiskrika sjöarna. Om läraren följer bokens intentioner, måste eleverna känna sig delaktiga i det som sker omkring dem i naturen.

Barnen måste uppleva undervisningen med glädje, om resultatet ska bli gott. Läroboken har ett stort ansvar i detta fall, eftersom läroboken under överskådlig framtid kommer att vara det viktigaste hjälpmedlet i undervisningen. Linnmans och Wennerbergs bok är till att börja med vacker. Den är rik på utmärkta färgillustrationer. Alla människor tycker om färg, alldeles speciellt barn. Oftast förbiser både lärare, läroboksnämnd och förlag färgen som pedagogisk stimulans. För naturundervisning är den enligt min mening oumbärlig.

Det föreligger risk för att en trevligt skriven lärobok underkänns av Statens läroboksnämnd och får stämpeln "läsebok", vilket i sin tur leder till att den inte uppförs på läroboksförteckningen. Det krävs alltså ett visst mod att skriva trevligt. Linnman och Wennerberg har visat, att de äger sådant mod. Man vill också tacka förlaget, som tillåter sina författare att ta steget ut ur lärobokstorkans inrutade sterilitet.

Bokens arbetsuppgifter och förslag till studiematerial utvidgar dess användningsområden, och ingen lärobok i naturkunskap, som nu används i skolorna, kan vara lättare att arbeta efter än denna. Läraren kan efter bokens disposition och anvisningar välja den natur-

miljö som ligger närmast till eller som är mest signifikativ för hembygden. Det kan vara "Insjön på slätten", "Skogs-sjön", "Vid kusten och havet", "På Öland och Gotland", "Kalfjället", "Myren" eller "Skogsbrynet" för att nämna några exempel. Det finns visserligen böcker, där metodiken ges särskild plats, men detta med metodik räcker inte, om det saknas en lättflytande text och ett tilltalande yttre, vilket man finner i ovannämnda lärobok.

Om intresset för hembygdens innehåll kan väckas redan i fjärde klassen och sedan upprätthållas, är sannolikheten större för att nästa generation skall bli bättre vårdare av miljön än vår generation har visat sig vara. En dörr till naturmiljön öppnas för barnen genom Nils Linnmans och Birger Wennerbergs lärobok i naturkunskap för grundskolans mellanstadium. *C. G. Holdar*

Väg och landskap

Vägens problem tilldrar sig fortfarande stort intresse bland våra medlemmar. Det visade den välbesökta konferens, som Östergötlands Hembygdsdistrikt höll i januari 1966. Tyngdpunkten låg i vägdirektör Anders Högbergs föreläsning "Vägbyggarens synpunkter", en utmärkt exposé fylld av synpunkter och av förståelse för landskapets krav. Det var värdefullt att denne skicklige tekniker kunde konstatera att "de nya vägarna och deras landskap nu utformas enligt principer, varom teknikerna och landskapsvårdarna i stort sett är ense".

På konferensen talade dessutom lektor Gunnar Norling, fil. dr John Nihlén ("Erfarenheter från 25 års vägvårdsarbete inom Samfundet för Hembygds-vård") samt rektor Arne Sandell ("Vägen som geografisk upplevelse").

 SOM EN HYLLNING TILL HAR SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS HEMBYGDSFOND FÅTT MOTTAGA EN GÅVA FRÅN	 TILL HUGFÅSTANDET AV MINNET AV HAR TILL SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS HEMBYGDSFOND ÖVERLÄMNATS EN GÅVA FRÅN
---	---

Vid lyckönskan och kondoleans

glöm ej Hembygdsfonden — För aktiv vård av svensk bygd och natur — med ett bidrag. Insätt beloppet på postgiro 90 06 89, Samfundet för Hembygdsvård, Stockholm, med angivande av givare och mottagare eller ring till Samfundet (tel. 11 94 24, 11 94 44) och insätt senare beloppet på postgiro 90 06 89.

ORRJE & CO som startade verksamheten år 1948 har med dotterbolagen idag över 900 anställda vid ett 35-tal kontor inom och utom landet.

ORRJE & CO bedriver rådgivande ingenjör- och arkitektverksamhet från detaljuppdrag till totalprojektering inom såväl den statliga och kommunala som den privata sektorn.

ORRJE & CO

FAK - STOCKHOLM 4 - TELEFON 08-24 2080

LEDAMOTER AV SVENSKA KONSULTERANDE INGENJÖRERS FÖRENING